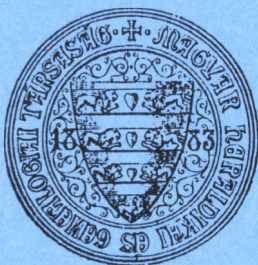

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
A Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

SZERKESZTIK:

KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, RAINER PÁL

HETVENKETTEDIK KÖTET
1999/1-2. füzet

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MCMXCIX

E számunk szerzői

Berényi László, nyugalmazott igazgató (Kismarton)
id. Frivaldszky János, mérnök (Budapest)
Pandula Attila dr., egyetemi adjunktus, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság főtitkára
Pekár Zsuzsa, nyugalmazott tudományos kutató (Budapest)
Rainer Pál, régész- muzeológus (Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém)
Spielenberg-Diószegi György Antal, jogász (Budapest)
Vajay Szabolcs dr., a Genealógiai és Heraldikai Társaságok tiszteletbeli elnöke

E számunk a Soros Alapítvány és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával készült

TURUL

LXXII. évfolyam

1999/1-2. füzet

Szerkesztik: KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, RAINER PÁL

Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár
1014 Budapest, Bécsikapu tér 4.

Az egyes közlésekért a szerzők felelnek. Címük a szerkesztőségben.

A beküldött kéziratokat nem őrizzük meg, és nem küldjük vissza.

Kiadja a Magyar Történelmi Társulat

Felelős szerkesztő: PANDULA ATTILA

Nyomdai előkészítő munkák: Garai Péter
Nyomdai kivitelezés: Neotipp Bt, 1025 Budapest, Vöröstorony lejtő 5.

Felelős vezető: dr. Naszályi Gábor

ISSN 1216-7258

TARTALOM

1. Értekezések, önálló cikkek

Spilenberg-Diószegi György Antal: A Spillenberg család története. Spillenberg Sámuel (1573–1654) lőcsei orvosdoktor élete; a kassai Spillenberg festőcsalád (befejező közlemény)	1
Vajay Szabolcs: Még egy királynékné...? I. Endre első felesége	17
Berényi László: Három évtized nagytűz alatt. Esterházy Miklós fiatalsága	24
id. Frivaldszky János: Néhány vonás Stibor vajda portréjához	32
Pekár Zsuzsa: Tűnő emlékek nyomában. Feljegyzések nyolc belvárosi ház múltjának margójára, családtörténettel.....	35

2. Kisebb rovatok

Pandula Attila: Román érdemrendek és érmek. (Kiállítás a budapesti Hadtörténeti Múzeumban) – 1998. október 20–november 10.)	52
Rainer Pál: Mi ez?	23

Könyvismertetés

Blazovich László (szerk.): A Körös–Tisza–Maros-köz települései a középkorban (Ism.: Makra Zsigmond)	55
Bóna Gábor: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban (Ism.: Dr. Makra Zsigmond)	56
Hangodi László: Tapolca és környéke 1848/49-ben (Ism.: Rainer Pál)	57
Bertényi Iván (szerk.): A történelem segédtudományai, A történelemtudomány kézikönyve I. (Ism.: Rainer Pál)	57
Niemann, Detlev: Bewertung – Katalog. Orden und Ehrenzeichen Deutschland 1871–1945. (Ism.: Pandula Attila).....	59
Borošak–Marianovič, Jelena (szerk.): 1848 u Hrvatskoj (Ism.: Pandula Attila).....	60

A SPILLENBERG CSALÁD TÖRTÉNETE (BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY)

Spillenberg Sámuel (1573–1654) lőcsei orvosdoktor élete

A XVI. század második felének magas színvonalú kulturális központjai a Felvidék protestáns többségű városainak iskolái voltak. Anyagi és kulturális értelemben is összekötő kapcsolatot jelentettek a reneszánsz magyar kultúra és a következő évszázadok között, ami nem pusztán az ipar és város fejlesztésében, hanem iskolák, kórházak alapításában, valamint az egészségügyi szabályozás fejlesztése területén is megmutatkozott. Ebben a folyamatban jelentős szerepet vállalt a német gyökerű evangélikus városi polgárság: ösztönözték ifjait a külföldi tanulmányokra, és ők diplomával visszatérve városuk szolgálatába álltak. Sok tanulni vágyó fiatal látogatta Európa híres protestáns egyetemeit, ahol lelkészi, orvosi, illetve más képzést szereztek, majd visszatértek szülővárosukba vagy annak környékén folytatták tevékenységüket.

Ez a folyamat jól nyomon követhető a Szepességben a XVI. század dereka táján feltűnő, veszfáliai származású Spillenberg család történetén, mivel a család egyik ágának tagjai – a XVII. század folyamán – három egymást követő nemzedéken keresztül viselték Lőcse városa főorvosi tisztségét. Kiváló gyógyító és közéleti tevékenységük az ország legismertebb orvosai közé emelte őket.

A család leghíresebb tagja, a család magyarországi hírnevének megalapozója Spillenberg Sámuel volt. Kortársai „practicus felicissimus” dicsérő jelzővel emlegették a híres orvosdoktor: a „legboldogságosabb gyakorló” címet kivételesen sikeres gyógyító tevékenységéért kapta.

A híres orvos nagyapja valószínűleg a veszfáliai származású, a szepesi Szomolnok (Schmöllnitz) és Gölnicbánya közelében lévő ezüst- és rézbányákban

munkát végző Spillenberg Márton bányamérő és ércelosztó volt. Ugyancsak ő lehetett az, aki a család fejeként már 1560-ban házbirtokos volt Lőcsén, és ugyanitt 1564. február 4-én polgárjogot kapott. Családnevük a különféle forrásokban Spilenberg,-er; Spillenberg,-er; Spielenberg,-er névírásokban fordul elő.

Spillenberg Sámuel (1572–1654) lőcsei orvos 1615-ös címere

Spillenberg Dávid evangélikus lelkész fia, *Spillenberg Sámuel* 1573-ban született Szepesolasziban (Walendorf). Édesapja még 1595-ben is Szepesolasziban működött. A családtagok közül többen szintén evangélikus lelkészként működtek a későbbiekben.

Spillenberg Sámuel már a lőcsei iskolában kitűnt kivételes szellemi képességeivel, és így tanulmányait a városi tanács anyagi támogatásával német protestáns egyetemeken folytathatta.

A Thurzó Alapítvány adta lehetőséggel élve Lőcse város költségén tanult a külföldi egyetemeken. Thurzó Elek kincstartó 1543-as végrendeletében tízezer forintos alapítványt hagyott Lőcsére, amely összeg a Körmöcbányán lévő kamarához került: az évi nyolcszáz forintos kamatot Lőcse iskolai célokra fordította. I. Ferdinánd király 1549. január 1-jén kötelezvényével kölcsönvette Lőcsétől az összeget, és a Besztercebányán lévő bányák művelésére fordította, majd I. Lipót – jogsértő módon – a hagyatékot 1666. január 9-én a jezsuiták besztercebányai rendházának adományozta.

1592. április 10-én Spillenberg Sámuel visszafizetési kötelezettséget vállalt a városi tanács támogatása ellenében, arra az esetre, ha nem felelne meg az elvárásoknak a tanulmányai során. Patrónusa a lőcsei lelképásztor, Platner Anton volt, neki köszönhette a kapott ösztöndíjat is. Görlitzbe ment, de már májusban Wittenbergbe szeretett volna utazni, hogy a kor híres oktatóját, Hunnius Aegidius doktort hallgathassa az egyetemen.

1593. január 31-én írt leveléből kiderült, hogy a latin mellett görögöt is akart tanulni, ezért Strassburgba kívánt menni, bár továbbra is vonzotta Wittenberg, ahol viszont a természettudományos képzés volt magasabb színvonalú. Lőcse városa Monau Jakob által küldött pénzt Boroszlón keresztül Görlitzbe, amit Mylius Martin magisztertől meg is kapott augusztus 3-án. Kifizette adósságait, szeptember elejétől már Wittenbergben folytatta tanulmányait.

Pénzhiánya miatt váltót írt alá, amely Szent Mihály napján járt le, ezért újabb pénzküldeményt kért Lőcséről. 1594 májusában Wittenbergből Lipcsébe utazott barátjával és tanulótársával, Stephanus Xylanderrel (Holtmannus): Wagner Johann lőcsei könyvkötőt keresték, mivel az nem adta át ösztöndíjukat, amelyet már Szent György napja előtt meg kellett volna kapniuk.

Wittenbergben bölcséleti tanulmányokat folytatott, de mindennél jobban szeretett volna Baselben az orvosi karon továbbtanulni. Ez év nyarán Xylan-

derrel együtt Hermann Michael wittenbergi polgárt bízták meg, hogy Lőcsén vegye fel számukra ösztöndíjukat.

1595. április 2-án ismét Lipcsében vették fel ösztöndíjukat a húsvéti vásáron Siegel Christoph lipcsei kereskedőtől: Spillenberg Sámuel 52 tallért kapott.

Május 5-én Wittenbergben tartózkodott, ahonnan Strassburgba, majd Baselbe utazott. Négy hetet töltött a városban, nyáron gyógynövényekkel, télen a belőlük való gyógyszerkészítéssel akart foglalkozni, amelyhez Plater Felix baseli főorvos segítséget is ígért számára, de a nagy drágaság miatt nem tudott ott maradni, ezért a szünidő alatt elutazott Regensburgba.

Itt Kramer Jakobot látogatta meg, akin keresztül megismerkedett Ruland Martin regensburgi orvossal, aki a famulusául fogadta volna teljes ellátással, könyvtárhasználattal, természetesen megfelelő összeg ellenében. Ám ez végül megghiúsult, ezért Regensburgból Altdorfba utazott, ahol viszont az orvosi képzést túlságosan elméletinek találta.

1596 tavaszán Görlitzben vette fel ösztöndíját, de júliusban már ismét Regensburgban tartózkodott, ahol egy gyógyszerésznél tanult. Innén küldött levelet rokonának, Hirschhorn Johannnak és Lőcse város tanácsának is. (Hirschhorn Johann 1644-ben halt meg. Édesapja, Hirschhorn Johann, 1573-tól szenátor, 1579–82 között pedig Lőcse város bírója volt. A Hirschhorn név először 1600-ban szerepelt a házbirtokosok listáján. E lőcsei rokoni kapcsolat vélhetően fontos lehetett számára.)

Regensburgban sokat tanult, gyógyított, és elsajátította a gyógyszerkészítés tudományát is. Itt kialakuló mély szerelmi kapcsolatáról onnan tudhatunk, hogy egyik levele tanúsága szerint nősülési szándékáról csak családja igen határozott ellenzésére mondott le.

Ez év őszén Baselbe ment az egyetem orvosi karára, ahol másfél év megfeszített tanulás után 1598. január 26-án orvosdoktorrá avatták. Már Wittenbergben – a teológiai tanulmányok mellett – orvosi ismeretekkel is foglalkozott, de orvosdoktori oklevelét Baselben szerezte meg, miután a tudósok ünnepélyes gyűlésén megvédte a magyar betegségről és a gyógyító utasításokról szóló tétéleit. Avatási értekezése a *Theses de Morbo Hungarico Quas... Pro Gradu Doctoratus in Arte Medica consequendo publice discutiendas proponit...* címet viselte. Ezt 1597-ben nyomtatásban is megjelentette Schroeter Johann baseli nyomdásznál. LXXV tételt tartalmazó művét Plattner Antal és Carl Bálint lőcsei férfiúknak ajánlotta.

Január 27-én kézhez kapott lőcsei ösztöndíjából és háromszáz forint hitelből rögtön drága gyógyászati eszközöket vásárolt.

Eszét és kitartását jól jellemzi, hogy az igen kiváló képességű és a lőcsei evangélikus egyházban később igen nagy szerepet játszó Xylander (ő volt Sáros és Szepes vármegye első szuperintendense) az egyik, Lőcse városa tanácsához írott levelében kiemelte, hogy ő is Spillenberget Sámuelnek tekinti példaképének tanulmányai folytatásában.

1598 tavaszán Regensburgban tartózkodott, ezután tért csak haza Lőcse városa kérésére, ahol ezt követően orvosként dolgozott. 1599–1600-ban két levélben panaszkodott, hogy nem kap semmiféle illetményt a várostól orvosi munkája fejében, pedig a külföldi orvosok csak hatalmas fizetség fejében voltak hajlandók Magyarországra jönni gyógyítani.

Két éven át gyógyított a városban, a hat évi, Lőcse által finanszírozott németországi tanulmányok után. Igen nehéz helyzetben volt, mert a város ebben az időszakban nem biztosított fizetést számára. Ennek ellenére elsőként létrehozta Lőcsén a városi patikát és felszerelte ezt drága gyógyászati eszközökkel. Orvosi gyakorlata kezdetben csak Lőcsére és a vármegye területére terjedt ki, de az általános orvoshiányt jól jellemzi, hogy már 1598-ban – felekezeti hovatartozásától függetlenül – az egri püspök is kért orvosi segítséget a fivére gyógyítására.

1600 nyarán nem lévén pénze, be kellett zárnia a patikát: Iglóba ment; annak ellenére, hogy Lőcsén pestisjárvány tört ki. Édesanyjának a járvány ellen hagyott orvosságot, és annak is küldött, akinek még szüksége volt erre, sőt még orvosi tanácsadást is tartott. Mindezt egyébként szintén ingyenesen tette.

Július 27-én az iglói torony csúcsára írt saját kezével egy gyönyörű verset, amit egyébként csak annak leomlásakor fedeztek fel:

„Mint amiként e tízes faderék áll testben erősen
s szép koronája fejét égre mereszi híven:
úgy álljon, polgárok, erényetek is szívetekben,
ámde szilárd hitetek égbe vigyen titeket.”

Ekkor már felesége volt Dirner Jónás bíró leánya.

1605-ben ismét hazatért Lőcsére, ahol a város főorvosa lett, és Szepes vármegye első választott megyei orvosaként (physikus) évi 160 forint fizetést kapott a vármegyétől.

Közéleti szereplését, hírnevét az is jól tükrözi, hogy Lőcse város szenátorává választották megyei orvosi tiszte mellé. Orvosi hírneve csakhamar távoli vi-

dékeken is elterjedt, gyakran hívták Egerbe, Kassára, Nagykárolyba, Szatmárba, majd Erdélybe és a királyi Magyarország legkülönbözőbb városaiba. Hírnevét jól tükrözi, hogy Körmöcbánya háromszor – az 1608., 1610. és 1620. években – is megkísérelte átcsábítani orvosnak a városukba, de nem jártak sikerrel.

1610. november 24-én Thurzó György levélben fordult Beszterce városához, amelyben tudatta szándékát, hogy kérje fel Spillenberget Sámuelt arra, költözzék a Thurzó-birtokhoz közelebb lévő Beszterce városába orvosnak. Ezzel egyidejűleg a város gondoskodott volna alkalmas lakásról, fáról, sőt ha gyógyszerteráti akart volna létesíteni, akkor rajta kívül – a nádor akarata szerint – másnak nem engedélyezhette volna a város ilyet.

November 30-án édesapja, Spillenberget Dávid a szepesi papi egyesületek és a világiak Lőcsén tartott zsinatán a bányavárosok fraternitásának (testvérületének) képviselőjeként jelent meg Gölncibánya conseqniorjaként. Lőcsén a reggeli istentisztelet után az iskola épületében gyűltek össze a Szepes megyei papok és a világiak a nagy zsinatra: a 66 lelkész és 8 világi jelenlévő között ott volt Spillenberget lelkéssel együtt Xylander, Görgey Keresztély és Draveczy Sámuel is.

Bocadius János, a kassai iskola rektora 1612-ben Bárfán jelentette meg *Hexasticha votiva vel strena poetica, ominis boni gratia* címmel versgyűjteményét a kor hírességeiről, főurakról, polgáriakról, egyháziakról és világiakról. Sok más neves ember között Spillenberget Sámuel, Clementis Mihály, a Máriássyak, a Thurzók, Xylander és Alvinczi Péter tiszteletére is írt hatsoros verseket. Ezekben a fogadalmi versekben úgy fejezte ki háláját Bocadius, hogy sorra vette azokat a jóakaróit, támogatóit, akik segítették őt vagy a családját nehéz börtönévei alatt.

1614-ben Bethlen Gábor fejedelem udvari orvosává nevezte ki, majd a következő évtől gróf Thurzó György nádor tette főorvosává (archiater). Spillenberget hírnevére jellemző, hogy kortársa, Cunradi Gasparus mindkét fenti adatot megemlítette ekkoriban kiadott két könyvében: az elsőt a „Prosopographia Melicae” (Verses dicséretetek, II. ezre, 185. lap) címet viselő, 1614-ben Frankfurtban kiadott művében, a másodikat pedig a „Theatri symbolici” (Jelképes Színház, IV. centuria, 164. lap) című könyvében. Frankfurtban kiadott könyvében Cunradi még egy epigrammát is fűzött a neves orvosdoktor dicséretére:

„Ozmánt írt a magyar, bajból én ezt kikupálom,
Vajh melyik árt többet a türknek a kard, avagy én?”

1615. október 2-án kelt az a papírmalom létrehozását – Lőcse városának ugyancsak e tárgyban ez év január 2-án kiadott engedélyét – átíró királyi szabadalom, mely engedélyezte Spillenberget Sámuel számára a Lőcséhez tartozó Teplic völgyben a régi gabonamalom átalakításával papírmalom létrehozását, és elmentételezéseként évi 40 forint fizetésére kötelezte a doktort a kincstár részére. Különös kegyelemből elrendelte a királyi engedély, hogy a Felvidéken 40 éven belül senki más ilyen jogosítványhoz ne juthasson, sőt azt is meghagyta Lőcse városának, hogy az első alkalommal megszabott bért a jövőben semmi szín alatt se emelhesse, és a város tartozott a folyamodót és örököseit mások esetleges zaklatásaitól megvédeni.

Szepestapolcán (Szepes vármegye szepesszombati járásában), Lőcse város birtokán alapította meg papírgyárát, ami száz éven keresztül szállított papírt a lőcsei Breuer-nyomdának, sőt Kassára és Bártfára is jutott belőle. (Szepestapolca a XVI–XVII. században a Szepesség egyik leggazdagabb települése volt, de ötször égett le. Utolsó alkalommal a lakóházak nagy részével együtt semmisült meg szeszfőzdéje, gótikus temploma és a nevezetes papírgyár is.) Papírmalmát a Teplice-patak mellett egykor állott, de elpusztult gabonaőrítő malom helyén létesítette. A télen sem befagyó, tiszta vizű patak tette alkalmassá a helyet a virágzó vállalkozás létrehozására. Pártfogolta az irodalmat: saját költségén számos munkát megjelentetett azokban a nyomdákban, melyeket papírmalma látott el papírral. Kizárólagos jogot kapott a királytól papíros előállítására, az övé volt az első papirosgyártó üzem Lőcsén, az 1530-ban leégett papírmalom óta. Az általa gyártott papírt Lőcse városa, később pedig a család címerének vízjelével látta el az alapító híres orvosdoktor. 1696-ig volt a család tulajdonában e papírmalom, ezután Lőcse városáé, 1785-től pedig a Kincstaré lett.

A neves orvos által létesített papírmalom működésének igazi jelentőségét Lőcse városa számára jól mutatják a Xylander, a Huszonnégy Szepesi Város Papi Közösségének szeniora (Fraternitas Scepusiensis XXIV Regalium Senior) által a fraternitás anyakönyvébe írt sorok, melyek szerint „az igen híres és kitűnő Spilenberger Sámuel orvosdoktor úr, a Lőcsén, Szepes megyében és másfelé is működő szerencséskezű orvos épített elsőként papírmalmot a lőcsei Teplicen. Adja Isten, hogy a tudománynak ezt a páratlan segítőszertől szülővárosunk és utódaink minél tovább használhassák”. Az óhaj teljesedett, mivel

1840-ben még létezett ez a papírgyár. Vállalkozása sikerét és közismertségét mutatja az a körülmény is, hogy Dessewffy József gróf 1818-ban írott levelében arról tájékoztatta Kazinczy Ferencet, hogy „Cornides azt mondá Windisch Ungarisches Magazinjában, hogy Magyarországon Szepes vármegyében a teplitskai volt a legelső papírosmalom, 1613-ban felállította Spillenberget Sámuel”.

A kortársak az irodalom pártfogójaként is ismerték, hiszen saját költségén számos munkát megjelentetett azokban a debreceni és felvidéki nyomdákban, amelyeket papírmalma látott el papírral. Megbecsült orvosként olyan ipartelepnek volt megteremtője, melyből abban az időben másik még nem állott fenn.

1615. október 20-án Prágában II. (Habsburg) Mátyástól címeres nemeslevelet kapott adományul. Spillenberget Sámuel nemeslevelét Szepes vármegyében 1617. február 13-án, Abauj vármegyében pedig 1658. december 9-én hirdették ki. A címeres nemeslevelen

egyenesen álló, csücskös talpú, arany rámjú címerpajzs fekete mezejében jobbra fordult, kitátott szájából piros nyelvet kiöltő, mellső lábait előre nyújtó, hátsó lábain ágaskodó kétfarkú arany oroszlán díszlik, aminek nyakára félg tekeredő, az oroszlán feje felett szintén jobbra fordult, piros nyelvet kiöltő, aranykoronát viselő zöld kígyó található.

A címerpajzs felső peremének közepén elhelyezett pántos sisak heraldikai koronájából, sisakdíszként a pajzs mezőjében lévő kétfarkú arany oroszlán kinövő helyzetben, nyakán zöld kígyóval emelkedik. A pajzstakarók arany-feketék.

Az eredeti, latin nyelvű, II. Mátyás által adományozott nemesi oklevél magyar fordításában is érdeemes talán megismerni – az adományozott jogok körén túl – a címer leírását, mely szerint

„fekete színű álló katonai pajzson egy teljes, természetűen ábrázolt, vállá fölé emelkedő kétágú borzas farkú, mellső lábait előre nyújtó, kitátott szájából nyelvet kiöltő, hátsó lábain ágaskodó arany oroszlán mintegy a pajzs jobb oldala felé tartva emelkedik, és az oroszlán nyakára egy nyitott szájából nyelvet kiöltő, koronával koszorúzott fejű teljes kígyó csavarodik a farkával, és az oroszlán feje felett a pajzs jobb oldala felé tartva kanyarogn emelkedik. A pajzsra boruló királyi koronával ellátott, katonai tölcéses nyílt sisakot az előbbihez hasonló, lágyékaig emelkedő oroszlán díszíti. A sisak tölcésére arany és fekete szalagokkal ékesített, amelyek a pajzs területén összevegyülve hullámznak és a pajzsot tetszetősen díszítik oly módon, amint mindezt jelen oklevélünk kezdetén, vagyis fejénél a festő tanult keze és művészete által a szemlélők szeméi számára kellemes látványt nyújtva sajátos és valódi színeivel megfestette. Kegyelmesen elrendelem, hogy mindez ajándékozassék és nyújtassék át SAMUEL SPILENBERGER és az ő megszületett és megszületendő örökösei és mindkét nembeli utódai részére. Biztos tudással és megfontolt lélekkel jóváhagyjuk és megengedjük, hogy ő maga és utódai a jövőben és minden időben ezen

pagjs, tehát nemesi jelvény hirdokában. Magyar Királyságunk és alávetett részei többi nemesi szokása szerint természettől vagy ősi szokás szerint használt vagy élvezett ugyanazon jogokkal, előjogokkal, sérthetlenséggel és szabadsággal rendelkezzen, bárhol csatában, harcokban, lovagi játékokban, tornákban, párbajban és minden más hasonló bármilyen katonai és nemesi tettei során viselje és hordja, valamint pecsétjén, leplein, edényein, szőnyegein, gyűrűin, zászlóin, pajzsain, sátrain, házain, sírboltjain és bármilyen ügyében és vállalkozásában, az igazi, ősi és őszinte nemesség nevében, úgy ő, mint örökösei dicsőségek magukat. Mindezt kihirdetjük, adományozzuk és engedélyezzük jelen írásunk erejénél fogva, amelynek emlékeztetere és örök megerősítésére jelen levelünket magyar királyi titkos pecsétünkkel SAMUEL SPILLENBERGER, megszületett és meg nem született örökösei és mindkét nembeli utódai számára ajándékozni és engedélyezni kegyelmesen parancsoljuk."

E címeradományozás az orvosdoktor részére a két címerállat együttes alkalmazásával, a rettenthetetlen bátorsággal párosuló kimagasló szellemi teljesítmény jelképeként egyedülállónak minősíthető a magyar címerábrázolásokat illetően.

Abraham Cebani 1616-ban jelentette meg erkölcsnemesítő versgyűjteményét Bártfán „Salutaris adversus animea pestem officina...” címmel, ehhez írt üdvözlő verseket Spillenberg Sámuelen kívül Bocatius János és Okolicsányi Mihály is.

Ugyancsak ez év április 24-én másodszer is megnősült: feleségül vette Clementis Magdolnát, Clementis Mihály lőcsei tanácsos, bíró, jegyző leányát.

Ebből az alkalomból Bocatius János, Xylander István, valamint Fabricius György kassai evangélikus lelkész írtak üdvözlő verseket a boldog párnak a Bellaria poetica. „Convivio nuptiali...” címet viselő lakodalmi köszöntéseket tartalmazó versgyűjteményben. (Clementis Mihály egyébként 1590–99 között a lőcsei iskolában segédtanító volt. Bírói tevékenységét örökíti meg egy szép latin nyelvű emléktábla, ami ma is látható a régi lőcsei Városháza homlokzatán.)

A Philipp Melanchton által még a XVI. század közepén kérdés-felelet alakjában megírt, és 1619-ben Lőcsén kiadott latin nyelvtankönyvhöz („Compendium grammaticae Latinae...”) írt ajánló verset Spillenberg, Xylander és Bocatius.

Ez év márciusában orvosi konzíliumra hívták II. Mátyás súlyos betegsége gyógyítására, de a kezelés ellenére az uralkodó meghalt. A meghívás ténye is arra utal, hogy orvosaink és természettudósaink éppen egybeforrtak a német tudományos élettel, mint a prédikátorok és tanárok. Többen közülük egyébként német tudós társaságok tagjai is lettek, és a fejedelmek is gyakran fordultak hozzájuk tanácsért.

A felvidéki németek lakta városokban számos híres köztiszteletben álló orvos élt, ahol – miként a többi cé-

hes mesterségnél is – gyakran apáról fiúra öröklődött a mesterség, és egész orvosdinasztiák alakultak ki.

Az orvosi munkák legnagyobb részét is természetesen a nemzetközi tudomány nyelvén, latinul írták meg, a német nyelvet csak ritkán, leginkább népszerű könyvekben vagy röpiratokban használták, amelyeknek megírására az akkori mozgalmas, háborús években gyakran pusztító pestis és más veszedelmes ragályok adtak alkalmat.

Spillenberg Sámuel Lőcse város főorvosaként írta meg a pestissel történő fertőzés ellen való védekezésről, 1622-ben orvosi szakkönyvét: egyidejűleg jelentette meg latin („Tempore infectionis haec ante omnia observanda, quae sequuntur”), illetve német nyelven („Zur Zeit der Infection soll mann vor allen Dingen nachfolgende Mittel brauchen”). Mindkét kiadvány Schultz Daniel lőcsei műhelyéből került ki.

A két azonos tartalmú kiadvány két fejezetre (I. Pro praeservatione – II. Pro curatione, illetve I. Zu verhütung der Pest – Folget zum II. die Curatione) tagoltan tartalmazta a szerző orvosi tanácsait a pestis elleni védekezésről, az orvosságokról és gyógynövényekről.

Ezeket a praktikus egészségügyi tanácsokat tartalmazó népszerű füzeteit, valószínűleg hatósági felkérésre írta, mert a legtöbb későbbi lőcsei vagy szepességi orvos hivatalos felszólításra készült munkái mind hasonló tartalmúak voltak.

Bethlen Gábor 1624. március 13-ai levelében rá és a többi lőcsei orvosra bízta a Lőcsén elhunyt brandenburgi őrgrofolttestének boncolását, és kérte, hogy a hulla belső szerveiről, a boncolás eredményéről készült részletes jelentést küldjék meg részére. Az elhunyt Jagerndorf a németországi szövetséges protestáns hadak egyik vezére volt, és Bethlen segítségére érkezett Érsekújvár alá.

Ebben az évben végzett Duchon János Wittenbergben, aki művét („Synopsis Naturalis Scientiae...”) pártfogójának, Spillenberg lőcsei orvosnak ajánlotta. Duchon János később Besztercebányán a líceumban az orvosdoktor testvére, Márton tanítólelkészeként jelentős hatással volt tanítványára.

1625. október 10-én a lőcsei városi tanácshoz írott levelében Bethlen Gábor erdélyi fejedelem gyógyítani küldte Károlyi Mihályhoz, a sógorához. (A fejedelem egyébként 1605-ben vette feleségül Károlyi Zsuzsannát, Károlyi Mihály oldalági rokonát.)

1626. december 24-én Szepesszombatról érkezett kíséretével Lőcsére Bethlen Gábor. A fejedelem aki pár nappal később, január 9-én Kassáról írott levelében Spillenberg Sámuelre bízta kíséretének két meg-

betegedett nemesifjú tagja gyógyítását, majd február 1-jén Bethlen nevében Bornemissza János levélben kérte a lőcsei orvosdoktor, hogy tájékoztassa őt a betegek állapotáról.

1629-ben egy asszonyt azzal gyanúsítottak, hogy megbabonázta a híres lőcsei orvost. A meggyanúsított nő csak annyit ismert el, hogy egy Barten nevezetű ember tehenét akarta megrontani, hogy azt hat kisgyermek táplálására megszerezze. A városi tanács nem látott okot ugyan a kínvallatásra, de az asszonyt száműzte a városból.

Ziegler Georg (Cieglerus, Tegelman) rigai tanító, tudós 1598-ban „Discursum de incertitudine rerum humanarum theologicum, ethicum, et historicum” (Teológiai, erkölcsstani és történelmi eszmefuttatás az emberi dolgok bizonytalanságáról) címen jelentette meg művét, amit Betuleius Josquinus számos példázattal bővítve adott ki „Discurs von dem höchsten Gut...” címen. Betuleius Lőcsén 1618-ban kinyomtatott népies vallásos könyvéhez üdvözlő verseket írtak Spillenbergs Sámuel, Bocatius és mások is. Ezt a könyvet tizenkét évvel később, 1630-ban Szeneci Molnár Albert fordította le magyarra és nyomtatta ki. Spillenbergs Sámuelen kívül fia, Spillenbergs Jónás lőcsei gyógyszerész is írt ajánló verset az ekkor kiadásra kerülő magyar nyelvű könyvhöz, mely az „Értekezés a legfőbb jóról” címet viselte.

A mű alapgondolata az a meggyőződés volt, mely a középkori metafizika XVI. századi hatását mutatta: a földön legfőbb jó, igazi boldogság nincs. A főgondolathoz a könyv bibliai és történelmi példázatok mellett ókori keresztény írók műveiből vett idézetek hosszú sorát fűzte, amelyek a vallás és a humanizmus által felvetett ismeretekből táplálkoztak. A klasszikus és modern, a szent és profán példázatok híven tükrözték a XVI. századi ember naiv életbölcességét: ezek a példázatok tették a könyvet a hazai német olvasók előtt is közkedvelté, amint ez a lőcsei kiadás előszavában is megtalálható.

A híres és megbecsült orvosdoktor ajánló versében az ember mulandóságát állította szembe többek között Nagy Sándor hatalmával, és hitet tett a földi életet követő boldogabb örök élet mellett:

*„Nagy Sándor, ki egész földrészt hódította magának,
mehódolt a halálnak s nyúvek étele lett.
Kincs, rang és a gyönyör szentháromsága csak ezt ér,
isteneként a világot mit leborulva imád.
Mind, ki a legfőbb jót e világon véli elérni,
kákán vél gőcsöt és tűzben keres jeget az.*

*Istenesen halj meg, törekedjél erre s eléred
menten a legfőbb jót, mit szanaszét keresel.”*

1634-ben szintén a pestis ellen írta orvosi tanácsokat tartalmazó művét („Pestis alexiatus renovatus Et in Usus Communem Comitatus Scepusiensis Publicatus. Quae Huc pertinent Medicamenta Characteribus notata, in Pharmacopolo Leuschoviensi venalia prostabant”), amit Thurzó Ádámnak ajánlott március 19-én. E könyve a híres lőcsei Breuer-nyomdából került ki, ahová az orvosdoktor papírgyára szállította a papírt. A mű fejezetei voltak: Tempore infectionis haec sequuntur I. Pro praeservatione – II. Pro curatione. Ezek a fejezetek megegyeznek az 1622. évi kiadással, majd ezek után cím nélkül közölte egy latin nyelvű versét a sáttán betegséget okozó szerepéről.

Gyakran járt Kassára, ahol a híres Alvinczi Péter református papot és hitvitázót kezelte. (1634. november 22-én levelet írt Alvinczinek, aki ezt már nem kaphatta meg, mivel 24-én meghalt.)

1635. január 14-én Máriássy János és Palugyai Zsófia menyegzőjén vett részt az orvosdoktor (Samuel Ludimontanus Spilenberger md. generosi dn. sponsi ante annos XXX. ex. ss. baptisate suspector), aki versével tisztelte meg az ifjú párt a Syncharma beneprecatorium in solemnitate nuptiarum... című lakodalmi köszöntő- és versgyűjteményben, amit ez alkalomból Cebani Ábrahám állított össze. E házaspár dédunokája, Radvánszky Fruzsina lett a felesége Spillenbergs Sámuel dédunokájának, a legifjabb Spillenbergs Dávidnak.

Frölich Dávid matematikus, természettudós Bertalan Bertalan leányával, Judittal tartott menyegzőjére 1635-ben kiadott lakodalmi köszöntő versgyűjteménye (Epithalamia votiva et gratularia...) tartalmazza Spillenbergs Sámuel és fia, Spillenbergs Jónás üdvözlő költeményeit is.

Ugyanebben az évben Alauda Bertalan lőcsei evangélikus lelkipásztor és Hertel András, kassai tanácsos nevelt leánya, Lapscher Zsuzsanna menyegzőjére a híres orvosdoktor már fiaival, Spillenbergs Jónással és ifjabb Spillenbergs Sámuellel írt üdvözlő verseket a Gamelia votiva et beneprecatoria in solemnitate nuptiarum... című, német és latin nyelvű lakodalmi versgyűjteményben.

A Magyar Nemzeti Galéria barokk anyagában található jelenleg egy festmény Samuel de Spilenbergs filozófusról és orvosról (Ieltári száma: 79.21 M). Olaj, vászon portréját valószínűleg testvére, id. Spillenbergs János kassai festő készítette. A festmény tanúsága

szerint 65 éves korában ábrázolja a festmény, és az 1573-as születési dátuma is megtalálható a képen. Határozott arcú, szakállas, szigorú, de értelmes tekintetű férfiút ábrázoló kép, a festményen lévő feliratok alapján 1638-ban készült. Lőcse város bírója (iudex) volt a festmény állítása szerint, de ezt semmilyen más forrás nem erősíti meg. A festményen látható még az 1615-ben kapott nemesi címer. A képen jobb kezében egy vörös rózsát tart, testét német köpeny takarja, melyen a nyakánál fehér gallér húzódik. Az eredetileg barokk stílusú, sötét tónusú 102 cm magas kép szögletes volt, de ezt később ovális alakúra vágták.

Fia, Spillenberg Dávid (1627–84) lőcsei orvos és bíró arcképét – ma az Orvostörténeti Múzeum anyagában lelhető fel, és szintén ott van rajta a nemesi címerük – pedig valószínűleg a kassai ifj. Spillenberg János (1628–79) festette.

Ők a fentiek alapján unokatestvérek voltak. A festő ifjú korában sokat tartózkodott Lőcsén, ahol 1658-ban Zabler Jób lőcsei lelkész portréját alkotta meg.

1639-ben adta ki Frölich Dávid királyi matematikus a „Medullam Geographiae practicae” (A gyakorlati földrajz veleje) címet viselő könyvét, amihez egy szép eléjiát írt a híres orvosdoktor.

Hat fián (Jónás, János, Pál, Mihály, Sámuel, Dávid) kívül két leánya született. Egyik leánya Banirer Henrik besztercebányai gyógyszerész felesége volt. (Férjét 1645-ben Wesselényi Ferenc elfogatta, mivel Murány várára sértőt mondott, ami összefüggésben volt a bárónak Széchy Máriaival való szerelmi viszonyával.) Másik leánya, Katalin Schönlin János Fülöp eperjesi orvosdoktor felesége lett.

1646-ban II. Rákóczi György a felesége, Báthori Zsófia gyógyítására Nagyváradra hívta az ekkor már 73 éves lőcsei orvost.

Ebben az évben a Lőcsei Krónika a város jövedelemforrásai között a 48. pontban említette a papírmalmot, mint a város egyik jövedelemforrását, ami jól mutatta a híres orvos és filozófus üzleti érzékét.

1648. október 25-én Spillenberg Sámuel orvosdoktor, aki ekkor már ötven éve volt Lőcse város hivatalos orvosa, sok szerencsét kívánt Schlegel Kristóf lőcsei lelkésznek annak aznapi esküvője alkalmából. (Erről az 1770 körül Eperjesen élő dobai Székely Sámuel nyugalmazott ezredes tulajdonában lévő kéziratot napló tanúskodott, kortársa Weszprémi István orvostörténeti könyve szerint.)

1654. június 11-én Lőcsén halt meg. (Hain Gáspár: Lőcsei krónika. „11 junij ist H. Samuel Spillen-

berger Medicinae Doctor und vill Jähriger berümter Practicus, im hohen Alter selig verschieden”.)

Haláláról a „Miscellanea Curiosa, sive Ephemeridum Medico-Physicarum Germanicarum Academiae Naturae Curiosorum” latin nyelvű folyóirat még 1688-ban is megemlékezett, és egyúttal közölte az *Effigies humana in ossiculo cordis humani* („A szív csontocskáján lévő emberalakról”) címet viselő kisebb terjedelmű latin nyelvű anatómiai észleletét.

A hagyatékában lévő tárgyak a következők voltak: gyémánt hegyekkel díszített ezüst kanna, kilenc nagy festmény, zöldre festett kettős almárium, nyolcszögletes asztal, vörösmárvány asztal, íróasztal, sárgára festett baldachinos ágy (a kor szokása szerint a mennyezetes fekhelyet lefutó függöny választotta el a szoba többi részétől), bőrrel bevont szék, két bőrvánkos és négy ív alakú lóca.

Spillenberg Sámuel és fia, Spillenberg Dávid orvosdoktorok életművét és hírét jól tükrözik Zabler Péternek a Memoria Medicorum Thorunensis (Torunyi orvosok emléke) című alkotása 687. verssorában írtak:

*„Ott, hol a Kárpátok magas ormai nyúlnak az égig
Leucopolis mellett, a gonosz bajokat kikezelve,
Két Spilenger neve él a szívekben örökké.”*

Hírneve sokáig nem ment feledésbe, amit az a tény is mutat, hogy amikor Fischer Daniel 1732-ben az „Epistola invitatoria eruditae Pannoniae dicata” című, 31 oldal terjedelmű művében egy magyar orvostermészettudományi folyóirat és társulat létrehozásának tervét felvetette, akkor hivatkozott Spillenberg Sámuelre, mint aki szerint a XVI. századi orvos, Bonanus Procopius elveszettnek hitt „De Admirandis Hungariae rebus” (Magyarország csodálatos dolgairól) című műve Ausztriában lappanghat valahol, tekintettel arra, hogy a szerző is ott halt meg.

A család a XVII. században már országshíres volt vagyonszállásáról, ami annak volt köszönhető, hogy a híres lőcsei orvosdoktor fia, Spillenberg Dávid (1627–84) felesége, Reuter Zsuzsanna Regina hozományként selmeci arany- és ezüsttárnák részvényeit vitte a házasságba.

1751-ben Spillenberg László (1728–91) özvegy édesanyjával, Radvánszky Fruzsinnával együtt birtokadományként kapta Mária Teréziától Hadusfalva, Szepesmátyásfalva és Gibel településeket. Innen származik a „hadusfalvi” nemesi előnév, amit a család egyik – Zemplén vármegyébe származott – ága viselt a XVIII. század második felétől. Hadusfalva

egyébként Szepes vármegye iglói járásában volt található, 1229-ben már határoklevél említette nevét, később Edösfalvának hívták.

A család tagjai előkelő felvidéki familiák tagjaival kötöttek házasságot, mint a budaméri Újházy, Lehoc(t)zky, Radvánszky, Pulszky, turócdivéki Plathy, szentmiklósi Pongrácz, Pottornyay, Barna, Szervitzy, raksai Raksányi, lipóczi Keczer, Okolicsányi, trebosztói Révay, csabacsüdi Dókus és a bártfai Szabó családok.

Utóbb a család tagjai elköltöztek Lőcséről, 1728-ban már nem szerepelt nevük a házbirtokosok listáján. A leszármazottaik az eredeti Spillenberger név helyett a Spillenberget nevet használták. Utódaik Szepes, Abaúj és Zemplén vármegyékben földbirtokos nemesként működtek a megyei politikában és közigazgatásban. Egyikük, hadusfalvi Spilenberg Pál – ügyvédként és lapszerkesztőként – a szabadkőműves mozgalomhoz csatlakozva az országos politika szintjére is eljutott.

A Spillenbergek család Erdélyben is többfelé elterjedt, ahol könyvkötéssel, könyvkereskedéssel, közigazgatási tevékenységgel foglalkoztak. Az erdélyi ág tagjai a Lötsey előnevet használták, közülük Lötsey Spillenbergek Sámuelnek 1777. december 15-én Szepes vármegye bizonyítványt adott ki a nemességéről.

A KASSAI SPILLENBERG FESTŐCSALÁD

Valószínűleg a Lőcsén 1564. február 4-én polgárjogot kapott Spillenbergek Márton szomolnokai és gölnichányai bányamérő és ércelosztó unokája és Spillenbergek Dávid evangélikus lelkész fia volt id. Spillenbergek János, a legjelentősebb kassai festőcsalád első képviselője.

Id. Spillenbergek János

Id. Spillenbergek János 1619-től Kassán élt és alkotott, ahol 1621. február 4-én kapott polgárjogot: három forint lefizetése mellett bemutatta nemzetséglevelét, és rendelkezett azokkal a feltételekkel, amelyek a polgárjog megszerzéséhez szükségesek voltak: volt felesége és a városban háza.

1619. június 15-én vette feleségül Kurtzweil Esztert, az 1614-ben elhunyt Kurtzweil Kristóf kassai festő leányát. Felesége testvérét, Erzsébetet Fridel

György fegyverderékgyártó vette feleségül még 1614-ben. A városi telket Kassán 1624. április 19-én vásárolta a korábban elhunyt Farkas Tamás örökösaitől.

Id. Spillenbergek Jánosról fennmaradt feljegyzések szerint 1625. december 20-án Bethlen Gábor fejedelem parancsára a kassai kamara nyolcvan aranyat fizetett ki a képíró számára, amelyet azzal érdemelt ki, hogy Erdélyben, a gyulafehérvári palotában a fejedelem szolgálatában dolgozott. A továbbiakban is kapott jelentős megbízást a fejedelemtől: Kassán 1626. március 2-án tartotta Bethlen Gábor és Brandenburgi Katalin a lakodalmát, amely alkalmából a „kamaraház” kifestésére kapott megbízást. A hatalmas előkészületekre jellemző, hogy a kassai tanács ebből az alkalmából Lőcséről képírólegényeket kért segítségnek.

A gótikus stílusú, a XV. századból származó kassai Lőcsei-ház onnan kapta nevét a XVI. században, hogy tulajdonosa ekkor Lőcse városa lett: biztonságos szállást biztosítottak így a lőcseiek kereskedőiknek. A ház legnagyobb eseményét talán az jelentette, hogy 1626. március 2-án itt tartották fényes lakodalmukat Bethlen Gábor erdélyi fejedelem és Brandenburgi Katalin, a brandenburgi választófejedelem leánya. Politikai aktus is volt ez, mivel – egyébként Bethlen többszöri kikoszorúzása után – a házasság létrejöttében a nyugati protestánsokkal közösen létrehozott Habsburg-ellenes liga kialakítását eredményezte. Nem kevesebbet várt ettől a fejedelem, mint a három részre szakadt ország egyesítése megvalósításának kezdetét. Az esemény valóban jeles diplomáciai siker volt, de valódi eredményt nem hozott. A megjelent mintegy két és félezer vendég között a legjelentősebb európai uralkodóházak – német-római, bajor, spanyol és török – képviselői is ott voltak, igen értékes ajándékaikkal együtt.

1628. február 11-én Medveczky János polgárjogot nyert, és ezért id. Spillenbergek János tiltakozott a városi tanácsnál. Medveczky február 17-én pedig a tanácshoz fordult elégtételért „mivel ez minap rutul gyalázott kegyelmetek előtt, kívánom, hogy előljönne, hadd felelne meg neki”. Márciusban pedig Tucz Mihály panaszolta be a képírót a városi tanácsnál, mivel „hogy az Spillenberger János az ő felsége czeigháza felől és abban levő mesteremberei felől rutul szólt, törvény nélkül nem engedi”. Ráadásul ekkor került ki a képíró a közgyűlés tagjai közül, és ezért írásban megvádolta még a tanácsot is, amiért 40 forintra büntették.

1629. február 1-jén a festő a városi tanácshoz fordult, hogy a három évvel korábbi fejedelmi lakodalmra végzett munkája ellenértéke végett Béllaváry udvari főtitizet találják meg. Május 17-én megint ar-

ról írt a városi tanácsnak, hogy „az mivel tartozik Béllaváry uram, adatná meg vele, és az városházát hogy megírta, az festékért fizetnének meg”.

Szeptember 13-án Belányi Dávid Kassáról az alábbiakat írta a fejedelemnek id. Spillenbergnél:

„A képíró mesterlegényeivel beküldtem. Hogy a pretendált sok mód nélkül való restanciái dolgaiból (sok hátralévő követelése miatt) is ne kedvetlenedjék, transignáltam, megegyeztem vele, s elrendeltem a contentálását, a kielégítését. Gondolom, ha felséged derekas munkákat rendelhet is vele, munkálkodtatni kész leszen. Hozzá aminő vasbányája is vagon itt kint (Kassán), azt is jó rendben hagyta.”

Ebből kitűnik, hogy Spillenberg a képíró-mesterség mellett egyéb vállalkozással is foglalkozott. A fenti levélben említett vaskőbányával kapcsolatban 1630 márciusának közepén kérte a várost, hogy mivel a Darholctól vett vaskőbányája iránya a város felé halad, engedjék ásní. A tanács 24-én megtagadta az engedélyt, mert nem akart idegen követelésnek alapot adni a haszonnal kapcsolatban. (Ez a bányászati vállalkozása azért is érdekes, mivel valószínűleg a nagypapa volt a veszfáliai származású Spillenbergnél Márton szomolnokai bányamérő és ércelosztó.)

November 6-án Debreceni Tamás Gyulafehérvárról írott levelében arról tájékoztatta Bethlen Gábor fejedelmet, hogy

„Az kassai képíró az ki az palotának mennyezeteit írja vala, megbetegék szombaton, maga felől elhitte, hogy oly betegségbe esett, melyet ha meglábalhat is, de az palotának írásit végbe nem viheti. Egy sógorát mondja Kassán Joannes Methveczkynek hiák, az ki szintén úgy végbe tudná vinni, mint ő maga. Felsőged postán azért küldjön, mert elmarad az palota mennyezetének megírása.”

A korábbi konfliktus tehát lezárult, hiszen Spillenberg – a betegsége miatt – Medveczkyt már mint sógorát ajánlotta maga helyett a gyulafehérvári palota mennyezetének festéséhez. A családi kapcsolatok valóságos szövevénye jellemezte egyébként is a kassai céhszervezeteket: festő fia igen gyakran lett képíró, festő özvegyét vagy képíró leányát vette el feleségül, a gyermekek legtöbbször szintén képírók lettek. Id. Spillenbergnél János Kassán Kurtzweil Kristóf festő leányát vette feleségül, sógora, a Szepesgörgön született Medveczky János és fia, ifj. Spillenbergnél János is képírók voltak.

A rozsnyói származású Rubiner Mihály is sokat dolgozott Bethlen fejedelem számára. Bethlen Gábor szolgálatában állt a század első felében két további kassai festő, Preckhell Dávid és Herbsberger János.

1636. június 5-én a városi tanácstól igényelt ötezer téglát „ajándékon, mert az házat akarna olaszfokra csináltatni”.

1637-ben gönci Szabó Zsigmond halálára festett képet, amelyért 9 forintot kapott. Ebben az évben keresztműlő volt Reich Joachim plébánossal Emerici János, választott községi tag fiánál.

1638-ban a városi tanácshoz fordult, „hogy az papiros malom csináltatásánál mind engedelemmel s mind oltalommal lenne”.

1639. április 9-én 200 forint kölcsönt vett fel Maklári Andrástól és Molnár Pétertől, majd 1640. szeptember 5-én Bossi Ferentől kapott kölcsön 25 bírodalmi aranytallért. A kölcsönöket nyilván a vállalkozására fordította.

A kassai Faulgassén volt háza (később ez volt a Forgács, a Deák Ferenc, majd a XX. század első felében a Szatmáry György u. 6. szám). Kassán az 1622–23. és az 1637–41. években a városi közgyűlés tagja volt: a polgárok közötti rangsorát jelzi, hogy kezdetben a VI. és az V., majd a IV., a III. és a II. asztalnál foglalhatott helyet. 1640-ben pedig a templom gondnokaként tevékenykedett, ami jól mutatja aktív közéleti tevékenységét.

Egyébként egy *Spillenbergnél Vencel* nevű férfi is élt Kassán, aki ekkor keresztműlő volt Gnokler német plébánossal.

1640–52 között az általa a Csermely-völgyben megépített salétrommalát átalakította, és ezután papírmalmot létesített és működtetett itt, amely vállalkozására rokonától, *Spillenbergnél Gáspártól* kapott kölcsönt. A XX. század első felében ez az épület üdülő-vendéglőként működött.

1642. május 30-án a képíró felesége volt a keresztanya Késcsináló János fiának, Jánosnak.

1646-ban néhai Szegedi György ravatalára címet vagy epitaphiumot festett, melyért 14 forintot kapott.

Még id. Spillenbergnél János életében alkotott Kassán a család egy további képíró tagja (talán a harmadik fia), *Spillenbergnél Sámuel* kassai képíró, aki 1643-ban nyert polgárjogot a városban.

További adat a városi iratokból, hogy 1638-ban és 1648-ban Féja András feleségével együtt volt keresztműlő. (Féja András Kassa országgyűlési követe, a testvére, Féja Dávid pedig az eperjesi véstörvény-szék áldozata volt.)

Id. Spillenbergnél János köztisztviselőként álló polgár lehetett, mivel 1650-ben tagja volt annak a küldöttségnek, amely Eperjesen Pálffy János nádor elé járult az evangélikus vallás ügyében. A nádor ezután Kas-

sára is elment, és az ezzel összefüggésben végzett festői munkájáért, a kassai tanácsháza renoválásáért október 16-án kapott 14 forintot.

A *Spillenberg festőcsalád* vagyoni helyzete, jövedelme megfelelt a korabeli jobb iparosok általános helyzetének, a képírás mellé igen gyakran valamilyen jövedelmező mellékfoglalkozást is kerestek. Söldner Jánosnak korcsmája volt, a kassai id. Spillenberg János kölcsön segítségével lőpormalmot és papírmalmot indított be.

A legtöbben városi tisztséget is betöltöttek, de a városi festők egy része ideiglenesen fejedelmi, főúri szolgálatba is elszegődött. Id. Spillenberg János, Herbsberger János Kassáról, Rubiner Mihály Rozsnyóról Bethlen Gábor fejedelemnek dolgozott. Jelentős polgári vagyonra tettek szert, házuk, telkük volt.

A festők a polgári lakosság megbecsült, köztisztelőben álló rétegéhez tartoztak. Művészi tevékenységük megbecsülését mutatja, hogy megszólításuk a „gazdag művészetű” (Kunstreicher) volt.

1652-ben már csak özvegye élt. Id. Spillenberg Jánosnak két fia született: János és János Melchior.

Ifj. Spillenberg János

Id. Spillenberg János és Kurtzweil Eszter fia, ifj. Spillenberg János 1628-ban született Kassán. Édesapja tanítványaként tanulta a képíró mesterséget.

Ifjú korában sokat tartózkodott Lőcsén, nagybátyja, Spillenberg Sámuel orvosdoktor házában. Másik nagybátyjánál, Spillenberg Mártonnál is élt egy ideig Pomerániában, Stolpenben, ahol tanulmányait folytatta.

Magyar eredetét – német származása ellenére – fémjelzéseként használta művein. Képein gyakran „hungarus”-nak, „cassoviensis”-nek nevezte magát. Művein az aláírás: „Hungarus”, illetve „Nobilis Hungarus” volt. Kiváló festőként észak-olasz–német stílusban festett, azok közé tartozott, akik a barokk festészet új irányát elsőként hozták Itáliából északra, és ez hozzájárulhatott sikeres működéséhez. Magyar származása egyébként köztudott volt, például 1664-ben kassai piktorként írtak róla egy kéziratban.

1652-ben már külföldön járt (örökölt kassai háza romos állapotáról szól ez időben a városi jegyzőkönyv). Az 1650–60-as években még gyakran szerepelt neve a Kassa város jegyzőkönyveiben.

1658-ban Lőcsén alkotta meg rézmetszetben Zabler Jób lőcsei lelkészt: a babérlombos keretben bajszos, szakállas férfit a lutheránus papok hagyomá-

nyos viseletében ábrázolta. Az arcképen „pictor bene meritus”-nak, jól érdemesített festőként írta alá magát. Valószínűleg ekkoriban festhette meg *unokatestvére, Spillenberg Dávid (1627–84) orvosdoktor* olaj, vázson portróját. A 100×80 cm-es kép ma a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár gyűjteményében található, és állandó kiállításán megtekinthető. Az ovális kép recepttel a kezében ábrázolja a lőcsei orvost, feje mellett található az *édesapjának, Spillenberg Sámuelnek* a magas színvonalú gyógyító tevékenységéért II. (Habsburg) Mátyás által Prágában 1615. október 20-án adományozott nemesi címer.

Ifj. Spillenberg János tehát folytatta apja képíró mesterségét, majd külföldre utazott: Münchenben tanult Johann Loth Ulrichnál.

1660-ban Velencében járt: itt készített egy rajzot Szent Mátyásról, ami ma Bécsben található az Albertinában. De Ligne herceg gyűjteményében van egy tusrajza ifj. Spillenberg Jánosnak, ami egy ülő férfit ábrázol, aki térdein könyökölve, mély gondolatokba merülve egy angyalt csodál. (A felirat is tükrözi magyar voltát: „J. Spilnberger Hung. Fe. Venet. 1660”.) Velencében került kapcsolatba Domenico Fetti és Pietro della Vecchia (1605–78) festőművészekkel, akik hatottak művészetére.

1663-tól ismét Münchenben tartózkodott. A bajor választófejedelem megbízásából a stahrenbergi tavon lévő Bucentaurus nevű hajóját mitológiai jelenetekkel ékesítette. A hajó fedélzetén azt a jelenetet ábrázolta, amikor Boreas elrabolja Oreithiát, míg a hajó oldalára a szirének, najádok és tritonok csoportját festette meg.

Feistenberger Benedikt (1621–93) szobrászon keresztül megbízták, hogy alkossa meg Szent András és Jakab oltárképét, előtérben a Szűzzel és a kiseddel a kitzbüheli Szent András-templom számára. Ez a műve is jól példázza, hogy ifj. Spillenberg János vezette be a „sacra conversatione” stílus hagyományos piramis kompozícióját, ami a fény és árnyék mozgásának, ellentétének ábrázolásával egy újfajta kifejezőmódot jelentett a kor művészetében.

Ugyanebből az időből származó ovidiusi témájú festményeit az ingolstadti Stokkau-várkastély főcsarnokában állították ki. E korszak festményei közé tartozik például a Pan és Syrinx (Nürnbergben található) és a Vertumnus és Pomona rézkarca (ez Drezdában lelhető fel). Mindkét művet 1663-ban alkotta. E művek is bizonyítják az északi festők hatását Rubens és Rembrandt művészetére, valamint Spillenberg szeretetét a francia klasszicizmus iránt.

Ez időben festette meg az augsburgi lutheránus templomban A prédikáló Péter apostolról szóló oltárképét és 1664-ben a regensburgi Szent Emmeránz-kegyházban Szent Benedek halálát. Ez utóbbi művén már erőteljesen jelentkezett Carracci Agostino és Domenichino hatása. Oltárképei egyébként Tintoretto hatását is mutatják. Itt együtt dolgozott Joachim von Sandrart és Johann Heiss festőművészekkel.

Augsburgban Schönfeld Johann Heinrich (1609–84) művészi köréhez tartozott, ahol az 1667-ben ide érkezett svájci származású, korábban Párizsban alkotó miniatűr-festő Werner Joseph is erős hatást gyakorolt rá. Augsburgban a Szent Keresztről és a Szent Annáról elnevezett templomokban szép történelmi tárgyú képeket alkotott.

A Szent Kereszt-templomban alkotta meg egyik legjelentősebb művét, Az apostolok pünkösdi prédikációját. Tiziano „Ecce Homo” című művét mintázta, de drámaiságot is érzékeltetett az alakok izgatott mozgásával és a fényjáték kontrasztjával.

A Szent Anna-templomban együtt dolgozott Fischer Isaak (1638–1708) festővel: a kórus számára festettek Passió-jeleneteket.

1667-ben Kopecek templomában a Mária látogatása Erzsébetnél címet viselő főoltárt festette meg.

Fontos megemlíteni Kohári István tézislapját, ami 1667-ben a bécsi egyetemen készült, és aminek előképét ifj. Spillenberg rajzolta meg, majd Kilian Bartholomaeus rézmetsző metszette. A műalkotás az „Allegória Lipót császár és Margerita Teresa infánsnő házasságára” címet viseli, és ma a prágai egyetem épületében található. Spillenberg János bonyolult allegorikus szerkezetű alkotásában a török felett győzelmet arató I. Lipót császárt ünnepli, megörökítve a Habsburgok osztrák és spanyol ágának összeolvadását. A mitológiai alakok között diadalmasan átlovagló Lipót felett koszorút összefonó galambok, sasok vontatta kocsin Venus és Jupiter, mellettük pedig a békét és a háborút jelképező allegorikus alakok ábrázolása jelenik meg. Jelképi szerepüket pajzsok és feliratos szalagok mutatják.

A kép felső része latin nyelvű feliratának (A bátor oroszán serénységgel megtörte a félholdat) elrejtett betűévszámai a szentgotthárdi csata évét, 1664-et adják meg. Az oroszán természetesen Lipót jelképe volt.

1668. február 1-jén tilalmat tett Spikhardt Heinrich, majd ugyanezen év június 27-én „néhai Kápláné Tugendtlieb atyafia képében” Herstel János kaszajavaira.

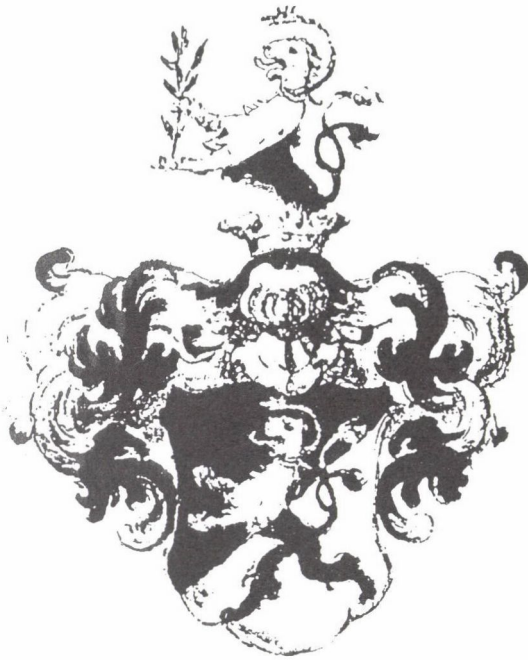
1669 előtt együtt dolgozott Sandrarttal és Schönfelddel a berchtesgadeni templom oltárképén, ami a Szűz fogantatása címet viseli. Két művésztársának rá gyakorolt hatását mutatja a festmény barokk dinamizmusa.

Ifj. Spillenberg Jánossal szoros kapcsolatban állt Johann Cunibert Wenzelsberg császári szállításmester, aki a művészi megrendeléseket és a műtárgyak szállítását szervezte meg, sőt II. Karl von Liechtenstein olmtüzi püspök tanácsadója is volt.

Hírnevére jellemző, hogy képei a Waldsteingyűjtemény részét is képezték.

1669. június 12-én I. Lipót ifj. Spillenberg János nemességét megerősítette, birodalmi nemességet és osztrák örökbirtokot adományozott részére címviseeléssel, hűbéri jogosultságokkal. A megerősítés, mint jogi tény különösen azért érdekes a Spillenberg család német eredete és története szempontjából, mert 1722. szeptember 20-án Bécsben III. Károly király a lőcsei legifj. Spillenberg Dávidot testvérével, Spillenberg Jánossal együtt szintén megerősítette nemességükben, és a „de Spilenberg” nemesi előnévvel ruházta fel régi nemességüket. 1723. június 3-án pedig királyi asztalnoki címet kaptak. Az adományozási eljárás során igazolták vesztfáliai származásukat, és azt is, hogy a rajnai választófejedelem annak idején nemességet adományozott őseik részére, sőt felmenőik fontos szerepét is kimutatták a selmeci bányák művelésében. Ez fontos adalék annak igazolására, hogy nagy valószínűséggel az 1560-as években Szomolnokon feltűnő Spillenberg Márton bányamérő és ércelosztó volt az első fellelhető ő a Szepességben. Egyébként ez az 1723-as adományozási okirat a Chemnitz városnevet használja, ami a fentiek ismeretében azért is érdekes, mert egy ilyen nevű város szász területen – Lipcse és Drezda között és alatt – volt található a XV–XVI. században. Nem elképzelhetetlen, hogy valójában nem Selmezbánya (Schemnitz), hanem a festővel közös őseiknek a német területen lévő Chemnitz bányáiban végzett magas szintű tevékenységét és az ottani nemesítésüket igazolták ekkor a testvérek.

A címerkép egyébként majdnem teljesen azonos a nagybátyja, Spillenberg Sámuel (1573–1654) orvosdoktor részére 1615. október 20-án Prágában II. Mátyás által adományozott címerrel: a különbség részben a zöld színű kígyó hiánya, másrészt az átlósan osztott arany-fekete színekben mutatkozik, és abban, hogy itt az oroszán a jobb mancsában aranyszínű kálászt tart.

Kassai ifj. Spillenberg János udvari festő 1669-es címere (1628–79)

1670-ben Bécsbe költözött családjával, ahol a következő évtől I. Lipót udvari festője lett: megfestette az uralkodó arcképét, valamint számos oltárképet is alkotott.

1671-ben őt, mint az udvar festőjét örökítette meg Killián Fülöp rézmetszetében, és a kor divatja szerinti allonge parókával ábrázolta: jól érzékelteti a kép a festő barátságos, férfias, intelligens, nyílt tekintetét, hosszúkás, értelmes arcát, kissé nagyobb, de szabályos vonalú orral. Vállára gazdagon ráncolt, finom csipkegallérral díszített bársonyköpeny borul. Gyolcsingé csipkés, bal kezének kisujján pedig köves gyűrű található. A kereten az 1669-ben a festőnek adományozott címer is fellelhető. Bár hasonlít, de azért jól megkülönböztethető a nagybátyja, Spillenberg Sámuel (1573–1654) löcsei orvosdoktor részére 1615. október 20-án Prágában adományozott címertől.

1672-ben festette meg bibliai témájú Zsuzsanna a fürdőben című művét (ez ma a pommersfeldi képtárban található a Mózes megtalálását ábrázoló képével együtt). Ebben az évben 1000 aranyat kapott (!) a bécsi Szent István-dóm főoltára megfestéséért, amely Mária mennybemenetelét ábrázolja. Ez az oltárkép ma is eredeti helyén áll. Predelláját pedig, ami az Atyaisten alakját formázza, ma a bécsi Diözesen Múzeum őrzi.

Szintén ekkor festette meg I. Lipót császár arcképét, ami az augsburgi Mattheus Küssel rézmetszet-

ében vált ismertté. Ugyancsak Küssel metszette rézbe az Elemek és erények című alkotását is.

A bécsi Ágoston-rendiek számára számos képet alkotott: Krisztus születését, Szent Katalin vértanúságát és A betlehemi pásztorok imádását (Maria Rotonda-templom), Szent Orsolya vértanúságát, a szeplőtelen Szűz fogantatását, Szent Szaniszló áldozását.

A göttweihi kolostorban pedig egy Szentháromság-képet festett.

1675-ben festette meg az újtestamentumi halászatot, Péter és János apostolokat, Péter és Pál apostolokat (a brünni dóm főoltárképe), majd a kitzbüheli (Tirol) parochialis templom főoltárképét.

Diana és Callisto című képét ifjabb Spillenberg János gróf Frantisek Antonin Berka z Dubé császári helytartó megrendelésére festette 1676-ban. A gróf egyébként Prágában alapított gyűjteményt. A mű ma a prágai Nemzeti Galéria gyűjteményében található.

Képei fellelhetők a Waldstein-gyűjteményben is. A Vertumnus és Pomona mellett egy másik rézkarcra is fennmaradt, ami a Heródes tűzhalála címet viseli.

Testvére, Spillenberg János Melchior másolta rézkarcba a Lucretia halála és a Zsuzsanna a fürdőben című festményeit. Az epedő Nárcisz című művét pedig a bécsi J. G. Schwab metszette rézbe.

1679-ben a pestis elől Bécsből Augsburgba szándékozott menekülni, ám megkapta a szörnyű betegséget: a bajorországi Engelthartszell vesztegár-álmásának járványkórházában halt meg, családjával együtt, pestisben.

Spillenberg János Melchior

Spillenberg János Melchior id. Spillenberg János másik fia volt. Würzburgban az egyetem rajzgyűjteményében található egyetlen ismert rajza. Testvére, ifj. Spillenberg János Lucretia halála és Zsuzsanna a fürdőben című festményeit is rézkarcba másolta. Johann Lys Ábrahám áldozata című képe után alkotta meg egyik rézkarcát. Nyolc önálló tájképkarca is van: 1. Görög templom romja egy lovassal; 2. Kör alakú épület romja négy pihenő alakkal; 3. Vendégfogadónak használt palota romja ivó alakokkal és lovasokkal; 4. Palota romja négy alakkal és egy kutyával; 5. Táj oszlopos emlékmű romjával, két pásztorral, birkákkal, kecskéekkel; 6. Táj domborművel díszített rommal, három teherhordó lóval és egy lovassal; 7. Táj romokkal, egy lovas és egy gyalogos alakkal; 8. Táj rommal, furulyázó pásztorral és nyájjal. Az iroda-

lom tud még öt jelzetlen kérdéses lapról, és két elvesztett rézkarcáról.

Egy érdekes adalék: az egyik Spillenberg-képiró özvegye Gatz Zsuzsanna 1645-ben végrendeletében mostohafiára, Spillenberg Jánosra 50 forintot hagyott, míg Spillenberg Sámuel nevű sógorára könyveit hagyta. Egyéb javait Boroszlóban élő leányára Susanna Schiefferdeckerinre hagyta.

Az 1636-ban Kassán feltűnő *Spillenberg Sámuel* 1643-ban kapta meg a polgárjogot, és 1646-ban már jó képiróként említették. Egy évvel később kertet vett az Ispotály utcában. 1650-ben pedig már háza és házrésze volt a városban. Tisztségviselőként 1648–49-ben a választott község IV. asztalánál kapott helyet.

1650. június 24-én Kassa város névjegyzékén a választott község I. asztalánál szerepelt a neve, és ezt a pozícióját 1669-ig megőrizte.

1651-ben szolgálgóját, Leőczei Zsuzsannát Kassa egyik vezető polgára, Topp Sámuel szíjgyártó, a választott község tagja vette feleségül, ami arra utal, hogy a háztartása igen magas színvonalú lehetett. (Topp később vezető személyisége lett a városnak a Thököly Imre vezette kurucháborúk alatt.)

Spillenberg és Topp együtt fordultak a tanácshoz, hogy a német eklézsia fogyatkozása miatt – melynek oka az volt, hogy nem volt főpapjuk – a szepesszombati Hilarius Ernestust hívja meg Kassára.

Egyházi működésének egyik elismerése volt, hogy 1651. március 23-án Kassa város tanácsa Spillenbergnek az evangélikus hitközségben végzett munkájáról határozatban emlékezett meg. Április 20-án egyébként a lelkes elfogadta a meghívást, és Kassára költözött.

1653-ban háza a város „Folgacz nevű utcájában Paticarius János árvái és Kassay István uram házok között szituáltatott”. 1654. július 11-én Machilles Vencel javainak összeírásakor végzett közfeladatot. Október 13-án az elhunyt főbíró, Keviczky János javaira tett tilalmat 36 forint értékben. Ez utóbbira valószínűleg egy ravatalra festett címer vagy epitaphium miatt került sor, de az is lehet, hogy a Szent Erzsébet-egyház gondnokaként tett tilalmat a temetésért járó fizetésre.

Ebben az évben jelentette a tanácsnak, hogy „Spillenberger árvájának Forgács utcai háza romlott állapotban van”.

1657. november 14-én a kassai tanács utasítására Budiacz Istvánnal együtt vizi fák megmérése ügyében jártak el.

1658. március 14-én azt kérelmezte a városi tanácstól, hogy a Faulgassén (Folgacz) lévő, néhai idő-

sebb Spillenberg János árvája (ifj. Spillenberg János) háza felújítása iránt intézkedjék. A tanács ennek a kérésnek eleget is tett, és a ház „corrigálására” kirendelte az építőmestereket.

Szeptember 27-én a tanács előtt tiltakozott Spillenberg Sámuel az idegen képiróknak a városban való működése ellen. Azért szólalt fel, mert szerinte

„valami hempler (himpellér) képirók vadnak itt a városban, kik az ő mestersége ellen publice és bőven exerceálják a képiratást és mesterségeket, azokat a nemes tanács inhibeálná vagy megfogatná, avagy az városról elküldené”.

Feleségével együtt Schirmer János kassai kereskedő gyerekeinek, Anna Zsuzsannának a keresztszülei voltak. 1660-ban megfestette kereskedő barátjának a címer felterjesztendő színes vázlatát, majd a már megnyert címerlevélbe pedig Schirmer nemesi címerét. Ez a munka az udvari kancellárián ugyanis sokkal többre került volna. (Egyébként ezért fordul elő, hogy a címerlevelek egy részénél a címerkép üres.)

1660-ban a magisztrátus I. asztalának tagja volt, sőt az egyházfiak között is szerepelt, valamint kurátorként tevékenykedett.

Spillenberg Sámuel egyházfi ez év augusztus 11-én azért fordult a tanácshoz, mert

„Bosnyák Péter uram felesége temetésétől ígérete szerint és az szokás szerint az szokott fizetést mindeddig is nem praestálta, akarna informáltatni, mit kelljen cselekedni”.

A városi tanács döntése szerint „legyen még várokozással ő kegyelme Spillenberger uram, azonban, ha lehet insinuálni kell ő kegyelmének azon dolgot s talán magától többet cselekszik”.

1661. december 15-én Kassa városa Spillenberg Sámuelnek küldte őt másik polgárral együtt a Montecucicolival való tárgyalásra, amely a palatinus kérésére történt.

1664–69 között feleségével együtt – a keresztlőkönv tanúsága szerint – számos alkalommal szerepel keresztszülőként, ami társadalmi kapcsolatai széles körét mutatja (Kulhanek János bodnár, Langh Dániel varga, Link György tímár fiainak, Publik György német szabó leányának). Keresztapja volt Spillenberg (Gombkötő) Pál fiának, Spillenberg Sámuelnek is.

Gyermekei: N. (leányát 1649. augusztus 16-án keresztelték), Judit (1653. november 12-én keresztelték), Zsigmond János (1663 szeptemberében keresztelték).

Közreműködött a városi közigazgatásban is: a választott község (communitas) tagja, adószétosztó és behajtó tiszt volt.

Felesége keresztanyja volt Fisser György szlovák pap és Lehman Gáspár gyermekeinek is.

Spillenberg Sámuel keresztapja volt 1652-ben Herman ágyúöntő Julianna leányának, majd Barbarájának 1654. január 6-án, Mátyás patikárius Máriájának, Fischer Anna Máriának 1662. március 1-jén, majd a szlovák pap fiának, Fisser Kristófnak is 1664. február 18-án.

1662-ben a lengyel Spangovszky János festőt börtönbe vetette, mivel az polgárjog nélkül végzett festői munkát Kassán. (Egyébként a lengyel képíró 1663-ban polgárjogot nyert a városban.)

1667-ben fiának, Spillenberg Zsigmond Jánosnak a neve a keresztanyja, Klies Menyhétrné szül. Gnokler Tugendlieb (a kassai német pap özvegye) végrendeletében szerepelt.

1667. augusztus 1-jén Spillenberg Sámuel tribunus plebis súlyos köszvénye miatt kérelmezte, hogy a városháza épületének földszintjén egy helyiséget kap hasson. A tanács döntését követően felújította ezt, és a közélet aktív szereplőjeként haláláig itt élt.

1669-ben szerepelt utoljára a városi jegyzőkönyvben: Spikhárd Heinrich patikájában lévő tárgyakra tett tilalmat 8 forintért.

Valószínűleg ebben az évben halhatott meg.

Spillenberg Sámuel köztisztviselőként álló városi polgár, a tanács tagja, templomi gondnok, tribunus plebis volt; közszerepléséről aránylag többet tudunk, mint festői munkáiról. Népszerű és barátságos ember hírében állt.

Spillenberg Pál

Spillenberg Pál valószínűleg id. Spillenberg János negyedik fia volt.

A gombkötő céh bepanaszolta Kassa város tanácsánál, mivel már két éve a céhszabályoktól eltérő módon tevékenykedett, sőt szidalmazta a tagokat és a céhet.

Két esztendeig nem járt középük, a hozzá vitt céhtáblát – meghíváskor és értesítéskor – ki akarta vetni a házából, nem tartotta magára kötelezőnek a céhet. A céh panaszára, az ilyenkor szokás bírságolás, rendreutasítás, vagy az iparjogtól való megfosztása helyett, a tanács behívta őt a városházára, ahol pusztán figyelmeztették a céhszabályok betartására. Ezt megelőzően a vizsály elcsendesítésére a tanács kiküldte néhány tekintélyes polgárát, Schirmer Jánost, Kolmicus Jánost, Lakatos Jánost és Alexander Gáspárt, de ők sem jártak sok sikerrel a makacs Spillenbergnél. Spillenberg azt állította, hogy „Őfelsége kivette őt a céhszabályok betartása alól”, sőt a céhmesterek szokásos esküjét sem volt hajlandó letenni a városi tanács előtt.

A céh újabb panaszára, a főbíró magához hívatta, hogy a rend megtartására bírja. A kesztyűs kézzel történő elintézés arra utal, hogy a festőcsaláddal szoros rokonságban állt.

Bár 1664-ben Kassán a gombkötő céh mesterévé választották, a következő év április 14-én azonban a céh örökre eltiltotta Kassáról, nem úzhette többé itt iparát, mivel Sárospatakra költözött, és egy teljes éven át nem törődött a céh dolgaival, feljűk sem nézett.

Spillenberg (Gombkötő) Pál fiának, Sámuelnek a keresztapja Spillenberg Sámuel képíró volt.

Spillenberg-Diószegi György Antal

FELHASZNÁLT IRODALOM, EGYÉB FORRÁSOK A SPILLENBERG CSALÁD XVI–XVII. SZÁZADI TÖRTÉNETÉHEZ

Antall József-Szebellédy Géza: Képek a gyógyítás múltjából. Bp., 1973. 58-59.

„Archeológiai Értesítő” évfolyamai 1878. 309., 1888. április 15-i szám, 1899. 114., 1900. 73-74., 1909. 436., 1910. 348., 1912. 269-270.

Bartholomaeides, Ioannis Ladislai: Memoriae ungarorum qui in alma condam universitate Vitenbergensi. Pest, 1817. 95., 135., 141.

Bogdán István: A magyarországi papíripar története 1530-1900. Bp., 1963. 62., 86., 92., 181., 220.

Bruckner Győző: A reformáció és ellenreformáció a Szepességben 1520-1745. Bp., 1922.

Czobor Alfréd-Kemény Lajos: Történelmi közlemények Abaúj-Torna vármegye és Kassa múltjából. II. évf. 37-38.

Demkó Kálmán: Lőcse története. Lőcse, 1897. I.

A magyar orvosi rend története. 2. 1894.

Polgári családélet és háztartás Lőcsén a XVI-XVII. században. Lőcse, 1882. 12-18., 25., 39., 54.

The Dictionary of Art. (Szerk.: *Turner, Jane*) New York, 1996. 400-401.

Dictionnaire des Peintres, Sculpteurs, Dessinateurs et Graveurs (Szerk.: *Bénézit, E.*) Paris, 1976.

Diószegi György: A Spillenberg család tagjai Zemplén vármegyében. In.: Tanulmányok Tokaj-Hegyalja múltjából. XIX. Tarcál, 1998: 93-109.

Fabó András: A magyarországi ágostai hitvallású evangélikusok történelmi emlékei. I–IV. Pest, 1861. II. 232. (a IV. kötetben *Johann Samuel Klein*: Nachrichten című 1789-ben Lipcsében kiadott műve II. kötetének 88., 245–248. oldalai)

Fontes Rerum Scholasticarum. II/1. Lőcsei stipendiások és literátusok. 1. Szeged, 1990. (Szerk.: *Keserű Bálint*)

Füssli, Johann Rudolf: Allgemeines Künstlerlexicon. Zürich, 1763. 523.

Garas Klára: A magyarországi festészet a XVII. században. Bp., 1953. 62–63., 94–95., 99., 107–108., 101–102., 136., 141–142.

Gergely Sámuel: Teleki Mihály levelezése. III. Bp., 1907. 584–585., 592–595. (434., 441., 442. levelek).

Hain Gáspár: Szepességi avagy lőcsei krónika és évkönyv a kedves utókor számára. (Reprint) Bp., 1988. (Bal Jeromos–Förster Jenő–Kauffmann Aurél szerkesztésében német nyelvű kiadás 1911.)

Hradsky József: A XXIV királyi plébános testvérlete (XXIV Regalium Plebanorum Fratemitas) és a reformáció a Szepességben. Miskolc, 1895. 141.

Jöcher, Christian Gottlieb: Allgemeines Gelehrten Lexicon. Lipsce, 1751. IV.

Kelemen Ernő: A szepesi szászok büntető igazságszolgáltatása. Miskolc, 1931. 76. (A miskolci ág. hitv. jogakadémia szemináriumainak értekezései, 6. szám).

Kempelen Béla: Magyar nemes családok. Bp. 1915. IX. 433.

Kerekes György: Polgári társadalmunk a XVII. században. Kassa, 1940. Bethlen Gábor udvara Kassán. 179.

Közlemények Szepes vármegye történetéből (Szerk.: *Förster Jenő*) 1909., 1910. 216–221., 1914. 83–85., 1915. 35., 1916. 104.

Lehotzky, Andreas: Stemmatographia nobilium familiarum regni Hungariae. I–II. Pozsony, 1791–1798. II. 367.

A lőcsei evangélikus egyházközség. Lőcse, 1917. 34–35., 101–111., 173–175.

Sarlay Soma: A Spillenbergek-család őse. „Magyar Családtörténeti Szemle”. 1942. január. 17.

Magyar Életrajzi Lexikon. Bp., 1969.

Magyar evangélikus egyháztörténeti emlékek. Bp., 1905. 196.

Magyar Könyvszemle. 1890. 274., 1894. 146., 1901. 390., 1902. 6., 1903. 142., 1909. 381., 1927. 313., 1930. 77–87., 1940. 354–355., 1941. 159., 1955. 312–317.

Magyar Lexikon. Bp., 1884.

Magyar Országos Levéltár: (továbbiakban: MOL) Liber Regius VI. 551., XXXIV. 175.; Daróczy-gyűjtemény (Mikrofilmtár 40659); Peláthy-gyűjtemény (OL B 1557); Kisebbségi családok levéltári anyaga P 566 Radvánszky család, 22. cs. III. cs. 1678–81.; 30. cs. XXVIII. cs. 1737.; 55. cs. LXXIX. cs. 1779.; 64. cs. 1763.; P 542 Pottornyay család, 8. cs. 1780.; Mikrofilmen lévő születési, házassági, halotti anyakönyvek, nemességigazolások; C 30, Helytartótanács levéltár, Acta Nobilium. Szepes megye. Inv. Nob.: A 330. f., B 12. f., E 11. f.; O 67, Bírósági levéltárak, Abaúj megye. 1658. 395. f.; O 69, Kúriai levéltár F 43 N. 40.; Y 21, OL Irattár, Berzeviczy Egyed 821/1901., Spillenbergek István 47734/1894., Spillenbergek Béla 162/1923.; A 27 Magyar Kancelláriai Iratok, Abaúj m. 1719. N. 130.

Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár. Bp., 1905. 102–103., 1927. 129–130.

Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek. I–IV. Bp., 1919–1940., V. Bp., 1995.

Melzer, Jakob: Biographien berühmter Zipser. Kassa, 1833. 7–9., 104–105.

„Művészet” 1903–1914. évfolyamai

Művészeti Lexikon. Bp., 1986. (Szerk.: *Zádor Anna* és *Genthon István*)

Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal. Pest, 1862.

Nyomdászati lexikon. Bp., 1936. (Szerk.: *Bíró Miklós–Kertész Árpád–Novák László*)

Kapronczay Károly: A Spilenberger orvoscsalád. „Orvosi Hetilap”. 1980. 31. sz.

Párkányi Dezső: Magyar orvosok és orvostudomány a XVII. században. Székesfehérvár, 1903. 23., 128., 130., 132., 141., 142., 256., 257., 260., 139.

Pataky Dénes: A magyar rézmetszés története. Bp., 1951. 22., 222–223.

Pintér Gábor: Régi magyarországi szerzők. Bp., 1989. 357.

Radvánszky Béla: Bethlen Gábor fejedelem udvartartása. Bp., 1888. 196.

Radvánszky László: A Radvánszky család története 1738-ig. Sajókaza, 1738. (Rugonfalvi Kiss István fordításában 1905-ből)

Ráth György: Az iparművészet könyve. I. Bp., 1902. 77–78., 492–493.

Régi Magyar Próza Emlékek. IV. Bp., 1975. 22., 95., 468–469.; VI/1. 2. (Bethlen Miklós levelei) 143., 615.

Régi magyarországi nyomtatványok. II. Bp., 1983. 1601–35. (Szerk.: *Borsa Gedeon* és *Hervay Ferenc*).

von Sandrart, Joachim: Deutsche Academie Bau-, Bild-, und Mahleren Künste. Nürnberg, 1675. I.

Siebmacher, Johann: Wappenbuch des Adels von Ungarn. I–V. Nürnberg, 1885–94.

Status et Ordines (Magyar történelmi családok egyesületének hírlevele) II. évf., III. évf. (22–23. szám) 2–3. szám (1997. augusztus 18.), (24. szám) 4. szám (1997. december 29.). IV. évf.

Szepesmegyei Történelmi Társulat Évkönyve. (Szerk.: *Demkó Kálmán, Hajnóczky R. József*) Lőcse, 1887. 3. évf. 69–83., 1889. 22–23., 88–89., 1901–04. 9–10. évf.

Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor fejedelem levelezése. Bp., 1886. 290–291., 315., 360., 362., 402., 404., 407.

Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Bp., 1908. XII.

„Történelmi Tár” évfolyamai 1882. 567–568., 1885. 375–376., 1886. 444., 634., 1892. 378., 1898. 734–735., 1899. 725., 1904. 62., 1908. 428–430.

Veress Endre: Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221–1864. Bp., 1941. 128., 293., 530–532.

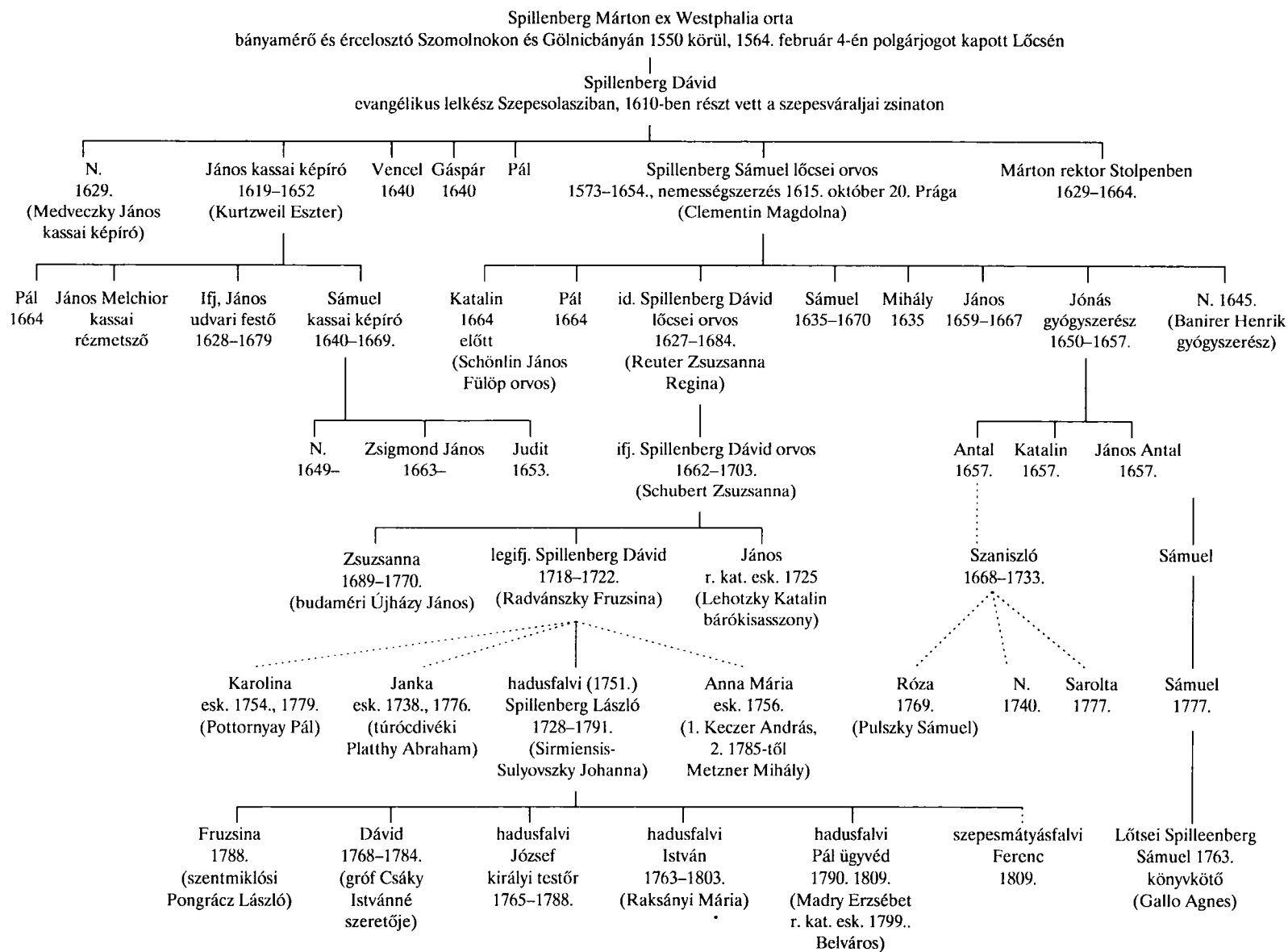
Vida Mária: Művészet és orvostudomány a történeti Magyarországon. Bp., 1994. 20.

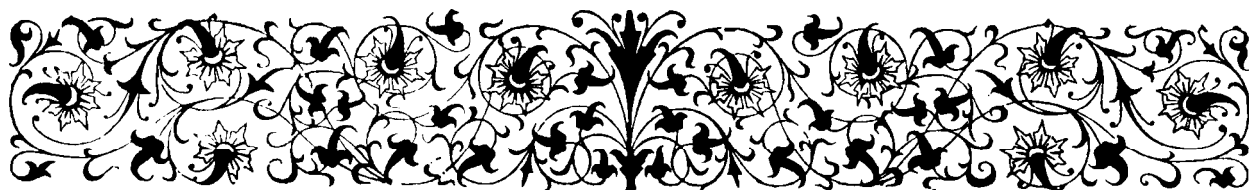
Waczulik Margit: A táguló világ magyarországi hírmondói. Bp., 1986.

Wagner, Carolus: Analecta Scopusii Sacri et Profani. Bécs, 1774. II. 22.

Weszprémi István: Succincta medicorum Hungariae et Transylvaniae biographia. Lipsce 1774., Bécs, 1787. I–IV.

A Spillenberg családja

MÉG EGY KIRÁLYNÉNK...?

I. Endre első felesége

Az Árpád-ház korai genealógiáját csak önáltatással vélhetnénk sziklaszilárdnak. A XIX. század e pozitívista hagyatéka a megelőző két évszázad kutatóinak úttörését összegezte, hogy Wertner Mór globális művében tetőzzék¹. Ám jeles klasszikusunk Árpád-kötete is már több mint száz esztendő. Utána még Csánki, Hóman, Gyóni, Moravcsik, majd a Szegedi Iskola – Kristó, Makk – tatarozták tovább első dinasztiánk családtörténetét². Nemkülönböztetve néhány jeles külföldi szerző: a német Decker-Hauff, Holzmann és Bühler, az osztrák Kerbl, valamint a lengyel Jasiński és Krzemińska³. Sommásan megjelentek az Árpádok a hazai és külföldi gyűjteményes kiadásokban is.⁴ Itt-ott e sorok írója is egészítgetett, jobbadán találozatosan, egynemely mégsem lényegtelen adalékkal⁵.

E pótlások eleve rámutattak további hiányosságok lehetőségére. Szinte parancsoló kíváncsisággá vált, hogy nemzeti dinasztiánk „genealógiai nagyta- karítása” ne álljon le a portörliéssel; mozgassuk meg bútorzatát is. Ennek serkentését célozza az alábbiakban összegzett vitaindítás.

Témánk I. Endre királyunk 14 évi uralma (1046–1060), amelynek tekintetében a Krónika a „várkonyi jelenet” kissé teátrális – bár lényegileg nem valószínűtlen – epizódját emeli ki⁶, míg a külföldi források az 1046-ban császárrá koronázott Henrik király⁷ ért- hetően magyarellenes politikájára összpontosulnak.

Írásbeliség szempontjából királyunk 14 évi ország- lását az 1055-ben pergamenre rótt tihanyi alapítóle- vél fémjelzi: viharos századainkat eredetijében túlélő, legkorábbi oklevelünk⁸. Másrészt, a gyermek Sala- mon 1058-ban történt koronázásakor használt Ethel- red-féle *ordo* királyavató ceremóniánk első pontosí- tása⁹.

Hozzáfűzhetnénk még a „Nyitraivánkai korona”

dolgát, amely ikonográfiájának tanúsága szerint, nyil- ván Endre-kori áthidalása a Rómába visszaküldött szentistváni első koronánk és az 1060-as évtized vé- gére vélelmezhető, mindmáig fennmaradt *Corona Graeca* közötti szakramentális űrnek¹⁰.

Fentiek előrebocsátásával vizsgáljuk meg – ez len- ne a kitűzött genealógiai feladat – Endre királyunk személyi és családi viszonyait. A dolog természeténél fogva, ebben több a következtetés, semmint a bizo- nyítható. Ezért tekintjük e tanulmányt csupán vitain- dításnak. Tudományos kutatásban az ellentmondás sosem „személyes támadás”, hanem okszerű ellenbi- zonyítás, avagy egy eltérő, egyenrendű nézet kifejté- se. „Támadássá” csak akkor válnék, ha elhagyná a higgadt érvelés talaját. Ám e talajhoz ragaszkodón, a vita nemcsak kívánatos, de szükséges is. Eredménye pedig tudományos nyereség. Erre törekszik témafel- vetésünk.

Endre királyunk életkorát nem könnyű meghatá- rozni. Vélelmezhetnénk 1020 körüli születését. Apjá- nak, Vazulnak¹¹, nem elsőszülöttje: Levente megelőz- te¹². Endrének szintúgy lehetett korábbi pogány neve, amit a keresztelesekor kapott András végképp elfede- zett. Hogy a keresztséget és vele nevét Kijevben kapta, két körülmény valószínűsíti: (1) a latin *Andreas* szláv *Ondrej* változatából levezethető *Endre* névforma, és (2) ama tény, hogy *Sveti Ondrej*, az apostol, Kijev váro- sának – a keresztelőhelynek – védszentje volt.

A Wertner rögzítette összegzésben e keresztelés hagyománya Endre házasságához kötődnek, 1038–1039-re datálva, midőn nőül vette volna Anasztáziát, a nagyhatalmú Jarosláv fejedelem leányát¹³.

Tartsuk mindebből szem előtt, hogy a házassági év – nem lévén „kerek szám” – valósnak tűnik. Az eladdig pogány herceg szükségszerű keresztelésének dátumaként elfogadható.

Visszakövetkeztethető ebből Endre vélelmezett életkora: 1039-ben 16–20 éves lehetett, vagyis a szokásos középkori házasságkötési szakaszban. Születése így 1020–1022 közé lenne tehető¹⁴. Megerősíti ezt a Szt. István/Vazul 1034-re rögzíthető első konfliktusa idején használt krónikás kifejezés: *et parvulos eiusdem exilio relegavit*.¹⁵ Endre ekkor 12, Béla pedig alig hét éves lehetett.

Midőn Vazul 1037-re pontosítható „merénylente”¹⁶ idején fiai valamiképpen elmenekülnek, Endre (akkor még ismeretlen pogány néven) amolyan 17 éves forma lehetett. Látszólag mégis apja már a „Marót faluból való pogány ágyastól” született Györgynek¹⁷. – A „Marót falu” talán egy morva előkelő leányra utalhat, akit Endre „pogány módra” tett nejevé (és anyává), amiért a krónikás szemében csak „ágyas”. Györgyöt nyilván apjával együtt keresztelték meg Kijevben: az apát a város, a fiút a fejedelemség védőszentje nevére. Endre tehát már családostul menekült. Pogány neje alkalmasint Kijevben hunyt el (vagy került esetleg „politikai megfontolásból” kolostorba?).¹⁸

Következésképp Endre 18–20 éves lehetett, amikor Kijevben megkeresztelik. Nyilvánvaló indoka ennek, hogy keresztény házasságot készül kötni. – Kivel? Természetesen Anasztáziával – mondja Wertner – aki mint Endre fiainak anyja, majd mint a király özvegye és Salamon befolyásolója ismeretes.¹⁹ Kétségtelen, hogy Anasztázia Salamonnak és Dávidnak anyja, 1060-tól Endre özvegye. Utolsó említése, legyőzött fiával 1074-ben történt konfliktusa²⁰.

Ezzel szemben, az újabb rurikida kutatás szerint, Endre és Anasztázia házassága 1050-ben, vagy csak kevéssel előtte jött létre²¹. Egybecsendül ez azzal, hogy Salamon és Dávid 1052–1055 között születtek²². Vajon csak 14 évi házasság után?... – Alig hihető!

Ám Wertner segítségével jön Adelhaid, Endrének kétségtelen leánya, aki 1056-ban már II. Vratiszláv cseh herceg felesége és legkésőbb 1059-ben megszülte első gyermekét²³. Ő maga így 1040–42 táján születhetett. Egybevág ez egy 1039-re vélelmezett házassággal. De, hogyan egyeztethető mindez az Anasztáziával csak 1050-ben történt nász tudósításával és Adelhaid két öccsének tíz évvel későbbi születésével?

Fűzzük még hozzá, hogy *Adelhaid* se nem orosz, se nem magyar hagyományú keresztnev, hanem jellegzetesen *német*. Ebből első pillantásra az az abszurdnak tűnő következtetés volna levonható, hogy ha Endre 1039-ben Kijevben egy megkeresztelést igénylő, rangos keresztény házasságot kötött, úgy azt

nem Anasztáziával, hanem egy szintén Kijevben időző *német* fejedelmi sarjjal köthette.

Adódhatott-e egyáltalán ilyesmire lehetőség? Tartózkodott-e Kijevben a XI. század derekán német fejedelmi família, s ebben 1039-ben egy „eladókorú” leány, akivel a teljhatalmú Jaroszláv „rendelkezhetett”, és akinek a menekült Endrével való összeházasítása beleillet a kijevi nagypolitikába? Volt. – Immáron tisztázottnak tekinthető, hogy a száműzetését ugyancsak Kijevben töltő Edvárd angol herceg felesége, Agáta, tengernyi vitatás után Liudolf fríz herceg és Egisheimi Gertrúd leányának bizonyult²⁴.

Pontosításban, Liudolf II. Henrik német királynak idősebb anyai féltestvére, anyjuk, a sváb Gizella, előbb Braunschweigi Brúnó özvegye, utóbb II. Konrád császár neje lesz²⁵. A két féltestvér viszonya esetleg feszélyezett lehetett – ma már nem tudni – aminek azonban Liudolf korai halála 1038-ban véget vetett. Egisheimi Gertrúddal 1022 táján kötött házasságából legalább hét gyermeke származott, ami 16 évi házasság során a középkorban szokásos genetikai kitévő. Két fiúk egyike nőtlen maradt, a másik, Ekbert – aki erőszakos halállal halt – a kurtalétú (fiágon már 1090-ben kihuny) első meissenai dinasztia őse²⁶.

Álljunk meg egy pillanatra anyjuknál, Egisheimi Gertrúdnál. Családjának viszonylag szerény lotharingiai hűbériségét egy, a középkorban felértékelő körülmény fémjelezte: fivérének, Egisheimi Brúnónak egyházi pályafutása: előbb Toul püspöke, majd 1049-ben IX. Leó néven pápává választották²⁷.

A leányaival feltételezhetően Kijevben élő özvegy Gertrudisz a pápa nővére, elhalt férje pedig a császár féltestvére volt²⁸. – De, hogy és miért kerültek Kijevbe? Ehhez kell figyelembe vegyük Jaroszláv fejedelem kibontakozó Európa-politikáját, ami Kijev újjáéledt gazdasági központi mivoltához kötődött: egy, Skandináviából Bizáncba, illetve a Nürnbergből és Prágából Perzsiába vezető, két távkereskedelmi főút metszéspontjában kialakult gazdasági súlyponthoz. Ennek érdekszövevénye határozta meg Jaroszláv külpolitikáját is. És – ami ezzel a középkorban együtt járt – a dinasztikus házasságpolitikát úgyszintén²⁹.

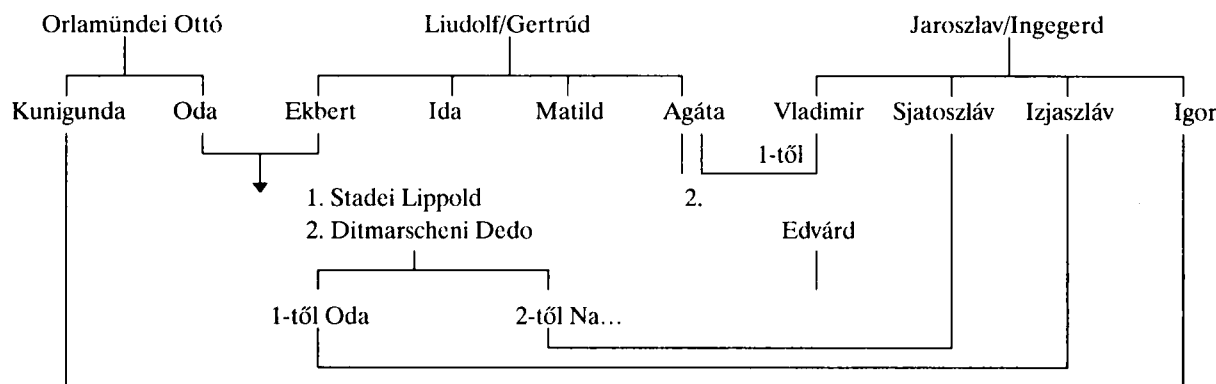
Jaroszláv felesége a svéd Ingegerd volt – a skandináv kapocs – aki Kijevben az orthodox Iréne, végül pedig – holtá közeledtén – az Anna nevet nyerte³⁰. Kilenc gyermekük – hat fiú, három leány – összesen 12 házasságot kötött³¹. Közülük egy bizánci, egy pedig kun fejedelem leány – két keleti kapocs – mind a többi pedig északi, illetve többségében nyugati, a jaroszlávi nagypolitika függvényében. Közöttük egy-

egy norvég, lengyel és magyar – a környező államok kötődései – két további francia – ,négy pedig német.

A német házasságok úgyszólván egyetlen családi klán kötelékébe tartoztak, nevezetesen a Liudolf/Gertrúd pár tágabb atyafisági körébe, ami egyszersmind jelentett császári – III. Henrik – és pápai – IX. Leó – kapcsolatot. – Jarosláv Európa-politikája tehát kettős szintű: egyrészt a környező államokkal – magyar, lengyel, és a tengerhez kötődő norvég – más-

részt a „nagy kitekintés” szempontjából kelet felé Bizánc és a kunok, Nyugat felé pedig a francia és a német kapcsolattartás. – A kijevi Oroszország ekkor – egészen a XIII. század mongol betöréséig – Európával egybecsendülő nagyhatalom volt a kontinens keleti gránicán.

Térjünk most vissza a már jelzett német házasságokra. Liudolf/Gertrúd kötődésüket az alábbi vázlat szemlélteti:

Ekként bekötöttük a házaspár egyik leányát, két leány-unokáját és egy sógornét a kijevi Európa-politikába. Ide ízül még a francia királynévá lett Kijevi Anna esete is, aki második feleségévé lett annak az I. Henriknek, akinek első neje szintűgy Liudolf és Gertrúd leánya volt, Matild.

A legelső kapcsolat nyilván Agátának Jarosláv elsőszülöttjével – és reménybeli utódjával – Vladimírral kötött házassága – vagy legalábbis elmátkasodása volt, ami a Kijevbe költözést kezdeményezhette. Vladimir fiatalon hűnyván el, ifjú özvegye a szintűgy Kijevben tartozkodó angol Edvárd nejévé lett. Fűzzük hozzá, hogy eredeti neve ismeretlen: a bizánci hagyományú Agátát a házassági tervvel kapcsolatos orthodox átkeresztelésekor kaphatta.³²

Mindezt tisztázván, lépünk tovább – Malmesbury-i Vilmos krónikájának egyik perdöntőn vitatott állítása, hogy Agáta, a száműzött Edvárd herceg neje, a „magyar királyné nővére” lett volna.³³ Innen a makacs tévhit, miszerint Agáta Anasztázia nővére, azaz maga is Jarosláv leánya lett volna. Ám a rurikida kutatás e lehetőséget mereven elutasítja.³⁴ – Mégis, Malmesbury-i Vilmos bétségbevont állítását egy másik megbízható krónikás, Wenderoveri Roger hasonló mód erősíti meg.³⁵ – Ezzel szemben két további hiteles tudósító Worcesteri Florens³⁶ és Durhami Symeon³⁷ – Agátát kifejezetten „Henrik császár fivére leá-

nyának” mondja. – E látszólag zsákutcába jutott kérdés ellentmondását egyetlen feltételezés egyenlíthetné ki: ha egy magyar királyné is „Henrik császár fivérének leánya” lett volna. Ilyen kapcsolatra azonban sem Wertner, sem kiegészítői nem utalnak³⁸.

Ám ha elfogadjuk az Endre és Anasztázia házasságnak az orosz források nyomán 1050-re pontosított évét, s ugyanakkor tekintetbe vesszük Endre Adelheid nevű leányának szükségképp 1042 körüli születését, úgy kézenfekvővé válik, hogy Endrének két felesége volt: a Kijevben elvett *első*, aki Adelheid anyja, 1046-ban Endrével együtt királyné, de már 1048–1049-ben elhunyt és az 1050-ben elvett *második*, Kijevi Anasztázia, Salamon és Dávid anyja, majd Endre özvegye. – Ha pedig Agáta „a magyar királyné nővére” volt, aki Endre első felesége, szintűgy Braunschweigi Liudolf és Egisheimi Gertrúd lánya kellett hogy legyen. – S ha, a középkorban gyakori módon, tulajdon keresztnevét adta volt tovább leányának, úgy talán őt magát is Adelheidnek hívták³⁹?

Ám, egy illetén megoldás felvetése sem „igazán újság”. Már ekként említi a skóciai Szt. Waltnen apát életírója, Furnessi Jordán szerzetes.⁴⁰

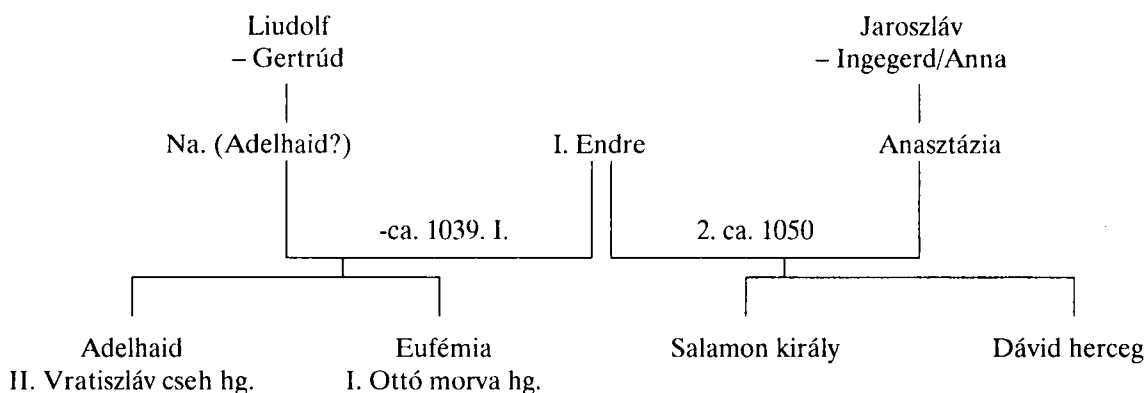
E XII. századi hagiográfiában Agáta egyképpen szerepel, mint „a császár fivérének leánya” és mint „a magyar királyné nővére”⁴¹

Feltételezhető, hogy a Liudolf–Gertrúd-házasságnak négy, már ismert leányán kívül, még egy ötödik is lehetett 16 évi házasságuk során. Ezzel az eleddig ismeretlen ötödikkel kelt volna egybe a száműzött Endre 1039-ben Kijevben. Vele együtt koronázták 1047 elején. Egy rövid létű, mindaddig ismeretlen királynéknk...

E feltételezés sok mindent „helyre tenne”. Először is eltűnnék Adelhaid születésének kronológiai összeférhetetlensége az Endre–Anasztázia-házasság 1050-re történt pontosításával. Egy 1039-ben kötött korábbi nászból származván, Adelhaid nyugodtan lehetett maga is anyává 1059-ben. Megmagyarázódnék ezzel német keresztnéve is. Hitelesítené továbbá Malmesbury-i Vilmos, Wendoveri Roger tudósítását, anélkül hogy cáfolná Worcesteri Florens és Durhami Symeon „ellentétes” híradását. S azt is kézenfekvőben magyarázná, miért kísérte el az angol Edvárd 1046-ban Endre herceget a magyar trón visszaszerzésére indított győzelmes hadjáratára.

Mindez – hangsúlyozzuk – csak feltételezés. Egyetlen közvetlen bizonyítéka a négy angol krónikás kétféle állítását spontán egyeztető adalék.

A legújabb cseh és lengyel kutatás szerint, Endrének Adelhaidon kívül volt még egy másik leánya is: Eufémia. Wertner nyomán eddig I. Béla leányának tartottuk, bár erre szabatos forráshivatkozás nem idéztetett⁴². Prágai Kozma éppen csak nevét említi. Minden további genealógiai pontosítás nélkül⁴³. Ezt pótolja most félreérthetetlenül B. Ryba kutatása a Szent Prokop legendában, ahol Ottó, morva herceg egyik adománylevelében *cum coniuge...domina Eufemia, filia Andre, regis Ungarorum* említettik⁴⁴. Egy ilyen kapcsolatot eddig főként kronológiai megfontolások kérdőjeleztek volna meg. Ám, hogy most Endre netán kétszeri házasságához torkollottunk, e nehézség is elhárult, és a helyreigazított genealógia ekként festene:

Megfelelne ez a középkorban szokásos ama dinasztikus habitusnak, hogy két fivér két nővért válasszon magának hitvesül. Magyar vonatkozásában pedig az is erősíti, hogy Endre tihanyi alapítólevelében mind fiai, mind leányai tekintetében többes számot használ: *filiorum filiarumque... salute* ami legalábbis egy „két fiú, két leány” feltételezést enged meg, 1055-re vonatkozóan⁴⁵.

A fentiek szövevénye tisztázni igyekeznék nemzeti dinasztiánk XI. századi kapcsolatainak csak hozzávetőlegesen ismert szerkezetét. Az Árpádoknál is, csakúgy mint más egyebütt, a házasságkötések a poli-

tikai kapcsolatteremtés jegyében fogantak. A Német Birodalom által baljósan veszélyeztetett fiatal királyságunk helyesen felismert önérdékből fordult – a hasonló veszélynek kitett lengyel és cseh ütközőállamok magatartását követően – a háttérben tornyosuló kijevi rusz állam dinasztiája felé. I. Endre királynak csak kevésbé elemzett 14 évi uralma ezzel új és árnyaltabb politikai vonalvezetéssel gazdagodnék, a magyarságnak akkor sem könnyű Európa-beilleszkedése iránti törekvésében.

Vajay Szabolcs

JEGYZETEK

¹ Wertner Mór: Az Árpádok családi története. Nagybeckerek, 1892. (a továbbiakban: Wertner i. m.)

² Csánki Dezső (szerk.): Árpád és az Árpádok. Bp., 1907. Kiegészített nemzedékrendi tábla a 128–129. között; Hóman Bálint és Szekfű Gyula: Magyar történet I., Bp., 1935; I. Endre kora 255–265.; Gyóni Mátys: A legkorábbi magyar-bizánci házassági kapcsolatok kérdéséhez. „Századok” (LXXXI), 1947, 212–219.; Moravcsik Gyula: Bizánc és a magyarság. Bp., 1955; Kiegészített nemzedékrenddel; Kristó Gyula és Makk Ferenc: Az Árpád-házi uralkodók. Bp., 1988; Makk Ferenc: Magyarország a 12. században. Bp., 1986.

³ Decker-Hauff, Hansmartin: A legkorábbi magyar-bizánci házassági kapcsolatok. „Századok” (LXXXI), 1947, 95–108; Walter Holzmann: Maximilla regina, soror Rogerii regis „Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters”, 19, Wien (Köln) Graz, 1963, 149–167; Bühler, Heinz: Die Wittislinger Pfründen – ein Schlüssel zur Besitzgeschichte Ostschwabens im Hochmittelalter. „Jahrbuch des Historischen Vereins Dillingen” (LXXI), 1969, 24–67; Salamon királyunk Zsófia leányáról; Kerbl, Raimund: Byzantinische Prinzessinnen in Ungarn zwischen 1050–1200 und ihr Einfluss auf das Arpadenkonigreich. Wien, 1979; Jasiński, Kazimiers: Filiacja Adelajdy, żony księgi czeskiego Wratisława II. „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego”, XII, Warszawa, 1993, 3–11; I. Endre Adelheid leányáról; B. Krzemińska: Uztahy moravských Premyslovců ke Kijevské Rusi. „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, 24, 1990.

⁴ Korai Magyar Történeti Lexikon (szerk.: Kristó Gyula) Bp., 1994. Árpádok címszó (Kristó), 60–66; Prinz von Isenburg Wilhelm Karl: Stammtafeln zur Geschichte der europäischen Staaten. Bd. II: Die ausserdeutschen Staaten. Berlin, 1936, Taf. 104–105; Die Fürsten und Könige Ungarn a. d. H. Arpad; ua. javított és bővített kiadásban (Herg. Baron Frank Freytag von Loringhoven, Marburg, 1956), Taf. 104–105; Europäische Stammtafeln, Neue Folge, (Herg. Schwennicke Detlev), Marburg, 1984, Taf. 153–155; Die Arpaden; Dworzaczek Kazimierz: Genealogia. Warszawa, 1959, Tab. 84.

⁵ de Vajay Szabolcs: Grossfürst Geysa von Ungarn. Familie und Verwandtschaft („Südost-Forschungen”), XXI, München, 1962, 45–102; Vajay Szabolcs: Az Árpád-ház néhány eddig ismeretlen tagjáról, MTA. akadémiai előadás. Bp., 1977. október 27; Géza herceg Bizánca került fiairól; Szabolcs de Vajay: Byzantinische Prinzessinnen in Ungarn „Ungarn Jahrbuch”, 10, München, 1979, 15–28; Vajay Szabolcs: Veszprémvölgy és alapítói, „Levéltári Szemle” (XXXVIII), 1988, 20–24.

⁶ Chronici Hungarici Compositio Sacculi XIV, cap. 144, Scriptores Rerum Hungaricum, (ed. E. Szentpétery, I.), Bp., 1937, 423.

⁷ Erről legrészletesebben, a tatárjárásban pusztult korábbi hazai források felhasználásával: Alberici Monachi Trium Fontium Chronicon ab orbe condito, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores (a továbbiakban: MGH, SS), XXIII, 787–790, ad. A. 1045–1052. – Itt jegyzendő meg, hogy Henrik királyt 1046-ban koronázták császárrá; azt megelőzően: Henricus Rex. Az egyébként jeles Magyarország történeti kronológiája tehát helytelenül minősíti német-római császárnak az 1040–1046 időszakban (I. 83–85).

⁸ Diplomata Hungariae Antiquissima (ed. Györffy Gy.), I. (1000–1131), Bp., 1992, 145–152, No. 43/1.

⁹ Bartoniek Emma: A magyar királykoronázások története. Bp., 1939, Reprint 1987, 34–35.

¹⁰ Erre vonatkozó megállapításaimat lásd: Vajay Szabolcs: Az Árpád-kor uralmi szimbolikája. Középkori kútfőink kritikus kérdései, Memoria Saeculorum Hungariae I, Bp., 1974. 343–346.

¹¹ A túl-bizánci Basileus és a túl-magyarított Vaszoly formák között a Krónika-szöveg Vazul változatát használjuk, amely kiejtésben alkalmasint a Bazil használati fonetikát tükrözheti.

¹² A hagyomány szerint Péter elűzése után Leventének ajánlották volna fel a trónt, szeniorátusa jussán. Pogány voltára figyelemmel, az országlást keresztény öccsére, Andrásra hártotta. Feltehetőleg beteg is lehetett, mert kevéssel erre meghalt. Az utolsó pogány nagyfejedelem, Taksony mellé temették. Két sírjuk szakzerű kutatással ma is meglehető lenne.

¹³ Wertner, i. m.: 116–117. a házasságot 1037–38-ra teszi, amit Hóman halaszt 1039-re (Magyar történet, I. 252), ami valószínűbbnek látszik.

¹⁴ Ezek szerint Levente 1018–20, Béla pedig 1023–25 között születethet. Világrajöttüknek 1010–1020 közé való visszatatalása nem látszik indokoltnak.

¹⁵ Vagyis: Vazul kiskorú gyermekeit száműzetésbe küldte, vö. Annales Altahenses maiores, ad A.1041 (visszapillantón!), MGH, SS XX.794.

¹⁶ Vazul „mérnylete” nem trónratörés, hanem a kazár hagyományokban gyökerező rituális aktus. Negyven évi uralkodás után (István esetében: 997–1037) a fejedelmet „feláldozák”, vö. Róheim Géza: A kazár nagyfejedelem és a Turul-monda, „Ethnográfia” 1917.

¹⁷ De concubina autem, quam habuit de villa Moroth, genuit Georgium, vö.: Joannis de Thwroc (Túróci János): Chronica Hungarorum, ed. Swandner, J. G.: Scriptores rerum hungaricarum veteres ac genuini, Vindobonae, 1766, cap. XLII, 133. – Ehhez Wertner kommentárja, i. m.: 136. György 1057-ben csatlakozott a hazatérő angol hercegi családhoz. Feltételezhető, hogy ekkor legalább húsz éves lehetett, semmint annál kevesebb.

¹⁸ Györgynek és anyjának feltételezhető besorolására, vö. Vajay Szabolcs: Skóciai Szent Margitról..., In: Magyarok Kelet és Nyugat metszsvonalán. Esztergom, 1994. 123.

¹⁹ Wertner i. m. 119–123.

²⁰ Az anya-fiú konfliktusra: Rex iratus, voluit matrem suam in faciem percutere, cujus manum, uxor ejus retenuit, - az anya és feleség Mosonban hagyásáról pedig Rex Solomon... in eadem nocte collegit se festinanter, in Moson et Poson, quae castra jam pridem muniverat: matrem quoque et uxorem suam, quando in praelium ivit, illic reliquerat, vö. Turóci, i. m., cap. LII, 155. – Mindez 1074 március végén, Salamon március 14-i mogoródi vereségét követő menekése során. Mosonban hagyása Anasztázia utolsó említése.

²¹ Forssman, Julius: Die Beziehungen altrussischer Fürstengeschlechter zu Westeuropa, Bern, 1970, Tafel I, D. – Jarosláv saját leányát okszerűbben házasíthatta össze 1050 táján egy „még” királlyal, semmint 1039-ben egy bizonytalan sorsú trónigénylővel.

²² A királyi csecsemők politikai eljegyzése 1052 júliusában IX. Leó pápa közvetítésével vált a magyar-német békekesség zálogává. Salamon ekkor már megszületett, míg „jegyesének” világrajtette csak pár hónap teltén vált esedékessé... Ami Dávidot illeti, az 1055-ben kelt tihanyi alapítólevél már a király „fiait” említi: ...in loco qui vulgo dicitur Tichon, super Balatin, pro sua et coniugis, filiorum filiarumque ...salute tradidit, vö. Diplomata Hungariae Antiquissima, i. m. I. 149, No. 43/1

²³ Adelheidra vö. Wertner, i. m., 123–125. Korai haláláról

(1062. jan. 27.) Prágai Kozma tudósít: VI. Kal. Febr. obiit ductrix Adleythnater Iudithae et Ludmilae, similiter et Bracizlai iunioris et Wratislawis, vö. Cosmas Pragensis Chronica Bohemorum, MGH, SS IX.79. – Adelheid másodszületett fia, Vratiszláv, csecsemőkorban hunyt el, 1061. nov. 19-én. Bátyja Bratiszláv tehát legkésőbbben 1059-ben született. Márcsak ezért sem lehet Adelheidot az 1050 táján nőül vett Anasztázia leányának tekinteni. vö. Wegener, Wilhelm: Die Pr emyslieden. Genealogische Tafeln zur mitteleuropäischen Geschichte, Lief.1, Göttingen, 1957, 6, Tafel 2. – Fűzzük még hozzá, hogy Adelheidnak Judith leánya – I. Ulászló Hermann lengyel herceg neje – „gondot okozott” a vele behatóan foglalkozó Jasiński, K.-nak (vö. a 3. jegyzetben idézett művét). méghozzá azért, mert – Adelheidot Anasztázia leányának tartván – a házastársak kánonilag tiltott, közeli rokonságban állottak volna. Ha ellenben Adelheid Endrének egy „korábbi” házasságából származott, a kánoni akadály eleve elhárul.

²⁴ A túltengő Agáta-irodalom fantasztikus, vagy jószándékú amatőr megközelítéseit félretéve, tartsuk szem előtt a történelmi hitelű kutatásokat: *Herzog József*: Skóciai Szent Margit származásának kérdése, „Turul” (LIV), 1940, 36–46; *de Vajay Szabolcs*: Agatha, Mother of Saint Margaret of Scotland, „Duquesne Review”, Pittsburgh, PA, 7, 1962, 71–87; *Ronay Gabriel*: The Lost King of England. The East European Adventures of Edward the Exile. Woodbridge, 1989; *Laszlovszky József*: Angol–magyar kapcsolatok Szent Istvántól a 13. század elejéig. Kandidátusi értekezés. Bp., 1991. 17–58.; *Vajay Szabolcs*: Skóciai Szent Margitról... i. m.; *Faris, David –Richardson, Douglas*: The Parents of Agatha, Wife of Edward the Exile. The New England Historical and Genealogical Register, 152, Boston, MA, 1998, 224–235. – Az elhanyagolható szerzőket csupán mihez tartó óvatosság kedvéért említjük, „művük” pontosságára nélkül: Fest Sándor (1938), Malcomes Béla (1938), Nagy Kázmér (1971) és Jetté, René (1996). – Jelezzük még Laszlovszky példás kutatástörténeti összefoglalását (i. m. 20–32) ahol az egész kérdést kiválóan bemutatta.

²⁵ A domináns jellemű Gizellának három férje volt: I. 1005 Braunschweigi Bruno, †1010/11 (Liudolf apja); II. 1012 Babenbergi Ernő, †1015 (akitől két fiú született); és III. 1017 Száli Konrád, akit 1024-ben német királlyá választottak, 1027-ben pedig Gizellával együtt császárrá és császárnévá koronáztak. Egyetlen gyermekük a már többször említett III. Henrik. – Ezt a végleges besorolást sokáig nehezítette Gizella női hiúsága, császárné korában ugyanis nyolc évvel „megfiatalította” magát...Ámde, nem 999-ben született, hanem 991-ben, miként azt *Rickenberg, Hans Jürgen* félreérthetetlenül kimutatta: Das geburstdatum der Kaiserin Gisela, „Deutsche Archiv f. die Erforschung d. Mittelalters”, (9), 1952, 535–538. – Ezzel Gizella életrajzának kronológiai „rendellenességei” megszűntek.

²⁶ E kurtalétú család fölöttébb hiányos, és még csonkaságában is pontatlan leszármazását az Europäische Stammtafeln (Herg. Schwennicke, D.) VIII. táblája közli. A Liudolf–Gertrúd házaspárnak mindössze egyetlen leányát említi, és még ennek házasságait sem ismeri. – Tartózkodjunk hivatkozásától!

²⁷ IX. Leó pápának szétágazó családi kapcsolataira vö. *Hla-witschka, Eduard*: Die Anfänge des Hauses Habsburg-Lothringen, Saarbrücken, 1969, 102–153. A pápa ősfájának bemutatója LtCol. Larose: Etude sur les origines pape St. Léon (1002–1054), Metz, 1954. – Ha Endre királyunk első neje valóban a pápa unokahúga lett volna, érthetőbbé válik a szentatya személyes közbelépése az 1052-i magyar–német béke szerzésében. IX. Leó akkori pozsonyi jelenléte 1991-ig az egyetlen pápalátogatás a történelmi Magyarország földjén.

²⁸ Erre vonatkozóan lásd a Liudolf–Gertrúd házaspár egy másik leányának, Matildnak kutatása kapcsán kifejtett bizonyítékainkat: *de Vajay, Szabolcs*: Mathilde, reine de France inconnue, „Journal des Savants”, 307, Paris, 1971, 241–260.

²⁹ *M. Hellmann*: Die Heiratspolitik Jaroslaws des Weisen. Forschungen zur osteuropäischen Geschichte, (VIII), 1962, 7–25.

³⁰ vö. *Forssman*, i. m., Tafel I.

³¹ Az elsőszülött Vladimirnak özvegye (vagy csak jegyese?) utóbb az angol Edvárd nejevé lett és Szt. Margit anyjává; Izjaszláv felesége a lengyel Gertrúd volt, Szjatoszláv egy Ditmarschen grófleánnyal házasodott; Vsevolod Konsztantinosz Monomachosz keleti császár Mária lányát vette el, utóbb egy kun (polovcz) fejedelemleányt; Izjaszláv pedig Stadi Odát, a Liudolf–Gertrúd házaspár unokáját. Jarosláv erre következő három leánygyermeké közül Erzsébet norvég, Anasztázia magyar, Anna pedig francia királyné lett. Végül a család „benjaminja”, Igor, Orlamündei Kuni-gundát vette nőül, Liudolf fia Ekbert sógornójét.

³² Csakúgy, mint ahogyan Ingegerd előbb az Eiréné, majd az Anna nevet nyerte, vagy miként leánya Anna, Franciaországban Ágnessé lett, magának Jaroslávnak is volt ünnepélyes ortodox neve: György. – A német családban szokatlan Agáta név „másodlagos” orthodox voltának lehetőségére Faris hívta fel a figyelmet, vö. *Faris–Richardson*, i. m. 232.

³³ Filii eius (sc. Eadmundi) Edwinus et Edwardus... Hunorum regem petierunt ubi... minor Agatham reginae sororem in matrimonium accepit, vö. Guilelmi Malmesbiriensis Libri V de rebus gestis regum Anglorum ed. Migne, Patrologia Latina, CLXXIX, 1157.

³⁴ Ezen a téves feltételezésen nyugszik Jetté tanulmánya: *Jetté, René*: Is the Mystery of the Origin of Agatha, Wife of Edward the Exile, finally solved? „The New England Historical and Genealogical Register 150, 1996, 417–432.

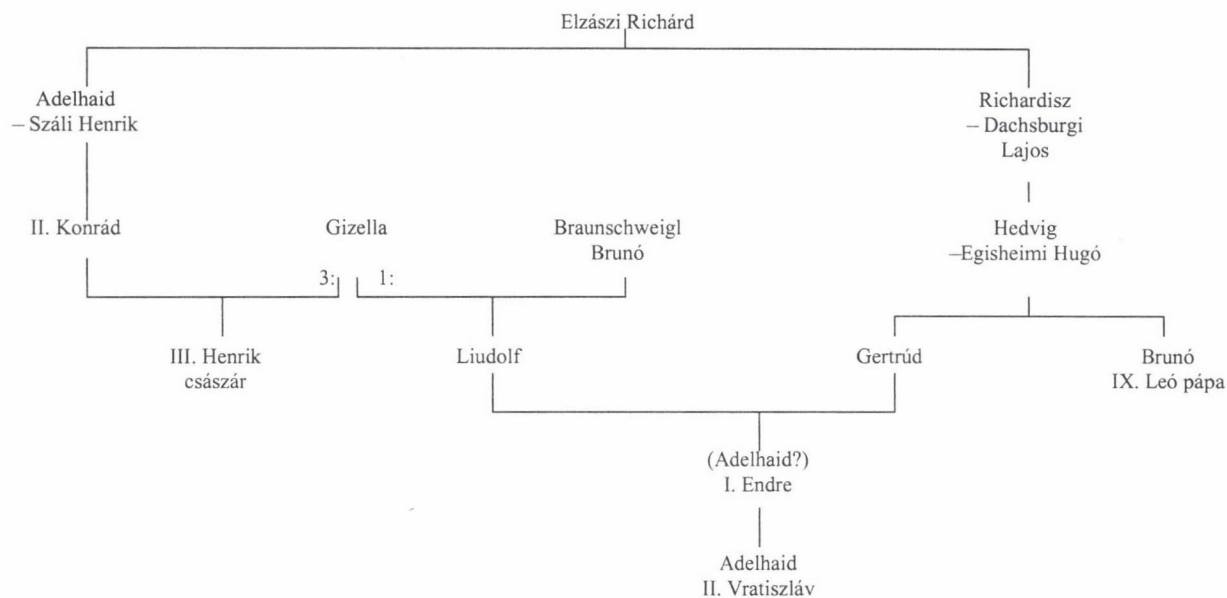
³⁵ Eadwardus accepit uxorem regine Hungarie sororem nomine Agatham, vö. Rogerii de Wendover abbatiae s. Albani monachi Chronica, ed. MGH, SS XXVIII, 26.

³⁶ Eadwardus vero Agatham, filiam germani imperatoris Henrici in matrimonium accepit, vö. Florentii Wigorniensis Chronicon ex Chronicis, ed. MGH, SS V, 126.

³⁷ Eadwardus vero Agatham filiam germani imperatoris Henrici in matrimonium accepit, vö. Symeonis Dunelmensis Historia de rebus Anglorum, ed. R. Twysde Historiae Anglicanae Scriptores, 176.

³⁸ Mindnyájuk figyelmét elkerülte Szt. Walthen XII. századi életirata, amelyet az alábbiakban értékelünk, vö. 40. és 41. jegyzet. – E korban közeli szöveg a Bollandisták kiadásában 1863 óta rendelkezésre áll.

³⁹ *Larose* i. m. származási táblájából (in-fine) kitűnik, hogy az Adelheid nevet Gertrúd anyai nagyanyjának nővére viselte. Mint Száli Henrik felesége, anyja volt ama II. Konrádnak, aki Gertrúd férjének, Liudolfnak mostohaapja. E kettős atyafiság kézenfekvővé tenné, hogy a Liudolf–Gertrúd házaspár egyik leánya ezt a keresztnévet nyerje a középkor onomasztikai magatartásának jegyében:

⁴⁰ Vita s. Waltheni abbatis ordinis Cisterciensis in Scotia, auctore Iordano vel Ioscelino monacho Furnesiensi, ed. Acta Sanctorum Bollandiana, ad diem 3. Augusti I. (1863) 249–277. – A latin Walthenus forma az angolszász Walteof megfelelője.

⁴¹ Sanctae namque Margaretae mater, Agatha nomine, filia fuit germani Henrici, clarissimi imperatoris Romanorum... Soror eiusdem Agathae regina extitit Ungarorum..., ed. cit. I. 249.

⁴² Wertner i. m. 167–169.

⁴³ Ottonis autem filii Suatopluc et Otto cum matre sua Eufemia multum obedientes duci erant et fideles, vö. Chronica Bohemorum, i. m., ed. cit. IX. 104.

⁴⁴ Ryba, B.: Stredověké Legendy Prokopské, Praha, 1953. 119.

⁴⁵ vö. Diplomata Hungariae Antiquissima, i. m. I. 149, No. 43/I., vö. 22. jegyzet.

MI EZ?

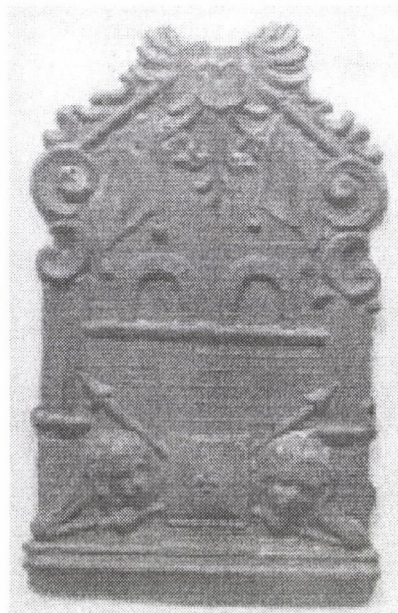
A mellékelt fotón bemutatott tárgy a veszprémi Lackó Dezső Múzeum numizmatikai gyűjteményében található. Leltári száma 88.22.1. Mérete 5,3×8,3 cm. Eredete ismeretlen.

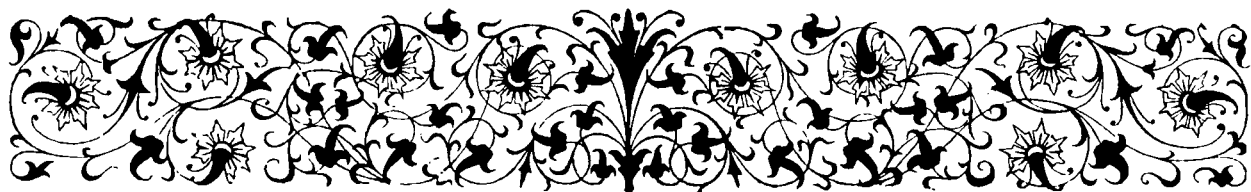
Feltehetően a XIX. századból való, és valamilyen csata, ütközet emlékművének kicsinyített makettje, illetőleg valamely ütközettel kapcsolatos emléktárgy tartozéka lehet. Hátlapja sima, felerősítésre utaló nyom nem látszik rajta. Esetleg alul csatlakozhatott még hozzá egykor valami, de az is lehetséges, hogy csak az öntésnél keletkezett sorját akarták az itt látható reszeléssel eltüntetni. A tetején ábrázolt sas feje és szárnyának felső végei letörtek.

Kinek van valamilyen ötlete, hogy mi lehet ez? Ki látott már valahol hasonlót? Minden ötletet, segítséget köszönettel veszek.

Rainer Pál

Lackó Dezső Múzeum, Veszprém

HÁROM ÉVTIZED NAGYÍTÓÜVEG ALATT ESTERHÁZY MIKLÓS FIATALSÁGA

Esterházy Miklós életének első három évtizedéről kevés megbízható adat maradt ránk, és talán ezzel magyarázható, hogy történetírásunk sokszor kétes értékű forrásokra támaszkodik, vagy éppen alaptalan feltételezésekkel igyekezett kitölteni a hézagokat. Úgy tűnik, hogy a nádor életének első három évtizede körül kialakult zavaros mondakört egy, a nagy-szombati jezsuiták kiadásában 1760-ban megjelent latin nyelvű könyv indította útnak¹. Ebben olvashatjuk először katolizálásának és a kapcsolódó családi események később általánosan elfogadott, dramatisztikus változatát és nagybátyjával, Illésházy Istvánnal való kapcsolatának fiktív történetét. Ezzel indult meg tehát a mondakör, mely Salamon Ferenc és Szalay László 1863-ban megjelent, sokat forgatott könyvével ment át a köztudatba, hogy azután egyre bővülve folytatódjon Bubics és Merényi 1895-ben és Fekete Lajos 1932-ben megjelent munkáiban s ezek idézőinél. De Esterházy János gróf, a családtörténet egyébként gondos krónikása sem szolgált megbízhatóbb adatokkal Miklós fiatal éveire vonatkozóan, sőt maga is nem egyszer bővített az ellentmondásokkal teli mondakörön 1901-ben kiadott munkájában². Nem csoda tehát, hogy az óvatosabb történészek a nádor életének első harminc évét inkább átugorják egy-két mondattal, minthogy vitába bocsátkozzanak az időközben megmerevedett alaptalan adatokkal.

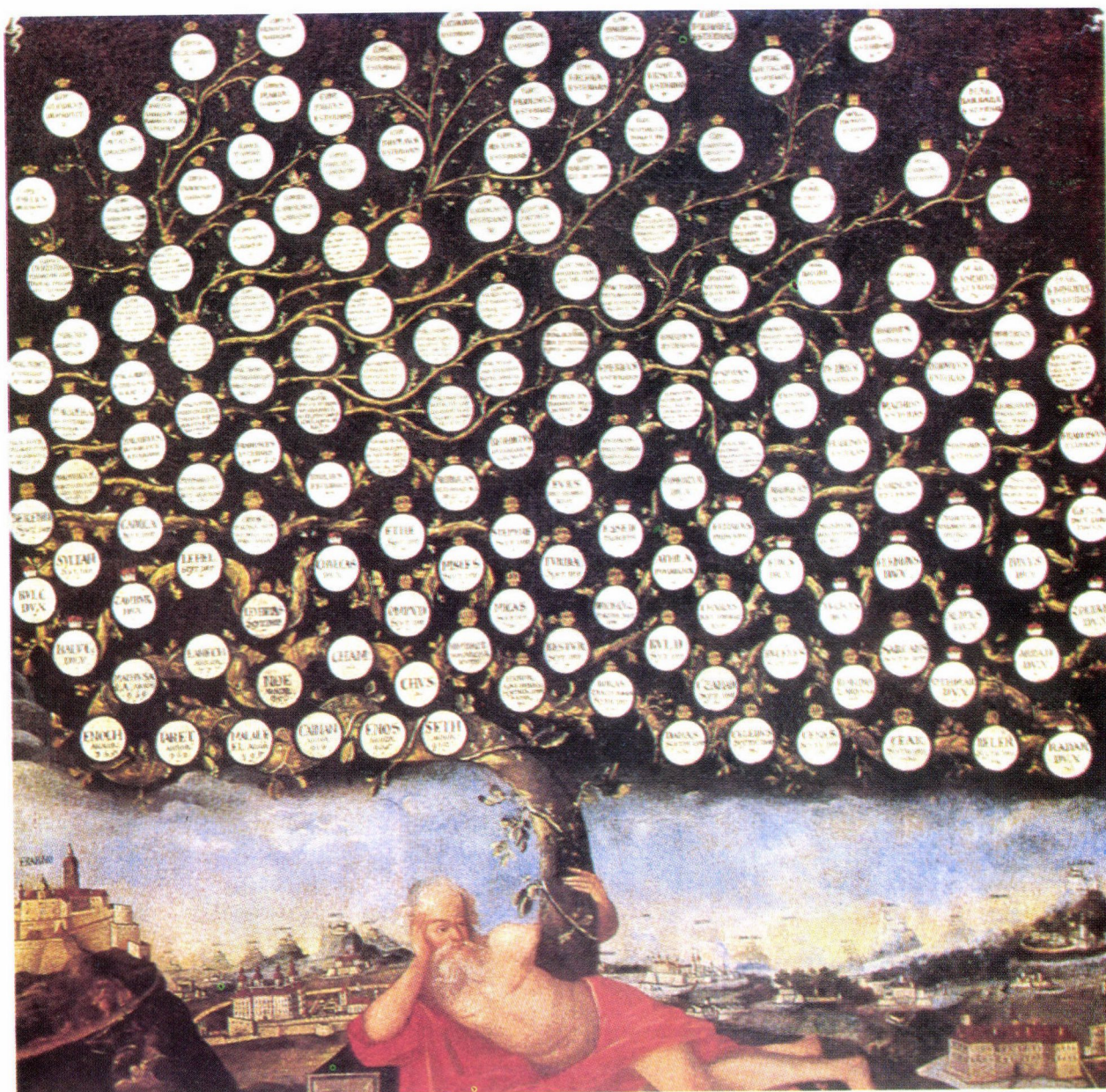
A közkézen forgó téves adatok mindjárt a nádor születésének dátumával kezdődnek, melyet a szakirodalom Salamon–Szalay nyomán napjainkig 1582-re tesz, holott mind apja, mind öccse feljegyzése szerint 1583. április 8-án született családja galántai kúriájában³.

Annyi legalábbis valószínű, hogy hetedik életétől kezdve, mintegy tíz esztendőskoráig nővére Kubinyi Lászlóné Esterházy Magdolna házában ne-

velkedett a Turóc vármegyei Madocsányban, ami összefüggésbe hozható azzal is, hogy a család 1590-ben várta nyolc életben maradt gyermekük után a kilencedik, Anna születését, és a galántai udvarház szűknek bizonyulhatott a sokgyermekes család számára⁴. Miklósnak nem lehettek túl jó emlékei a Kubinyi-házban eltöltött évekről, hiszen az egyébként családszerető Esterházy később sosem emlékezett meg özvegyen maradt nővéréről (†1616 után⁵) és annak családjáról. De ugyanezt mondhatjuk a lutheránus valláshoz mindvégig ragaszkodó Tamás (†1616 u.) és Farkas (†1617 k.) bátyjairól is, kik kora ifjúságtól nagybátyjuk Illésházy István szűkebb környezetéhez tartoztak.

Azt a feltevést, miszerint tíz éves kora előtt Nagyszombaton látogatott volna bármilyen iskolát „*katolikus sógora, Kubinyi László jóvoltából*”, amint ezt Bubics–Merényi, Esterházy János és újabban egy művészettörténeti munka írója állítják, a Kubinyi családtörténet⁶ ilyen értelmű, több tekintetben is téves állításán kívül más forrás nem támogatja, sőt ha elfogadjuk, hogy 7–10 éves koráig Madocsányban tartózkodott, ezt nem is igen tehetné volna.

Ezzel szemben elfogadható az az adat, miszerint 1593-ban, tíz esztendőskorában került a jezsuiták iskolájába a Galántához közel fekvő Vágsellyén. A sellyei iskolára pedig nyilván azért esett a választás, mivel protestáns iskola nem volt elérhető távolságban, és mint ismeretes, nem egy protestáns familia taníttatta gyermekeit ugyanezen okból jezsuita iskolákban. Miklós, a sellyei iskolaévek folyamán, valamikor 16. és 18. életévei közt katolizált. Bubics–Merényi nyomán néhányan 19. életévét (1602) jelölik meg mint a katolizálás időpontját azon a téves alapon, hogy ez szülei halála után történt volna, holott apja 1604-ig, anyja pedig még 1607-ben is életben volt. Is-

Az Esterházy-család ősfája (XVII. sz.)

mét mások, Esterházy Dániel egy írása nyomán⁷ recitálnak egy dramatikus jelenetet, melyben a felháborodott apa elúzi házából katolikussá lett fiát, ki Illésházytól, anyai nagybátyjánál talál menedéket. Az egyébként hatásos történet azonban adós marad a magyarázattal, hogy miért éppen a harcos protestáns Illésházy vette volna szárnyai alá hitehagyott unokaöccsét? Az az Illésházy, aki nem sokkal előtte nyomatta ki Miklós Wittembergben tanult Tamás fivérének két protestáns vitairatát is⁸.

A források ugyan nem szólnak arról, hogy Miklós meddig tanult Sellyén, de miután ott csak alsó és középfokú oktatás volt, semmiképp sem lehetett ott 18. életévén túl. Azt a feltevést viszont, mely szerint a sellyei éveket követően valamiféle főiskolát látogatott volna akár Nagyszombaton, akár Bécsben, a családtörténetnek Esterházy Dániel fent említett írására hivatkozó állításán kívül más forrás nem támogatja, sőt a feltevést egyenesen cáfolja az ismert tény, hogy a nádor élete későbbi szakaszában utólag igyekezett pótolni a felsőbb fokú tanulmányok hiányát udvari papja, Hajnal Mátyás jezsuita egyetemi tanár segítségével⁹. Ennek ellenére, egy nem is akármilyen történész teljes biztonsággal állítja, hogy az uralkodó Esterházyt „kitűnő jogi képzettsége miatt nevezte ki országbíróvá”¹⁰.

Amint ezt néhány adat sejteti, valószínű, hogy Miklós a sellyei iskola után mindjárt katonának állt. Az viszont több mint kétséges, hogy ezt – mint egyesek tudni vélik – Illésházy zászlaja alatt tette volna, tudniillik mire Miklós elhagyta az iskolapadot, Illésházy hadakozó napjai már ugyancsak a múlté voltak. Mindenesetre úgy látszik, hogy ebben a forrásokból igazolhatatlan állításban vélték egyesek felfedezni a Miklós és nagybátyja közt feltételezett bensőséges viszony folytatódását, amivel alább még bővebben fogunk foglalkozni.

Eltételezve attól, hogy Esterházy maga említi egy későbbi levelében, hogy ifjú korában „ötven lovas hadnagysága volt”¹¹ és a közismert tényről, mely szerint legalábbis 1608–1610-ig lovashadnagyként szolgált a felső-magyarországi főkapitányság kötelékében¹², katonai pályára vonatkozóan történetírásunk jórészt megint csak kétes értékű, nem egyszer ténynek álcázott feltevésekkel szolgált.

Feltehetően abból a tényből kiindulva, hogy a lutheránus Mágóchy Ferenc¹³, aki magánbandériumával már 1604-ben Bocskai mellé állt, legalábbis egy történész arra következtetett, hogy a (később) alatta szolgáló Esterházyknak is Bocskai oldalán kellett har-

colnia. Így felmerül a kérdés, hogy Esterházy Mágóchy magánbandériumában, vagy mint „*miles stipendiarius*”, királyi szolgálatban kezdte-e katonai pályafutását? Bizonyosan csak annyit tudunk, hogy 1608-tól, tehát Bocskai halála után szolgált Mágóchy alatt, amikor az már, mint kassai főkapitány, maga is a király katonája volt. Kétszeresen is rossz úton jár tehát Klaniczay Tibor irodalomtörténész, amikor az erdélyi publicisztika szóhasználata nyomán a fiatal Miklóst „*Mágóchy Gáspár nemes szolgájának*” mondja, miután Esterházy a király katonájaként szolgált Mágóchy Ferenc alatt, és nem mint familiáris nagypapjának fivére, a már 1581-ben elhunyt Gáspár mellett¹⁴.

Azt, hogy Esterházy nem Mágóchy magánhadsergében, hanem a király zászlaja alatt kezdte katonai pályafutását, ha más nem, valószínűsíti a császár gyónatójának, a jezsuita pater Lamormainnek egy későbbi kijelentése, mely szerint 1604-ben Esztergomban szolgált volna, a tizenöt éves háború folyamán jó hírnevet szerzett Althan Adolf gróf főkapitánysága idején (1603–1605). A megjegyzés specifikus volta sejteti, hogy a paternek tudnia kellett, miről beszél. Ennél azonban még világosabban szól erről Esterházy levele Thurzó Imréhez, melyben maga állítja, hogy kizárólag királyi szolgálatban katonáskodott¹⁵.

Esterházy Miklós grófi diplomájában, II. Ferdinánd király érdemei közt említi fiatalkori katonáskodását. A diploma szavai szerint:

„...a török ellen folytatott tizenöt éves nyílt háború idején különböző hadi vállalkozásokban, mind részleges és közönséges csatákban tehetőség szerint friss segítséget adtál ifjúságodtól kezdve, és ezt nem csak mások tisztázatlan tanúságából ismerjük, de saját tapasztalatunk szerint is elégségesen bizonyítottnak látjuk”.

Ezen sorok kétségkívül azt sejtetik, hogy itt nem csak az ilyen okiratokban szokásos szóvirággal állunk szemben, és az uralkodó szavai nyilván az 1601–1604-es eseményekre utalnak, amikor még mint főherceg, maga is részt vett például Kanizsa és Székesfehérvár ostromában, továbbá Pest elfoglalásában, sőt az azt követő néhány kisebb csatában is. Alátámasztja a diploma szavait legalábbis egy történész, aki forrását idézve állítja, hogy 1601. augusztus 15-én Esterházy Miklós is jelen volt Ferdinánd Kanizsa mellett gyülekező táborában¹⁶. Itt tehát két írott forrás állítja, hogy egyrészt már 1601-ben – 18 éves korában – katoná volt, másrészt, hogy a király katonájaként szolgált.

Annak ellenére, hogy a forrásokban semmiféle utalást sem találunk arra, mintha Esterházy valaha is

Bocskai oldalán harcolt volna akár Mágóchy kardja alatt, akár másként, egy történész, Kemény János önéletírására hivatkozva úgy véli, hogy a fiatal Esterházy Miklós 1605 kora nyarán „*a császár mulatókertjét dúlta a szabadságharc hadnagyaként*”¹⁷. Eltekintve attól, hogy Bocskai elsősorban a protestáns vallászabadság érdekében húzott kardot, – ami már eleve kizárná a nem sokkal előbb katolizált Esterházy katonáskodását a felkelők oldalán –, ha hitelt adunk pater Lamormain kijelentésének, Esterházy ekkor Esztergomban szolgált, mint a király katonája. Amint azonban látni fogjuk, több mint valószínű, hogy Kemény később (1658) papírra vetett visszaemlékezéseiben, illetve az őt idézők, tévesen azonosították a Bocskai oldalán harcoló Esterházyt.

Így érkezünk el 1608-ig, amikor Miklós lovashadnagyként szolgált Mágóchy Ferenc, a király „kassai generálisa” alatt¹⁸. Egyébként figyelemre méltó, hogy Mágóchy csak 1608 tavaszán foglalta el főkapitányi tisztét (1607 novemberében nevezték ki) és már 1610 nyarán, mintegy másfél évi szolgálat után fel is mentették állandó betegeskedése miatt. Ez adhatott alkalmat Bubits–Merényinek és Eszterházy Jánosnak, majd Fekete Lajosnak¹⁹ és idézőiknek ahhoz az állításhoz, hogy Miklós Kassán, Mágóchy mellett teljesített szolgálatot és quasi a beteges főúr helyett maga látta el annak főparancsnoki és politikai teendőit mint „alvezére”. Ha meggondoljuk, hogy Mágóchy környezetében számos magasabb rangú, tapasztalt főtiszt volt, kinevezett vicegenerálisát nem is említve, ez már Esterházy rangját tekintve is további szót alig érdemlő, naiv elképzelésnek minősül.

Forgách Zsigmond, ki Mágóchy követte a főkapitányi tisztségben, 1611 nyarán kapott parancsot Erdély megtámadására. Erről a hadjáratról írta Bojti Veres Gáspár, Bethlen történétírója, hogy miután Forgách hírére vette török segéderők érkezésének, „...*páni félelemtől áthatva, Homonnaival, Dóczyval, Esterházyval és Magyarország többi főrendjével együtt felmenekült a havasokba*”²⁰. Az, hogy az író Esterházyt már ekkor az ország főrendei közé sorolja, világosan mutatja, hogy mindössze a korabeli helyzetet vetítette vissza a múltba. Közelebb áll azonban a valósághoz Alvinczi Péter, korábban Mágóchy udvari prédikátora, amikor Esterházyt és Bosnyák Tamást Forgách kapitányainak mondja²¹.

Az osztrák történétírók viszont úgy tudják, hogy 1611–1612-ben Esterházy a lánzséri vár kapitánya volt²², ami természetesen nem jelenti azt mintha így már nem lett volna a király katonája, vagy nem vehe-

tett volna részt Forgách hadjáratában. Mindenesetre úgy tűnik, hogy az 1611-es erdélyi hadjárat folyamán, esetleg még egy ideig utána is, Miklós Forgách mellett maradt, és legfeljebb csak 1611 utóján kerülhetett Lánzsérba.

Megkülönböztetett figyelmet érdemel azonban az Illésházy és Esterházy Miklós kapcsolata körül kialakult legenda. Történetírásunk nagy jelentőséget tulajdonít Salamon–Szalay, Bubits–Merényi és nem utolsósorban Eszterházy János nyomán Illésházy István (1541–1609) nádornak, Miklós anyai nagybátyjának, mint unokaöccse mentorának és tanítómesterének a politika tudományában. Ezt az álláspontot terjeszti tovább Klaniczay Tibor is, amikor úgy ír, hogy Miklós példaképe „*a makacsul protestáns Illésházy István volt*”²³.

Az eddig napvilágra került adatokat vizsgálva azonban még valószínűsíteni sem tudjuk azt, hogy Miklós valaha is töltött volna időt nagybátyja környezetében. Annak az állításnak az eredeti forrását pedig, mely szerint „elkísérte” volna nagybátyját annak lengyelországi önkéntes száműzetésébe – amint ezt a családtörténet krónikása írja és mások is írják mindmáig – eddig senki sem próbálta megnevezni. Pedig Szalay például egyenesen ennek a képzelte eseménynek tulajdonítja a magyar rendek bizalmát Esterházyban, s így későbbi linzi küldetését, sőt nádorrá választását is²⁴. Ezzel szemben hiteles adat bizonyítja, hogy valójában Esterházy Farkas, Miklós protestáns bátyja volt az, aki elkísérte nagybátyját Lengyelországba²⁵. De alátámasztja ezt az a tény is, hogy Miklós nevével egyszer sem találkozunk Illésházy és Pálffy Kata bőséges levelezésében az emigráció ideje alatt, jóllehet több helyen esik említés Farkas és Gábor bátyjairól, sőt Magdolna nővéréről is, kiknek segítségét Illésházy szép szavakkal méltatta²⁶.

Annak sincs nyoma az ismert forrásokban, mintha Esterházy nagybátyja környezetében tartózkodott volna a Bocskai által 1605-ben Szerencsre, majd 1606-ban Kassára összehívott országgyűléseken, vagy akár a Bécsi Békét előkészítő tárgyalásokon, amint ezt egyesek állítják forrásaik megnevezése nélkül. Valószínűtlen az is, hogy ilyen politikai iskolázás után, 1608-ban hadnagyként találkoznánk vele Kassán.

De olyan adatokat sem ismerünk, melyek arra utalnának mintha nagybátyja környezetében tevékenykedett volna annak alig pár hónapos nádorsága alatt (1608. november–1609. május), sőt ellenkezőleg, éppen ebben a periódusban lehetünk biztosak abban, hogy katonai szolgálatot teljesített. Teljesen

alaptalan például egy nemrég megjelent rangos kiadvány állítása, melyben a művészettörténész szerző minden kétséget kizáró autoritással írja (a sokat idézett irodalom nyomán), hogy „*Esterházy Miklós egyre fontosabb szerephez jutott Illésházy udvarában, hogy részt vegyen idővel a nádori adminisztrációban is*”²⁷. Ez a feltételezett kapcsolat vezette például Klaniczay Tibort is oda, hogy hasonlatosságot keresve a két nádor politikája között, egy abszurd párhuzamot kényszerítsen ki a Bocskai-felkelést elsősorban önérdékből meglovagló Illésházy és az európai dimenziókban gondolkodó államférfi, Esterházy későbbi politikája között²⁸. Úgy látszik nem tűnt fel eddig senkinek sem, hogy a sokszor idézett források ugyanakkor juttatnak a fiatal Miklósnak fontos szerepet Illésházy mellett a nádori adminisztrációban, amikor 1608–1610 közt Mágochy alvezérének mondják.

Ezzel szemben Miklós lutheránus fivérei, Tamás, Farkas, Gábor és Pál is bizonyítottan Illésházy környezetében forgolódtak, sőt az utóbbi 1606-tól Kaszán is Illésházy mellett tartózkodott, hiszen ott ismerte meg Báthory Gábort, kinek fejedelemsége alatt kamarása lett, majd Bécsben is megfordult 1610-ben mint a fejedelem követe²⁹. Így talán inkább benne, vagy Miklós valamelyik protestáns bátyjának a személyében kellene keresnünk a császár mulatókertjét dülő, illetve az Illésházy kíséretéhez tartozó Esterházyt.

A fentiek világánál tehát megalapozottabbnak tűnik az a feltevés, miszerint a katolizált Miklós és Illésházy, továbbá a körülötte forgoló lutheránus Esterházyak, inkább kerültek, mint keresték egymás társaságát. Mindemellett ahhoz nem fér kétség, hogy Esterházy Miklós később gondosan ápolta anyai nagybátyja emlékét, jóllehet nem az államférfiét, hanem a magas tisztséget viselt családtagét. Nem hiszem, hogy messze járnánk a valóságtól, ha azt mondjuk, hogy a rokon nádor későbbi kultuszával a *homo novus* Esterházy elsősorban családja társadalmi állását kívánta hangsúlyozni³⁰. Nyilvánvalóan ez az egyre kerekedő, félrevezető rege Illésházy és unokaöccse viszonyáról terelte el történetírásunk figyelmét Esterházy tényleges politikai pártfogójának személyéről is.

De nem hagyhatjuk szó nélkül a fiatal Esterházy Miklós életének leggyakrabban vitatott eseményét, első házasságát özvegy Mágochy Ferencné, báró Dersffy Orsolyával, mely oly nagy lendülettel indította el magasba ívelő pályafutását. Eljegyzésüket, a menyasszony katolizálását és házasságukat huzamos

rágalomhadjárat követte a protestáns publicisták találatól³¹, jól érthető politikai okokból. Megjegyzendő azonban, hogy ezekkel ellentétes vélemények is voltak, melyeket azonban történetírásunk általában mellőzött, talán azért is, mivel ezek nehezen lettek volna összeegyeztethetők a házasságról s annak körülményeiről időközben kialakult mondavilággal.

Úgy a családtörténet, mint a szakirodalom által sokat idézett, súlyosabb kritika a házasság és a házastársak ellen éppen Esterházy rokonságából, özvegy Illésházy Istvánné Pálffy Katától ered, jóllehet mindmáig tisztázatlan alapon. Pálffy Kata Trencsénből, 1612. június 21-éről keltezett levele³², melyet válaszul írt Esterházynek az eljegyzésüket bejelentő levélre, minden jel szerint a kurrens mendemondákra utal, amikor azt írja:

„...azminemü hírek voltak, kegyelmed és Asszonyom felől, nem mondhatok mást hanem hogy mindnyájunknak kik atyafiak lévén, elég szívünk fájdalom és bánatunk volta rajta, mert az híre az volt, hogy szegény Istenben elniugodott Mágoczi Uram ollian fő és yambor ur lévén, még el nem temetett, hanem az föld felett volt, mikor kegyelmed asszoniommal niuszett³³ és ez a dolog Mágoczi Uram gyalázatja, nehezebben tetszett nekünk mintsem az magunk becsületi”.

(Kiemelések a szerzőtől.)

Ha kellő forráskritikával olvassuk ezen sorokat, nem kerülheti el figyelmünket a körülmény, hogy a levélíró kétszer is említi, hogy véleményét „hírek” alapján formálta, márpedig azt jól tudjuk, hogy milyen hírek kerengtek és honnan Esterházy és Mágochy özvegyének kapcsolatáról. Akadtak ugyan olyanok is, kik nem találtak kivetnivalót sem a házasságban, sem pedig az azt megelőző körülményekben, mint például a Mágochy-rokon Pázmány érsek³⁴, Drugeth György, sőt a pozsonyi jezsuiták sem³⁵, kiknek a szavát legalább olyan hitelt érdemlő forrásnak kellene tekinteni, mint protestáns kollégáik írásait, vagy Pálffy Kata ominózusan egyoldalú hírforrásokra alapozott korholását.

Tények alapján nem sok kifogása lehetett a levélírónak a jegyesek ellen. Eljegyzésüket jóval Mágochy ünnepélyes temetése után (Beregszász, 1612. február 28.)³⁶ tartották, tehát ekkor már hamvai rég nem voltak a föld felett. Esküvőjüket is az illendő gyászév letelte után ünnepelték. Így tehát a jó erkölcs, vagy a bevett szokások elleni vétségnek a mendemondán kívül semmi olyan nyomát sem találjuk, ami megszólgálta volna Pálffy Kata kemény sorait.

Ami pedig Esterházy és Mágochyné esetleges kapcsolatát illeti házasságkötésük előtt, erről egy történész

azt írja (forrása megnevezése nélkül), hogy „*már esküvőjük előtt nyilvánosan együtt éltek*”³⁷. Ilyet viszont csak az állíthat, vagy hihet el, aki figyelmen kívül hagyja, hogy egy várban, vagy városi palotában nemigen történhetett semmi a nagyszámú háznép tudta nélkül, és csaknem kizárt dolog, hogy akár az ekkor már érett korú katolikus, akár a józan eszű Esterházy, ilyen primitív módon kockáztatta volna jövője felesége tekintélyét és jó nevét. Annál kevésbé feltételezhető ez, mivel esküvőjüket megelőzően a menyasszony már a Pázmány által küldött pater Hajnaltól vett leckéket a katolikus vallás tanáiból és kevésbé valószínű, hogy a hitoktató pater hajlandó lett volna elnézni, hogy a gondjaira bízott neofita bűnös viszonyt folytasson – hogy úgy mondjuk – az orra előtt.

Annak sincs nyoma, mintha eljegyzésüket titokban akarták volna tartani. Erről meggyőző bizonyítékot szolgáltat nem csak a kérdéses levél, mely szerint Esterházy maga jelentette be eljegyzésüket a levélírónak (s ugyanakkor sok másnak is), de az a tény is, hogy Pázmánytól kértek papot, hogy előkészítse az özvegyet a katolizálásra esküvőjük előtt.

A jegyesek nyíltan léptek fel az uralkodóval szemben is, hiszen az eljegyzést követően, már hónapokkal a házasságkötésük előtt írt Esterházy a lánzséri és munkácsi várbirtokok ügyében a királynak felajánlva, hogy megadja az ilyenkor szokásos reversalist: „... *Isten így rendelvén, eljegyeztem nagyságos Mágochy Ferenc özvegyét s e várak a házasság jogán közös tulajdonunk lesznek*” írja, és kéri az uralkodót, hogy ismerje el jogait, amit az meg is tett 1612. november 10-én, tehát még az esküvő előtt.

Miben rejlik tehát a sietős eljegyzés és jogbiztosítás titka? A férj és közvetlen férfi rokon nélkül maradt özvegy nem ok nélkül aggódhatott, hogy az óriási zálogösszegek fejében kezén lévő várbirtokokból (a két legnagyobb erősség az országban!), nem utolsósorban a stratégiaileg fontos Munkácsból, hamar kijátszhatja a Kamara ha özvegyi sorban maradna³⁸. Bizonyára megfordult Dersffy Orsolya fejében annak az emléke is, hogy miként próbálta árván maradt anyját a lánzséri várbirtokból Thurzó György kiforgatni, mielőtt Dersffy Ferenc felesége lett volna.

Ismerve Pálffy Kata erőfeszítéseit, hogy minél többet juttasson a Pálffy rokonságnak, nem tűnik minden alap nélkül valónak az a feltevés sem, hogy a menyasszonnyal amúgy is rokonságban lévén (anyja Dersffy Zsófia volt), szívesebben látta volna, ha Mágochyné vagyona valamelyik kisebb birtokú Pálffy unokaöccsének jut.

Ez a rokoni kéz által írott, az említett propaganda-hadjárat híreiből táplálkozó kritikus levél, a protestáns publicisták átlátszó gyanúsításokkal teli pamfletjei és nem utolsósorban Szalárdi János tizenhárom évvel utóbb megjelent politikai propagandairata adott azután alkalmat néhány történetírónak arra, hogy megteremtsek Esterházy Miklós és Dersffy Orsolya házasságának olcsó romantikával spékelt, azóta további feltevésekkel bővülő, sokat idézett legendáját.

Az életrajzi tanulmányok, melyek eddig nyomdafestéket láttak Esterházy Miklósról, megemlítik ugyan az erdélyi politikai publicisztika egyoldalú verzióját első házasságának körülményeiről, azonban anélkül, hogy ebből messzemenő következtetéseket vonnának le. Ezen változtatott aztán egy egyébként kitűnő Esterházy-tanulmány szerzője³⁹, ki a forráskritika merész mellőzésével nem csak tényként fogadta el a házasságot körülvevő legendát minden részletében, hanem bővített is azon további feltevésekkel. Feltevéseit alátámasztandó, azután olyan zabolátlan fantáziával rajzolta meg az első feleség egyéniségét – egy tévesen azonosított festmény alapján⁴⁰ – mely Dersffy Orsolyát nemcsak kategorikusan Esterházytól öregebbnek mondja, hanem mint egy a keleti háremek erotikától füledt levegőjében iskolázott életes Putifárnét állítja az olvasó elé. De – és megint csak a tévesen azonosított festményből következtetve – helyet kapott ebben a jellemzésben még olyan tényként prezentált feltevés is, miszerint Dersffy Orsolya meddő lévén, ágyast fogadott volna férjének, hogy örökös biztosítson a számára⁴¹. Erről talán mondjunk csak annyit, hogy aki ismerős az akkor már több fiú utóddal bíró nádornak első házasságából született István fiához intézett leveleivel, melyeknek minden sorából szinte sugárzik az apai szeretet és aggódó gondoskodás⁴², vagy aki ismeri a nádor fáradozásait, hogy elsőszülött fia pályáját egyengesse⁴³, aligha vehet komolyan ilyen hipotéziseket.

A fenti mű szerzőjén kívül azonban mások is szentírásnak vették azt, ki tudja milyen alapon, hogy Dersffy Orsolya idősebb volt mindkét férjénél, de feltétlen Esterházy Miklósnál. Ennek azonban a logikán kívül kategorikusan ellentmond Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek két bejegyzése. Ott olvashatunk egy tiltakozást a lánzséri domínium egy lejelőjének használata ellen „*Nagyságos Császár Orsolya leányasszony, lánzséri Császár Miklós leánya*” nevében 1586. január 7-ei dátummal⁴⁴. Tehát Dersffy Orsolya anyja ekkor még nem volt férjnél. Ugyanebben a forrásban találunk egy másik bejegyzést 1587. októ-

ber 1-jei dátummal, mely szerint Dersffy Ferenc intézkedik a lánzséri domínium határainak ügyében⁴⁵. Mint tudjuk, a lánzséri várbirtok Császár Orsolya hozománya volt, tehát ekkor már Dersffynének kellett lennie. Így házasságkötésük idejének a fenti két dátum közé kell esnie, melyből világosan következik, hogy Orsolya leányuk, a későbbi Mágochy-, majd Esterházyné, nem születhetett 1587 előtt, s e szerint ha nem többel, legalább 5 évvel volt fiatalabb az 1582-ben született első és 4 évvel az 1583-ban született második férjénél.

Az első házassággal szerzett vagyon kétségkívül megnyitotta a felfelé vezető út kapuját Esterházy előtt. Ami azonban ezután következett, azt már nem lehetett pénzen vagy imádsággal megszerezni, csak úgy nem, mint az ostobákat nehezen szenvedő Khlesl érsek⁴⁶ támogatását. Úgy tűnik, hogy a nagyhatalmú bécsi érsek – Miklós kezdeti sikereinek eddig agyonhallgatott kovácsa – volt az, aki felhívta II. Mátyás király figyelmét zseniális beszédére a linzi gyűlés alkalmából. Ezért fordult az érsek ugyancsak Esterházyhoz, amikor a későbbi II. Ferdinánd trónöröklését tárgyalta az országgyűlés. Esterházy nem csak elfogadta a karokkal és rendekkel Ferdinánd trónöröklését, de gondja volt arra is, hogy ez megfeleljen mindenben a magyar alkotmány követelményeinek. Khlesl részletesen tudósította a főherceget is Esterházy szerepéről, melyet az, akkor már mint cseh király, szép levélben köszönt meg⁴⁷. Egyben ezzel indult el az a bensőséges viszony a császár-király és Esterházy között, melynek később oly nagy befolyása volt későbbi pályafutására. A fentieket tekintve tehát nem tartható alaptalannak a feltevés, miszerint Khlesl, és nem Illésházy pártfogása volt meghatározó Esterházy politikai jövőjét illetően.

Miután történészeink úgy látszik nem tudtak napirendre térni Esterházy karrierjének ténye felett szerény társadalmi háttere és iskolázottsága mellett, lépésről lépésre alakították ki azt a mondanót, mely konvencionális magyarázatot nyújthatott meteorikus emelkedéséhez. Íróink lassan meggyőzték magukat (és egymást) – a forráskritika következetes mellőzésével – arról, hogy a nagyszombati főiskolát és a bécsi egyetemet látogatta, hogy jogtudós volt és az Illésházy mellett szerzett tapasztalatait gyümölcsöztetve érett jelentős államférfivá, akkor is, ha ez nemegyszer ellentmondásokba keverte őket.

Nem volt szándékomban rövid tanulmány keretében a nagy nádor élete első három évtizedére vonatkozó összes téves adatot és feltevést katalogizálni. Az első házasság körül kialakult mondanót sem azért boncolgattam, hogy quasi „tiszttára mossam” a nádor előéletét. Elvégre Esterházy egyéniségének vagy működésének történelmi értékelésén nem változtat az, hogy volt-e viszonya első feleségével házasságuk előtt vagy sem. Mindössze arra kívántam néhány példával rámutatni, hogy megbízható adatok híján milyen óvatosan kell bánni a feltevésekkel, melyek ismételt idézés útján nem csak meg nem szolgált autenticitást nyerhetnek, de még a kevés rendelkezésünkre álló hiteles adat helyes értelmezését is gátolhatják. Ez utóbbit különösen meggyőzően illusztrálja az Esterházy első házassága körül kialakult mondanót, melynek a forráskritika nélkül felhasznált egyoldalú propagandairódalom mellett, sarkalatos kiindulópontjává lett az a téves feltevés, miszerint Dersffy Orsolya idősebb lett volna második férjénél.

Berényi László

JEGYZETEK

¹ Palatin Regini Hungarie: Typis Academicis Societatis Jesu, Tyrnaviae, Anno MDCCLX. A szerző a nádor életére vonatkozó adatait nyilván Esterházy Dániel egy írásából merítette (lásd a 7. sz. jegyzetet).

² Esterházy Miklós fiatal korára vonatkozó téves adatok gyakran idézett forrásai:

Salamon Ferenc-Szalay László: Galánthai gr. Esterházy Miklós Magyarország nádora. I–III., Pest, 1863. (a továbbiakban Salamon–Szalay i. m.)

Bubics Zsigmond–Merényi Lajos: Herczeg Esterházy Pál nádor. Bp., 1895 (a továbbiakban Bubics–Merényi i. m.)

Fekete, Ludwig: Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Esterházy. Bp., 1932. (a továbbiakban Fekete i. m.)

Esterházy János gr.: Az Esterházy család és oldalágainak leírása. I–II. Bp., 1901. (a továbbiakban Esterházy i. m.)

Az osztrák szakirodalom a fenti munkákból való idézetek mellett főként *Horváth Karl v.*: Das fürstliche Haus Esterházy. Österreichische Revue. IV. Wien, 1865. (a továbbiakban Horváth i. m.) meglepően eredeti munkája mellett, az elavult Constantin Wurzbach: Bibliographisches Lexicon des Kaiserthums Österreich, Wien, 1858. IV. kötetre támaszkodik.

³ *Esterházy i. m.* Oklevéltár: 178. 105. sz.: Esterházy Ferenc alispán családi feljegyzései: „Anno 1583 Miklós szölete ez világra szet Göörgy havának nyolczadik napján.”

U.o. 181.: Esterházy Dániel családi feljegyzései: Miklós fia

született 1583. Esztend. 8. Apr. Az ki Istennek kegyelméből Országunknak mostany Nádor Ispannia.”

⁴ Anna sz. 1590. május 22-én.

Lásd még *Stanyk Ivan Ing. Arch.*: Renesancny Kaštel v Galanta a Esterházyovci: In: A galántai Esterházy kiállítás (1995–96.) katalógusa: „Esterházy Ferenc alispán tágasabb kastélyt építtetett Galántán kisebb udvarháza helyett, melynek építési idejét a kutatás az 1590-95 közötti periódusra teszi.”

Az építkezés ugyancsak összefüggésbe hozható II. Rudolf Prágában 1590. november 27-én kelt adománylevelével, melyben megerősíti Esterházy Ferencet Galántán öröklött és szerzett birtokaiban – Magyar Országos Levéltár Bp.: Az Esterházy család zölyomi ágának levéltára (a továbbiakban MOL. Esterházy-Zölyomi): P 1291. III. D1 31.cs.

N.b.: Érdekes módon, íróink nem vetik fel a kérdést, hogy Esterházy Ferenc és Illésházy Zsófia miért küldhették el 7 esztendő Miklós fiukat a szülői háztól, és ha már így történt, miért éppen (az állítólag) katolikus sógorra bízták volna nevelését? (Lásd alább a 6. számú jegyzetet.)

⁵ Utolsó életjele: 1616. IX. 1-jéről datált levele a királyhoz: MOL.: A Radvánszky cs. levéltára: P 566. 20.cs. III.o.

⁶ *Kubinyi Ferenc*: A felső-kubinyi Kubinyi család története. Bp., 1901. I–III. 245.: „...korán árvaságra jutván, mint gyermek Kubinyi László madocsányi kastélyában növekedett s későbbi buzgó katolikus nevelését is sógorának köszönhetette.”

Tekintve, hogy Miklós szüleit már felnőttként veszítette el, az író állítása ebben a tekintetben téves. Kétséges az is, miszerint sógora katolikus lett volna, mivel sírköve Galántán az egykor paphegyi templom romjai közül került elő, mely az adott időben a lutheránusoké volt, s a lutheránus Esterházyak is ide temetkeztek. Feleségéről, Esterházy Magdolnáról pedig tudjuk, hogy lutheránus volt.

⁷ *Esterházy i. m.*: Oklevéltár 190. 106. sz.: Descriptio minutia vitae Nikolaj Fily Francisci Esterházy de Galantha, Palatini Regni Hungariae 1645. Miklós nádor halála után Dániel fivére által messzemenő költői szabadsággal összeállított biográfia a gyászbeszéd írói számára. Állítja, hogy Bécsben tanult a jezsuitáknál, ahol 1600-ban katolizált. Itt találjuk a dramatikus családi jelenetnek a leírását is, melyben apja kiutasítja hitehagyott fiát a szülői házból. A történet célja nyilván az volt, hogy Miklóst mint vallása mártírját mutassa be a beszédíróknak.

⁸ *Esterházy Tamás*: Christi de militante Ecclesia interrogationes et responsiones, Galanthae scriptum. Anno MDCI. Nyomtatva Sárváron, 1602. Illésházy Istvánnak és feleségének, Pálffy Katának ajánlva. Ugyancsak az Illésházy házaspárnak ajánlva: „Az igaz Aniaszentegyházról és ennac fejről az Christusról, Sárvár, 1602.” c. munkája. A Biblioteka Zrinyiana története és állománya (szerk. *Klaniczay T.*) Bp., 1991.

⁹ *Iványi Emma*: Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége. Bp., 1991. 20. és másoknál.

¹⁰ *Fekete i. m.*: Lásd 1. sz. jegyzet.

¹¹ *Jedlicska Pál*: Eredeti részletek a gróf Pálffy család okmánytárához. Bp., 1910. 165. Esterházy levele Pálffy Pálhoz: Nagyöf-lány, 1632. május 24.

¹² *Esterházy i. m.*: Biográfiák. 91. és *Nagy László*: Hajdú vitézek 1591–1699. Bp., 1986. 165.

¹³ Mágóchy nevét az irodalom következetesen „Mágócsira” ferdíti, holott családjá a Baranya megyei mágocsról vette nevét, melyre 1515-ben kaptak adományt. Egyébként a család neve eredetileg nagyváthi Porkoláb volt, melyet valószínűleg a bárói rangot nyert Gáspár változtatott Mágóchyra.

¹⁴ *Klaniczay Tibor*: Reneszansz és barokk. Tanulmányok a régi magyar irodalomból. Szeged, 1997. 320.

¹⁵ *Esterházy 1901*: Oklevéltár. 193. 106.sz. Esterházy levele Thurzó Imréhez. 1621. szept. 9.: „...soha egy óráig való kötelességekben és szolgaságban sem ott nem voltam, sem másutt, fejedelmek szolgálatján kívül.”

¹⁶ *V. Molnár László*: Kanizsa vára. Bp., 1987. 84., hivatkozással: *Balogh János*: Nagykanizsa és vidékének hadtörténeti múltja. 1897. „...a táborba érkező magyarok közt szerepel Baththyány János, Wesselényi György és Esterházy Miklós neve is.”

¹⁷ *Nagy László*: Kard és szerelem. Törökkori históriák. Bp., 1985. 35. hiv. (Bocskay beütései Ausztriába, Magyarországra.) „Ezekben a portyákban számosan részt vettek, még olyan, később haláláig Habsburg-hű aulikusok is, mint például az ifjú Esterházy Miklós vagy Bosnyák Tamás.” Hivatkozás: 311., 272. számú jegyzet, Kemény 150. Referencia uo. 300. *Windisch Éva* szerk. Kemény János önéletírása és válogatott levelei. Bp., 1959.

¹⁸ *Salamon-Szalay i. m.*, *Bubics-Merényi i. m.*, Esterházy i. m. és újabban: *Nagy László*: A végvári dicsőség nyomában. Bp., 1978. 238.

¹⁹ *Fekete i. m.*

²⁰ *bojti Veres Gáspár*: De rebus gestis magni Gabrielis Bethlen. in: *Makkai László*: Bethlen Gábor emlékezete. Bp., 1980. 68–73.

²¹ *Alvinczi Péter*: Querela Hungariae. Kassa, 1619. in: *Makkai László*: Bethlen Gábor emlékezete. Bp., 1980. 14.

²² Österreichische Kunsttopographie. Die Kunstdenkmäler des politischen Bezirkes Mattersburg. Wien, 87. és Allgemeine Landestopographie des Burgenlandes, 1981. Vol. III. Teilband 1. 279.

²³ *Klaniczay i. m.*: 321.

²⁴ *Salamon-Szalay i. m.*: 18.

²⁵ *Károlyi Árpád*: Illésházy István hűtlenségi pöre. Bp., 1883. 131. „...Azután kibujdosott Lengyelországba, ahol első dolga volt a lengyel királyt közbenjárásra kémi fel a császárnál, ahová őt Esterházy Farkas több szekérral követte, 39.000 tallért s nagyszámú ezüsteneműt szállítván Trencsénből öreg nagybátyja kezéhez.” Hivatkozással Esterházy Farkas levelére a pozsonyi káptalanhoz, 1604. márc. 5-én, amelyben tisztázni próbálja magát ezen ügyben ellene emelt vádak ellen, miután börtönbe akarták vetni.

U.o.: „...November 4-én megjelentek a nádorhelyettes előtt Pálffy Kata s Esterházy Farkas (Illésházy rokona és familiárisa) protestálni a főúr nevében...” Hivatkozással: Istvánffy bizonyáglevelére. 1603. november 4., Bécs. Staatsarchiv.

U.o.: 210. Illésházy levele Pálffy Katához. Landskron, 1604. febr. 2. „...Ez Esterház (értsd Ferenc alispán) fia leányi nem különben szolgáltnak mint dávidnak a Servia fiai, főképpen Kubinyi Lászlóné ...megyen szekere, embere, az úristen fizesse meg nekik. ...Esterházy Farkasnak a bizonyágára szükség leszen néked.” lásd még: Esterházy 1901. Biográfiák 84. (Farkas) „...Nagybátyja, Illésházy István udvarában szolgált... 1609-ben, Illésházy halála után, – úgy látszik – Thurzó Györgymél állott hadi szolgálatban.”

²⁶ *Ötvös Péter*: Pálffy Kata leveleskönyve. Szeged, 1991.

Lásd még: Illésházy nádor feljegyzései az 1592–1603 évekre. Történelmi Tár. 1897. 749–767. (továbbiakban: TT)

Károlyi-Géresi: A gr. Károlyi család oklevéltára. LXV.sz. Esterházy Pál levele sógorához, Károlyi Mihályhoz. Galánta, 1616. május 24. Pálffy Kata végrendeletében 29.000 Ft-nyi értékeket hagyományoz az Esterházyaknak. Miklós neve itt sem szerepel.

²⁷ *Szilágyi András*: Az Esterházy Kincstár. Bp., 1994. 18–19. A szerző a közismert források alapján ismerteti Esterházy fiatalkori

pályáját, kiemelve Illésházyval annak nádorsága alatt való kapcsolatát.

²⁸ *Klaniczay i. m.*: 320. v.ö.: Hiller István: Palatin Nikolaus Esterházy. Továbbiakban: Hiller, i. m. Wien, 1992. 98.: „...Nikolaus Esterházy in der Politik der frühen Neuzeit Schule machte, in dem er die Außenbeziehungen mit der Lösung der Probleme in Ungarn in Einklang bringen konnte.”

²⁹ *Eszerházy i. m.*: Oklevéltár. 244. 119. sz. Gyulafehérvár, 1609. nov. 14. Báthory Gábor birtokadománya kamaráisa Esterházy Pál (a zólyomi ág alapító őse) részére „...sincere dilecti Generosi Pauli Esterházy de Galantha cubiliary nostri...”

Bécsi küldetésére nézve lásd: T.T. 1880. 328., mely ugyan nem nevezi nevén de kétségtelen, hogy Pátról van szó.

³⁰ *Hiller i. m.*: 116. 221. sz. jegyzet: Esterházy levele gr. Franz Dietrichstein kardinális, morvaországi helytartóhoz. Kismarton, 1631. ápr. 5. „...quemadmodum olim fratres quoque meos, Illustrissimum quondam Dominum Comitum Palatinum Stephanum Illésházy, magnificos itidem Dominos Thomam Bosniak ac Wolfgangum Esterházy omnesque posteritates ipsorum inter Status et ordines eiusque Provinciae cooptatos fuisse memoro.”

Salamon-Szalay: I. 74–88. Esterházy levele Thurzó Imréhez 1619: „...azon kívül is nem egy, sem kettő lévén nemzetemben uri méltóságban...”

³¹ Sepsi Laczkó Máté Krónikája. in: *Makkai László*: Bethlen Gábor emlékezete. Bp., 1980. 19–20. Lásd még: Szalárdi János: *Siralmas Magyar Krónika*. Reprint Szakály F. gondozásában. Bp., 1980. 106.

Nb.: Az erdélyi publicisták láthatóan egymást idézve terjesztették rágalmaikat három évtizeden keresztül, beleértve a gyanúsítást, hogy Mágochyt megmérgezték. Szekfü Gyula: Bethlen Gábor. 86. „...Sepsi Laczkó Máté történeti feljegyzéseiben el sem tudja képzelni, hogy protestáns főurak másként, mint a pápisták mérgétől haljanak, így Mágochy Ferenc, így Homonnai Bálint s ennek István fia is.”

³² *Esterházy i. m.*: Oklevéltár. 250. 122.sz. és Történelmi Életrajzok. IV. évf. 158.

³³ Niuszett = nyüszött = nőszött = nőült. Batthyány Ferenc 1542-ben Kristóf unokaöccséhez írott levelében: „minden ujonan nőszött embernek elvész eszi.” *Takács Sándor*: Régi magyar nagyaszonnyok. Reprint. Bp., 1982. 96.

³⁴ Pázmány anyja, Massai Margit, húga volt Mágochy Gáspár második feleségének, Massai Eulaliának.

³⁵ A pozsonyi jezsuita Collegium évkönyvének jegyzetei. *Uj Magyar Múzeum*. 1867. évf. VII. 225. „...hoc (Magocsio) mortuo, comesset forma eleganti (Nicolaus Esterházy) morumque probitate, ac virtutibus praececellens, adamatus a vidua, in matrimonium ea conditione consenserat, si ad catholica sacra transiret, impleta conditione, nuptiae in Munkács, magno Procerum concursu celebrantur.”

³⁶ Mágochyné Révay Péterhez intézett temetésre hívó levele: Deák Farkas: Magyar hölgyek levelei. 86. és az özvegy levele Rákóczy Györgyhöz. Beregszász, 1612. jan. 18. *Szalay*: Közlemények az Erdődyek vörösvári levéltárából T.T. XIX. 43.

³⁷ *Péter Katalin*: Esterházy Miklós. Bp., 1985. (továbbiakban Péter i. m.) Ugyanattól: Miklós (Nikolaus) Esterházy. In: Bollwerk Forchtenstein. Katalog der Burgenländische Landesausstellung 1993 (a továbbiakban Bollwerk Forchtenstein 1993). 36.

³⁸ *Merényi Lajos*: Esterházy Miklós nádor levelei István fiához.

1639–41. „TT” 1907. aug. „Az mi azért a munkácsi jószágot és várat illeti ... én tartottam meg szegény atyámfiának azt a várat; mert elfogyatták volna életét ugyanis hozzá nyúltak volna szegény Mágochi atyafiai várhoz, kiben meg is reszkették volt már; kit ő szegény maga is megvalloitt és arra nézve nekem is kötötte volt nem csak Munkács várát és Zólyomot is, de Lánzsért is.” Bubits–Merényi i. m.: 43–44.

³⁹ *Péter i. m.* és Bollwerk Forchtenstein 1993. 35.

⁴⁰ A festmény, melyre Dersffy Orsolya életkorára, karakterére és Esterházyval való házasságának körülményeire vonatkozó feltevéseit alapozta a szerző, tulajdonképpen anyját, Oláh-Császár Orsolyát ábrázolja. Eredetije az Esterházy család hercegi ágának fraknoi gyűjteményében: olajfestmény vásznon, az Oláh-Császár cs. címerével. Felirat: „Ursula Császár de Lánzsér Magnifici Francisci Dersffy consors, aetatis suae 26. Obiit 23. Februarii 1593.”

⁴¹ Dersffy Orsolya nem volt meddő, hiszen István fiukon kívül (1616–1641), 1617. május 7-én született rövid életű Krisztina leányuk és 1619. március 15-én halt meg egy másik, ismeretlen nevű fiuk. In: Salamon–Szalay i. m. I. 86–87.

⁴² *Merényi Lajos*: Esterházy Miklós nádor levelei fiához 1639–1641. T. T. 1907. 310–319.

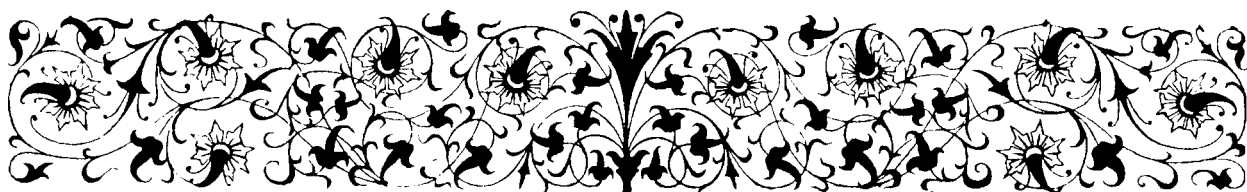
⁴³ *Hiller i. m.*: 40. és 119. sz. jegyzet: Esterházy gr. Dietrichstein kardinális, morvaországi helytartóhoz. Kismarton, 1636. aug. 2. „...Dimitto tandem filium meum primogenitum Ratisbonam versus ad navandam operam in servitiis Sacrae Caesariae Maiestatis...” Esterházy szerette volna, ha István fia Dietrichstein segítőkéz felügyelete alatt vehetett volna részt a választók regensburgi gyűlésén.

⁴⁴ *Tóth Péter*: Sopron Vármegye Közgyűlési Jegyzőkönyveinek Regesztái. I. 1579–1589. Sopron, 1994. Megyegyűlés, Ujkér. 1586. július 6–7. 202. 884. sz. regeszta: „Meszlényi Benedek Császár Orsolya leányasszonynak (magnifica), néhai lánzséri Császár (Chazar de Lanser) Miklós lányának a személyében mindazokat akik Ligvánd possessio szűkös határában szoktak legetetni, eltiltja attól...”

⁴⁵ Forrás mint fent (38. sz.): 228. 985. sz. regeszta. Megyegyűlés. Szentmiklós, 1587. okt. 1. „...tárgyaljanak azokról a vitás ügyekről is, amelyek Dersffy úr, illetve a szomszédos ausztriai birtokosok között Lánzsér vára és tartozékai kapcsán felmerültek.”

⁴⁶ Khlesl Melchior, bíboros, bécsi érsek, II. Rudolf, II. Mátyás (1608–1619), majd II. Ferdinánd király (1619–1637) tanácsadója, kancellár és a titkos tanács feje. Eszterházy János családtörténete (biográfiák: 94.), Khlesl egy naiv mesével Esterházy Miklós ellenségeként állítja elénk, holott éppen neki köszönhető, hogy a linzi gyűlésen mondott beszéde megfelelő értékelésre talál a legmagasabb helyen is, mely tulajdonképpen elindította politikai karrierjét.

⁴⁷ Ferdinánd főherceg levele Esterházyhoz: 1618. feb. 4. „Lieber Esterhazy, Kardinal Khlesl schrieb mir, wie wohl gesinnt sich Euer Liebden über meine Person geäußert haben, was mir zu besonderem Wohlgefallen gereichte, und so wie ich an Euch und der Euren Treue und Anhänglichkeit für mich und mein ganzes Haus niemals zweifelt habe: so hoffe und vertraue ich auch darauf, daß Ihr Eure diesfällige Wohlgesinntheit fortsetzen und thatsächlich beweisen werdet. Ich wünsche ja nicht anderes, als in die Fußstapfen meiner geliebten Ahnen zu treten, für mein Vaterland selbst mein Leben zu opfern und die gute Gesinnung treuer Diener durch Gnadenbezeugungen nach Möglichkeit anzuerkennen, womit ich verbleibe Euer wohlgewogener Ferdinand.” (Közlök: Salamon–Szalay i. m.: I. 26. a kismartoni levéltár eredeti példánya után. Repertorium. 1617–1651. és Horváth i. m.: 9.).

NÉHÁNY VONÁS STIBOR VAJDA PORTRÉJÁHOZ

Stibor vajdának (1348–1414), Zsigmond lengyel származású főemberének alakja a magyar köztudatban a 19. század elején jelent meg, a romantika virágzása idején. Igazi „rémalak”: uradalmának központját, Beckó várát udvari bolondja ötletéből építi; öreg, hű szolgáját arra kényszeríti, hogy e várból a mélybe ugorjon, mert önvédelemből ugyan, de megsebesítette kedvenc vadászkutyáját; végül e szolga átka miatt maga is ugyanígy hal meg, kígyómarás kiváltotta önkívületben.

Erről szól Kisfaludy Károly Stibor vajda című, 1819-ben készült és bemutatott tragédiája, amellyel első sikerét aratta. E történetet báró Mednyánszky Alajos, Stibor leszármazottja és Beckó ura is közli mondagyűjteményeiben¹, az ő nyomán pedig napjainkig sokan mások. Ezek nyomán a magyar irodalmi-történeti köztudat „Stibor vajdában egyebet nem lát, mint egy hatalmas, minden nemesebb érzést lábbal taposó és számos jobbágynak embertelenül zsarnokkodó dynastát”.²

Több évtizeddel később a történész Wenzel Gusztáv érdeklődését kelti fel Stibor, és – főként a Mednyánszky család által összegyűjtött eredeti oklevelek alapján – monográfiát ír róla, amely mind a mai napig az egyetlen. Az általa megrajzolt kép Stiborról teljesen ellentétes az addigival: egy hőse, egy királyához állhatatosan hű hadvezéré, bölcs diplomatáé, jámbor, humánus alapítványozóé.

A Wenzel által felvonultatott tudományos apparátus igen meggyőző. Az olvasó kénytelen meghajolni a tények előtt, s amit addig tudott Stiborról, azt átadni a feledésnek, mint holmi újkori igricek szánalmasan nevetséges csácsogását.

Ha azonban Stibor életének eseményeit a maga dinamikájában vizsgáljuk, árnyaltabb képet kapunk személyéről.

Mindenekelőtt a monda Stiborát nem lehet egyszerűen félresöpörni, mint a fantázia szüleményét. Való igaz, hogy a monda nem történeti forrás. Különösen nem egy 19. század eleji „rege”, amikor ilyeneket költeni irodalmi sikk volt, amint Kisfaludy Sándor is óriási sikert aratott 1807-ben megjelent Regéivel. Kisfaludy Károly azonban nem alanyi költő volt, s a történeteit nem maga találta ki.

Beckó várában az ember „az északi oldalon, a legészelső torony egyik keskeny nyílásán keresztül kijut a körülbelül négyzetlábnyi sziklatetőre ...ahová igen óvatosan kell kilépni”³. Még az sem lehetetlen, hogy szándékosan épült, a vár tornyokban szokásos tömlőbe zárt raboknak öngyilkos alternatívaként.

Akár mennyi is a valóság alapja a mondának, jóval kézzelfoghatóbb mindaz, és az előbbiekkal egybevégt, amit Mályusz Elemér ír Stibor pl. 1390-es évekbeli tevékenységéről: idegen eredetű léte gátlástalanul és irgalmatlanul szorította ki a tősgyökeres magyar nemzetségek tagjait a birtokaikból⁴.

Élete 1370-től csupa háború, nem habozik akár a katonák élén az ostromlott vár falára hágni. Utolsó haditette az, hogy 1410-ben hadai betörnek Lengyelországba, felgyűjtják Ószandecet és Újszandec külvárosát, de visszaszorítják őket Bártfára, bár 12 ezer cseh, morva és német zsoldos alkotja a sereget.

Stibor lengyel volt, de egy lengyel sem tartott vele, hanem az ellenfélhez állt (rokonai is), de magyarok sem voltak hajlandók fegyvert fogni, sőt, 1411-ben, amikor a lengyelek ellencsapásra várva a magyarok nagy fegyverkezésbe kezdtek, a „szokatlan az volt, hogy magyar részről elmaradt az ellenséges terület pusztítása, a zsákmányolás”, jegyzi meg Mályusz Elemér⁵. Nem véletlenül. Ószandec nem akármilyen hely volt, hanem a magyar királylány és lengyel királyné, Szent Kinga élete második felének kolostori

tartózkodási helye és sírhelye. 1384-ben Szent Hedvig is meglátogatta, vőlegényéhez, Jagelló Ulászlóhoz utaztában, 1395-ben pedig itt találkozott velük a magyar királyi pár, Zsigmond és felesége, Mária, Hedvig testvére. A kegyhely feldúlása olyan barbár tett volt, amit előttük – még Kinga idejében, 1287-ben – a tatárok követtek el.⁶ Ezekkel így egy szintre kerültek, holott olyan ideológiával küldte őket Zsigmond harcba, hogy a német keresztések mellett harcolva a kereszténységet védik a pogány Jagellók ellen.

A kudarc után Stibor befejezi hadi vállalkozásait. A tannenbergi csatában békét közvetít, 1411-ben Prágában Zsigmond és bátyja, a cseh király, majd Husz János és a prágai érsek között, majd Aquileiában intézkedik Zsigmond nevében. 1412-ben Erdélyben jár, vajdai teendőit gyakorolja, amelyeket nem látott el sok éven át, majd 1413-ban trencsényi birtokára megy, ott hal meg 1414 elején. Krakkóban temetik el.

Wenzel Gusztáv 1410 utánra teszi Stibor összes alapítását: Szakolcán és Beckón egy-egy ispotályt és pálos rendházat, a Beckó melletti Vágújhelyen Ágoston-rendi prépostságot „bűnei bocsánatára és Szűz Mária tiszteletére”⁷. Ebben az összefüggésben ez az indoklás több mint egyszerű középkorai szófordulat.

Az 1410. év Stibor életében fordulópontnak tűnik. A háborús aktivitást a béke aktivitása váltja fel. Úgy látszik, a gátlástalan, erőszakos zsarnokból humánus embert alakít egy kudarc, és egy kegyhely – részben akaratlan – megszenteltetésével.

Az elmondottakat megerősíti még Stibor egy familiárisának története.

Stibor – mint idegen származású és egész életére családjával együtt idegennek maradott ember – rendszert alakított ki abból, hogy fontos birtokaira idegeneket telepítsen. Ennek iskolapéldája Mályusz Elemér szerint a hátszegi kerület⁸, amely Stibor erdélyi birtoktestének volt mintegy központja. 1413-ban, a Vág folyó vidékére – amely „urának” nevezi magát – visszavonulva pedig letelepíti a lietavai uradalma területén, Frivaldon „hű, kedvelt szervitorát, a nemes férfit, Walach Mihályt”⁹. A hely kiválasztása nem véletlen. A telepítés ugyanis részét képezi annak a folyamatnak, amelyben az elpusztult Rajecet és környékét urai fel akarják virágoztatni. A pusztulás Jodok morva őrgróf benyomulásához köthető, aki 1385-ben Nyitra városában van, és innen csak néhány év múlva vonul ki¹⁰. A megsérült rajeci várat, amely a városnak a Čierna község felé nyíló völgyében feküdt, mint vízi vár¹¹, s amúgy sem lehetett jelentős, lerombolják. A mellette fekvő, szintén elpusztult

Jesenov és Zbyňov 1390 táján, D’určina és Šuja pedig 1394-ben új soltészokat kap a Rátótiaktól¹². Ez a folyamat a Rátótiak Stibor által történt kiszorításával megállt, most Stibor fejezi be.

Walach Mihály Frivaldon lerombolt templomot talál, új templomot épít a régi helyén¹³. A templom titulusa különös, rendkívül ritka: Mária, az angyalok Királynője. Ilyen ünnep nincs is amelyen a templombúcsút tarthatnák, a búcsú napja Szentháromság vasárnapja¹⁴. Ez a búcsúnap még különösebb mint a titulus, hiszen magától értetődőbb lehetne pl. Mária mennybe felvétele (augusztus 15.), vagy akár Porciunkula, az Angyalos Mária (augusztus 2.).

A különös titulusra és búcsúnagra külön-külön és együtt viszont magyarázatot ad az a tény, hogy a felgújított ószandeci kegyhely szentje, Kinga speciális lelkiségének központjában a Szentháromság és Mária, az angyalok Királynője állt. Az egyetlen mondat, ami tőle fennmaradt ez volt: „Üdvözlégy Mennyei Királynője, az Angyalok Királyának anyja”¹⁵. Az általa alapított ószandeci kolostort a Szentháromságnak szentelte. A templom főoltárképe Ószandecen ma is a Szentháromságot ábrázolja, azon a mellékoltáron pedig, amelyen Kinga képe van, az oltárkép a koronás Máriát két angyallal¹⁶. Az ószandeci plébániatemplom falán pedig egy olyan kép található, amelyen együtt van a Szentháromság és Mária, az angyalok Királynője¹⁷. Azt, hogy Stibor szervitorában, Walach Mihályban milyen mély nyomot hagyhatott az ószandeci kaland, az mutatja, hogy az általa épített frivaldi templom is kegytemplom lett. Egyik leszármazottja 1480 körül koronás Mária-szobrot állított benne. Magát a templomot ugyan már azóta felhagyták, de az új, 19. századi templom is igen látogatott kegyhely. A főoltárán az említett koronás Mária-szobor áll, angyalokkal körbevéve, s a Szentháromság-napi búcsúra ma is több ezren jönnek el. Mindez annak ellenére, hogy ez új templom titulusa egyházi okokból más lett (Mária Születése, mert ennek van ünnepe), s a 19. század elején adott három pápai kiváltságos búcsúnap egyike sem a Szentháromság-vasárnap.¹⁸

Ez a – talán Hátszeg vidékén Stiborhoz csatlakozott – Walach Mihály, urával együtt tehát nyilván részt vett a lengyelek és magyarok által egyaránt tisztelt kegyhely ellen irányuló támadásban, amelyben a kegyhely meg is sérült, s a támadók kudarcot vallottak. Ez az esemény mindkettejük életében fordulópont volt. Hogy ez nem vált közismertté, annak az lehet az oka, hogy Stibor rá három évre meghalt, szervitor pedig nem volt jelentős személy.

id. Frivaldsky János

JEGYZETEK

¹ Taschenbuch für die vaterländische Geschichte. Hrsg. durch *Hormair* und *Mednyanszky*. Wien, 1823. 197–198., 205–206.; *Aloys Freyherr von Mednyanszky*: Malerische Reise auf dem Waagflusse in Ungarn. Pest, 1826. 89–90. Magyarul: *Uő.*: Festői utazás a Vág folyón, Magyarországon (továbbiakban *Mednyanszky* i. m.) (1825). Bp.–Bratislava, 1981. 89–90.; *Uő.*: Erzählungen, Sagen und Legenden aus Ungarns Vorzeit. Pest, 1829. 461–472.

² *Wenzel Gusztáv*: Stibor vajda. Bp., 1874. 5. (Értekezések a történelmi tudományok köréből IV. II.) (továbbiakban *Wenzel* i. m.)

³ *Mednyanszky A.*: Festői utazás. 89–91.

⁴ *Mályusz Elemér*: Zsigmond király uralma Magyarországon 1387–1437. Bp., 1984. 20., 29., 38. (továbbiakban *Mályusz* i. m.)

⁵ *Mályusz E.* i. m. 84.

⁶ *Puskásy Pál*: Árpádházi boldog Kinga. Bp., 1931. 106.

⁷ *Wenzel* i. m. 27–41. *Reviczky Bertalan*: A Boldogságos Szűzről nevezett vágújhelyi prépostság története. Trencsén, 1892. 28.

⁸ *Mályusz E.* i. m. 137.

⁹ Zsigmondkori oklevéltár IV. (1413–1414). *Mályusz Elemér* kéziratát kieg. és szerk. *Borsa Iván*. Bp., 1994. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 25.) 1215. sz. (továbbiakban *Zsigmondkori IV.*)

¹⁰ *Mályusz E.* i. m. 16., 153.

¹¹ *Jančo, Štefan*: Z dejín Rajca do roku 1848. *Vlastivedný Sborník Povazia* 1962. 46.; *Vlastivedný slovník obcí na slovensku*. II. Hlavný red. *Moroslav Kropilák*. Bratislava, 1977. 473–474. Red. *Rajec* 1193–1993. *Ladislav Zidek*. Mestský urad, Rajec, 1992. 19.

¹² *Engel Pál*: Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387–1437) Bp. 1977. (Értekezések a történelmi tudományok köréből. Új sorozat 83.) 144. *Codex diplomaticus Hun-*

gariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera *Georgii Fejér*. X/4. Buda, 1841. 642.; Zsigmondkori IV. 2214. sz.

¹³ *Frivald* (ma: *Rajecká Lesná*) középkori templommaradványa alatt korábbi templom alapozását találták és 14–15. századi cserepeket, amelyek az újabb templom építését datálják: *Slovensky Pamiatkový Ústav*, Bratislava: *Nálezova sprava z archeologického výskumu zaniknutého Kostola Panny Márie ... Spracoval: Václav Hanuliak*, Banská Bystrica, apríl 1997. *Gépirat*, *Rajecká Lesná Önkormányzatánál*. Művészettörténeti megfontolásokból *Dvořáková Vlaska–Krasa Josef–Stejskal Karel*: *Středověká nástenka malba na Slovensku*. Praha–Bratislava, 1978. 133. az épületet 15. sz. elejinek mondja. (A korábbi: *Šúpis pamiatok na Slovensku*. III. Bratislava, 1969. 14. korábbinak tartja.)

¹⁴ *Šadlák Pavo–Pekná Beáta*: *Dejiny putnického miesta Frivald–Rajecká Lesná*. Bratislava, 1991. 13., 14., 30., 34. (továbbiakban *Šadlák–Pekná* i. m.)

¹⁵ *Puskásy* i. m. 10.; *Borkiewicz, Izidor*: *Bl'agosl'awiona Kinga w swieter legend i histori*. *Stary Sącz*, 1997. 59.; Ez a mondat tulajdonképpen a négy Szűz Mária-antifóna egyikének első sora, annak, amelyet az egyházban február 2-ától Húsvétig szoktak naponta énekelni. A Kinga-legenda azt tartja, hogy Kinga újszülöttként mondta ki ezt a mondatot. Ennek a valóságalapja az lehet, hogy a szülők – IV. Béla és *Laskaris Mária* – a gyerekeik bölcsőit abban a teremben tartották, ahol naponta miséztek (*Puskásy* i. m. 10.), s egyszer azt vélhették, hogy a kicsi a kórusal együtt énekel.

¹⁶ *Borkiewicz* i. m. képmellékletei.

¹⁷ *Amint* ezt a szerző 1997-ben személyesen látta.

¹⁸ *Šadlák–B. Pekná* i. m.

A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság

1999. november–decemberi előadásai:

November 19-én, 17 órakor

Szantner Viktor: Pecsétek és pecsétnyomók a Prímási Levéltárban.

Levezető elnök: *dr. Harmath Arisztid* főtítkárs h.

Helye: Zászlómúzeum.

December 10-én, 17 órakor

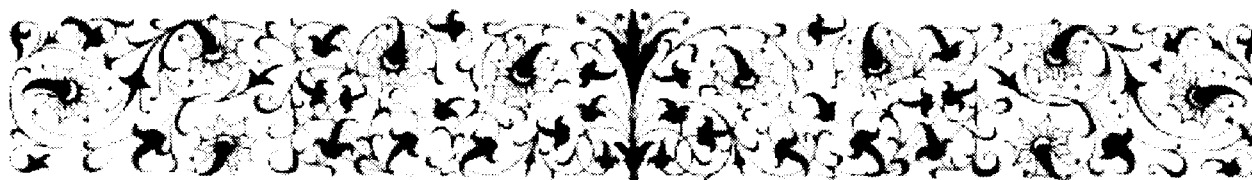
dr. Pandula Attila: A magyar falerisztika történeti ikonográfiai forrásai.

Az előadást vetített képes illusztrációk kísérik.

Levezető elnök: *dr. Bertényi Iván* elnök.

Helye: Zászlómúzeum.

Mindenkit szeretettel várunk.

TŰNŐ EMLÉKEK NYOMÁBAN

(Feljegyzések nyolc belvárosi ház múltjának margójára)

Visszatekintve ma úgy látom, hogy XX. századunk egyes korszakai végzetesek voltak polgárságunk történetére, mert előidézték olyan helyzeteket, amelyekben a megfélemlített polgár szinte rákényszerült, hogy eltitkolja vagy megsemmisítse múltját: a származására vonatkozó okmányokat. Hol ezért, hol azért. Pótolhatatlan veszteségek ezek, és fájdalmasabbak, mint az e téren való háborús pusztítás, vagy irányított politika, mert egyben megalázó is¹. Mintha a polgár feladta volna önmagát.

Az elveszett múlt keresése ma kötelesség, mert saját történelmünkéről van szó. Ennek viszont ma már csak egyetlen forrása van: a háttér-történelem, amit a család- és várostörténet képvisel. Ezek szövevényében bolyongva feltűnhet egy-egy kapcsolat, aminek nyomán elindulva talán még fellelhető valami az eltűnt múltból. Mindez azonban ma már csak a véletlenül múlik, és szerencse kérdése.

A „SCHOPPER PLATZ”

Valóban a véletlenül múlt, amikor az 1854-ből származó Plan von Ofen und Pest című, G. Emich-kiadású térképén a mai Kossuth Lajos tér, a volt Tömő tér helyén megláttam a „Schopper Platz” feliratot. Schmall Lajos „Budapest utcái és terei” c. művében is megtalálhatók ennek nyomai: Vízvezeték-telep, Fa tér, Schopper tér, Tömő tér elnevezés alatt formálódott az Országház előtti tér múltja.

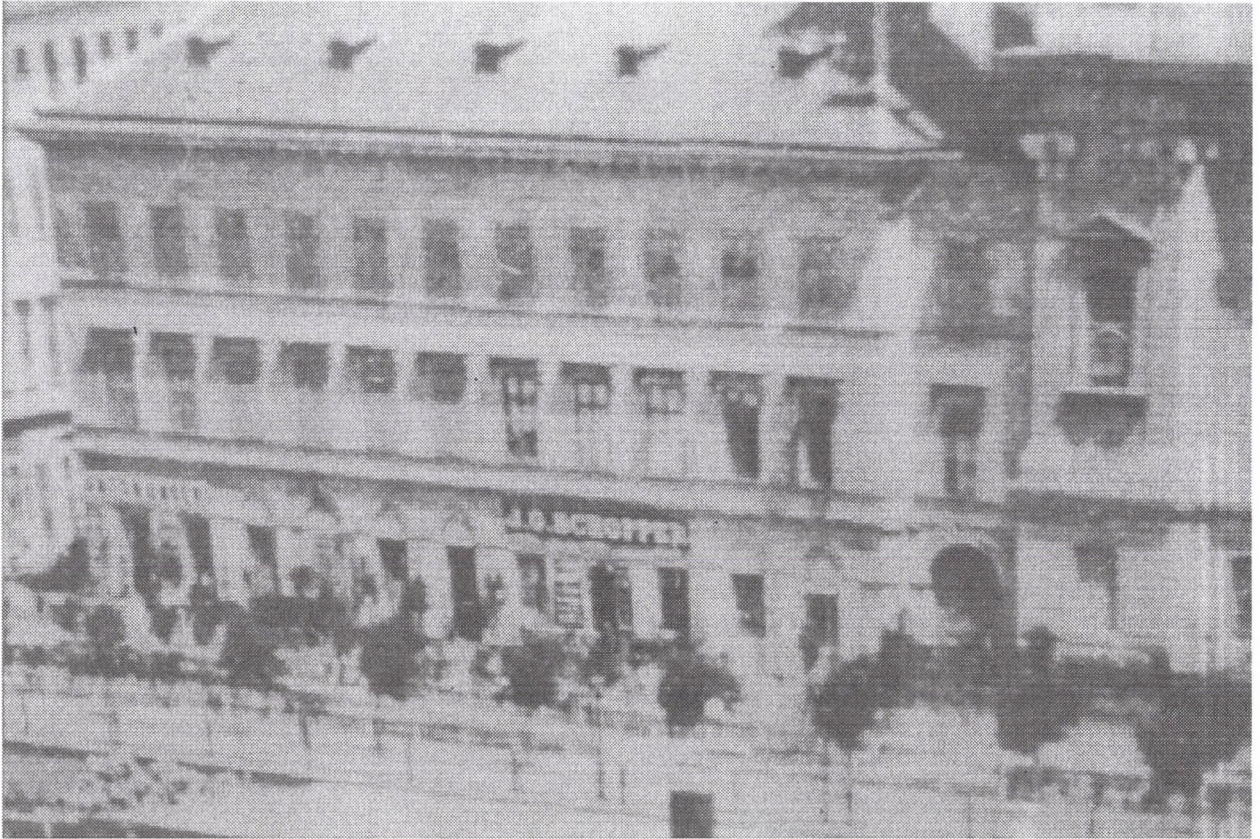
A „Schopper tér” név felfedezése Pest történetében újból elvezetett a Belváros ma tönkeltben lévő világához, amit az egykori Vas-udvar, a mellette álló hajdani Péterffy-palota és a Dunasortól a Lipót utcáig velük egy sorban álló hat ház vonulata jelentett a XVII–XIX. században. Itt olyan emlékcsoportról van

szó, amely Rómer Flóris 1758-ra vonatkozó térképe szerint még mind német tulajdonban volt.

Bár a XIX. században ez az erős német blokk a görög–török, ill. keleti bevándorlók nyomása alatt már fellazul, de a várost építő német polgárok házasságok révén való összefonódása külön kasztot képviselt a Belváros szívében, amelynek hatásait ma már alig ismerjük. Kerestem a múltjukban is a polgári mentalitásuk, beállítottságuk eredőit. E német tömörülés a Schopper–Tömöry család (a Vas-udvar építetői) történetében is megmutatkozik.

Külön érdekessége e kiemelt házvonalatnak, hogy négy ház tulajdonosánál kimutatható a tímármesterség vagy a bőrrel való kereskedés. Pest leghíresebb szúcse és prémkereskedője mint bérlő szerepel, míg kettőnél nem bizonyítható, csak feltételezhető a bőrkereskedelemmel való kapcsolat. A legnagyobb vagyont azonban két vaskereskedő család képviseli, a háttérben pedig ismételen felbukkan a sörfőzés mint a meggazdagodás útja.

A Schopper név mint utca- vagy térelnevezés kétszer is kimutatható Pest múltjában. Előbb a Józsefvárosban, majd a Lipótvárosban. Schopper Károly vaskereskedő, feleségével Valbauer Josephával a XVIII. század derekán telepedett le Pesten. 1775-ben nyert polgárjogot és valószínűleg ennek érdekében vette meg azt a nagy szántóterületet, amelyet a mai Nap utca, Szigony utca, Üllői út és József körút határolt, a Moyser-birtokok szomszédságában. E földeket a napóleoni háborúk idején parcellázták és a telkek között egy kis utcát nyitottak Schopper-Gasse néven. Az 1835–1838-as években ez az utca, az Aigner-féle térképén még e néven szerepel, majd felvette a Tömő utca nevet és mindmáig ezt viseli. A kép tehát világos: az egykori Schopper, illetve Tömő utca, az V. kerületben szereplő Tömő tér, sőt Budán, a mai

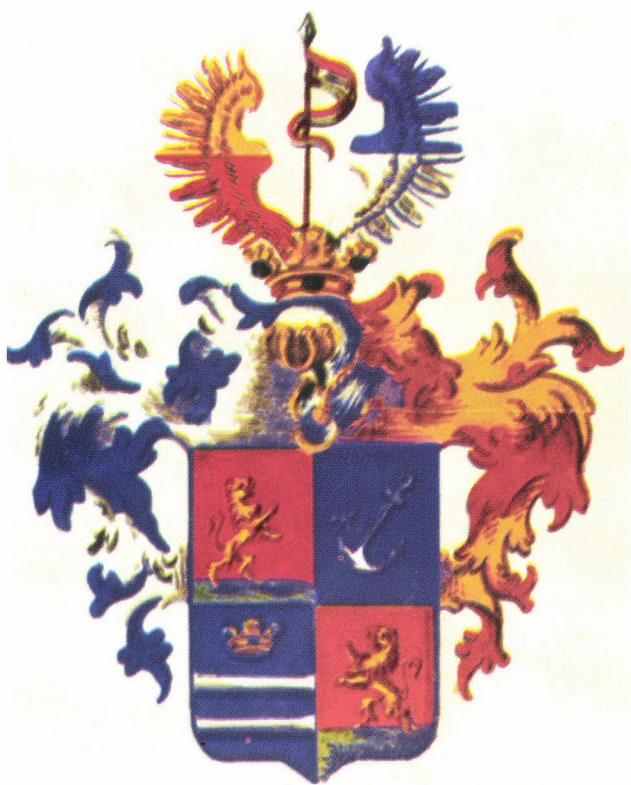

A Schopper és Unger vaskereskedés („Egy Nagyváros születése” c. kiállítás nyomán, BTM)

Batthyány tér elnevezést megelőző Tömő tér² megnevezés mind a bevándorolt és meggazdagodott Schopper vaskereskedők tulajdonára vagy rakodó telepére utal. A „Schopper” név csak az utcanév-magyarosítás idején tűnik el, és helyébe a „tömő” kifejezés lép, mint kényszeredett és szinte értelmetlen fordítás. Ki gondolt volna arra, hogy a „schoppen” német ige valóban annyit jelent, mint „tömni” (libát tömni), a „Schopper” pedig a „tömő”, aki ezt a munkát elvégzi. A XVII–XVIII. század idején Nagykarolyban (Szatmár megye) letelepedett Schopper család tagjai a jelek szerint mint vaskereskedők érkezettek Nürnbergből – tehát a tömésre való utalás már a XIX. század végén sem tűnik reálisnak vagy indokoltnak, és eredete valószínűleg ezért is ment feledésbe. Az értelmetlennek tűnő „tömő” kifejezés már a századvégi és a XX. századbeli irodalomban elképesztő és szinte nevetséges magyarázatokat vont maga után. Az írók nem mentek le a gyökerekig és saját fantáziájukban kerestek megoldást³.

A Schopper család az anyakönyvi kivonatok tanúsága szerint eleve a Belvárosban, a Fő tér (Városház

tér) környékén telepedett le, ez lett életterük, itt születtek, itt házasodtak, itt keresztelkedtek. A Budapesti Történelmi Múzeum 1998-as „Egy nagyváros születése” című kiállításán szerepel egy falra nagyított kép, amely a Dunasort ábrázolja a görögkeleti templommal. Szembeállva, a templomtól balra épült ház földszintjén pontosan kivehető üzletcégér: „J. G. Schopper” jelzi, hogy rakodótelepeik mellett a Belvárosban ott volt üzletük. A képen látható a templom beállványozott tornya, amelyet Ybl Miklós tervei szerint 1873–74 között építettek át, ami az üzlet fennállásának időpontját is igazolja⁴. Ugyanebben a házban a Régiposta utca sarkán az Unger cég vasüzletének cégére látható. E család üzleti központja viszont saját házukban, az Aranykéz utcában helyezkedett el. Heinrich Alajosnak a Mária Valéria utcában két háza volt, üzlete pedig a Fő térre nyílt. A vaskereskedők üzleti konkurenciáját a Belvárosban házasságok enyhítették. Wurm (Almay) József Unger Rozáliát vette feleségül. Schopper (Tömör) Károly pedig Heinrich Vilmát. A vasüzlet tehát a XIX. században uralja a Belvárost, aminek tetőpontján, a század má-

*A Heinrich-család 1827. június 1-jén kelt címere
(MOL A 39 1827/6865 sz.)*

*A Grabovszky-család 1823. szeptember 9-én kelt címere
(MOL A 39 1823/12078. sz.)*

(Fotó: Czikkelyné Nagy Érika)

sodik felében, a Vas-udvar és építtetői, a Schopperek mint nemesített Tömörök állnak. Ez a család és művük külön fejezetet jelent a Belváros és Pest történetében.

A mellékelt Schopper–Tömör szarmazási tábla nem mutatja be az egész családot, hanem csak azokat, akik történetükben kiemelt szerepet vittek.

A II. generációban kiemelkedik Johann Georgius Schopper, az anyakönyv szerint az első „nagykereskedő”, és nevének kezdőbetűi: „J. G. Schopper” fémjelzik mindvégig mint márkanév a vállalat cégtábláját⁵.

A III. generációban Eugenius már nemességre törekszik, és azt 1872-ben el is éri, felvéve a Tömörök nevet. Fivére, az egyháztudós György, megtartja a Schopper nevet, és számtalan más rangja mellett így lesz rosnói püspök és pápai gróf. A Tömörök is kitaranak a „J. G. Schopper” márkanév mellett, és ezáltal soha nem tagadják meg német múltukat.

Szinte kötelezően adódik a kérdés, hogy a „Tömörök” név honnan eredt? Az egyik késői utód az 1990-es években kérdésemre azt válaszolta, hogy valószínűleg a „Tömör” szóból alakították ki.

Ezzel szemben Vörös Károly azt írta, hogy Schopper felesége rokonságából adódott e név. Tanácsára felvettem a kapcsolatot a Hajdú megye tájáról származó, magát Bocskay-nemesnek vélő Tömörök család legidősebb tagjával, de átböngészve évszám nélküli, inkább csak szájhagyományra támaszkodó őstáblájukat, nem találtunk rokoni kapcsolatot egyik Schopper feleséghez sem. Így a főképp vidéken élő Tömörök család és a Belvárosban gyökeret vert, 128 éve nemesített Tömörök család között jelen adatok szerint semmiféle rokoni kapcsolat nem áll fenn. A „Tömörök” név eredetére nincs végleges válasz.

A Hajdú megyei család nem mutatott fel kimagasló eredményeket, míg a Pesten gyökerező Tömörök az ország gazdasági kibontakozásának alapítói közé, és Pest város építói sorába tartoznak. A főváros kiemelkedő polgárai között nevük a századforduló táján már fogalom a budapesti társadalom magasabb régióiban.

A továbbra is a „J. G. Schopper” cégér alatt működő vállalat az V. generációban ért a tetőpontra Károly vezetése alatt, aki az I. világháborúban elszenvedett hősi halálával szinte maga alá temette a vállalatot is. Az üzlet 1923-ig fokozatosan átment a Hitelbank tulajdonába, de eredeti nevét mindig megőrizte. A Schopper és a Tömörök név védőbástyáját a Vas-udvar jelentette.

A leszármazási táblán feltüntetett György nem játszott ugyan lényeges szerepet a cég feltörésében,

alakja mégis figyelemre méltó, mert felesége, nagyanyám, Pscherer Ida, Dr. Verebely Lászlóné nővére volt, és így ez a házasság mintegy rámutat a hajdani német polgársághoz vezető gyökerekre. Az „Alte Post Gasse” és a „Kronen Gasse” két végén álló Neumeyer-Schopper-, ill. Pscherer-sarokház mintegy tartópillére lett a német terjeszkedés hídjának. Sőt, a németajkúak összetartására jellemző, hogy Döring József volt a házassági anyakönyvi kivonat szerint az egyik tanú. (1. Turul, 1997. 3–4. sz.). A tragikus sorsú házaspár egyik árvája, Tömörök Adrienne, aki a Pscherer-házból ment férjhez bókai Bókay (Bock) János orvosprofesszorhoz, lett édesanyja Bókay János írónak, és így ma is egy kiváló orvosdinasztia tisztelheti benne egyik ősanját.

A VAS-UDVAR ÉS ELŐZMÉNYEI

Tömörök Jenő és felesége Neumeyer Karoline 1873-ban vették meg a Vas-udvart megelőző régi házat, majd Gottgeb Antal építőmester tervei alapján 1874-ben kérelmet nyújtottak be a városhoz, hogy a régi épület lebontása után felépíthessék a Vas-udvart. A Vas-udvar építése 1878-ban kezdődött, és ezzel megvalósult célkitűzésük: a Fő téren való reprezentálás. A gyakorlati és teljesen újszerű elemeket magában foglaló épület azonban gondosan őrizte a családi tradíciót. Tömörök Jenő a ház boltíves kapuja fölé bevésette az „Eisenhof” nevet, és a Fő tér felé a „J. G. Schopper” cégér hirdethette a vállalat nagyságát. A ház párkány feletti homlokzatán pedig nagy betűkkel állt a magyar elnevezés: VAS-UDVAR. Az utód tehát nem akarta feladni múltját, de eleget akart tenni új magyar nevének és nemességének is. Mindhiába.

1975-ben Császár László építészeti szempontból publikált a „Munkásvédelem” c. kiadványban egy figyelemreméltó cikket a Vas-udvarral kapcsolatban, amelyben egy sajnálatos tévedést adott tovább az utókornak: „jelenleg a Vasért Vállalat raktárai vannak benne – írja – innen származik népszerű neve: Vas-udvar”. Elég volt tehát száz év, hogy az utókor megfeledkezzék a történelmi tényekről, vagy a kor-sellemnek megfelelően manipulálja a múltat.

A Vas-udvar az államosítás után vált elhagyott, személytelen épületté. Romba döntve, hosszú éveken át a Belváros szégyenfoltját jelentette. A vele kapcsolatos viták hevében már senki sem gondolt Tömörök Jenőre, az építtetőre, vagy a J. G. Schopper cégére,

Recher: a piarista épület, szemben a Vas-udvar (Klössz-gyűjtemény Naptár nyomán: Budapest Régi Városház tér)

amelyet képviselt. A köztudatból az államosítás törölte el annak emlékét, hogy valamikor egy zseniális kereskedő ide ültette át múltját: a nürnbergi patríciusok életformáját, amikor egy épületbe tömörítette a családot, az üzletet, az alkalmazottakat és a raktárakat. Tehát központosított, bevettve az akkor legmodernebb építészeti elveket. Mégis, stílusával, ízlésével, korszerű építkezésével igyekezett az akkor modernet beilleszteni környezetébe.

A „régí ház”, melynek helyére a Schopper–Tömöry család bástyája épült, egyben a pesti patikatörténet múltját is jelenti, ami szintén osztrák és német bevándorlók sorát őrzi. Z. Christian Osterwald patikus 1701-ben itt nyitotta meg a „Városi patikát”, majd 1713-ban a ház az ő tulajdonába került. Merzinger, Göttersdorfer nevek követik egymást a patika történetében, végül 1776-ban Müller Xavér veszi meg a házat, aki egyben a híres Müller patikusdinasztia megalapítója. A Szentháromsághoz címzett városi patika, nyolc év (1705–1713) kivételével 131 évig a Vas-udvart megelőző régi házban működött. Az utolsó Müller patikus halála után, az örökösök eladták és

a ház 12 évig főképpen telekspekulánsok kezén kalldott, míg végre a Schopper–Neumayer házaspár tulajdonába került¹.

A régi, egyemeletes ház telke, a Régiposta utcában lévő XVIII. századbeli ház udvarához kapcsolódott, és így alakult ki a két utcát összekötő Vas-udvar telkének szabálytalan formája. Császár László úgy írta le, hogy eredetileg a mai Régiposta utca felé egy kutat övező kis udvar zárta le, amit ma egy nyitott, ún. „Cour d'honneur” helyettesít. A Vas-udvar és az azt megelőző ház legendás múltja majd 300 évet (1695–1997) jelent Pest történetében.

A PÉTERFFY-PALOTÁHOZ (GRABOVSKY-KÚRIA, KRIST-HÁZ) KAPCSOLÓDÓ FELJEGYZÉSEK

Amikor a Vas-udvar épült, még fennállt környezetének romantikája. Szemben vele a Kegyesrendiek tornyos, kerekített sarkú, impozáns épülete, hangadó azonban a ma is megcsodált hajdani Péterffy-palota

volt, amely a bejárat feletti Péterffy- és Meffczler-címerrel, éppen úgy őrzi a bárói nimbuszt, mint ahogy a „Vas-udvar” felirata védte a polgári múltat. Érdekes, vagy inkább jellemző, hogy Tömörly Jenő – talán feleségére való tekintettel, aki nem volt nemes –, nem vésette kőbe újonnan kapott címerét.

A két épület közös vonása az is, hogy a telek és a megelőző ház története mindkettőnél kezdettől fogva fennmaradt, míg a házsor másik hat tagjánál ez csak részben áll fenn. A két épület sorsa is közös: mindkettő maradványait államosították, és ezzel sorsuk megpecsételődött.

Osszeköti a két épület történetét az is, hogy az „Adatok a belváros történetéhez” című mű háztulajdonos-statisztikájában 1882-ben Kopy Anna sz. Neumayer, a Grabovszky-kúria tulajdonosaként szerepel. Nem tisztázott, hogy a birtoklás vajon az egészre vagy csak egy részére vonatkozik-e, de a Schopper és Neumayer család közötti szoros kapcsolat tény.

A palota, ill. telkének története, eltekintve az átmeneti tulajdonosoktól, négy jelentős periódusra oszlik. Az első szakasz, a XVIII. század első felében, Proberger Jakab sörfőző és céhmester nevéhez fűződik, akinek emléket ma a palotában elhelyezett tábla őrzi⁷.

Ebben az időben a Fő téren még Heiszler tábornok háza áll, minden különösebb jellegzetesség nélkül. A német blokkot báró Péterffy János szakítja meg, amikor megveszi a Proberger-házat⁸, hogy annak helyére 1756-ban Meyerhoffer Andrással felépíttesse barokk palotáját. Péterffy földbirtokos, királyi ítélőtáblai ülnök, műgyűjtő, irodalom pártoló és több száz könyvet bíró könyvtárával, nemcsak társadalmi, de kultúrközpont is Pesten, és ennek megfelelő palotát akart építtetni, aminek Mayerhoffer valóban eleget tett. A dúsgazdag Péterffy-Meffczler⁶ házaspár gyermektelen volt, és így a palota lényegében kisméretű, de nagy luxussal és fényes társadalmi élet számára épült. Amivel Mayerhoffer egyedülállóra teszi Pesten, az nemcsak művészi kivitele, de az egész nagy telket betöltő U alakú szárny, amely egyes külföldi vagy magyar vidéki kastélyok melléképületeinek mintájára, főúri miliót ültetett a Belváros polgári központjába⁹. Ez azonban ismeretlen fogalom lehetett a dolgos és „bieder” német polgárság körében, így, amikor a palota luxuselete megszűnt, az oldal vagy hátszárnyak gyakorlati cél nélkül úgy lezültek, hogy még leírás sem maradt fenn róluk. Nem találtam nyomát eredeti tervrajzának, sem képet arról, hogy az emeletes szárny a mai Galamb utca felé milyen formát öltött, hogy az istálló és kocsiszín hol he-

lyezkedett el, mert ez a XIX. században is egy polgári ház nélkülözhetetlen eleme volt. Nem tudjuk azt sem, hogy az emeletes szárny hol és hogyan kapcsolódott a palotához, hogy a feltételezett hátsó palotakert meddig ért, hogy hol kezdődött az udvar, hol volt bejárat kapuja. Csak Lechner Jenő publikált egy kis képet a már lezüllesztett szárny belső vonulatáról, amelyen még tisztán látható a keskeny, kecses híd, amely a kovácsolt vaskorláttal szegélyezett „végtelen körfolyosókat” kötötte össze.

A Krist-ház egykori udvara a Kötő u. 10. sz. alatt.
Lechner Jenő: Budapest műemlékei nyomán. 1924. 255. p.

A palota valóban nagy luxus és társadalmi élet színhelye lehetett, mert minden valószínűség arra mutat, hogy Mária Terézia az 1762. évi jégzajlás idején kegyeltjeinél, Péterffyéknél szállt meg, és nem az utókor által elképzelt, a szerintem abban az időben ott nem létező vendégfogadóban.

A „vendégfogadó” kifejezés akkor került tévesen a palota történetébe, amikor a harmadik periódusban szereplő tulajdonos, Grabovszky Athanáz 1831-ben meghalt. Özvegye valószínűleg a szárny egy udvarra nyíló részét bérbe adta Hasslinger Józsefnek, aki „Schankwirthshaus zur Stadt Ofen” cégér alatt nyitotta meg kocsmáját úgy, hogy az könnyen elérhető legyen a Fő tér és halpiac közönsége részére. A német kifejezés „Schankwirthshaus”, tehát mindenképp meghatározó, és annyit jelent mint kocsmá, ivó vagy söntés. Az utókor azonban a cégért – talán a jobb hangzás miatt „Buda városához címzett fogadó”-nak fordította. A „fogadó” szó, azonban a korabeli Czuczor-Fogarasi: A magyar nyelv szótára (1837) szerint

elsődlegesen az utazó vagy vendég elszállásolását és ellátását szolgálta, és nem ivó, sem kocsmá. Tehát olyan téves fordítással állunk szembe, amely kétes történelmi tényekre engedett következtetni.

A Péterffy-korszak mint második fázis nem volt hosszú életű, talán csak 38 évig tartott, amikor az örökösök a palotát 1792 után eladták Macsinka Konstantin török-görög származású bőrkereskedőnek. Halála után, Ilona nevű özvegye, 1808-ban, Grabovszky Athanáz bőrkereskedővel kötött házassága után azt férje nevére íratta¹⁰. A harmadik periódus „Grabovszky-kúria” néven tehát ekkor kezdődött, és 80 évig tartott.⁸ Az 1823-ban apátiai előnévvel magyar nemességet nyert Athanáz rendkívül nagy vagyonra tett szert, és így az ő haláláig folytatódott a palota nagyvilági luxusélete.

Bácskai Vera feljegyzése szerint a Grabovszkyak voltak az egyedüli kereskedők, akik magánpalotában laktak. A Grabovszky-kúria mindvégig a család ősi fészket jelentette. Athanáz első feleségét 1823-ban temette el, majd újra megnősült, de gyermektelenül, vagyonát öccsére, Konstantinra hagyta¹¹, aki feltűnés nélkül növelte a család javait. Athanáz, 1831 körül távozott a másvilágra. Halála után a komplexum egy részét Hasslinger József bérelte, aki később, kocsmája szintjére való tekintettel, a „Pizkos József” nevet érdemelte ki. Az 1838-as árvíz után újból megnyílt Hasslinger alias Pizkos József „Lamacs” című kocsmája, amely kétes hírével nem illett a palota atmoszférájához sem, a Grabovszkyak stílusához. Petőfi is restellkedve emlékezett meg ott töltött óráiról.

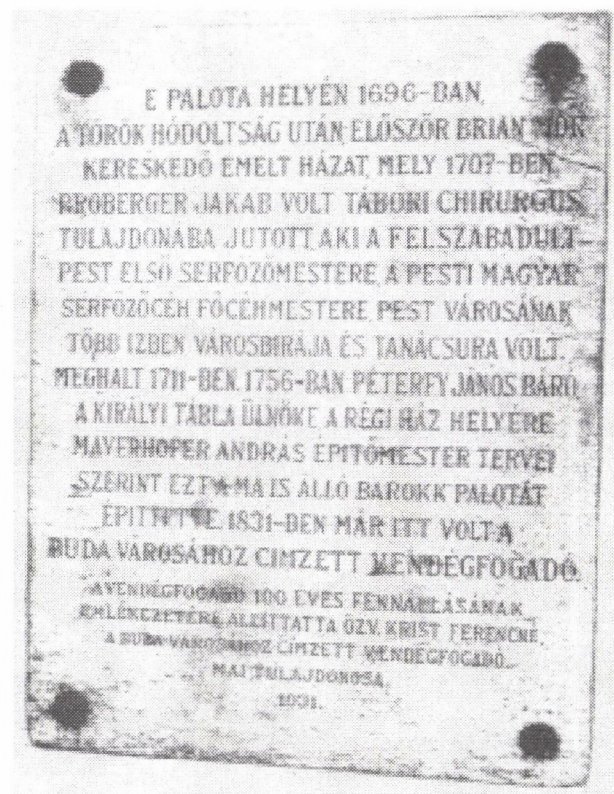
A luxusélet megszűntével a funkciójukat veszített oldalszárnyakra valóban nem volt már szükség, így a legkülönbözőbb célokra adták bérbe. Korabeli cikkekből tudjuk, hogy a századforduló után az oldalszárnyak emeletén bérlakások voltak, földszintjén pedig raktárak, ill. a plakátok szerint különböző üzemek, mint pl. a Fábry-féle Ezüst-gyár, vagy a Friesz-féle Hús-csarnok. Ez azonban már a Krist-időszakot jelezte¹².

Az 1838-as árvíz után eltűnt a Buda városa elnevezés, és Pizkos József „Lamacs” kocsmájára emlékezett az irodalom¹³. 1863-ban Krist Ferenc, gazdag bortermelő és kereskedő váltja le Hasslingert mint bérlőt, és konszolidált polgári miliőt honosított meg. Őt eredetileg az oldalszárnyakban lévő bortárolásra alkalmas pincék vonzották, a sörözőt, majd vendéglőt, csak borai értékesítésére kezdeményezte. Krist Ferenc a palotát 1888-ban vette meg, és valószínűleg azt csak megvétele után alakítja át vendéglőnek, hisz

addig fennállt a 80 évig tartó Grabovszky-korszak, melyet végül is Konstantin tehetséges fia, György vitt diadalra, amikor pályája végén – Bácskai Vera szerint – „a gazdasági élet vezérpozícióiba került”. E harmadik periódus utolsó tulajdonosa a telekkönyv szerint Grabovszky Szilárd volt. Mindennek ellenére az 1998-ban megjelent idevágó irodalomban már szó sem esik a Grabovszky-kúriáról.

A már felvetett „vendégfogadó” problémával kapcsolatban rá kell mutatnom arra, hogy Krist Ferenc sohasem alkalmazta a fogadó vagy vendégfogadó kifejezést. A palota kapujától balra lévő bejárat felett egy korabeli fényképen a következő olvasható: „Vendéglő Söröző Buda városához”. A kitűnően vezetett Krist-söröző és -vendéglő vagy a Krist-ház minden sallang nélkül is fogalom lett Pesten.

Krist Ferenc a vendéglő vezetését 1899-ben adta át fiának ifj. Krist Ferencnek, akinek korai halála után (1923) felesége vitte tovább az üzletet egészen 1932 körül bekövetkezett haláláig, ami egyben a Krist-korszak végét is jelentette. A vendéglő rövidesen idegen bérlő kezébe került, az oldalszárnyakat pedig lebontották.

A Péterffy-palotán látható tábla.
(Galla György: A legújabb pesti vendéglő, 1986 nyomán)

Péterffy-palota és Wurm (Almay)-ház

1945 után a vendéglő a szocialista vendéglátóipar kezébe jut, amely szentesíti azt az 1931-ben felmerült ötletet, hogy a vendéglő létezését Hasslinger, alias Pizskos József kocsmájához, tehát az 1831-es évszámhoz kössék. Holott fennmaradt az 1920-as évekből származó cégérek képe, melyen a következő olvasható: Krist Ferenc vendéglője Buda városához alapítva 1863. Ez az évszám pedig kötelező lenne mindenki számára (Galla György p. 23).

A Krist-vendéglőből az 1980-as évek felújítása után mindezek ellenére mégis „Százéves vendéglő” lett. A „vendéglő” szó azonban lassan kikopik mellőle, így a pesti nyelvjárás szerint ma a „Százévesbe” mennek vacsorázni. Ez az elnevezés azonban a megcsontított palotára is rátapadt, amelynek maradványa száználmasan fest bérházak és ultramodern építmények közé szorítva. Vajon ki gondol ma már arra, amikor a palota egykori, a XVIII. században kultúr-

központnak minősített, freskókkal díszített és tradícióktól terhes nagyterme helyén, modern körülmények között étkezik, hogy a „Százéves” épület épp az emlékezetes 1956-ban tartotta kétszázadik évfordulóját¹⁴.

FELJEGYZÉSEK A HÁZVONULAT TOVÁBBI HAT ÉPÜLETÉHEZ

A Kötő utcában, a Duna felé irányuló sorban, szemben a ma 243 éves Péterffy palotával állt a Wurm-, ill. almási Almay-ház, amely timpanonnal díszített zárt erkélyével, tornyával és kapudíszzeivel hozzáidomult a palota egykori hangulatához. Wurm József 1808-ban közárverésen vette, és 1892-ben még Bugát Erzsébet, sz. almási Almay (Wurm) tulajdonában volt. 1912-ben bontották le. 1802 előtti múltja el-

veszett az időben. A ház képét azonban Lechner Jenő, Budapest műemlékei című művének 175. oldalán megőrizte az utókor számára.

Wurm József vaskereskedő, majd almási Almay név alatt gazdag földbirtokos történetéről részletes irodalom számol be¹⁵. A németek és a szakmabeliek összetartására jellemző, hogy Unger lányt vett feleségül. Az Arad megyében szerzett és Trianonnal elvesztett birtokkal párhuzamosan tűnedezik az Almay név is, a Mária Valéria út sarkán álló Wurm-ház azonban töretlenül őrzi a család emlékét.

A házsort a Duna felé, még a XIX. század elején, egy kétemeletes ház követte, amely 1847-ben Horváth József és felesége, Pekáry Ilona tulajdonát képezte. A házat részben örökség révén szerezték, de nem tisztázták, hogy vajon melyikük örökölte? Nem lehet megál-

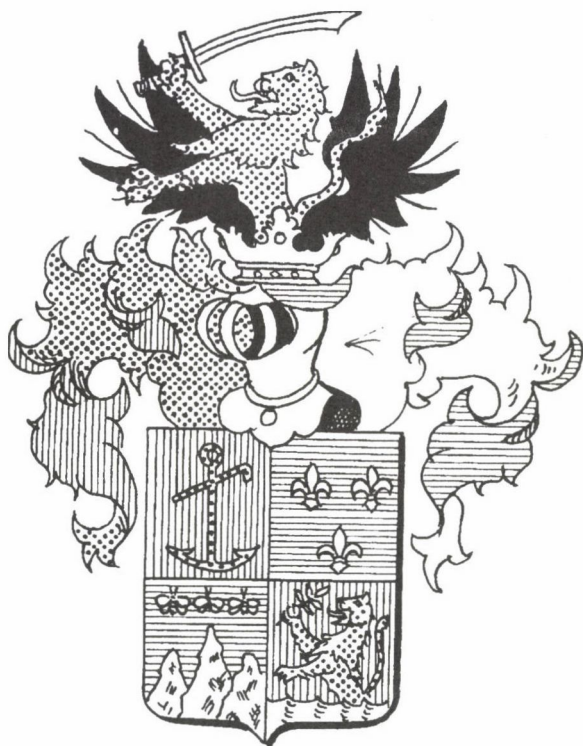
lapítani, hogy vajon Horváth József bőr- vagy prémkereskedőről van-e szó, vagy pedig egy nemesített ágból származó, szellemi foglalkozású egyénről?

A polgárok névsorában szereplő Horváth Józsefnél egy alkalommal sincs foglalkozása feltüntetve. Az első Horváth mint fuvaros 1696-ban jelent meg Illyefalvinál, majd 1698-ban Horváth Andreas nobilis követi. Az ezután felsorolt Horváthok már mind értelmiségi foglalkozást folytatnak vagy háztulajdonosok. Azt sem lehet ma már megállapítani, hogy felesége a XIX. században nemesített Pekáryak közül való, vagy pedig az ősi nemes Zemplén megyei Pekáry családból származott-e? (Címereslevél 1633)

Az utolsó két ház a Duna-sor felé a Staffenberger-Neumeyer házaspáré volt. Ugyancsak Staffenberger István és felesége, Böller Borbála tulajdona a

Staffelberger és Almásy-ház (Divald Károly: Városház tér)

A Wurm-címer

Vas-udvar melletti, a Fő tér felé négyablakos, földszintes ház, amely, akár csak a palota, hátrafelé terjeszkedett. A Staffenbergerek Vas megyéből származtak, és a polgárok névsora 1772-ben jegyzi fel az első Staffenbergert mint tímárt. A mesterség az utódoknál is folytatódik, mert a továbbiakban négy bőrkereskedő szerez polgárjogot. A család leghíresebb tagja Staffenberger István bőrkereskedő, akinek a Fő téren volt üzlete. A városi tanácsban való szerepéről Vörös Károly részletesen beszámol¹⁶. Történelmi szempontból nézve két jellemző esemény fűződik nevéhez. Az egyik, hogy ő volt az, aki sikraszállt amellett, hogy az adminisztrációban a magyar nyelv legyen elsődleges, és a német csak annak fordítása, másrészt pedig, hogy halála után utcát neveztek el róla. Az utca ma az Apáthy István nevet viseli és senki sem beszél már Staffenberger Istvánról.

Az ő háza mellett egy nagy kiterjedésű emeletes ház állt a mai Váci utca sarkán. Míg a házsorra 1688-ban – kivéve a Dunához közeli két Staffenberger-házat – a Nagy Lajos-féle térkép kőházat jelez, erre a telekre nincs adat. Schmall viszont a ház eredetét 1687-re teszi, ami azt jelentené, hogy a ház a törökidő után épült,

az első 34 pesti ház közé tartozott. Így lehet, hogy nem kőház volt, amit az 1838-as, az árvíz utáni újjáépítése is alátámaszt. A ház XVIII. századbeli története azonban ismeretlen. A telekkönyvi adatok szerint 1814-ben cseré útján került Almássy János és felesége, Horváth Rozália birtokába. Az ő kilétükre sincs bizonyítható adat, esetleg zsadányi Almássy Jánosról lehet szó, aki mint alispán, főispán és cs. kir. táblaülnök szerepelt, végül mint titkos tanácsos és a Szent István Rend közepkesztyével kitüntetve ment nyugalomra. Felesége származása is ismeretlen, csak feltételezhető, hogy a vagyonos Horváth bőrkereskedő családból származik. Tarr László azt írja, hogy a ház arról híres, hogy itt volt Heinrich Alajos vaskereskedése „Wurm, Schmicki és Heinrich” cégtábla alatt. Eredeti formáját Baróti Judit „Belváros” c. munkájában publikálta, átépített változata pedig Divald Károly: „Budapesti képeslapok” c. művében látható.

ELMOSÓDOTT NEVEK A VAS-UDVAR ÁRNYÉKÁBAN

Ha megfigyeljük a Schopper család és a beházasodók kimutatását, kivételt képez a Heinrich család, mert nevük ma is közismert. Történetük Illyefalvi szerint 1794 óta regisztrált. Háztulajdonosok, vas- és terménykereskedők. A vagyonalapító ős Heinrich Alajos (1776–1844), aki 1827-ben szerzett nemességet. Fivére a bajai terménykereskedő, Ferenc, az Imrédy ágak leszármazottja. A két ág ötször házasodott össze a Tömörékkel. Bőséges irodalmunk van róluk, és nevük kitörölhetetlen a magyar történelemből.

A Schopper-táblázaton mutatkozó többi beházasodó fél emléke vagy neve viszont mintha eltűnt volna az idők múlásában.

A Schlechta névvel Illyefalvi Pesti polgárok névsorában találkozunk először 1780-ban, majd 1815-ben. Szappanfőzők. Vörös Károly viszont 1867 és 1917 közötti felsorolásában említi Schlechta Jakabot mint a több generáció után már csak házbérjövendelemből élő német polgárt, 4881 frt adóval¹⁷. Több adatot nem találtam velük kapcsolatban, kivéve az anyakönyvben, amelyből kitűnik, hogy belvárosi polgárok voltak.

A Gerstl (Gerscht) név Illyefalvinál bukkan fel először 1718-ban, Josephus Gerstl, fürdőszemélyében. Majd 1723-ban Dümmerthnél szerepel, ugyancsak mint fürdőszemély. Viszont 1752-ben Gerstl András

vendéglősről olvashatunk, aki Bajorországból érkezett. Ez minden, amit ez idáig megtudtam róluk.

A Petz család osztrák származású, és Illyefalvi szerint 1756-ban már pesti polgárként találkozunk velük. 1802-ben Johannes Petz már háztulajdonos. 1808-ban Sámuel Petz, gyógyszerész lesz pesti polgár. Borsody Béla szerint a Győrből érkezett Petz család a Lónyai utcában, a Zálogház helyén 1815-ben sörüzemet nyitott. A Petz név igen gyakori, így nincs rá bizonyíték, hogy a több ágra szakadó Petz család közül melyik szerepel a Schopper rokonságban, de több összetevő arra mutat, hogy a sörfőzők lehetnek. Petz Josefa keresztanyja (talán édesanyja?) Bauer Anna révén. A mi családjunkban szereplő Pscherer-Gyengő ághoz kapcsolódó Petz-vonalon viszont nem mutatható ki sem győri, sem sörfőző kapcsolat. Származásuk, Fischer Jánosné, legidősebb Pscherer rokonom 1990-ben történt közlése szerint, ismeretlen.

A Schopper-táblán beházasodóként szereplő Pscherer-Rigler család kihalt, nevük a köztudatban már feledésbe merült. Csak a pest-budai szakirodalom és a Pscherer-ház a Petőfi Sándor utca és a Régiposta utca sarkán (mint Verebély-ház) őrzi emléket.

A Tömöry családba beházasodott, Erdélyből származó marocsügedi Papp család dokumentumai kutatás szempontjából számomra elérhetetlen, holott rendkívül érdekes lenne, mert ez az első magyar eredetű név a Schopper-Tömöryek történetében.

A NEUMAYER CSALÁD A KUTATÁS KÖZÉPPONTJÁBAN

A beházasodók sorában kutatásom elsősorban a Neumayer család felé irányult. Már az 1960-as évek végén találkoztam a Neumayer névvel, amikor anyósom, Purczl Anna családját kerestem Pesten.

Az első nyom a ferencvárosi Pusztatemplom körébe vezetett, ahol 1840-ben Purczl András molnár vett telket (mai Boráros tér). Ugyanebben az évben a telekkönyvek szerint Leonard Purczl is megjelent Pesten, és feleségével – „Elisabeth geborene Neumayer” – Anton Anthonytól és feleségétől, „Osaro” Str. (?) 142. sz. alatt vett földet. Abban az időben csak a Purczl névre koncentráltam, és a beházasodókkal nem foglalkoztam. Rá is találtam a Purczl-nyomokra, ugyanis a XIX. század első felében a

„Franz-Stadt”-ban terjeszkedtek. A Mester utca, Viola utca, „Feigelgasse, Martingasse, Wassergasse” vonalán háztulajdonosok, 1843-ban Purczl Mihály a „Veilchsgasse 308-ban” Hild Józseffel építtetett házat. Jómódú kispolgárok. Néhol szerepel a felesége neve is, németek mind, mint pl. Barbara Weinbier, Theresia Gauder vagy Maria Renner.

Nagyon szerettem anyósomat, Purczl Annát, származása azonban a II. világháború előtt tabu volt családjunkban. A felső tízezer diplomatikus tapintattal siklott el felette. Anyósom pedig hallgatott. Talán nem is ismerte családjá történetét. De halála és két nővére távozása után a legfiatalabb, „Terka néni” megszegte a tilalmat, és utolsó évében elmesélte férjemnek és nekem, amit tudott. A főszerep itt nagyanyjának, Purczl Leonardnének, „Elisabeth”-nek jutott, aki 36 éves korában megövegyülve, nem adta meg magát sorsának, hanem az akkori kispolgári társadalomban is szokatlan szerepet vállalt: lefejtő tehenészetet állított fel a Franz-Stadtban, és onnan szállított tejet Pest városának. Ennek érdekében fuvarozási üzemet is létesített, és ehhez fiát (vagy fiait?) alkalmazta. Olyan nagy vagyona tett szert, hogy minden egyes gyerekének nászajándékkul egy-egy házat adott. A környék „Milimári”-nak becézte. A Neumeyer leány szorgalma és szerencséje azonban tönkre tette a Purczlokat. Fia, Tamás mint jómódú fuvaros, anyja halála után a kocsmába hordta a könnyen szerzett örökséget, és tönkrement. Anyósom, mint szegény varrólány kezdte pályafutását a Váci utcai Monasterly-cégnél. Mindig csodáltam anyósom kulturáltságát és bölcsességét, ahogy oly méltósággal viselte viszontagságos életét. Mindez azonban csak szájhagyomány, legenda volt, amelyben a Neumayer név talán nem is szerepelt, csak „Elisabeth” eszményi alakja. A véletlen azonban úgy hozta, hogy családjunk egyik jó barátja a mormon anyakönyvekben felfedezte a Purczl nevet mint Soroksár első alapítóiként tisztelt családot, és közöttük Elisabeth Neumeiert, mint Leonard Purczl feleségét. A legenda tehát dokumentációra talált. Anyósom családjá hazánkban a Grassalkovich-féle telepítéshez kapcsolódik. A Neumeier (Neuneyer, Neumayer) név változására „Milimári” története mutat rá. A soroksári anyakönyvekben még Neumeier, 1841-ben a telekkönyv szerint már Neumeyer, végül a Franz-Stadtban mint háztulajdonos Neumayer, akár csak a belvárosiak. Úgy tűnik, mintha a név, a vagyonnak megfelelően variálnék.

Neumeyer Erzsébet, Purczel Leonadné, ∞1830 (1813–?)

A még befejezetlen Purczl őstábla szerint Elisabeth nagyapja Neumeier József 1753-ban, apja, Lőrinc 1795-ben, Erzsébet 1813-ban született Soroksárról. Minden jel arra mutat, hogy a Neumeier család szintén a Grassalkovich-féle telepítés révén került az országba, akár csak a Purczlok (Puczl, Purzelt). A fennmaradó kérdés tehát, hogy vajon a soroksári, Purczl-kapcsolat révén a Haggemacher családban is szereplő Neumeier törzs azonos-e a Belvárosba érkező és a Tömöry családba házasodó Neumayerekkel?

Elsődlegesen annyit tudtam megállapítani, hogy Schmall már 1700-ban regisztrált egy Neumeier Jakab nevű pesti polgárt, aki hídvámszedő volt. Talán az elsők között érkezhetett Pestre a török korszak után. Schmall 1844-ig 6 Neumeyerről számol be. Közöttük 1802-ben és 1822-ben is szerepel egy-egy Carolus Neumeyer serfőző. 1733-ban egy Neumayer Mátyás mészáros választópolgár, 1807-ben pedig Neymayer Miklós parókkakészítő. Származásukra azonban nem találtam adatot.

A Belvárosban 1830-ban jelennek meg először, amikor Carolus Neumayer serfőző és Jozepha Petz, Karolina (Schopper-Tömöry Jenőné) szülei, árverésen veszik meg a Régiposta utca és Aldunásor sarkán álló 450 □öltre épült, akkor kétemeletes házat. Két-

ségtelen, hogy Pest déli feléről jöttek, mert Gyengő László pontosan feljegyezte, hogy Neumayer Karolinát 1823-ban még a Ferencvárosban keresztelték. Édesanyjának keresztanyja, Bauer Anna is serfőző családból származott, és a Soroksári úton lakott, tehát nem kizárt, hogy ez a család is Soroksár felől érkezett Pestre. A Schopperek nem először kapcsolódtak össze a Bauerekkel. Az első generációból származó Schopper Károly felesége Bauer Katalin, aki 1830-ban mint egy 37 □öltre épült ház tulajdonosa szerepel a mai Váci utcában.

1840-ben Neumayer Károly újra feltűnik a Hatvaner Gasse (Kossuth L. u. 7. sz.) alatt mint háztulajdonos, 1837-ben pedig Neumayer Tódor a Leopold Gasse 22. sz. házat mondhatja magáénak. A XIX. század második felében a belvárosi Neumayerek mind vagyonos polgárok, akik már nem vesznek részt a feltörés versenyében, és ingatlanaik jövedelmeiből élnek¹⁸.

Karolina esküvőjén az egyik tanú Neumayer Tódor, Pest város főjegyzője. Feltűnő az is, hogy vagyunk és társadalmi szintjük ellenére megtartják német nevüket és nem folyamadnak magyar nemességért.

Vagyon helyzetükre talán az is jellemző, hogy Schopper-Tömöry Jenő csak Karolinával kötött házassága után kezd ingatlant vásárolni a Belvárosban, de mindig feleségével közösen.

Az eredeti „Alte Post Gasse” háztulajdonosainak megállapítása az utcanév- és számváltozások miatt kétélű feladat, de biztonsággal állítható, hogy a Telek és Betáblázási könyv szerint a házaspár tulajdonában volt 1857 óta a Régiposta utcában a volt Birly-ház (tk.: 597/23), egy későbbi számozás szerint a Régiposta u. 5. sz. ház és az Aranykéz utcában 1863 óta a 617/30. sz. alatt regisztrált ház.

A Karolinával kötött házasság nem csak a vagyon gyarapodását jelentette, hanem magával hozta a Staffenberger atyafiságot is, ami akkor a belvárosi német blokk összekötő erejének egyik tényezője volt.

A lipótvárosi „Schopper Platz”-tól indult ki a kutatásom, visszavezetett az 1960-as és 80-as évekből származó belvárosi német polgárokról gyűjtött jegyzeteimhez, és ezek révén eljutottam Soroksárra, a Purczl–Neumayer–Haggemacher¹⁹ családtörténet eddig ismeretlen fejezetéig. Ennek további feltárása mindenképp érinti a Haggemacher „Róbert”-ágot²⁰. A Neumayerek soroksári eredetének felfedezése új adatot jelent Pest társadalomtörténetében. gyökereire talált egy már feledésbe merült pesti család²¹.

Pekár Zsuzsa

LEGFŐBB FORRÁSOK

- Adressen Kalender Pest, Ofen und Altoven für das Jahr 1873.
Adressen Kalender Pest 1866.
Az első patika Pest városában. in: Gyógyszertári Közlöny 1941. december, 687–688.
Bella Károly-Bevilaqua Borsody Béla: A magyar vendéglátó ipar története. Bp., 1943.
Bácskai Vera: A vállalkozók előfutárai. Bp., 1989.
Belvárosi Telekkönyvek. (Fővárosi Levéltár)
Budapesti cím és lakjegyzék. I. évf. Bp., 1880.
Dümmert Dezső: Pest város társadalmá 1599–1691. Bp., 1968.
Fallenbüchl Zoltán: Pest város népességének származási helye 1687–1770. Tanulmányok Budapest Múltjából (továbbiakban: TBM) XV.
Galba György: A legrégebb pesti vendéglő. Bp., 1987.
Gárdonyi Albert: A ferencvárosi Pusztatemplom. TBM 17. 1982.
Gyengő László: A belvárosi plébánia anyakönyvi kivonatainak a Schopper családra vonatkozó kigyűjtése.
Holló Szilvia A.: Budapest régi térképeken 1686–1896 – ebben: Gustav Emich Plan 1854 (Schopper Platz).
Illyefalvi Lajos: Polgárok névsora. (Pest Buda polgárjogot nyert lakosai). Fővárosi Statisztikai Közlemények. É. n.
Illyefalvi Lajos: Pest és Buda polgárai. (Palas)
Kempelen Béla: Magyar nemesi családok címerei. Bp., 1914.
Kempelen Béla: Magyar nemesi családok. Bp., 1913.
Lechner Jenő szerk.: Budapest műemlékei. Bp., 1924.
Magyar Ipartörténet. (Studinka szerk.) 1805–1910. Bp., 1911. 5. sz. 105 év a magyar vaskereskedés történetében. 1805–1910.
Nagy Iván: Magyarország családai. Bp., 1957.
Nagy Lajos: Pestváros XVIII. század végi topográfiai forrásai. TBM XIV. Bp.
Patachich, Joseph: Die Bürger Pesth. 1686–1835.
Rómer Flóris: Régi Pest. Bp., 1873.
Schmall Lajos: Buda-Pesti utcák és terek elnevezéséhez és történetéhez. Bp., 1906. 192.
Schmall Lajos: Adalékok Budapest székesfőváros történetéhez. Bp., 1890.
Siklóssy László: Hogyan épült Budapest. Bp., 1931.
Schnelbeger Árpád: Városépítés. Városi Szemle 1910-es évfolyam. Bp., 1984.
Tarr László: A régi Váci utca regényes krónikája. Bp., Helikon, 1984.
Telekátírási jegyzőkönyvek. 1818–1824 és 1839–1844.
Turchányi Kornél: A Józsefváros kialakulása. TBM XV. 1962.
Unger Emil-Magyar Zoltán: Egy pesti polgárcsalád története. Bp. 1995.
Vörös Károly: Budapest legnagyobb adófizetői 1873–1917. Bp., 1979.
Vörös Károly: Budapest legnagyobb adófizetői 1873-ban in: TBM XVIII. 1971.
Zakariás Genthon Sándor: Magyarország művészeti emlékei. Bp., 1961.

JEGYZETEK

¹ A mi családunk sem képez ebből a szempontból kivételt. Amikor bátyám halála után, 1969-ben hiába kerestem a régi Pekár-iratokat, szegény édesanyám bizalmasa és volt házvezetőnője még mindig suttozva, de mint hőstettet árulta el, hogy a Rákosi éra alatt égették el a személyzeti szoba kerek kis vaskályhájában a Petényi, Geduly-, Pekár- és Pekár-iratokat édesanyámmal, nehogy bátyámnak ebből kára legyen. Pótolhatatlan ez a veszteség, viszont nem vehettem rossznéven, hisz én is elégettem fiatalágunk bizonylatait. Amikor az orosz hordák sorozatosan átfésültek vörös-keresztes menedékhelynek átrendezett vidéki házunkat, egy orosz tiszt, esküvői képünkkel a kezében üvöltve kereste, hogy hol vannak a burzsujok? A fényképről, a Mátyás templomból férjem karján kivonulva, négy méteres uszályos ruhában ábrázolt, tehát nem ismerhetett rám, amint halászapadtnak, bekötött fejjel álltam előtte, férjem pedig még a fronton volt. Tolmács útján közöltem vele, hogy a burzsujok már két hónap előtt elmentek nyugatra, de amikor továbbálltak, azon nyomban összeszedtünk minden előző életünkre vonatkozó akvarelt, festményt és fényképet, „burzsuj” életünk még el nem rejtett kellékeit, hogy pozdorjává zúzva, nyomtalanul elégezzük a major kenyérsütő kemencéjében. Így semmisült meg a házunkban található minden családi emlék. Akkor úgy tűnt, hogy a megsemmisítés az egyedül járható út, de ami akkor veszélyes, értéktelen lommak minősült, az ma már pótolhatatlan társadalomtörténeti emlék. Vészhelyzetben minden ösztönös döntés jogos. Eldobni a múltat a fennmaradásért vagy meghalni a múltért? Ilyenkor nem lehet szó gyávaságról vagy hősiességről, mert egyedül ismeretlen génjeink összhangja van uralmon.

² A budai Tömő tér adatát Lakatos Máriának köszönhetem. Ő találta meg, I. Schmall L. Budapest utcái és terei. 153. oldalán.

Eszerint 1837 előtt a Ráczvárosban volt a Ferencz-tér helyén. Először Fa- és Gabonapiac, majd Tömő tér, ezután Ferencz-tér, 1875 óta Bocskay-tér. Egyben itt mondom köszönetet azért a segítségért, amelyben Lakatos Mária e kutatásom alatt részesített.

³ 1931-ben Siklóssy László híres várostörténész még feltételes módban írt a Tömő tér keletkezéséről a „Hogyan épült Budapest” c. munkájában. Leírta, hogy 1847-ben milyen megfeszített munkával folyik az „Újépület és a gyárak közötti tér feltöltése”. Majd zárójelben hozzátesszi „a gödörtér a betöméséről kaphatta a Tömő-tér nevet.”

1988-ban az Adalékok a Lipót-város történetéhez c. mű II. k. ében az egyik anyaggyűjtő azt írja, hogy a XIX. sz. közepén kezdtek a tér feltöltését, „innen ered neve is” – Tömő-tér. (p. 28.) Ugyancsak a kötet 28. oldalán egy másik adatszolgáltató szövegében a következő olvasható: A század közepén található Schopper Platz ugyancsak hajóépítésre utal. A Schopper, magyarul super, ugyanis hajóács, aki dugdossa, tömi a fa hajók deszkáit összekötő részeket... Valószínű, hogy az adatszolgáltatók mindezt nem maguk találták ki, hanem mind „adatot” csak begyűjtötték forrás megadása nélkül. Másodkézből vagy harmadkézből? És vajon hányan fognak még hivatkozni milderre?

⁴ Az első nyom, amely bizonyítéka annak, hogy a Vas-udvar felépítése előtt hol volt pontosan a belvárosi Schopper- és Unger-vaskereskedés. A Budapesti Történeti Múzeum 1998 évi „Egy Nagyváros Születése” című kiállítás falra kinagyított képén látható e két üzlet. Az Unger-féle üzletet mint az első Unger-vaskereskedést a család által kiadott biográfia szerint 1832–35-ben alapította I. Antal. Ő tért át az iparról a kereskedelembe. Vörös Károly úgy tudta, hogy az üzlet neve „Vaskasza” volt, majd az Unger-biog-

ráfia szerint cégére a „Goldene Sense” (arany kasza) lett, mint az Ungerek nagy vagyonának forrása.

⁵ Az eredeti, teljes Schopper-őstáblázat összeállítására, melyet a család bocsátott rendelkezésemre, Gyengő László érdeme. A Tömörly György–Pscherer Emma nőági vonalából származó, Kanadában élő utód fordult hozzá a kérrrel, hogy próbálja meg a Schopper család származását tisztázni. Gyengő, 1965 és 1976-ban a Belvárosi Plébánia idevágó anyakönyvi kivonatait lemásolta és kronologikus sorban rendezte. Az áttekinthetőség kedvéért én csak kiemelkedő tagjait mutatom be. Gyengő a beházasodó családok után már nem kutatott. Ennek következtében a beházasodott Neumeyer, Schlechta, Petz és Gerstl családok története úgyszólván ismeretlen maradt.

⁶ A patikusok időszaka előtti években sem érdektelen a Vasudvart megelőző ház története. Eredetileg Knepper János Bálint, 1687 előtt Győről Pestre vezényelt hadnagy tulajdona volt. Az I. „Zaiger szerint (a. pont) a ház” 14 öl széles és 26 öl hosszú volt, boltívvél és pincével. A hadnagy egyben városbíró, áthelyezésekor, 1695-ben eladta Russwurm Illés kősoárusnak, akinek özvegye 1699-ben továbbadta Kehl János kősoárusnak. Zacharias Christian Osterwald 1701-ben a Kehl-házban nyitotta meg patikáját. A Zaiger b pontja szerint a házat közben átépíthették, mert hossza 48 öl-re változott. A ház 1713-ban lett Osterwald tulajdona. Saját és a Herold-féle patika egyesítéséből származott a „Szentháromság Városi patika” elnevezés. A „Szentháromság.” név azonban magister Heinrich Herold Adler von Blumenfeld bécsi származású patikusnak köszönhető. 1696-ban a ház Hackel (Tl, Tk, Vö) szerint roskadozó emeletes épület volt.

⁷ A Proberger-időszakot megelőzően a házhely történetének nincs különös jelentősége. Eredetileg Maurice Brian savoyai kereskedő kapta ingyen, Savoyai Jenő herceg csapatában szerzett magartartásáért. /Buda visszafoglalása, 1687/. Mivel házat nem tudta időben felépíteni, Proberger tulajdona lett, majd annak 1711-ben bekövetkezett halála után a következő tulajdonosok kezébe került:

1714 Viskai János Gottfried kereskedő
1737 Stelz Krisztián passzományos
1745 Piaristák
1755 Papiss János ügyész és telekspekuláns
1755 báró Péterffy János.

⁸ A Péterffy család a somoskői előnevet és a somoskői dominiomokat III. Károlytól (1665–1714) kapta. br. Péterffy János felesége Meffczér Katalin apja, báró. Meffczér Jakab helytartósági tanácsos és háborús rekviráló volt Mária Terézia idejében. Bizonyára innen származott rendkívül nagy vagyona.

⁹ A melléképületeket szerintem akkor alkalmazták a XVIII–XIX. században, amikor a kastély háttérében nem állt közvetlen major, és lényegében a kastély teljes kiszolgálását célozták. Másrészt a melléképületek biztosították a kastély teljes csendjét és nyugalomát. A nagyszámú személyzet elszállásolása, nagy méretű konyha, az angol mintára kialakított személyzeti ebédlő vagy re-fektórium mind ebbe a feladatkörbe tartozott. A mosókonyha, szárító, vasalószoba, fa- és széntároló, jégverem, szeméttároló, raktárak, pincék, portás- és kocsis-lakás, istállók, kocsiszín, mind olyan létesítmények voltak, amelyek a főúri életet szolgálták. Az U alakú emeletes oldalszárny a relatív kis méretű palota mögött, elképzelésem szerint csak e célból épülhetett, nem pedig, hogy kocsmáknak adjon helyet. Mindez azonban ismeretlen fogalom lehetett a dolgos német polgárság körében.

¹⁰ Matzenka (Macsenka) feleségének neve körül eltérnek a vélemények. Galba szerint Sturovdszky Ilonának hívták, a XIX. sz.

eleji Telek és betáblázási könyv szerint (596/8. sz.) Grabovszky Athanáz örökösödés révén szerzi a palotát, mellette nyilván az örökös neve, Matzenka özvegye „Khuen Ilona” (legalábbis annak olvasható).

¹¹ Athanáz gyámfia Balasa Gyula volt, aki állítólag nem örökölt utána számottevő értéket. A palotával kapcsolatos adatok elsősorban Galba György: A legrégebbi pesti vendéglő. c. munkájából származnak.

¹² Römer im. 213.: A Christ (Krist) név először 1693-ban szerepel Pesten, a német nyelvű polgárok között.

¹³ A fennmaradt források szerint azonban már a Probingerele házban is működött volna valamiféle sörkimérés, mert hajdani iratok arról tanúskodnak, hogy 1793-ban „a ház kocsmájában hajósemperek késelésbe bonyolódtak”, tehát kétségtelen, hogy ezen a területen a kocsmának tényleges múltja lehetett. Az 1793-as évszám ezt alá is támasztja, mert belcesik a Péterffy és Macsenko-Grabovszki-korszak közötti átmeneti évekbe, amikor a palota még az örökösök kezében kallódott.

¹⁴ Kivonat Pekár Zsuzsa naplójából, 1998. november 7.: Néhézemre esett, mégis elszántam a palotához, hogy még egyszer megnézzem, mielőtt lezárnám rá vonatkozó feljegyzéseimet. A Galamb utca felől mentem és egy lezárt üzlet kiincseibe fogódzkodva tanácstalanul bámultam a palota hipermodern épületek közé zárt maradványát, a szűkre szabott udvart, a palotával szemben álló, udvart határoló üzletsort, a minden illúziót elsöprő, az alagsorba induló piszkos lépcsőt, ami nyilván üzletekhez vezet, és arra gondolok, hogy amikor 1930 körül lebontották az U alakú emeletes szárnyat, valószínűleg nem tudták, hogy milyen egyedülálló város- és társadalomtörténeti emléket semmisítenek meg. Győzött a kapzsiság és a hozzá nem értés. Felöltik bennem a budai vár kanyargós utcáival és régi palotáival, derengenek Nürnberg helyreállításának képei, a régi francia kastélyok festmények alapján való jelenlegi rekonstrukciója mint a nemzeti öntudat megnyilvánulása, ami a turisták ezreit vonja maga köré. A kérdés csak az, hogy vajon mi nyilvánul meg itt e szálnalmas látványban? És ki merne rá válaszolni?

¹⁵ Unger–Magyar im. 27–28.

¹⁶ Vörös Károly: Budapest legnagyobb előfizetői 1873–1917. 49.

¹⁷ U. ott.

¹⁸ A XIX. sz. elejei Telek és betáblázási könyv 591 és 617 sz. között szereplő Neumayer nevek a Belvárosban:

598/13 Váci v. Neumeyer Katalin, 1838..

624/25 Régiposta és Aldunator sarkán Neumayer Károly és Petz Josepha (Caroline szülei) 183. vétel közárverése,

597/23 Régiposta u. (Birly-ház) 1857 Eugen Schopper és Neumayer Caroline,

6177/30 Aranykéz u. Schopper Jenő és Neumayer Caroline 1863.

¹⁹ A Purczl-adatak még csak részben kerültek feldolgozásra a soroksári születési és házassági anyakönyvekből, a munka folyamatban van.

²⁰ A Purczl családhoz kapcsolódó Neumeierek Soroksárott:

Neumeier József	cop.	Dorfmeister Borbála
1753-	1774	1754
Neumeier Lőrinc		Holtzmann Erzsébet
1785-	1805	1787
Purzelt Leonard		Neumeier Erzsébet
1780–1843	1830	1813–
Purtzelt (Purczl) Anna		Haggenmacher Róbert
1869–1940	1914	1863–1921

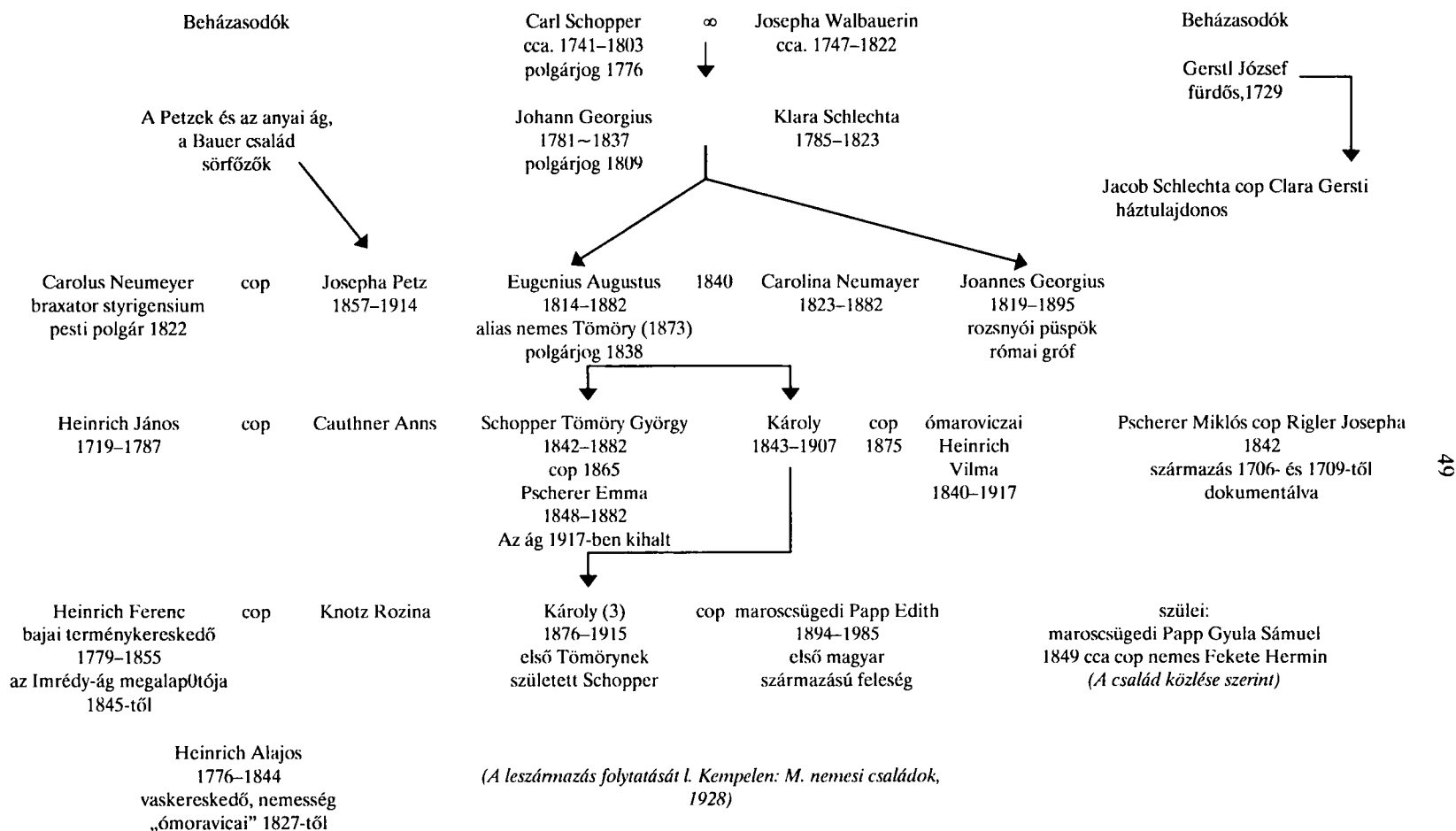
Kürti Ferenc özvegye, akivel csak névházasságot kötött. Vö.: Pekár Zsuzsa: Haggenmacherek Magyarországon. (III.) Turul 1994/3. 86.

²¹ A Millimári legendáját eredetileg csak szájhagyomány útján ismertem meg férjemmel együtt. Elisabeth története oly romantikusnak tűnt, hogy eszünkbe sem jutott, hogy az árja igazolásokba keressük. Terka néni az övét már nem találta, anyósomét pedig tiszta tapintatból még halála után sem kértem el sógoromtól. Szerettem anyósomat, és mindig azon töprengtem, hogy „alacsony származása” és szegényes fiatalsága mellett, honnan vette eleganciáját, kulturáltságát és azt az öntudatot, amivel múltját olyan bámulatos fölénnyel viselte a dúsgazdagok között. 1998-ban, amikor végre megkerestem férjem 60 év előtti árjaigazolását, ehhez csatolva volt egy megsérült keresztlevél. Döbbenet olvastam a Purczel gazdálkodó dédapa mellett Elixabeth Neumeier nevét, és végre mindent megértettem. Az egykori szegény és magát minden téren felküzdő varrólány, örökölt génjei révén járt magasan az átlag felett. Terka néni halála előtt megajándékozott „Elisabeth”

fényképével. Szép vonású, tiszteletre méltó idős nő, kezében imakönyv, kötényes, kispolgári öltözetben látható a képen. A Purczel hagyatékból egyetlen bútorunk maradt meg, egy korabeli stílusnak megfelelő empire szekrény. A Millimári képét, leírva legendáját, a szekrény belső oldalfalára erősítettem, nehogy örököseink kezén elkallódjék.

²² A „Napholz” család eredetét itt nem találtam meg, talán egy soroksári, mélyebb kutatás nyomra vezetne. Viszont felfedeztem a „Historisches Biographisches Lexikon der Schweiz” című műben ezt a nevet, címerével együtt, mint „Bürgergeschlecht des alten Zürich” (a régi Zürich polgármemzetsége) meghatározással. Elképzelhető tehát, hogy egy svájci, bevándorolt családról lenne szó, ezt azonban csak egy Svájcban végzett kutatás tudná megállapítani.

I. táblázat
A SCHOPPER-TÖMÖRY-CSALÁD ALAPÍTÓI ÉS NAGYJAI

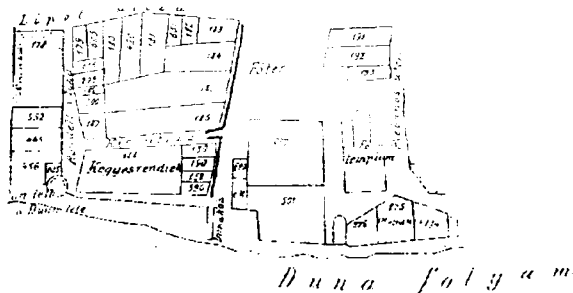

(Forrás: Vörös Károly: Bp. legn. adófiz. Bácskai Vera: Váll. előfut. Kempelen Béla: M. nem. családok Gyengő László: Anyakönyvi kivonatok)

II. táblázat
NYOLC BELVÁROSI HÁZ TÖRTÉNETÉNEK ISMERT ADATAI

1.	59	659	épült 1696 190	épült 1696 189	épült 1690 héz. sz.: 186	épült 1692 185	épült 1692 184	183
2.			1689 kőház	1698 kőház	1688-ban kőház	kőház áll 1688	kőház áll 1688	
3.	626	627	628	629	186	185	184	1843
					596	595	589	590
4.	4. sz.	5. sz.	6. sz.	7. sz.	8. sz.	9. sz.	10. sz.	11. sz.
5.	200 n. öl	70 n. öl	73 n. öl	99 n. öl		713 n. öl	210 n. öl	212 n. öl
6.	2 em.		2 em.	2 em.	1 em.	2 em.	2 em.	2 em.
	Kötő u. (Stricker Gasse)			8. sz.	Kötő u. 10.	Városház-tér 3. Vas-Udvar	Városház-tér 4. Fő-tér	Városház-tér 5. Fő-tér
	Staffenberger János: A. Neumeyer 1803-ban csere bőrművesség 1833 előtt ismeretlen	Staffenberger István A. Neumeyer 1848 vétel bőrművesség 1848 előtt ismeretlen múlt	Horváth József Pekár Ilona 1847 vétel és örökség bőrművesség? E. Piffer? 1647 előtt ismeretlen múlt	Almay Erzsébet 1868 örökség Wurm József (Almay) 1808 közárverés. Ez előtt ismeretlen múlt.	Christ-vendéglő: 1888–államosításig Macsenka- Grabovszky bőrkereskedők. 1792–1888-ig Grabovszky-kúria. Péterffy–Metzner 1755–1792-ig Péterffy-palota. Probinger-ház 1714- ig. Előtte M. Brian és átmeneti tuladonosok	Schopper- Neumeyer 1873-tól államosításig (Tömöry) vétel 1776-tól Göttersdorfer 1747– Merzinger 1733– Osterwald 1713– (patikusok) Osterwald mint berlő 1703(-tól a Kehl-házban) Kehl 1699– Russwurm 1695– Knipper 1687–	Staffenberger István. Boller (Müller?) Borbála vétel 1821 bőrkereskedelem ezt megelőzően múlt ismeretlen	Almásy János Horváth Rozália csere. bőr- érdekelttség? múlt ismeretlen

Rómer Flóris 1758-ra vonatkozó térképe szerint e telkek, ill. házak min német kézben voltak

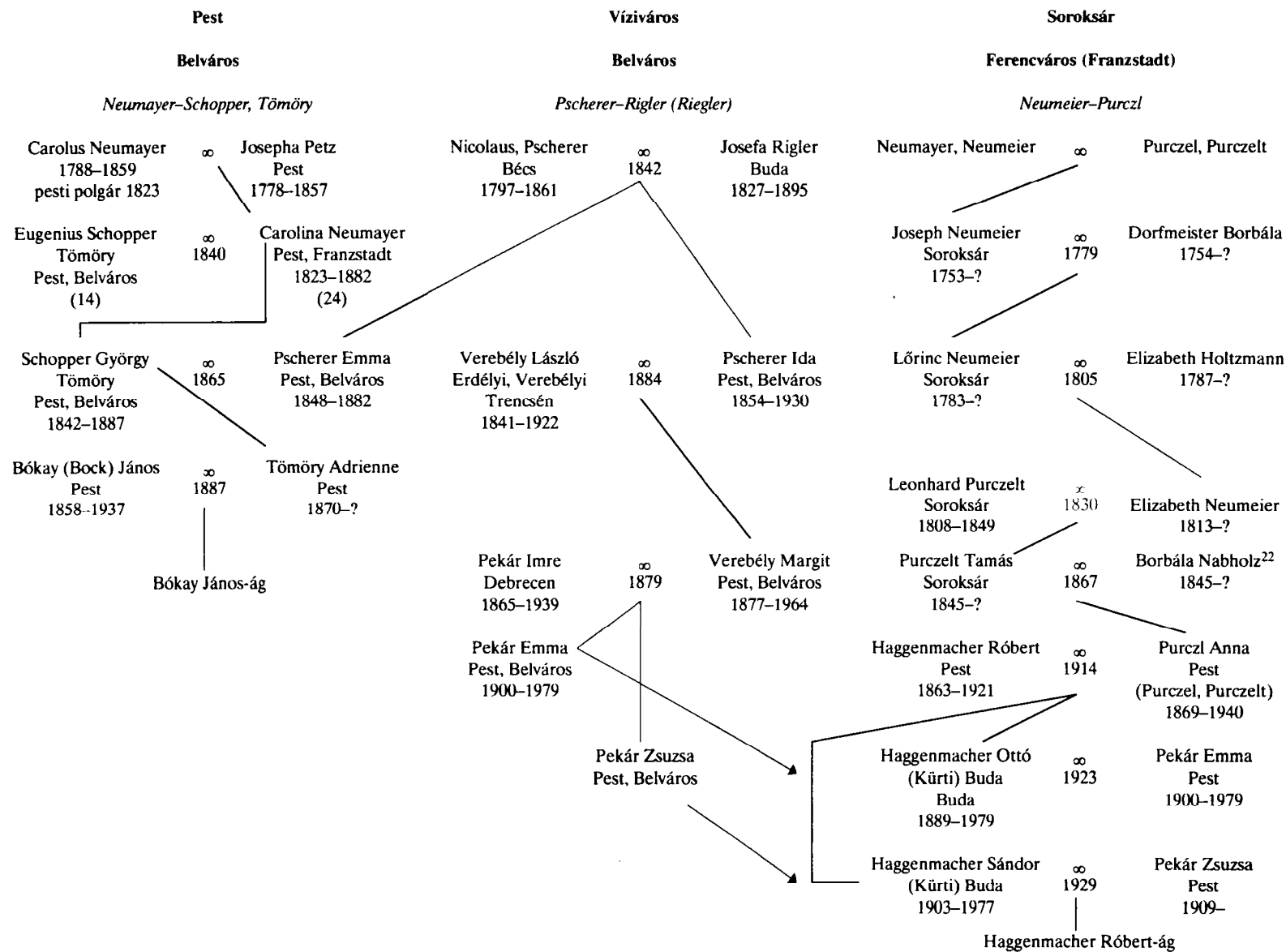

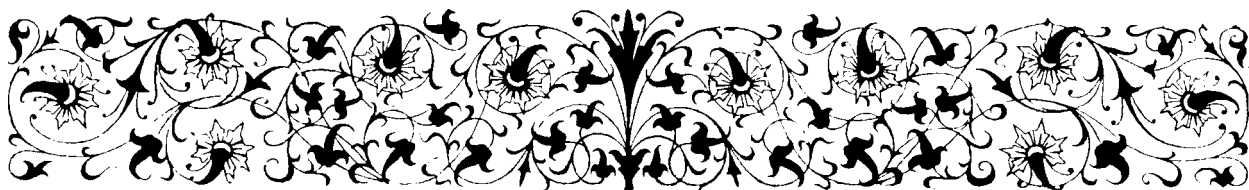
Kiemelve: Schmall: Adalékok
 Pest városa az 1687–1716 években című térképéből.

1. és 2. számú sor Schmall térképe szerint
3. sor Nagy Lajos térképe szerint
4. sor: telekkönyvi számok
5. sor: Bácskai V. Tő II–IV.
6. sor: Bácskai V. Tő III.

Kötő u. 8. és 10. Lechner-adat

III. táblázat
ELÁGAZÓ GYÖKEREK

ROMÁN ÉRDEMRENDEK ÉS ÉRMEK

(Kiállítás a budapesti Hadtörténeti Múzeumban – 1998. október 20– november 10.)

A közelmúltban érdekes falerisztikai kiállítást láthatott a közönség a budapesti Hadtörténeti Múzeumban. Románia rendjeleiből, kitüntetéseiből volt átfogó válogatás a tárlókban. A kiállított emlékek a XIX. század közepétől az 1989-es romániai forradalomig terjedő időszakból származtak. 150 falerisztikai emléken (rendjelek, érdemkeresztek, érdemérmek, érmek, keresztetek, emlékérmek, emlékkeresztek) túl – kiegészítésként – látható volt három román katonai egyenruha (1895–1930), illetve hét román „harci” zászló (1872–1994).

A bemutatott tárgyak a bukaresti *Muzeul Militar National* gyűjteményéből származtak, ennek megfelelően főként katonai elismerések szerepeltek a kiállításon.

A kiállítás három korszak tárgyait tartalmazta.

I. Falerisztikai emlékek a Románia kialakulása körüli időkből (1860–1878).

II. A Román Királyság időszaka (1881–1948).

III. A szocialista korszak: Román Népköztársaság (1948–1965), illetve a Román Szocialista Köztársaság (1965–1989).

Az adott időszak falerisztikai szempontú tagolása eltér a történelmitől.

I. Az első próbálkozások (1852–1876) önálló román katonai elismerési rendszer kialakítására. Barbu Stirbei, Alexandru Ioan Cuza és I. Károly fejedelmek uralkodása idején.

Ekkor jött létre pl. az *Egyesülés Rendje* (Ordinul Unirii) – 1865-től Statutummal –, a *Románia Csillaga Rend* (Ordinul Steaua României) 1877 és néhány emlékérem pl. a *Katonai Érdemérem* (Pro Virtute Militari) 1860, a *Katonai Érdemérem* (Virtutea Militara) 1864.

A korabeli viszonyok között, a még nem független Romániában, tekintettel a „védőhatalom” Oszmán

Birodalom politikájára, csak igen kevés személy kapta meg ezeket az állami szuverenitást is kifejező kitüntetések.

II. A román katonai elismerési rendszer kialakulása és első korszaka (1877–1931). Az 1877–1878. évi függetlenségi háborút követően, az ország 1881-ben királyság lett. A kezdetben az egykori fejedelemségek (Havasalföld és Moldva) területéből álló állam, 1918-ban a győztes antant országok szövetségeseiként (mint a háborúban arányaiban a legnagyobb területet megszerző) létrehozta Nagy-Romániát. Ennek során jelentős korábbi magyar területek is hozzákerültek.

I. és II. (Hohenzollern) Károly uralkodásának időszakában alakult ki egy széles körű, békebeli és háborús időszakban egyaránt élő elismerési rendszer. Nagyszámú rendjelet, díszjelet, érmeket, keresztetek stb. alapítottak ebben az időszakban.

A korabeli elismerések többé-kevésbé megfelelnek a nyugat-európai előképeknek. Bizonyos értelemben pl. (tekintettel a Romániában uralkodó német eredetű dinasztiára) egyértelműen német hatás figyelhető meg ezeken a darabokon. Más példányok inkább francia (belga) előképekre mennek vissza. Megint más esetekben a korabeli orosz befolyás mutatható ki. Természetesen törekedtek a nemzeti, vallási stb. jellegzetességek megjelenítésére is: a „román sas” csőrében kereszttel, a román királyi korona, a román államcímer, a keresztvégtű kereszt, az igen jellegzetes uralkodói kettős monogramok, egyes színek stb.

Ebben a korszakban alapították pl. a *Román Korona Rendet* (Ordinul „Coroana României”) 1881, az *I. Károly Rendet* (Ordinul „Carol I.”) 1906, a *Vitéz Mihály Rendet* (Ordinul „Mihai Viteazul”) 1916, az *I. Ferdinánd Rendet* (Ordinul „Ferdinand I.”) 1929.

A román katonai elismerési rendszer modernizálódásának időszaka (1932–1944). Ez II. (Hohen-

zollern) Károly és I. (Hohenzollern) Mihály uralkodásának időszaka, beleértve Ion Antonescu államvezető országlását, 1940–1944. Erre az időszakra egyaránt jellemző az egyes, korábban már létezett elismerések megváltoztatása, átszervezése, illetve új kitüntetések alapítása. 1932-ben a tradicionális Románia Csillaga, illetve Román Korona Rend jelvényeit teljesen megváltoztatták.

Ekkor vettek át (román királyi rendként) Hohenzollern fejedelmi kitüntetések. *Az uralkodóház Rendje* (Ordinul „Casei Domnitoare”) 1935, *Az uralkodóház Bene Merenti Rendje* (Ordinul „Bene Merenti al Casei Domnitoare”) 1935.

Az új alapítások között megemlíthető a *Hűséges Szolgálatért Rend* (Ordinul „Serviciul Credincios”) 1932 és a *Szent György Rend* (Ordinul „Sfintu George”) 1940.

A korszak kifejezetten modern jellegű kitüntetései közé tartozott a *Légügyi Érdeméért Rend* (Ordinul „Virtutea Aeronautică”) 1930, 1938, a *Légügyi Érdeméért Érem* (Medalia „Virtutea Aeronautică”) 1931, a *Tengerészeti Érdeméért Érem* (Medalia „Virtutea Maritimă”) 1936.

A II. világháború időszakában különösen katonai jellegű elismerésváltozatokat hoztak létre (hadikitüntetések).

A szocialista korszakban nagyszámú új kitüntetés keletkezett (1948–1989). Az adott időszakban létrehozott elismerések döntően a Szovjetunió (korabeli) kitüntetései román változatai voltak. A korszak jellegzetes motívumai az ötágú vörös csillag, a sarlókalapács, a fáklya, a munkaábrázolások, a szocialista államcímer, a vörös (és a nemzeti) színek, sőt az ötszögű orosz (szovjet) kitüntetésszalag forma is.

Megemlíthető pl. a *Szocializmus Győzelme Rend* (Ordinul „Victoria Socialismului”) 1971, a *Haza Védelme Rend* (Ordinul „Apărarea Patriei”) 1949.

Megjegyzendő, hogy a korszak román falerisztikájában bizonyos mértékben helyet kaptak korábbi tradíciók, illetve utaltak egyes (nemzeti) történelmi vonatkozásokra is. Pl. a *Román Népköztársaság Csillaga Rend* (Ordinul „Steaua Republicii Populare Româna”) 1948, amelynek elnevezése 1966-tól: a *Román Szocialista Köztársaság Csillaga Rend* (Ordinul „Steaua Republicii Socialista Româna”). Megemlíthető még a *Tudor Vladimirescu Rend* (Ordinul „Tudor Vladimirescu”) és a *Tudor Vladimirescu Érem* (Medalia „Tudor Vladimirescu”) 1966.

A budapesti román falerisztikai kiállításon, leginkább a királyság időszakából láthattunk átfogó jelle-

gű anyagot. A bemutatón nem szerepeltek egyes kiemelt ritkaságok, mint pl. az I. Ferdinánd Rend, az Érdemrend, a Szent György Rend, illetve (az 1944 utáni időszakból) a Román Szocialista Köztársaság Hőse, illetve a Szocializmus Győzelme Rend sem. A kiállításon nem törekedtek az egyes román elismeréseknél oly jellemző, nagyszámú típus, akár részleges bemutatására sem (pl. a Románia Csillaga Rend, a Román Korona Rend). Ezzel szemben bemutatták lényegében az összes jellegzetes rendjelet, kitüntetést, emlékérmét, kezdetektől a rendszerváltozásig, különösen részletezve a királyság időszakát.

A ritkaságok közül megemlíthető az I. Károly Rend nagykeresztje (a csillaggal) tokban, a Hűséges Szolgálatért Érdemrend (Ordinul „Serviciul Credincios”) 1932, lánc tokban.

A korai időszak emlékei közül megemlíthető a Katonai Vitézségért Érem I. osztálya (Medalia „Virtutea Militară”) 1872, a Dunai Átkelésért Kereszt (Crucea „Trecerea Dunăii”) 1878, a Függetlenség Védelmezőinek Érme (Medalia „Apărătorii Independentei”) 1878, az Erzsébet kereszt (Crucea „Elizabete”).

A királyság időszakából látható volt – adott esetben különféle osztályok, fokozatok, változatok reprezentálásával – a Vitéz Mihály Rend, a Románia Csillaga Rend, a Román Korona Rend, a Légi Érdeméért Rend és Érem, a Mária Királyné Kereszt (Crucea Regina Maria) 1917, az Egészségügyi Érdemkereszt (Crucea „Meritul Sanitar”) 1913, a Tengeri Érdeméért Érem, az 1916–1918-as háború Emlékkeresztje (Crucea „Comemorativa a Razboiului”) 1916–1918) 1918, a Kommunizmus elleni kereszties hadjárat Érem (Medalia comemorativa „Cruciade Impotriva Comunismului”) 1942.

A szocialista korszak anyagából megemlíthető a Román Szocialista Köztársaság Csillaga Rend, az Augustus 23. Érdemrend (Ordinul „23 August”) 1959, a Haza védelme Rend, a Katonai Érdemrend (Ordinul „Meritul Militar”) 1954, és a Katonai Érdemérem (Medalia „Meritul Militar”) 1954, s Tudor Vladimirescu Rend és Érem, a Fasiszta iga alóli felszabadulás emlékérem (Medalia „Eliberării de sub jugul fascist”) 1949, az Emlékérem a Román Néphadsereg megalakulásának 10. évfordulójára (Medalia jubiliare „10 ani de la înființarea primelor unități ale Armatei Populare Române”) 1953.

A kiállítást tekintve a magyar látogató elgondolkodhat azon, hogy míg 1916-ig nem volt ritka, hogy magyarok is kaptak román elismeréseket (külö-

nösen Románia Csillaga és Román Korona Rendet), s romániai románok is részesültek az Osztrák–Magyar Monarchia különféle kitüntetéseiben, addig 1916 óta csak nagyrítkán került sor a két ország ál-

lamlolgárainak (kölcsonös) kitüntetéseire. Így volt ez a két világháború közötti időszakban, de a szocialista korszakban is.

Pandula Attila

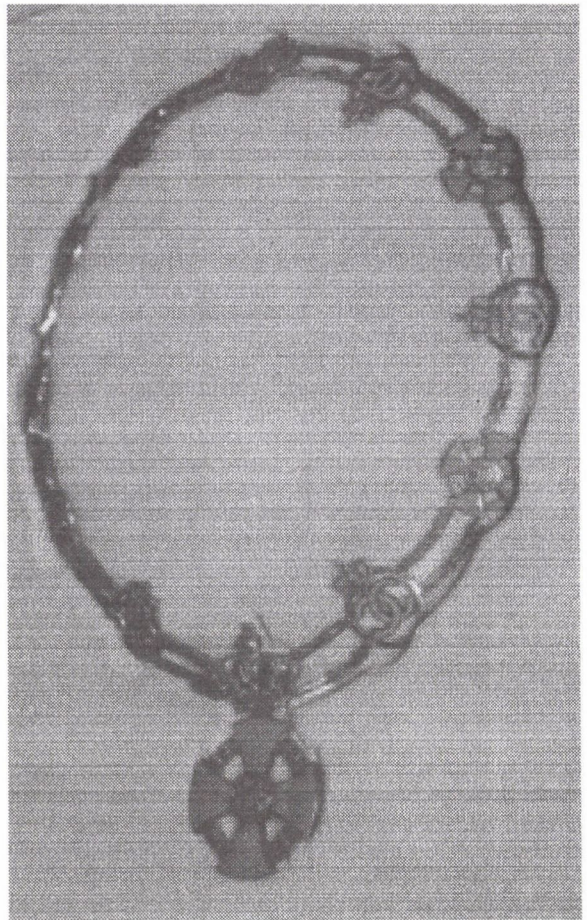
AJÁNLÓ BIBLIOGRÁFIA

- Bernau, Günter:* Der Orden der Krone von Rumänien. (Eine Richtigstellung). „INFO” Nr. 37. Februar 1985. (VI. évf. 1. szám) 14–15.
- Catone, Ștefan–Neculae, Șerbănescu–Dumitrașcu, Bedivan:* România decorații 1859–1991. București, 1992.
- Dogaru, Maria:* Aspirația poporului român spre unitate și independență oglindită în simbol. (Album heraldic.) București, 1981. 117–123., 146–148., 156–157., 164–165., 196–229.
- Ionescu, N. T.:* Decorațiunile Romane. Ordine, Cruci și Medalii. București 1915.
- Kliemann, (Kurt Gerhard):* Phaleristik Roumänien. Berlin (West), 1975.
- Link, Eva–Gauggel, Heinz:* Fürstlich Hohenzollernsche Orden und Ehrenzeichen. Fridingen 1985. 124–133., 150., 164–166.

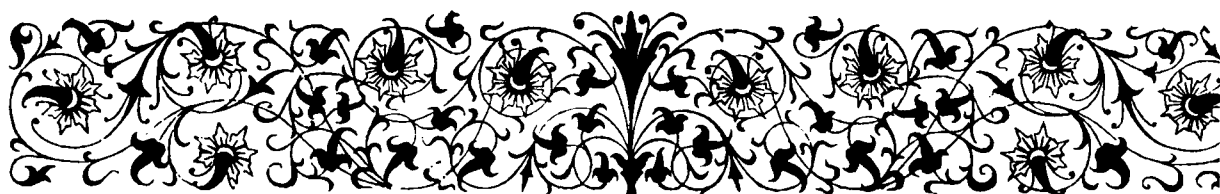
- Littlejohn, David:* Foreign Legions of the Third Reich. Vol. 4. Poland, the Ukraine, Bulgaria, Romania, Free India, Estonia, Latvia, Lithuania, Finland and Russia. San Jose, 1987. 107–124.
- Neubecker, Otfried:* Der Orden „Michaels des Tapferen”. Berlin (West), 1958. („Ordenskunde” sorozat Nr. 3.)
- Pandula Attila:* A magyar falerisztikáról. „Levéltári Szemle” 1989/1. (XXXIX. évf. 1. Szám) 11–22, különösen 17–20., 21–22. (táblázat)
- Safta, Ion–Jipa, Rotaru–Velter, Tiberiu–Marinescu, Floricel:* Decorații românești de Război 1860–1947. București, 1993. („Collecția Militaria” sorozat)
- Román érdemrendek és érmek. (A kiállítás tárgyainak listája, sokszorosítás.) Bp., 1998.

I. Károly Rend nagykeresztje a csillaggal (a szerző felvétele)

Hűséges Szolgálatért Érdemrend (a szerző felvétele)

KÖNYVISMERTETÉS

BLAZOVICH LÁSZLÓ (szerk.): *A Körös-Tisza-Maros-köz települései a középkorban. Dél-alföldi évszázadok 9.*, Szeged, 1996. 355. oldal, térképmelléklet

Értékes és hasznos könyv látott napvilágot Szegeden, egy sikeres sorozat 9. köteteként. Egy ilyen terjedelmű sorozat egészében is értékelhető lenne, amire a recenzensnek volna is hajlandósága – csak hát e rovatban egyes műveket szoktunk ismertetni, így csak megemlíjtük, hogy a sorozat előző kötetéről már beszámoltunk a közelmúltban.

Régészeti leírás, névfejtés, birtoklástörténet – így adja meg a bevezető tömören az egyes szócikkek szerkezetét. E hármas tagolás egyik-másik eleme ugyan néhol elmarad, de hát ezért a szerzők nem hibáztathatók. Ha nincs adat, mit tehetünk? Egyre sűrűbben találkozhatunk azzal a gyakorlattal, hogy egy mű a középkorról beszél, ennek határát azonban nem a régen meggyökeresedett 1526-ra teszi, hanem esetleg 1541-re, vagy még későbbre, a század végére. Mindenképp célszerű eljárás, a tárgyalt anyag logikája ezt kívánja meg, ezért a mű ilyen időhatár választását csak helyeselhetjük. (Elgondolkozhatunk azon is, hogy mit nyerhettünk volna, ha családi okmánytáraink nem állnak meg 1526-nál, hanem még egy jó fél századdal tovább lépnek.)

„A helyszűke miatt természetesen nem minden adat került lejegyzésre.” – áll a bevezetőben. Ez mindenképpen sajnálatos dolog, amit nem tartunk természetesnek. *Jakó Zsigmond* 60 évvel ezelőtt a török pusztítás előtti Bihar adatainak összegyűjtésénél teljességre törekedett. Anjou- és Zsigmondkori oklevél-tárainknál elhagyhatunk-e adatokat? A kérdés fel sem vetődik.

A teljesebb adatközlés hasznára egyetlen példa kapcsán mutatunk rá. A Zaránd megyében fekvő Jánosgyháza tárgyalásánál szerepel a *Hathy* család (*Hathi* névalakkal). Forrásként Csánki van megadva, más helyről tudjuk viszont, hogy a megadott, 1487-es évben egy oklevél *simonkerek*i *Hathy Tamás*ról tesz

említést. Az említett prédikátum tudunkkal csak egyetlen helyt szerepel. Értéke a családkutató számára rendkívüli. Simonkerek a műben Erdőskerek címszó alatt szerepel, itt a *Hathy* családra való utalást nem találunk. Valóban azért, mert ilyen nem maradt fenn, vagy csak a szerző hagyta el? Bánhegyesen is szerepeltek *Hathy*ak, de a megfelelő címszó nem említi őket. A család nevééről még annyit, hogy a középkorban Zaránd, Csanád és Arad megyében tucatnál több *Hathyról* tudunk, szinte kivétel nélkül *Hathy* a nevük írása, az i-betűs formát egyáltalán nem használták. (*Hathy János Sebestyén* lovashajdú százados neve a címeres levélben *Hati* formában szerepel, csak úgy, mint azután számos utódjái is, de hát ez már újkor.)

Etimologizálni nehéz kenyér, a Dengeleg helységnevről például tudhatjuk ugyan, hogy nem dolgi lug, hanem döngöleg (kis döngölt halom) a magyarázata, a szeghalomról azonban valószínűleg soha sem dönthetjük el, hogy a szegletben lévő halom, avagy barna halom-e a jelentése, stb. Az *Inad* és *Inak* helynevek magyarázatát mégis szóvá tesszük. Az előbbire ezt olvashatjuk: „Alapjául az *Ina: na* személynév szolgált... alapja az ősi magyar ni főnevünkben keresendő.” Az utóbbi magyarázata így fest: „... talán kapcsolatba hozható a régi magyar *Ina: na* személynévvvel, amely viszont ismeretlen eredetű. Az ni szavunkkal való kapcsolata nem valószínűsíthető.” Ezek után mit higgyünk? Úgy vélem eligazításra célszerű nyelvészhez fordulni!

Már 1283-ból ismerjük az *Inuk* nevet, ami később *Inok*, majd *Inak* alakban szerepel. E szó a köztörökből származik, a csuvasos törökben a megfelelője a *Jenő*, amit törzsnévként jól ismerünk. Arra, hogy a névmagyarázatnál célszerű az óvatosság megemléztünk néhány hasonló hangalakú helynevet: *Ináncs*,

Inánd, Inárcs. Ezek mind az ótörökből eredeztethetők, rendre az inancs = hit, inan = hisz, inal = előkelő szóból származnak. Ismerünk még egy szlovák Iňa nevű falut, ez levezethető a magyar *János* névből, ezzel azonban talán fölösleges itt foglalkoznunk. A *Jenő* törzsnév előfordulásának felfedezése ugyan öröm, de ebből elhamarkodott következtetést levonni kár volna. „A helynevek tanúságát csak más adatok erősítésére, másodrendű bizonyíték gyanánt használjuk fel.” – figyelmeztetett *Hóman Bálint* („Turul”, 1912. 90.).

Még egy etimológiai megjegyzést teszünk, mégpedig a *Makra* és *Makrafarka* helynevek kapcsán. Távol álljon tőlünk, hogy belekössünk az összsláv mokr (nedves) szóból való eredeztetésbe. Lehetséges, hogy az említett településeknek a neve, vagy talán a

Szatmár megyében volt *Makráé* innen ered. Meggondolandó azonban a következő. A *Makra* hegy híres szőlőtermő vidékként volt ismert (promontorium Macra, már a középkorban). Egy szőlőtermő oldal nem szokott nedves lenni. Zemplénben is ismerjük egy *Makra* hegyet, sőt *Makramált* (ma *Makra*-oldal). Ezen a hegyen is terem szőlő, a mál – mint tudjuk – déli, napos oldalt jelent, sőt: a *Makra* hegy egy része szerepel *Szárzaberek* néven is (ez *Makkoshotyka* határában található). Csak felemlítjük – részletezés nélkül – hogy ez a név is eredeztethető a törökből.

Végezetül csak ennyit: a kötetet melegen ajánlhatjuk helytörténésznek, családkutatónak, a vidék múltja iránt érdeklődő nagyközönségnek.

Makra Zsigmond

BÓNA GÁBOR: *Hadnagyk és főhadnagyk az 1848/49. évi szabadságharcban. Első kötet: A–Gy, Második kötet: H–Q. 532, illetve 745 oldal, számos szövegek közti arcképpel.* Heraldika Kiadó, Budapest, 1998.

Hatalmas, mintegy 8000 személyre kiterjedő adathalmazt kap kézhez az olvasó a háromkötetes műben. (A harmadik kötetéről még nem számolhatunk be, de várhatólag 1999-ben ez is megjelenik.) Ha kezünkbe vehetjük a harmadik kötetet, akkor lényegében egy ötkötetes sorozat záró kötetét is birtokolhatjuk, a családtörténeti és hadtörténeti kutatás nagy nyereségeként. Lényegében sorozat – bár formailag nem, hiszen a tábornokokról és törzstisztekről, illetőleg a századosokról szóló kötetek más cím alatt, más kiadónál, évtizeddel korábban jelentek meg.

Az ilyen, személyi adattár jellegű művek adatgyűjtését befejezni nem lehet, mindössze meg lehet szakítani. A magasabb rangú tisztek adatai eléggé egyöntetűek voltak, és teljesnek is tekinthettük őket, esetünkben viszont sok a hiány. A felsorolt személyeknek mintegy háromnegyed részénél találhatunk szabatos adatokat: születési év, hely, végzettség, foglalkozás, katonai tevékenységének adatai, a szabadságharc utáni tevékenysége, stb. Az állománynak mintegy negyed részénél a puszta név után, csak a rendfokozat, esetleg a csapattest megjelölése olvasható. Ez ugyan sajnálatos hiány, azonban a szerző aligha hibáztatható érte. Az adatgyűjtés végnélküli folytatása teljesebbé tehet ugyan egy ilyen művet, azonban azt kell mondanunk: hiba lett volna egy ilyen értékes anyag közlésével tovább késlekedni. Nyilvánvaló, hogy az esetleges újabb kiadás pontosítható, illetve pótkötet megjelentetése is elképzelhető. A szerző

máris értékes további adatok birtokába jutott, amire csak egy példát közlünk. Krudy Kálmánról csak annyit tud a könyv, hogy hadnagy és felügyelőtisz, a Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyvében viszont számos további adatot is közöl róla.

Úgy hisszük, hogy a könyvben kevés hiba, pontatlanság, elírás található, de hát az ilyesmit ellenőrizni nagyon nehéz. Csak mutatóba említjük: a Makray család prédikátuma – amit már az 1400-as évek dereka óta használ – felpestesi és vizszentgyörgyi, nem pedig viziszentgyörgyi. A Nógrád megyében honos Makrai család soha nem írta a nevét ipszilonnal (nem rokonai az előbb említett családnak, nevük 1600 után Makráról formálódott Makraivá) Macejovce alakban is írták, „Matejóc” formában azonban nem. (Absolon Károly szülőfalujaként említetik.) Institoris Gyula előnevének a szokásos alakja mosóci, mivel a Túróc megyében fekvő Mosócról származnak. (Sok esetben Mossóczy vezeték néven is szerepelnek, ilyenkor természetesen nem változtathatunk az írásmódon.) A falu nevét régebben Mossóc, Mossoc, Mosocz változatokban is használták, ennek ellenére nem helyes a könyv mosoczi alakban írt prédikátuma. Nevezett személynél szerepel a nőtlen kitétel is, az ilyesmi után célszerű évszámot írni, ő ugyanis később meghalt.

Makra Zsigmond

HANGODI LÁSZLÓ: *Tapolca és környéke 1848/49-ben. I. Tapolca mezővárosa 1848/49-ben. Tapolcai füzetek 19.* Tapolca, 1998. 183 oldal, illusztrált, ISBN 963 03 6856 0, ára 300 forint

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulójára, a Tapolcai Városszépítő Egyesület és a Magyar Millenium Emlékbizottság támogatásával készült munka – részben az eddig megjelent könyvészeti anyagra, de részint levéltári kutatásra is támaszkodva – elsőként próbál meg átfogó képet adni Tapolca 48/49-es történetéről. Szerzője a Tapolcai Városi Könyvtár és Múzeum történész muzeológusa, egyben történelem-rajz szakos gimnáziumi tanár.

Az I. fejezet a Veszprém – ekkoriban Zala – megyei, igen jelentős borászatot űző, erősen agrár jellegű, bár céhes iparral és kereskedői réteggel is rendelkező, mintegy 3300 fős veszprémi püspöki mezőváros reformkori arculatát, mindennapi életét mutatja be. Megtudhatjuk, hogy melyek voltak a helyi anyagi és szellemi értékek, amelyekért adott alkalommal fegyvert fogni is készek voltak a helybéliek.

A II. fejezet a Tapolcán 1848-ban történt eseményekről (pest–budai forradalom és a pozsonyi országgyűlés híreinek helyi fogadtatása, az áprilisi törvények rendelkezéseinek végrehajtása, képviselőválasztás, újoncozás, csapatmozgatások, év végi császári megszállás, stb.), a III. a helyi nemzetőrség megszervezéséről és harcairól (Dráva-mente, Pákozdi, Muraköz) tájékoztat, s szerepel benne a tapolcai nemzetőrök (378 fő) névsora is, a neveken túl esetleges további kiegészítésekkel.

A IV. fejezet az 1849-es esztendő helyi eseményeit (császáriak berendezkedése, majd tavasszal a magyar hatóságok visszatérte, újoncozások lefolyása, augusztus–szeptember folyamán a császári erők végleges felülkerekedése) ismerteti.

Az V. fejezetben a szabadságharc azon katonai alakulatainak – 47., 56., 7. zászlóalj, 5., 16., 7., huszárezredek – történetét követhetjük nyomon, ame-

lyekben tapolcaiak is szolgáltak. E fejezet a tapolcai honvédek (105 fő) név- és adattárával zárul.

A VI. fejezet 24 tapolcai születésű vagy itt élt honvéd – 11 tiszt, 1 táborigabbi, 12 legénységi személy – életútját ismerteti részletesebben. A többiek esetében – adatok hiányában – ez nem volt megvalósítható.

A VII. fejezet a város szabadságharchoz fűződő emlékhelyeit (síremlék, emléktáblák, Kossuth-dombormű) mutatja be.

Időrendi áttekintés, forrásjegyzék, jegyzetek és illusztrációs anyag (részben a szerző rajzai) egészítik ki a kötetet.

Az országos eseményekre is jó arányérzékkel utaló, logikus szerkezetű munka, köz- és helytörténeti vonatkozásain túl, a „Turul” olvasóit elsősorban genealógiai adatai miatt érdekelheti. A honvéd- és nemzetőrsztek mellett, az altisztek és a legénység családi, személyes adatait is, a lehetőségek szerint minél pontosabban igyekezett összegyűjteni a szerző. Közülük nem egynek a leszármazottai ott vagy a környéken élnek, s bár néhányuk büszke 48-as elődeire, és máig őrzi azoknak emlékét, a többségnek valószínűleg fogalma sincs felmenői 48/49-es archontológiájáról. Megismerhetjük a városka korabeli tisztviselőit (bíró, tanácsosok, stb.) és intelligenciáját (lelkészek, tanítók, ügyvédek, patikus, szülésznő, stb.) is.

A munka tervezett – remélhetőleg hamarosan elkészülő – II. kötete a tapolcai járás falvainak 48/49-es történetét fogja bemutatni.

A már megjelent és a tervezett kötet remélhetőleg olyan maradandó eredményei lesznek a 150 éves évfordulónak, amelyeket a későbbi nemzedékek is haszonnal forgatnak majd.

Rainer Pál

A történelem segédtudományai. Szerkesztette BERTÉNYI IVÁN. A történettudomány kézikönyve I. Pannonica Kiadó, Osiris Kiadó, Budapest, 1998. p. 375, ISBN 963 379 371 8

Mint ahogyan a szerkesztő előszavából kiderül, jelen munka egy háromkötetesre tervezett vállalkozás 1. kötete. A második kötet bizonyos elméleti kérdéseket tárgyaló és a forrásokat őrző társtudományt (levéltártant, muzeológia, stb.), a 3. pedig a „jobb híján egyenlőre rész- vagy rokontudománynak nevezett diszciplinákat” fogja ismertetni. A magyar történet-

tudományban nem előzmény nélküli a hasonló vállalkozás. A Magyar Történeti Társulat 1920-ban határozta el, hogy megjelenteti a Magyar Történettudomány Kézikönyvét, három kötetben. Bár ez az elképzelés egészében soha nem valósult meg, egyes részei megjelentek. (Így pl. a „Turul” olvasóit érdeklő stúdiumokról: Gárdonyi Albert: A történelmi segédtu-

dományok története, Szentpétery Imre: Magyar oklevéltan, Magyar Történettudomány Kézikönyve II. kötet 1. és 3. füzet. Budapest, 1926, 1930.)

A jelen munka voltaképpen az azonos címmel és szintén Bertényi Iván szerkesztésében 1985-ben, majd bővítve 1986-ban megjelent, a fenti hagyományokra is támaszkodó könyv újabb, módosított kiadása. Az 1986-os és a jelen (1998-as) kiadást elsősorban egyetemi tankönyvnek tekinthetjük, de természetesen haszonnal forgathatja bárki más is, aki érdeklődik ezen szakterület iránt.

Az epigráfia (Kubinyi Andrásról), a papírológia és a metrológia (mindkettő Bogdán Istvántól), a címertan és a pecséttan (mindkettő Bertényi Ivántól) című fejezetek szövege változatlanul, vagy csak igen csekély változtatással megegyezik az 1986-os kiadással. Legalábbis minimális „modernizálás” előnyére vált volna ezeknek a fejezeteknek is. E nélkül a 281. oldalon I. András királyunk kezdő uralkodási éve változatlanul továbbörökítette a korábbi kiadás nyomdahiús 1056-os dátumát is. A genealógiai fejezetnél (16. old.) említés történt a „Turul” 1950-es beszüntetéséről. Jó lett volna utalni rá, – hiszen fontos és örvendetes az 1986-os állapothoz képest –, hogy 1992-ben újraindult, s azóta ismét folyamatosan működik folyóiratunk. A metrológiai fejezet irodalomjegyzékében „megjelenésre vár” jelzéssel szereplő Bogdán István: Magyarországi hossz- és földmértékek 1601 – 1874. c. munkája már 1990-ben megjelent. De megjelent azóta Bogdán: Magyarországi úr-, térfogat-, súly-, és darabmértékek 1874-ig (Bp. 1992.) c. másik alapvető munkája is. Ezekre szintén utalni lehetett volna.

Átdolgozva, javítva, részint kiegészítve, részint rövidítve kerültek közlésre a paleográfiát (Érszegi Gézáról), a pénztörténetet (Gedai Istvántól) és az insignológiát (Pandula Attilától) ismertető fejezetek.

Egyes korábbi fejezeteknek a szerzője is változott az 1986-os kiadáshoz képest. Így a genealógiáról most Pandula Attila (1986: Kállay István), az archontológia-prozopográfiáról Engel Pál (1986: csak archontológia Fallenbüchl Zoltántól), a történeti földrajzról Bak Borbála (1986: Kristó Gyula), a kronológiáról Szögi László (1986: Kristó Gyula), az oklevéltanról Solymosi László (1986: Érszegi Géza) értekeztek.

Merőben új fejezetek a történeti ökológia (R. Várkonyi Ágnesről), az irattan (Borsodi Csabától), a filológia (Kristó Gyulától). Ezek sem az 1985-ös, sem az 1986-os kiadásban nem szerepeltek.

Ellenben 1986-ban még szerepelt kodikológia (Csapodi Csabától), papírpénz-történet (B. Nánási

Évától), történeti éghajlat (Draskóczy Istvántól), történeti névtan (helynévtan: Kristó Gyulától, személynévtan: Bodonyi Ilonától) teljesen kimaradtak a jelen kiadásból.

Egy Draskóczy István által írt, „Egyéb történeti segédtudományok” című zárófejezet további 11 segédtudományt – történeti grafológia, pszichohistoria, falerisztika, hangdokumentum, film-videoszalag, mikrofilm, számítógépes adathordozók, rádiokarbonos kormeghatározás, vexillológia, történeti filatelia, nyomdatörténet – ismertetett. Közülük csak a falerisztika és a vexillológia szerepeltek Pandula Attila tollából – akkor még önálló fejezetekként – az 1986-os kiadásban.

Változott a külalak is. Az 1986-os kiadás gyenge papírjához és puha fedeléhez képest a mostani könyv jó papírral és kemény fedéllel büszkélkedhet.

A könyvben a segédtudományok, és egyúttal többnyire egyben más tudományok legjelentősebb hazai kutatóink összefoglalásában megtaláljuk azokat az ismereteket, amelyeknek legalább az alapszinten való elsajátítása nélkül senki sem lesz igazi történész. Persze, hogy ezen ismeretek közül azután valójában melyeket és milyen mértékben fogunk hasznosítani életünk során, az elsősorban kutatásunk tárgyától, érdeklődési körünktől és még sok egyéb momentumtól függ. A jelen munka – jellegéből fakadóan – elsősorban a hazai tudományos élet, a magyar történelemkutatása során jelentkező segédtudományos kérdésekkel foglalkozik. Az egyes fejezetek végén található irodalomjegyzékek – többnyire külföldi kitekintéssel együtt – pedig a további kutatásra serkenthetnek. Kár, hogy egyes idegen nyelvű munkák címe (27., 174. old.), idegen kifejezések (23. old.), egyes szerzők neve vagy a címekben szereplő nevek (14., 357. old.) hibásan jelentek meg.

Nagy Iván számtalanszor idézett főművének címe – bármennyire is szokatlan esetleg a mai fülnek – „Magyarország családi címerekkel és nemzékrendi táblákkal”. Tehát nemzék- és nem nemzékrendi táblákkal, ahogyan szinte mindenkinél, aki csak hivatkozik rá tévesen olvashatjuk.

A paleográfiai fejezet 37. példaábrája (a szöveg a 117. oldalon hivatkozik rá) hiányzik (134. old.). Úgy szintén hiányzik a címertan fejezet 27. ábrája (261. old.). A filológiai fejezetben kétszer is (220., 227. old.) olvashatunk DAI szöveg-hagyományról, illetve DAI kéziratról – feltehetőleg nem csak számomra nem világos mi ez –, amíg a 231. oldalon végre kiderül, hogy VII. (Bíborbanszületett) Konstantin: A bi-

rodalom kormányzásáról (*De administratio imperio*) című művének „fedőneve” ez a rövidítés. A pecséttan fejezet ábrái a sok másolás folytán nagyon gyengék, a 7–11. és 19. ábrák teljesen élvezhetetlenek. Egyes fejezeteknél pl. a papírológiának a műszaki, a papírgyártásra vonatkozó részeinél, az ábrák jelentősen segítették volna a megértést.

Ezen apróbb fogyatékoságok ellenére igen hasznos könyv látott napvilágot, amelyet összevetve ko-

rábbi változatával az is szembeötlök, hogy a divat (korszellem?) vagy egyéni megítélés itt is jelentősen befolyásolhatja az embert, hogy mikor mely segédtdományokat tartja lényegesnek vagy kevésbé lényegesnek. Ez a megítélés nyilván a jövőben is többé-kevésbé ingadozni fog.

Rainer Pál

NIEMANN, DETLEV: *Bewertungs – Katalog. Orden und Ehrenzeichen Deutschland 1871 – 1945. I. (Orden, Ehrenzeichen, Verleihungs – Urkunden, Miniaturen, Etuis.)*
Niemann Verlag kiadása, Hamburg 1999. 632 oldal, 1156 fekete – fehér kép, ISBN 3-934001-009.

Nagyszabású összefoglalási kísérlete a szerzőnek a *viselhető és a nem viselhető*, az „állami” és a *nem „állami”* elismerések vonatkozásában 1871 – 1945 között, a modernkori német birodalom megalakulása és a (hitleri) III. Birodalom összeomlása közötti időszakban.

A katalógus szerzője – saját kifejezései szerint – nem törekedett az abszolút teljességre a téma kapcsán. Örömmel vár kiegészítéseket, felveendő témajavaslatokat, ismeretlen darabokat stb.

Ennek megfelelően egyes témakörök csupán jelzészzerűek. Így pl. az ország- és tartományi kitüntetések 1918-1935 közötti részénél a kötetben csak (jelzészzerűen) Danzig Szabadváros elismeréseit mutatják be.

A német (s részben nemzetközi szakirodalomban) sok hasonló (karakterű) katalógussal találkozhat a szakember. Niemann katalógusánál elsősorban kiemelném a színvonalas, sok különlegességet is tartalmazó képanyagot, a kiváló képminőséget, az igen szép nyomdai kivitel.

Újszerűsége a kitüntetések, miniatűrök, adományozási okmányok, tokok egyidejű felvázolása.

Bizonyos értelemben csalódást jelent a mű éppen a rendkívül sokszínű miniatűr- és adományozási okmány tematikájában, mivel még utalások se mindig vannak a tárgykör sokrétűsége vonatkozásában, a szerző megelégszik a miniatűr és az okmány létezésének megemlékezésével.

Az egyes elismeréseknél sokszor olvashatunk szakmagyarázatokat, így pl. az adományozott darabszám, az esetleges főbb változatok, az előállítók, kópiák stb. vonatkozásában.

A kötet tematikus bontása a következő: 1. Német Birodalom 1871 – 1918., 2. Szabadcsapatok, önkéntes

egységek, katonaszövetségek, szervezetek, 3. A Weimari Köztársaság kitüntetései, 4. Országok és tartományok kitüntetései 1918 -1935. (pl. sport-, Birodalmi Népélelmezési Szervezet, Acélsisak Szövetség, Műszaki Kisegítőszolgálat stb.), 6. A III. Birodalom katonai kitüntetései.

Ebben a tagolásban vitatható pl., hogy miért éppen az általában a legelőkelőbbnek tartott, s így többnyire előre sorolt katonai elismerések kerültek a kötet végére, illetve, hogy a Német Vöröskereszt-kitüntetések miért szerepelnek a politikai kitüntetések között?

Felmerül (felmerülhet) kétség a katalógusban közölt egyes elismerések egykori létezésével kapcsolatban. Bár megjegyzendő, hogy ezeket a III. Birodalom időszakából való kitüntetések általában közlik a német- és nemzetközi szakirodalomban is, bár tényleges korabeli létezésük, adományozásuk nem kimutatható. (Esetenként valószínűleg tervezetekről, prototípusokról – is – lehet szó.)

A közölt képanyagon belül túlnyomórészt kitüntetések szerepelnek, sokkal kisebb arányban okmányok, illetve tokok. A kötetben láthatók ún. viselési képek is. A kitüntetések esetében gyakori a hátoldal, sőt egyes – gyűjtői szempontból fontos – részletek felvételei. Ez igen jól használható a témával foglalkozók számára. Sajnos, mint a falerisztikai szakirodalom nagy részénél általában, a képek nem arányosan kerülnek bemutatásra, nem egységes nagyságrend (pl. arányos kicsinyítés) szerint közli őket a szerző.

Egy katalógus általában közöl árat, Niemann Detlev is ezt teszi (sokan lényegében ezért vásárolják meg a kötetet). Az „árképzés” erősen szubjektív dolog. A közölt árak általában „középárszintként” szerepelnek. Ezt (akár jelentősen is) befolyásolhatja a

darab állapota, előállítási minősége, helye, esetlegesen (hiteles provenienciája) stb. De ugyancsak fontos lehet a helyi, vagy a nemzetközi kereslet is. (Mint ismeretes, a kötetben kiemelten tárgyalt III. Birodalom emlékei iránt világszerte nagy érdeklődés nyilvánul meg.)

Megítélésem szerint egy részletes mutató sokat segítené – egy terv szerinti második kiadás esetében – a kötet használhatóságán. Ugyancsak javíthatók, ki egészíthetők lehetnének egyes témák a katalóguson belül.

A „Niemann” *Bewertungs* – Katalóg fontos, az eddigi hasonló kiadványok döntő részénél sokkal terjedelmesebb, színvonalasabb alapmű. Olyan kézikönyv (katalógus), amely többé-kevésbé az adott korszak egészének német falerisztikáját (a téma kutatásainak mai szintjén) komplexen bemutatja. Így nem hiányozhat a kor emlékeivel foglalkozó kutatók, gyűjtők, érdeklődők kézikönyvtárából.

Pandula Attila

BOROŠAK-MARIJANOVIĆ, JELENA szerk.: 1848 u Hrvatskoj. Hrvatski Povijesni Muzej kiadása Zagreb 1998. 159 oldal, nagyszámú, nagyjából színes illusztrációval ISBN 953-6046-15-6. (A tanulmányoknál részletesebb, angol nyelvű összefoglalókkal.)

A kötet tizenegy tanulmányt közöl 1848-1849 Horvátországról (10 – 91. pp.) Ezt követi a bemutatott 317 tétel részletes tudományos katalógusa (92 – 151. pp.).

A kiállításon nagy számban szerepeltek az események résztvevőinek különféle technikákkal készült ábrázolásai, illetve adott esetben (korai) fényképei is. (pl. – kiemelten – Jelačić József tábornok, Albert Nugent, Ivan Mazuranić). Láthatóak voltak jelvények, pecsétnyomók, viseletek, viseletrészletek (így illír nemzeti öltözetek, illír vörös süvegek), jelentős katonai egyenruhák. Gazdag nyomtatványanyag, vexillológiai emlékek, fegyverek, személyi emléktárgyak, ereklyék.

A kiállított tárgyak között nagy számban voltak, egykor Jelačić tulajdonában volt emléktárgyak. A családi emlékek nagy anyagszámú csoportján belül, mintegy 700 közvetlenül a ő személyéhez köthető relikvia került 1937-ben, leszármazói ajándékként, a múzeum tulajdonába.

Ezek közül kiemelendők az egyenruhák, mint pl. a bán 1848-as (magyar viseletű) tábornoki atillája és kucsmája, illetve egyes személyes tárgya, mint pl. (úti írókészlete, úti toalettkészlete, kamarási kulcsa bojtjal.

A kiállításon szerepeltek még olyan ritkaságok is, mint pl. szerzsán öltözeti darabok, illetve egyes, a numizmatika tárgy körébe sorolható ritkaságok is.

A tanulmányok egy része történeti segéd tudományi témájú, illetve szorosan kapcsolódik ezekhez. (Pl. *Bregovac Pisk, Marina*: 1848. a Horvát Történeti Múzeum művészeti gyűjteményében., *Prister, Boris*: Pénzek, emlékérmek, kitüntetések 1848–1849-ben., *Peić Calderović, Dubranka*: A horvát címer formái a nemzeti újjászületési mozgalom idején 1848–1849., *Borošak-Marijanović, Jelena*: A horvát trikolor az 1848-as horvát mozgalom szimbóluma. *Bošković, Dora*: Hídegfegyverek az 1848-as háborúban. *Jeličić, Janko*: Horvát tűzfegyverek az 1848-as háborúban., *Škiljan, Maja*: Mindennapi használati tárgyak 1848-ban.

Az érdekes, a horvát felfogást dokumentáló kötetben nagyszámú, eddig ismeretlen anyag került bemutatásra. Összességében nagyon sok, érdekes kiegészítést találhat a szakember az 1848–1849-es, döntően a magyarországi emléktárgyra épített szakmai ismereteihez.

Pandula Attila

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
A Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

SZERKESZTIK:

KOLLEGA TARSÓLY ISTVÁN, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, RAINER PÁL

HETVENKETTEDIK KÖTET
1999/3–4. füzet

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MCMXCIX

E számunk szerzői

Draskóczy István, docens (ELTE BTK)
Dreska Gábor, tanársegéd (ELTE BTK)
Érszegi Géza, főlevéltáros (MOL)
Géra Eleonóra, egy. hallgató (ELTE BTK)
Gerics József, egyetemi tanár (ELTE BTK)
Kardos József, egyetemi tanár (ELTE BTK)
Kóta Péter, főlevéltáros (Szombathely)
Ladányi Erzsébet, docens (ELTE BTK)
Pandula Attila, egyetemi adjunktus (ELTE BTK)
Solymosi László, egyetemi tanár, KLTE Történelmi Intézet (Debrecen)
Szende László, PHD-ösztöndíjas (ELTE BTK)
Thoroczkay Gábor, tanársegéd (ELTE BTK)
Zsoldos Attila, tudományos munkatárs (MTA Tört. Tud. Intézet)

E számunk a Soros Alapítvány és a Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatásával készült

TURUL
LXXII. évfolyam
1999/3-4. füzet

Szerkesztik: KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, RAINER PÁL
Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár
1014 Budapest, Bécsikapu tér 4.

Az egyes közlésekért a szerzők felelnek. Címük a szerkesztőségben.
A beküldött kéziratokat nem őrizzük meg, és nem küldjük vissza.

Kiadja a Magyar Történelmi Társulat
Felelős szerkesztő: PANDULA ATTILA

Nyomdai előkészítő munkák: Garai Péter
Nyomdai kivitelezés: Neotipp Bt, 1025 Budapest, Vöröstorony lejtő 5.
Felelős vezető: dr. Naszályi Gábor
ISSN 1216-7258

TARTALOM

1. Értekezések, önálló cikkek

Salutatio ad Professoreme Iván Bertényi (Gecsényi Lajos).....	61
Draskóczy István: Az Aba nemzetség Baski-ága és rokonsága	63
Dreska Gábor: Baráti határviták a XV. században	66
Érszegi Géza: Az első nemesítő oklevelünkről	72
Gecsényi Lajos: Egy kamarai tisztviselő a XVI. században: Nagyváthy Ferenc	77
Gerics József–Ladányi Erzsébet: „Sem ingyen, sem ellenszolgáltatásért” Az investitúra és a kánoni választás fogalmának történetéhez	84
Kardos József: Schedius és az iskolaügy	87
Kóta Péter: Egy nemes család levéltára az Őrségből	90
Pandula Attila: A Máltai Lovagrend 1938. évi budapesti világkongresszusa.....	93
Solymosi László: Püspöki joghatóság Somogyban a XI. században.....	100
Thoroczkay Gábor: Anonymus latin nyelvű forrásai. Histrógráfiai áttekintés.....	108
Zsoldos Attila: A nemesség határán.....	118
Géra Eleonóra–Szende László–Thoroczkay Gábor: Bertényi műveinek bibliográfiája. (1960–1999)	123

SALUTATIO AD PROFESSOREM IVÁN BERTÉNYI

Aligha van jellegtelenebb gyűjtőfogalma a történettudománynak, mint a történelem segédtudományai kifejezés, melybe elszürkített egyvelegként ömlesztette bele a modernizálódó világ az oklevéltan, a címertan, a pecséttan, az írástan vagy éppen a család-történet önön törvényei szerint működő diszciplínáit. Azokat, amelyek nélkül még a számítógépek korában sem lehetséges a letűnt századok forrásait megfejteni, tanulmányozni, a társadalmi folyamatok háttérösszefüggéseit vizsgálni. E tudományterületek művelői talán tudóstársaiknál is több elhivatottsággal végzik kutatómunkájukat, adják tovább ismereteiket. Teszik ezt azonban olyképpen, hogy legjobbjaik között is megőrzik szoros kötődésüket a történetkutatás fő áramlataihoz, jószerevével egy pillanatra sem válnak magukba fordult szobatudóssá.

Az idén 60. születésnapját ünneplő Bertényi Iván professzort, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának tanárát, méltán mondhatnánk, sorolhatnánk azon, a XX. század első felében alkotó kiváló professzorok sorába, akik az ötvenes évekig a medievisztika mellett kimagasló szinten művelték a diplomatika, a heraldika, a szfragisztika, a paleográfia, a chronológia és a genealógia tudományát. Bertényi professzor 1962-ben szerzett történelemtanári és levéltárosi diplomát, még ugyanezen évben gyakornokként a Léderer Emma vezette segédtudományi tanszékre került. Miközben tudományos és oktatói pályája töretlenül ívelt felfelé (1963-ban bölcsészdoktor, 1971-ben kandidátus, 1987-ben a történettudomány doktora – 1968-ban adjunktus, 1975-ben docens, 1990-ben professzor), nemcsak egyik meghatározó személyiségévé vált a hazai heraldikai kutatásoknak, de döntő súllyal járult hozzá ahhoz,

hogy a szakág az 1945 utáni sok évtizedes magyarországi mellőzés után visszanyerte tudományos tekintélyét, és bekapcsolódhatott a nemzetközi szakmai közéletbe. Bertényi Iván azonban nem csupán címertannal foglalkozó írásaival és a Magyar Korona történetéről szóló könyvével vált ismertté, hanem a Gyapay Gáborral közösen írt – az elmúlt évtizedben négy kiadást megért – történelmi összefoglalójával is. A „kék kötet” joggal sorolható a történelem iránt érdeklődők – mindenekelőtt a fiatalok – tájékozódásának alapművei közé. Az országbírói intézmény középkori történetét tárgyaló korábbi kötetei után e munkával beírta nevét a magyar történelem monográfusainak sorába.

Bertényi kiegyensúlyozott, fontolva haladó tudós tanártípus, akinek értékrendszere, felfogása a hagyományokból építkezik. Ebben a szellemben működött az Eötvös József Collegium igazgatójaként (1993–1996), 1995-től a Középkori és Koraújkori Magyar Történeti Tanszék vezetőjeként, s nem utolsósorban a Nemzetközi Heraldikai Akadémia tagjaként a nemzetközi, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság elnökeként a hazai szakmai közéletben.

A sors furcsa fintora, hogy annak, aki az egész pályáján szenvedélyesen kötődött a „segédtudományokhoz” – s ily módon jelentős szerepe volt a levéltárosok képzésében is –, aki ezen a tanszéken lett egyetemi tanár, annak csak a közelmúltban adatott meg, hogy (ideiglenes) megbízást kapjon a tanszék vezetésére. Úgy hiszem mi sem lehet találóbb születésnapi jókívánság, mint az, hogy e megbízás koronázza meg pályafutását!

Gecsenyi Lajos

AZ ABA NEMZETSÉG BASKI-ÁGA ÉS ROKONSÁGA

Az ABA nemzetségnek ezt az ágát hiába keressük Karácsonyi János nagyszabású összefoglalásában. Egyes tagjait a neves szerző a Szalánci-ághoz kapcsolta. A kiadatlan oklevelekből azonban világos, hogy itt önálló XIII–XIV. századi ágról van szó. Györffy György adott nekik nevet.¹

A Baskiak nem tartoztak a nemzetség nevezetesebb ágai közé. A források keveset szólnak róluk. A legnevezetesebb családtagnak Pósa fivére, Chemper látszik (Pósát ugyanis mindig róla nevezték), aki a XIII. század közepén élt. Pósa fia Máté feltehetően azonosítható Abaúj megye ugyanilyen nevű szolgabírájával, akire 1302-ből van adatunk.²

Az oklevelekből megállapítható, hogy a nemzetség mely ágaihoz álltak közelebb. A tatárjárás után György fiai, Péter, Etre (Eguruh) és Sándor, Kojl fia Péter és fiai, Pósa és gyermeke Máté együttesen adta el 250 márkáért Ida egy darabját, Zsebest és Felgaradnát (Petri) Mátyás szepesi prépostnak. Pósa a Baski-ág őseivel azonos. Gyögyről egy másik okmányból derült ki, hogy Chomok gyermeke volt. Őt s fiait Karácsonyi János külön ágnak fogta fel, és gyöngyöstarjáni birtokukról adott nekik nevet (Tarjáni-ág), ám az Ida völgyében is volt birtokuk. Chomok azonosítható a Szalánci-ág őseivel, Csomával. Így nem meglepő, hogy a Tarjáni-ág kihalása után (1284 előtt) Weyteh fia Bodon és a Szalánciak örökölték javait. Minden valószínűség szerint a két említett ágnak közös őse volt Csoma személyében.

Az sem tekinthető meglepetésnek tehát, hogy a Szalánciak 1344-ben azon az alapon tiltották el a Baskiakat Saca egy részének az eladásától, hogy ők velük „in proxima linea consanguineitatis” vannak, „cognationem divisionalem” lesz közöttük, és még örököstályt sem tettek. Az sem közömbös, hogy kiket tiltottak el a vásárlástól. Az ABA nemzetség egy

másik ágához tartozó személynek, az Aszalai-Szikszai-ág sarjának a nevét olvashatjuk az okmányban (Idai Pál fiát Jánost).³

A Somosi-ághoz ugyancsak szoros szálak fűzték őket. Mint kiderül, a Somosiak őseinek nem Péter tekinthető, miként Karácsonyi Jánosnál olvassuk, hanem Kajl (Kajol), aki Csoma közeli rokona (testvére?) lehetett. A rokonok közé sorolhatjuk még azt a Mihályt, Edmyn fivérét, aki 1254-ben az említett eladott javak felére támasztott igényt.⁴ Azt mondhatjuk tehát, hogy a nemzetségnek legalább négy ágát tudjuk összekapcsolni, és közös ősré visszavezetni. A tágabb rokonságba néhány Abaúj megyében birtokos ágat sorolhatunk be (pl. Bodon-, Györkei-, Gagy-, Nádásdi-, Csirke-ágra gyanakodhatunk, talán az Amadé-ágra is).⁵

A család vagyona Abaúj megyében, az Ida völgyében és a Miszla-patak mellékén helyezkedett el. Ezen a vidéken a nemzetség különböző ágai – sokszor egymásba ékelődve – rendelkeztek földbirtokkal. A kutatás arra mutatott rá, hogy ez a táj már korán az Abák kezébe került.⁶

Ezen a vidéken a XII. század közepén az ABA nembelieknek kétféle típusú vagyona volt. Egyrészt olyan, amit már korábban megosztottak egymás között. 1247-ben Pósa György fia Péter (Tarjáni-ág) örökölt javából olyanokat foglalt le, amelyeket az utóbbi személy Mátyás szepesi prépostnak adott el. Privartus comes, kit az uralkodó az ügy kivizsgálásával bízott meg, úgy döntött, hogy nemzetségükből állítsanak tanúkat. Döntése érthető, hisz nem csak arról van szó, hogy a rokonság ismeri a legjobbban a saját viszonyait, hanem arról is, hogy az osztályok ellenére a rokonok a nemzetség birtokügyeiben érdekeltek maradtak. A nemzetségből megidézett tanúk azt állították, Pósanak valóban nincs köze a vitatott földdarabhoz.

Emellett olyan földeket találunk, amelyeket ugyan az egymással közeli rokonságban lévő nemzetségtagok megosztottak, de a rokonságon alapuló közösség fennmaradásával számolhatunk. Ilyennek tarthatjuk Felgaradnát, Zsebest és azt az idai földet (a későbbi Felida és Kisida), amit – mint szóltunk róla – az Aba nembeliek együttesen adtak el. Utóbb kiderült, hogy Zsebes már a mislyei prépostságé volt. Ezzel azok, akik eladták – annak ellenére, hogy a prépostság kegyurai voltak (Somosi-ág később is) –, mit sem törődtek. A prépost állítása szerint Zsebes felét vette, a másik felét pedig Chomoktól kapta. Utóbb György fia Péternek és fivéreinek a mislyei prépostsággal közösen birtokolt javakból kellett kárpótolniuk az egyházat, amiért cserébe a Somosi-ágnak kellett volna Zsebessel egyenértékű jószágot adnia Péternek és testvéreinek.⁷

Az öröklött vagyont a Baskiak nem gyarapították, hanem inkább fogyasztották. Pósa unokái, János és Domonkos, javaikat eleinte osztatlanul birtokolták, 1317–1319 között azonban már megosztották, bár végleges osztályra csupán 1328-ban került sor. Bas-

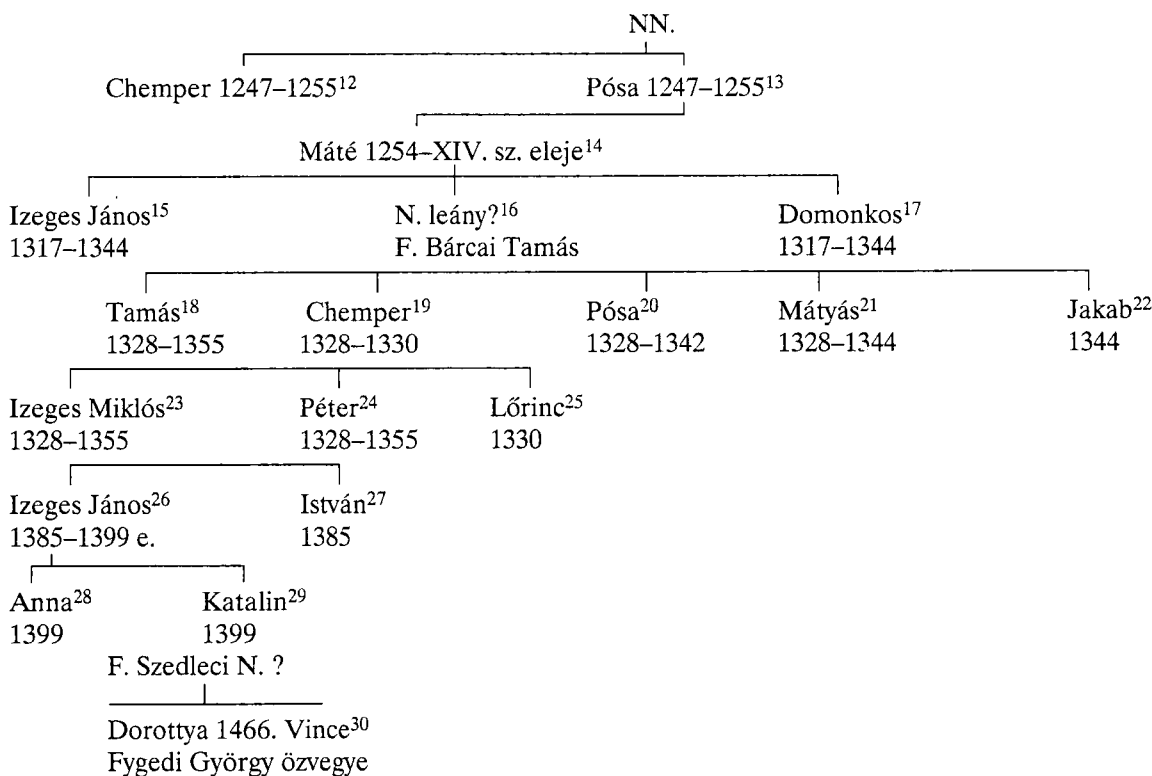
kot János kapta, míg Domonkosnak Saca jutott. A Miszlóka melletti erdőt közös használatban hagyták.⁸

A csekély birtokok szerény életformára adtak lehetőséget. 1317-ben Tőkésújfalú felét, utóbb a teljes falut bocsájtották áruba. 1319-ben Saca felét vásárolta meg tőlük a Tekele nemzetség. 1344-ben a felét, a patronátus jogával együtt adták zálogba Bertóti Egyednek (Szalánci-ág). 1355-ben pedig Kelecsénynyel együtt Idoi Jánosé lett. Ezzel a település végleg elveszett a család számára. Bask egynegyedét ugyancsak elvesztették.⁹ A veszteségeket a szerzemények kevésbé ellensúlyozták. Az 1330-as években egy ideig Semse részbirtokosainak mondhatták magukat. Később a hilyői birtokhányad is jól jött nekik, hisz Bask egynegyedét kapták érte vissza.¹⁰

Anyagi helyzetük javulását remélhették attól, ha a lakatlan tájat benépesítik. Nem mondhatjuk őket szerencsésekknek (rokonaik ezen a téren sikeresebbeknek bizonyultak). Tőkésújfalú 1317-re elnéptelenedett (pedig templomos hely volt). A Saca melletti Kelecsény 1355-ben hasonlóképpen néptelen volt.¹¹

Genealógiai táblázat

(a jegyzetekben csak a legszükségesebb adatokat közöljük)

Az ág a XIV. század végén halt ki. 1399-ben az uralkodó Izeges János két leányát fiúsította. 1426-ban azonban Zsigmond pozsonyi ispánjainak, Rozgonyi Györgynek és Istvánnak a pozsonyi alvárnagyát, Móróci Tamást azzal jutalmazta, hogy neki és általa rokonainak (Zemplén megyei nemesek: Homonnai, Varannói, Szedlicsei, Klacsáni, Benkóci családok)

ajándékozta Baskot. Utóbb a források már ezt a kiterjedt rokoni közösséget is nevezték Baskinak. Ugyanakkor az eredeti Baskiak leányága sem tűnt el innen (1466-ban vette meg 40 arany forintért hányadukat Kassa).³¹

Draskóczy István

JEGYZETEK

¹ Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Bp., 1900. Reprint: Bp., 1995. (továbbiakban: Karácsonyi i. m.) 16–85.; Györfly György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Bp., 1987. (3. kiad.) (továbbiakban: Györfly i. m.) 67–68.

² Magyar Országos Levéltár. Mohács előtti gyűjtemény. (továbbiakban: DL.) 40606, 83406.; Magyar Országos Levéltár. Diplomatikai Fényképgyűjtemény. (továbbiakban: DF.) 272806.; Regesza diplomatica nec non epistolaria Slovaciae. Ad edendum praeparavit Vincent Sedlák. I–II. Bratislavae, 1980–1987. (továbbiakban: Sedlák i. m.) I. 86. sz.

³ DF. 272806, 272807, 272815, 272825, 272833, DL. 40606, 40954, 87435.; Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I–II/1. (Szerk.: Szentpétery Imre.) Bp., 1923–1943., II/2–4. (Szerk.: Szentpétery Imre, Borsa Iván.) Bp., 1961–1987. (továbbiakban: Krit.jegyz.) II/2–3. 3288. sz.; Györfly i. m. I. 72.; Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera Georgii Fejér. I–XI. Budae, 1829–1844. (továbbiakban: Fejér i. m.) IX/1. 243–244 (1344-ben Baski Domonkos fiait állítják, Beróti Mihály fiának – Szalánci-ág – Saca „iure divisionis” jár, noha osztályt még nem tettek).; V.ö.: Karácsonyi i. m. 83–84.

⁴ DL. 40606, DF. 272806, 272825. Petrin még a XIV. században is birtokoltak részeket a Somosiak. DF. 272819. Az Abaúj megyei Szinyén, ahol a Tarjáni-ágnak is volt része, a XIII. század végén a Szalánci- és a Somosi-ágot találjuk (Györfly i. m. 149.) Mihályt – jobb híján – kérdőjelesen azonosnak tekinthetjük a Szalánci-ág ilyen nevű tagjával. Reá ugyan csak a század végétől maradtak fenn adatok, de esetleg már a XIII. század közepén is élt. Még felvethető a Somosi-ághoz tartozó Mihály (1280–1297), mislyei prépost személye is (Karácsonyi i. m. 30–31.).

⁵ Fejér i. m. IX/3. 450–452, IX/6. 205–221, X/4. 575., X/5. 74–76.; Anjoukori okmánytár. (Szerk.: Nagy Imre, Tasnádi Nagy Gyula.) I–VII. Bp., 1878–1920. (továbbiakban: Anjou.) III. 507., DL. 13243, 41432, 41633, DF. 269551.; Karácsonyi i. m. 55–58.; Daróczi Zoltán: Újabb nemzetségtörténeti adatok. *Tunul*, 1924. 35.

⁶ Arra, hogy ez a táj nemzetségi birtokok közé számítható, s mennyire ragaszkodtak hozzá az Aba nembeliek: DF. 272825.; Györfly i. m. 42–43, 63.; Draskóczy István: Adatok az Ida-völgye és a Mátraalja középkori település- és agrártörténetéhez. *Agrártörténeti Szemle* 1977. (továbbiakban: Draskóczy i. m.) 356 skk. A Kasától nyugatra fekvő táj XIII–XV. századi történetére több ismeretlen korai dokumentumot tartalmaz a szepesi káptalan magán levéltárának az a része (2. rész. 9–4–1. és 9–4–2.), amit 1976-ban Kovács Béla tárt fel Lőcsén. A kiegészítő felvételekkel együtt 1977 végétől vált kutathatóvá a Magyar Országos Levéltár mikrofilmtárában (lelőhelyük: C 1359, C1360 s C 1411. tekercsek; fényképen: DF. 272806–272902. Az információt Kántor Éva levéltárosnak köszönjük). Ezeket az okleveleket akkor még mi sem ismerhet-

tük meg. Figyelemre méltó, hogy a vidék településtörténetének szlovák monográfusa nem hasznosította őket. *Varsík, Bronislav: Osídlenie Kosickej kotliny. I–III. Bratislava.* (továbbiakban: Varsík i. m.) 1964–1977.

⁷ DL. 40606., DF. 272806, 272807, 272825, 272833, 272834.; Karácsonyi i. m. (1. jegyzet) 51. Birtoklásra v.ö.: *Bolla Ilona: A jogilag egységes jobbágyágról Magyarországon.* Sajtó alá rendezte: *Ladányi Erzsébet.* Bp., 1998. 69–77.

⁸ Sedlák i. m. II. 284. sz.; Anjou-kori oklevéltár. (Szerk.: Kristó Gyula) (továbbiakban: Anjou-oklt.) Budapest–Szeged, 1996. IV. 434. sz.; DF. 269517. 1317 és 1319 közötti megosztásra: 1319-ban Saca Jánosé. (Sedlák i. m. II. 495.sz.)

⁹ Sedlák i. m. II. 284, 495.sz.; A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára. (Szerk.: Nagy Gyula.) I–II. Bp., 1887–1889. (továbbiakban: Sztáray) I. 63–65.; DL. 40957, 83236, 96346.; Fejér i. m. IX/1.243., DF. 268369, 268404, 268443, 268554, 269523, 283777.

¹⁰ Anjou II. 515.; DF. 269523.

¹¹ DL. 96346.; Györfly i. m. 152. Saca tágasságát mutatja, hogy területén négy falutelepülés keletkezett. A Baski-ág részén feküdt Saca és Kelecsény, míg a Tekele-nembeliek hányadán Buzinkát és Gergelyfalvát (Gergelyidája) leljük fel. (Varsík i. m. II. 58, Draskóczy i. m. 356 skk.). A hatalmas tőkésújfalui határban az 1370-es években három helységet találunk: Miszlóka (a hajdani Németújfalú, 20 telek, új templom), Felsőtőkés (32 telek, fatemplom), Alsótőkés (14 telek, kötemplom); DF. 269551.

¹² DL. 40606.; DF. 269551, 272806.

¹³ vö. 14. jegyzet.

¹⁴ DL. 84191, 84224, DF. 272806.

¹⁵ DF. 269070.; DL. 84770, 40954.

¹⁶ DL. 83406.; 83439.

¹⁷ V.ö.: 16. jegyzet.

¹⁸ DF. 269517.; DL.96346.

¹⁹ DF. 269517.; Sztáray I. 63–65.

²⁰ DF. 269517.; DL. 83236.

²¹ DF. 269517.; Fejér IX/1. 243–244.; DL. 40957.

²² Fejér i. m. IX/1. 243–244.; DL. 40957.

²³ DF. 269517, 269545, DL. 96346.

²⁴ V.ö.: 24. jegyzet.

²⁵ Sztáray I. 63–65.

²⁶ DF. 269523, 269519, DL. 97797.

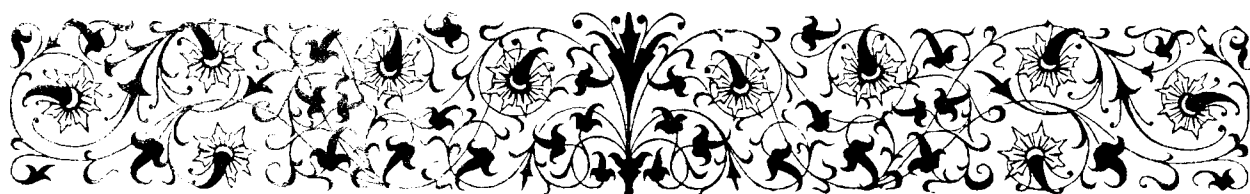
²⁷ DL. 97797.

²⁸ DF. 269518, 269519.

²⁹ V.ö.: 29. jegyzet; DF. 269527. (Szedlec Abaúj megyében található. Csánki i.m. – 12. jegyzet – 218.)

³⁰ DF. 269527.

³¹ DF. 269519.; az új Baskiakra: DF. 269520, 269523, 269547. A Baski leányágra: DF. 269527. V.ö.: *Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában.* I. Bp., 1890. 330. skk.

BARÁTI HATÁRVITÁK A XV. SZÁZADBAN

A Sokorói-dombság északnyugati végénél elterülő, 1969 óta Győrújbarátnak nevezett település Árpád kori lakói részben királyi szőlőművelők, udvarnokok voltak, részben pedig nemesek birtokolták a területet. Ez az elkülönülés a hely nevében is megmutatkozik: a királyi szolgáltató népek földjeit Nagybarátnak, a baráti nemesek, illetve a később ott területet szerző Héderváriak által birtokolt részt pedig Kisbarátnak nevezték.¹ A királyi uradalmak eladományozása miatt a korábban az udvarnokok által lakott (Nagy)Barátiban is új birtokok jelentek meg: ezek közül dolgozatomban kettő jut fontosabb szerephez.

A győri káptalan a birtokában levő Petlend² és egy Kákástó nevű hely felől terjeszkedve tűnt fel Barátiban a 13. század közepén. Henrik nádor, pozsonyi ispán színe előtt a baráti udvarnokokat Miklós dékán és a győri káptalan vontá perbe egy Barátiban levő föld miatt; végül fogott bírák döntése alapján az udvarnokok egy, az egyik részén (*in una parte*) határjelleggel elválasztott földet adtak át a káptalannak a nádor 1261-es oklevelében leírt határok között.³

Ennél valamivel nagyobb lehetett az a Gesztes várától elcsatolt baráti birtokrész, amelyet Zsigmond 1387-ben adományozott Kanizsai Istvánnak és testvéreinek,⁴ akik azt, mint szerzett birtokot, királyi engedéllyel 1399-ben adták tovább az őseik által alapított csornai premontrei monostornak.⁵ Ezt az adományt aztán, mivel korábbi oklevelüket Osl fia Gergely a monostor más kincseivel együtt elrabolta, 1404-ben megismételték.⁶

Az ezúton birtokszomszédságba került két egyházi testület között hamarosan határproblémák merültek föl. Rozgonyi Simon országbíró már 1411 áprilisában a pannonhalmi konvent hiteleshelyének segítségét kérte: a megkeresőlevél szerint a győri káptalan pert indított Antal csornai prépost és konventje ellen,

mert az ellentmondott a káptalan Barátiban levő birtokrésze határjárásának; a konvent azonban háromszori idézésre sem jelent meg. Végül 1411. Bőjtközép nyolcadán a felperes Henrik nádor 1261. évi oklevelét mutatta be, az alperes pedig – bár oklevelet nem tudott felmutatni – azzal indokolta ellentmondását, hogy a káptalan az ő nagybaráti birtokából jókora részt el akart csatolni; hangsúlyozta azonban, hogy Henrik nádor oklevele a felperes földjét az ő nagybaráti birtokától határozottan elkülöníti. Az országbíró ezért kérte a hiteleshelyet, hogy miután Szent Iván nyolcadán bejárja a felperes birtokrészét először Henrik nádor oklevelét követve, a káptalan útmutatása szerint, majd pedig Nagybaráti birtokot az alperes kijelölése szerint, tegyen az ügyről jelentést.⁷

A perfolym innét kezdve természetesen egyre csak dagadt. Többszörös halasztások, a Henrik nádor oklevelében foglaltak jogosságának kétségbevonása, egymást váltogató országbírók, sikertelen kísérletek a határjárásra, valamint kölcsönös hatalmaskodások és a jogos tulajdonnak tartott birtokrész egyoldalú, önkényes elfoglalásai színesítették időnként a hosszúra nyújtott pert. Valójában azonban csak akkor kezdett igazán átláthatatlanná válni az ügy, amikor 1416 nyarán a baráti birtokból kihásított Szútor nevű földdarabon élő nemesektől birtokjogainak és -határainak védelmezéséhez a csornai konvent a nemesek földjének határaitól szóló oklevél másolatát kérte.⁸ Ezután derült ki, hogy Szútor határaival sincs minden rendben, és Kont Miklós nádor 1420-ban, a szútori nemesek birtokbaiktatásánál előkerülő oklevelének tartalmát sem fogadta el a csornai konvent valóságként.⁹

Az 1420-as évek második felében már néhány előremutató intézkedés is történt: határjárásokra került sor a három birtokrész között. Ezek közül talán az a

legérdekesebb, melyet Pálóczi Mátyus országbíró ítéletlevele alapján, a pannonhalmi konvent tanúsága mellett 1426. október 20-án hajtottak végre, amikor mindhárom érintett peres fél jelenlétében járták be a vitás határokat. Ezen alkalommal először Szútor birtokát határolták el Konth Miklós nádor oklevele alapján az ott élő nemesek útmutatása szerint, majd pedig ugyanazon birtoknak a győri káptalan területével közös határszakaszát járták be szintén a nádor oklevelére támaszkodva, de ezúttal a káptalan ügyvédjeinek értelmezése alapján. Ezt követte a győri káptalan Baráti nevű birtokának bejárása Henrik nádor oklevele alapján a káptalan útmutatása szerint, majd végül a csornai konvent Nagybaráti nevű birtokát határolták el Henrik nádor oklevelének tartalmát mellőzve, kizárólag a prépost útmutatásai szerint. Ezen alkalommal, akárcsak a korábbiakban, a felek több esetben is ellentmondtak egymásnak, lassanként azonban (még néhány „kötelező” ellentmondás és tiltakozás után) az országbírónak sikerült ítéletet hirdetni az ügyben. A per ezzel lezárult, és egy 1431-ben kelt oklevél¹⁰ már arról tudósít, hogy a csornai prépost a monostorának öt ekényi földjére való jogtalan kereset benyújtása miatt elmarasztalt győri káptalant a jóvátétel fizetésének elmulasztása miatt a nádor elé idéztette.

A szövegnek az eredetivel történt többszöri összehasonlása után nyilvánvalóvá vált, hogy az néhány helyen nehezen áttekinthető, kiegészítésre szorul. A betű-, esetleg szókiegészéseket (<) zárójel között igyekeztem pótolni, míg a felesleges betűket, szavakat {} zárójellel rekesztettem ki a szövegből. A tévesztéseket, helytelen részeket, illetve utólagos törléseket a főszerző javított formában adtam meg és csak a lábjegyzetben közöltem az eredeti változatot.

1426. október 25.

DL 11862 (Eccl. 36. 10.). Papír, hátán a hiteleshely 13. századi, Szent Márton ülő alakját mutató tipáriumával készített zárópecsét nyoma. Újkori másolatai a Csornai konv. mlt. 15. II. 24. és 64. V. 2. alatt (DF 264979 és 264981).

Serenissimo principi, domino Sigismundo, Dei gracia Romanorum regi semper augusto ac Hungarie, Bohemie, Dalmacie, Croacie etc. regi, domino ipsorum metuendo conventus ecclesie Sancti Martini Sacrimontis Panonie oracionum suffragia devotarum.

Vestra noverit serenitas, quod cum nos honore, quo decuit, receptis litteris viri magnifici, comitis Mathius de Paloch, iudi(c)i)s curie vestre adiudicatoriis modum et formam sue iudicarie deliberacionis in se denotantibus pro partibus Thome et Petri Nemes de Zuthor ab una, necnon honorabilis capituli ecclesie Iauriensis a secunda, item domini Anthonii prepositi et conventus ecclesie de Chorna ac magistri Stephani de Kanysa a tercia <parte> nobis amicabilem directis, iuxta earundem continenciam una cum magistro Paulo de Tapaz, curie vestre notario, homine vestro per ipsum comitem Mathius ad id specialiter transmissis nostros homines, videlicet discretum virum, dominum Petrum, plebanum de Alsouk, capellanum nostrum pro parte dicti Thome de Zwtor, ac magistrum Paulum, presbiterum, notarium nostrum pro parte prelibati capituli Iauriensis, item magistrum Iohannem, scriptorem ecclesie nostre predicte pro partibus pretactorum domini prepositi et conventus de Chorna, necnon magistri Stephani de Kanysa ad ea, que in dictis litteris ipsius comitis Mathius adiudicatoriis continentur, fideliter peragenda nostris pro testimoniis duxissemus destinandos.

Qui demum exinde ad nos reversi nobis uniformiter retulerunt, quod ipsi vigesimo secundo die festi Beati Mychaelis archangeli proxime preteriti¹¹ ad facies dicte possessionis Zwtor, alio nomine Barath ipsius Thome et Petri, necnon porcionis capitularis similiter Barathy appellate, et possessionis Nagbarathy ipsorum prepositi, conventus et Stephani vicinis et commetaneis earundem universis inibi {convocatis} legitime convocatis et prefato Thoma de Zwthor personaliter, ipsumque Petrum fratrem suum medio tempore ab luce decessum fore referente, item honorabilibus viris, dominis Thoma cantore, Ladislao archidiacono katedrali et Thoma decano, canonicis dicte ecclesie Iauriensis pro predicto capitulo Iauriensi cum procuratoriis litteris eiusdem, necnon prelibato domino Anthonio preposito pro se personaliter, pro dicto vero suo conventu, et Benedicto litterato pro prefato magistro Stephano cum procuratoriis litteris dicti conventus adherentibus, presentibus accedendo, primo prelibatam possessionem Zwthor alio nomine Barathy, iuxta demonstrationem prefati Thome, secundum tenorem privilegii domini Nicolai Konth palatini metali(s), per ipsum Thomam inibi specietenus exhibiti taliter reambulassent, quod primo incepissent a parte orientali penes quandam viam de Nogeck ad civitatem Iauriensem ducentem, iuxta fossatum antiquum vinee Zombath

dicte super duas novas metas, ex parte quarum a parte orientali terras Cruciferorum iidem Thomas et procurator capitularis fore recitassent, penes quas signum fecissent; deinde per eandem viam versus meridiem in modico spacio eundo venissent ad duas metas novas, noviter erectas, penes quas signum fecissent; exhinc declinando versus occidentem per magnum spacium ante portam curie eiusdem Thome procedendo attigissent quandam viam, et per eandem plagam ad eandem, venissent ad distincionem duarum viarum, et in distincione earundem, in medio ipsarum, unam novam metam terream reperissent, aliam antiquam penes eandem alias fuisse considerassent, iuxta quam signum fecissent; prelibatique procuratores capitulares huic reambulacioni et metarum demonstracioni a prima incepcionem earundem non contradixissent, sed easdem iuxta tenorem dicti metalis privilegii annotati Konth palatini erectas fuisse affirmassent¹²; abinde in eadem via versus septemtrionem per longum spacium eundo in medio cuiusdam antique vinee iam ad rubos et dumos devente, eandem vineam condam Petri filii Romander, iuxta tenorem metalis privilegii annotati Konth palatini existere dixisset et ibi unam antiquam metam reperissent, penes quam signum fecissent, ubi prelibati procuratores capitulares contradicendo asseruissent, quod ibi nunquam vinea prefati Petri Romander fuisset, sed rubus et dumus existeret; ex hinc declinando versus orientem, intrando quandam vineam in terra Bozyas, quam scilicet vineam alias idem Thomas vineam Thome filii Iacobi iuxta tenorem dicti metalis privilegii fuisse dixisse{n}t, ubi unam novam metam pridem erectam reperissent et ibi signum fecissent, prefatique procuratores capitulares eandem vineam non dicti Thome filii Iacobi, sed alterius extitisse contradicendo retulissent; ulterius versus eandem plagam orientalem ultra vineas Meger¹³ venissent ad quandam viam ad Barath de Nywl ducentem, et in fine cuiusdam antiqui fossati, quod scilicet fossatum ipse Thomas de Zwthor Kewkenusarok nominasset, duas novas metas reperissent, penes quas signum fecissent, ibique prefatus Thomas suam reambulacionem et metarum demonstracionem iuxta tenorem metalis privilegii annotati Nicolai Konth palatini finivisset; memorati vero procuratores capitulares contradicendo asseruissent, quod ipse Thomas a dicta meta antiqua inter dumos et rubos usque finales metas non secundum tenorem litterarum dicti Konth palatini, sed obmisso tenore earundem processisset, ipsi autem dictam vineam prelibati

Petri Romander secundum tenorem dicti metalis privilegii meliori modo ostendere prompti essent et parati.

Demum autem iuxta demonstracionem eorundem procuratorum capitularium taliter reambulassent, quod incepissent in medio cuiusdam nove vinee ad parvum iactum unius lapidis ex parte meridiei circa dictam antiquam metam inter dumos et rubos repertam, ubi nullam metam ostendissent; abinde declinando versus orientem inter vineas eundo venissent ad unum locum turcularem, ubi tempore vindemii uve coll(ig)untur,¹⁴ inter tres vineas quandam tumositatem terre spinose pro meta in medio vinee dicti Thome filii Iacobi ostendissent, que ipsis meta non apparuisset; abinde versus eandem orientalem plagam inter easdem vineas procedendo venissent ad dictam viam ad prescriptam Barath ducente(m), a predictis duabus metis finalibus quasi ad iactum unius lapidis ex parte meridiei (et) secundum tenorem dicti metalis privilegii in fine fossati Kekenusaruk duas metas et dictum fossatum fuisse dixissent, ubi ipsis vestro et nostro hominibus non mete sed novum fossatum vinearum apparuisset¹⁵ et ibi terminassent; prenomatus Thomas de Zwthor contradicendo recitasset, quod iidem procuratores capitulares ipsam reambulacionem in propria sua terra obmisso dicto tenore dicti metalis privilegii annotati Konth palatini facerent.

Demum vero prescriptam porcionem capitularem iuxta demonstracionem procuratorum predictorum, secundum tenorem privilegii condam domini Henrici palatini metalis(s), per ipsos procuratores capitulares inibi specietenus producti hoc modo reambulassent, quod primo incepissent a parte orientali penes dictam terram Cruciferorum super prescriptis metis, per ipsum Thomam primo ostensis, ubi signum fecissent; abinde versus occidentem in bono spacio procedendo venissent ad unum locum, quem dicti procuratores capitulares iuxta tenorem privilegii dicti Henrici palatini Ffyrrestelekara nominassent, et ibi signum fecissent, prefatus vero Thomas consimiliter contradixisset; abhinc versus eandem occidentalem plagam per bonum spacium eundo venissent ad dictam viam ad dictam Barath ducentem, ad locum scilicet, ubi prefati procuratores capitulares (duas metas) in fine fossati Kekenusarok fore retulissent, et ibi signum fecissent; ulterius per primum eorum processum, secundum tenorem dicti metalis privilegii preacti Nicolai Konth palatini (per) dictos procuratores capitulares factum procedendo venissent ad predic-

tam viam de distincione duarum viarum versus septemtrionem venientem, prelibatus vero Thomas contradicendo asseruisset, quod iidem procuratores capitulares suas metas iuxta tenorem dicti Konth palatini transcendissent; ulterius cum ipso Thoma reambulacionem relinquendo, deinde ascendisset ad verticem cuiusdam magni montis, quem scilicet verticem iidem procuratores capitulares iuxta tenorem dictarum litterarum eorum metalium Cherked appellassent, ubi sub quadam magna arbore ilicis signum fecissent, ubi prefati dominus prepositus et procurator dicti magistri Stephani ipsum verticem montis non Cherked, sed Hurkws nominassent, et eundem in terra dicte possessionis Nagbarath existere allegassent; abinde versus septemtrionem descendendo, in magno spacio eundo venissent ad quandam magnam vallem, ubi in fine unius iugeris terre, in descensu signum fecissent; ex hinc declinando versus orientem longe procedendo venissent retro ortos predictae possessionis Nagbarath ex parte meridiei habitos, ubi terram fimatam fore iidem vester et nostri homines considerassent, memorati procuratores capitulares¹⁶ locum Barathytelek, ubi alias secundum privilegium dicti Henrici palatini villa Barath residebat esse dixissent, ubi signum fecissent; abinde versus eandem plagam per longum spacium procedendo venissent ad quandam locum paludosum, quem procuratores capitulares secundum prescriptum privilegium dicti Henrici palatini Cacastow nominassent, dictique prepositus et procurator ipsius magistri Stephani ipsum locum non Ca(ca)stow, sed Agyagus nominari asseruissent; deinde versus eandem plagam non longe eundo venissent ad viam de dicta Nogeck ad civitatem predictam ducentem, ubi penes eandem viam ex parte orientis iidem procuratores capitulares alias villam Pethlend fuisse dixissent, prefatique prepositus et procurator dicti magistri Stephani usque hunc locum ubique contradicendo ipsam reambulacionem {per} procuratores dicti capituli in terra dicte possessionis Nogbarath fecisse asseruissent; ex hinc declinando versus meridiem in bono spacio venissent ad prescriptam terram Cruciferorum et ibi terminassent, ubi nullus contradictor apparuisset.

Postremoque prescriptam possessionem Nogbarath dictorum prepositi, conventus et magistri Stephani, non secundum tenorem dicti metalis privilegii dicti domini Henrici palatini, sed obmisso eiusdem¹⁷ tenore, iuxta demonstracionem eorundem domini prepositi et procuratoris hoc modo reambulassent, quod primo incepissent penes dictam viam, ubi ipse

Thomas secundam metam suam predictae possessionis sue Zwthor super predictis duabus metis, penes quas ex parte orientis villam Cruciferorum fuisse dixisset, et ibi nullus locus predii, sive ville apparuisset, iuxta quas signum fecissent; abinde versus occidentem in transitu seu processu ipsius Thome in demonstracione metarum sue possessionis Zwthor facto in bono spacio eundo venissent (ad) antedictam portam dicti Thome ex parte meridiei habitam, totam possessionem Zwthor includendo et ibi antedictam portam quendam locum Ffyrresurokara ostendissent, ubi signum fecissent; abhinc versus occidentem transeundo venissent ad predictam distincionem dictarum duarum viarum, ubi in medio earundem una meta noviter erecta extitisset, quam scilicet distincionem iidem prepositus et procurator verticem Chorked nominassent, tamen ibi nulla vertex montis extitisset; abinde per prescriptam viam versus septemtrionem longe, usque dictam antiquam metam in vinea dicti Petri Romander habitam proficiscendo, declinando versus orientem venissent ad dictum locum Bozyas, ubi alias iidem prepositus et procurator Barathtelek fuisse dixissent, quem scilicet locum¹⁸ quasi quarta parte unius miliaris iidem vester et nostri homines a dicta possessione Nagbarath distare considerassent, et ibi signum fecissent; exinde versus orientem procedendo attigissent prescriptas duas metas in fine iam fati fossati Kekenusaruk positas; ulterius plagam ad eandem (eundo) ibique porcionem capitularem similiter ad dictam possessionem Zwthor includendo, in bono spacio procedendo venissent ad quandam locum pratosum, ubi iidem prepositus et procurator Cacastow fuisse dixissent, que eis non apparuisset, et ibi signum fecissent; exinde versus eandem dictam plagam orientalem procedendo venissent ad prescriptas duas metas, ubi prius ipse Thomas¹⁹ suam inceperat reambulacionem et ubi etiam iidem procuratores capitulares ac ipse Thomas terram Cruciferorum fuisse dixissent, et ibi villam Pethlend iidem prepositus et procurator fuisse asseruissent, ubi signum fecissent; abhinc ulterius versus dictam plagam meridiei eundo venissent ad prescriptas duas metas, per ipsum Thomam secundum tenorem dicti metalis privilegii annotati Konth palatini in secunda, et per ipsos prepositum et procuratorem dicti magistri Stephani in prima reambulacionibus ostensas {pervenissent} et ibi terminassent; ibi signum fecissent. Et huic reambulacioni et metarum demonstracioni dictorum domini prepositi et procuratoris dicti magistri Stephani, tam

iidem Thomas, quam annotati procuratores capitulares contradixissent, ipsam reambulacionem non secundum tenorem dicti metalis privilegii annotati domini Henrici palatini, sed obmisso tenore eiusdem fecisse asseruissent.

Et licet prefatus procurator dicti capituli in persona eiusdem, in presencia dicti comitis Mathius astando dictas metas per ipsum Thomam in pridierina sua reambulacione erectas (se) minime transcendisse asseruerit, tamen {quia prout} iidem vester et nostri homines secundum tenorem dicti metalis privilegii annotati Konth palatini ab illo loco, ubi dictam antiquam metam in medio vinee annotati Petri Romader (reperissent), usque finalem earundem in fine dicti fossati Kekenusarok penes dictam viam (existentem), metas per ipsum Thomam positas ipsos procuratores capitulares²⁰ in earum reambulacione et metarum demonstracione in decem iugeris terrarum vineas habencium transcendisse aspexissent. Et his habitis, nam eedem partes in huiusmodi earum reambulacionibus et metarum demonstracionibus discordassent et sibi invicem contradixissent, ideo terram contenciosam inter ipsum Thomam et annotatum capitulum in transgressione metarum ipsius Thome habitam ad decem iugera regalis mesure, alias autem terras litigiosas inter demonstraciones et reambulaciones dictorum procuratorum capitularium per ipsos a parte dicte possessionis Nagbarath factas litigiosas ad quinque aratra regalia, possessionem vero Zwthor et porcionem capitularem per prefatos dominum prepositum et procuratorem dicti magistri Stephani inclusas ad duo aratra regalis mesure una cum aliis probis viris estimassent; in dominioque dictarum terrarum litigiosarum per procuratores

capitulares a parte dicte possessionis Nagbarath demonstratarum in triginta iugeribus terrarum ex parte dicte possessionis Nagbarath ipsum capitulum, in aliis vero terris per ipsos procuratores capitulares inclusis ipsos dominum prepositum et suum conventum ac ipsum Stephanum existere, in dominio vero dicte possessionis Zwthor ipsum Thomam per ipsos dominum prepositum et procuratorem dicti magistri Stephani ad dictam Nagbarath²¹ incluse²² reperissent; verius eciam et reccius ipsum capitulum Iauriense secundum tenorem dicti domini Henrici palatini metalis privilegii, quam ipsos dominum prepositum et procuratorem dicti magistri Stephani processisse considerassent. Horum siquidem seriem ad octavas predicti festi Beati Michaelis archangeli legitime perdurandas eidem vestre maiestati duximus rescribendam. Datum sexto die diei possessionarie reambulacionis, metarum demonstracionis, consignacionis, statucionis, estimacionis et revisionis premissarum, anno Domini millesimo quadringentesimo XXVIto.

Hátlapi címzés: Domino regi. Pro religioso viro domino Anthonio preposito monasterii de Chorna et aliis introscriptis contra honorabile capitulum ecclesie Iauriensis et alios introscriptos super quadam possessionaria reambulacione, metarum demonstracione, consignacione, statucione, estimacione et revisione per vestrum et nostros homines vigesimo secundo die festi Beati Mychaelis archangeli modo introscripto factis et ad octavas eiusdem festi legitime perdurandas rescripcionales.

Dreska Gábor

JEGYZETEK

¹ Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. II. Bp., 1987. 581–582.

² U. o. 618.

³ Hazai oklevéltár 1234–1536. Bp., 1879. (Szerk.: Nagy Imre, Deák Farkas, Nagy Gyula.) (33) 40. Rozgonyi Simon országbíró 1411. évi átiratából: Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai gyűjtemény (továbbiakban: DL) 521.

⁴ Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera Georgii Fejér. I–XI. Budae 1829–1844. (továbbiakban: CD) X. 1. (183) 333–336.; Zsigmondkori oklevéltár. I–II/2. (Összeállította: Mályusz Elemér) Bp., 1951–1958. III–V. Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerkesztette Borsa Iván. Bp.,

1993–1997. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 1, 3, 4, 22, 25, 27.) (továbbiakban: Zs.O.) I. 173.

⁵ Zs.O. I. 5983.

⁶ CD X. 4. (158) 340–342.; Zs.O. II. 2928.

⁷ Zs.O. III. 372.

⁸ Zs.O. V. 2153.

⁹ Csornai konv. mlt. 40. III. 4/4. (MOL Diplomatikai fényképgyűjtemény – továbbiakban: DF – 264943); Kont Miklós oklevelének tartalmi átírása: DL 11290.

¹⁰ Csornai konv. mlt. 39. III. 41. (DF 265006).

¹¹ 1426. október 20.

¹² az eredetiben: afirmassent

¹³ az eredetiben: Megee

¹⁴ Lexicon Latinitatis Medii Aevi Hungariae. I–V. Bp., 1987–1999. II. 182. l. 20^a

¹⁵ *az eredetiben:* apparuissent

¹⁶ Innét a hátoldalon folytatódik a szöveg.

¹⁷ *az eredetiben:* eodem

¹⁸ *az eredetiben:* qui scilicet locus

¹⁹ *utána kihúzva:* terram Cruciferorum

²⁰ *az eredetiben:* ipse procurator capitularis

²¹ *az eredetiben:* Zwthor

²² *az eredetiben:* inclusarum

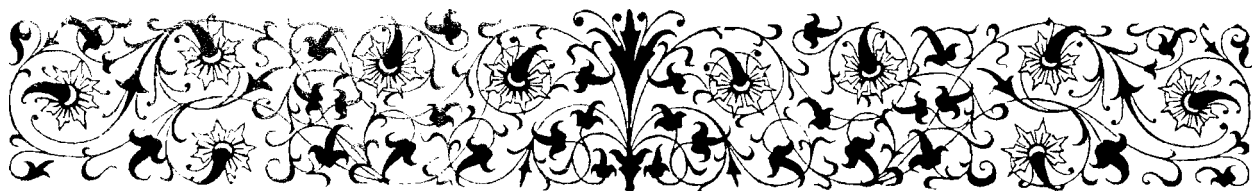
ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

A Turul előfizetési díja 2000,- Ft+ÁFA, azaz 1120,- Ft, amelyhez eddigi előfizetőink részére csekket küldünk. Az új előfizetők a Szerkesztőség címén rendelhetik meg a folyóiratot.

Külföldi előfizetőink részére a tengeren túlra (légiposta-költséggel) 30 USA \$, Európában 30 DM vagy 25 svájci frank. Az előfizetés történhet „Magyar Országos Levéltár – Turul” címzésű money-orderrel vagy – külföldi előfizetés esetén is – a Postabank és Takarékpénztár Rt.

11991102-02103006-00070010

számú bankszámlára.

AZ ELSŐ NEMESÍTŐ OKLEVELÜNKRŐL...

Szent István oklevelét mutatták be a novai nemesek: Lóránt fia Bekus és Mihály fia Demeter 1364. december 21-én a székesfehérvári keresztes konventben, és a hiteleshelytől azt kérték, adjon hiteles másolatot, átírást róla. A konvent annak rendje-módja szerint elkészítette a hiteles átírást, s azt körítő szövegében leírta, mi célból készült az írás.¹

A bemutatott, 1029-ben kelt oklevélben az áll, hogy István király Deke nevű famulusát nemességgel ruhazza fel, állandó szolgálatra rendeli a királyi udvarba és a (Vindornya)szőlős falu felső részén lévő udvarnoki birtokrészt, továbbá azt a kiváltságot adományozza neki, hogy csak a király ítélezhet felette.

Maga az átírólevél hártýára íródott, és ma is jól láthatók a megpecsételésre utaló bevágások, azaz a hártýára bemetszett nyílások, melyekbe fűzték a zsinórt, a rajta függő pecséttel.²

Restaurálás következtében azonban végleg eltűntek azok a jelek, melyek arra utaltak, hogy valóban befűzték a pecséttartó zsinórt, azaz tényleg megpecsételték az oklevelet. Feltételezhetően igen. Ezt mutatja az évtizedekkel korábban készült felvétel, amelyen még láthatóak a pecsétzsinór maradványai.

Maga az oklevél azon ritkaságok közé tartozik, melyek ebből az időből a székesfehérvári keresztes konvent kiadványai közül megmaradtak. Ebből az évből ugyanis mindössze hat oklevél maradt ránk. De a környező években sem volt jellemezhető a hiteleshely élete oklevél-dömpinggel. Az előtte való évből mindössze négy maradt meg, s a rákövetkező 1365-ből is csak hat oklevél tanúsítja a hiteleshelyi működés folyamatosságát. A korábbi évekből sem maradt túl sok ránk. 1362-ből pl. 12, 1366-ból mindössze tíz.³

Így azután nem könnyű összehasonlító anyagot találni, vajon a konvent Szent István oklevelét átíró kiadványa mennyiben felel meg a többi oklevél adta

formának, azaz az átírás hiteles kiadványa-e a konventnek.

A konvent korabeli okleveleinek írását tekintve persze találunk az átírólevél írásától eltérő és ahhoz nagyon hasonlót is. 1358–1359-ben egészen más kézre valló oklevelek lehettek fel a konvent kiadványai között,⁴ 1361-től kezdve azonban megjelenik ugyanaz a kéz, amelyik Szent István oklevelének szövegét is átírta.⁵ Különösen jellegzetesek az írások egyes „a” és „e” betűi. Ez a kéz írja azután 1363-ban és még 1366-ban is az okleveleket.⁶

Levonva az eddigiekből a tanulságot, meg kell alapítanunk, nem sok lehetőségünk van arra, hogy legalább az átírólevél hitelességének kérdésében biztosan nyilatkozhatunk. A kevésszámú oklevél nem teszi lehetővé az összehasonlítást. Mindenesetre az oklevél írása alapján nem tagadható: az átírólevelet ugyanaz az írnok írhatta, mint aki a konvent korabeli okleveleket.

Ami az átírt oklevelet illeti, nem lehet kétségünk, *gyanús* oklevéllel állunk szemben, és nem csak a „hitetlen” Tamás apostol példája, kinek ünnepén kelt az átírólevél, inspirál arra, hogy kételkedjünk az oklevél valódiságában. Már korán kizárta a Szent István-oklevelek sorából a tudományos kutatás ezt az oklevelet, s egybehangzóan III. István király korára tette. Aki Szent István oklevelének hitte 1029-i kelte alapján, annak persze megvolt az az „érve” is, hogy az oklevélben szereplő István apját Gézának nevezi. S mivel a Gézát magát is királynak állítja az oklevél, inkább kijavította fejedelemre a szót, hiszen Géza fejedelem, Szent István apja nem lett – tudomásunk szerint – megkoronázva.⁷

III. István korába az helyezte az oklevelet a megfontolt kutatók tollán, hogy III. Istvánnak is Géza volt az apja, sőt II. Géza valóban király is volt.⁸ Az

oklevél keltét pedig – felhasználva minden adatát az oklevélnek, amit fel lehetett – 1169-re helyezték.⁹

S valóban rendre felfedezhetjük az oklevél szövegében azokat az elemeket, melyeket III. István király okleveléből ismerünk. III. István ránkmaradt okleveleinek jellemzője, hogy megadja az apja nevét, az oklevélben rögzített cselekmény megsértőjére átkot mond, s a cselekmény tanúit is felsorolja.¹⁰

Oklevelünk mindezt a sajátosságot magán hordozza, s ezért akár hitelesnek is vehetnők, ha nem lenne néhány feltűnően gyanús momentum benne. Az amúgy korszerű, egyes számban írt oklevél mindjárt a kezdet kezdetén többes számot használ, hogy hamarosan visszatérjen az egyes számhoz.¹¹ Az oklevél bevezetőjében a korban szokatlan üdvözlő formulát iktat nyelvilag is alig elfogadható környezetbe. A gyanút még az is táplálja, hogy értékes oklevélről van szó: egy ember társadalmi státuszát volt hivatva megváltoztatni. Deke famulusát a király ugyanis nemeséssel és birtokkal ruházta fel, s udvari szolgálatra rendeli.¹²

Ha azonban a nemesítés szót szabadsággal helyettesítjük, még korszerűvé is válik az adomány. Azáltal, hogy udvari szolgálatra lett kötelezve, nem is tűnik nagy engedménynek az, hogy csakis a király ítéltetett felette.

Az oklevél-kiállításért felelős tisztviselők meg egyenesen e kor szülöttei. Becenus jegyző 1162 és 1174 között fordul elő az oklevelekben, Vido pedig a királyi kápolna főnökeként 1171–1172 közöttől ismert. Az előbbi, Becenus jegyző íratta, fogalmazta tehát és leírta az oklevelet, a királyi pecsét őre pedig Vidó volt, akire így – a kor szokásaitól egyáltalán nem idegenül – nemcsak a királyi udvar kápolnájára való felügyelet, hanem a királyi pecsét őrzése is hárult. A királyi kegyet nem kisebb emberek tanúsították, mint a csanádi (marosi) és a pécsi püspök, valamint a bán, továbbá a király és a királyné udvarispánjai, még egy ispán és az étekgógó mester. Ismert szereplők és tisztiségek ebben a korban.

Egyedül Ampudinus bán rangja nem illik a sorba. Bánnak lenni sem jelentett keveset, hiszen a Dráván túli országot ő kormányozta, de a nádor, mely a legmagasabb a király után, mégiscsak nagyobb rangot jelent. Ha a szabályos ranglétrát vesszük figyelembe, előbb lett valaki bán, s csak azután nádor. Ampudinus nádori tiszte azonban már korábbi 1165-i oklevélben is megtalálható. Bánként viszont még 1171-ben is szerepel. Egyetlen oklevélben, 1169-ben, azonban mint bán is és mint nádor előfordul.¹³ Valószínű

tehát, hogy azonos személyről van szó, s mindkét tisztséget viselte, de nem minden esetben írták bele az oklevélbe mindkettőt. Ennek alapján akár hitelesíthető is az oklevél kelte 1169-re.

Összefoglalva: István király 1029-i oklevele egy valódi alapján készült *interpolált* (módosított szöveggű) oklevél.

Kérdés, hogyan jutottak az átirást kérő novai nemesek a valódi oklevélhez. Az átiró okleveleknek különösen nagy értéket ad, hogy az átirandó oklevél és az átirást kérő között a legtöbb esetben felfedezhető a rokonság vonala. Örülhetnénk, ha a novai nemesek és a Szőlősön birtokot kapott famulus között e rokoni szálat fellelhetnénk. Ha ezt nem is tudjuk, tudjuk azonban a novai nemesek társadalmi rangját. Nován ugyanis a nemesek, a veszprémi püspök prédiálistái laktak.¹⁴ Az együttélő egyházi és világi társadalom, ha nem is alkotott teljes egészében koncentrikus köröket, azonban a körök nagymértékben fedték egymást. Ahogy a világi társadalom feje, a király nemes udvaroncokkal volt körülvéve, ugyanúgy egy-egy egyház vezetője körül is kiváltságolt, fegyverrel szolgálók hada élt. Ők, miként a királyi vagy országos nemesek, környezetükhöz képest kiváltságolt helyzetben voltak. Kiváltságaikat azonban nem ismerték el országosan, az csak a saját körükben, az egyházi birtokon érvényesült.¹⁵ Ennek ellenére az egyházi nemesség meg-megpróbálta bizonyítani Szent István korából való eredetét.

Egyetlen dologban mind az egyházi, mind az országos nemesek egyek voltak: a veszprémi püspök birtokán élő prédialista éppúgy törekedett Szent Istvánig visszavinni a múltját, mint az országos nemes. Mégpedig azért, mert a nemesi birtokok öröklésében kettős hagyomány érvényesült.¹⁶ Az ősi, tehát Szent Istvánig is visszavezethető ún. nemzetségi birtokok a rokonságé lettek a tulajdonos magtalan halálával, az azóta szerzett (királyi adományból nyert, vett stb.) birtokok azonban a tulajdonos végakarátának megfelelően azé lettek, akire hagyták, s csak végső esetben háramlottak a király kezére. S noha II. András király az Aranybullában 1222-ben hozzájárult a nemesek szabad végrendelkezési jogához, az azt megújító I. Lajos király 1351-ben az Aranybullának ezt a cikkelyét nem erősítette meg.¹⁷ Hogy azonban az ősi nemzetségi birtokra is rátehesse a király a kezét – ha úgy adódik –, az ősi birtokot egyetlen jogi fordulattal ún. „új adomány”-ba adta a tulajdonosnak, s ezáltal az „egyenesági öröklés elve” alapján a rokonság helyett a királyra háramlott a birtok, ha tulajdonosa másképpen nem rendelkezett.¹⁸

Az egyházi nemesek birtokjoga ugyancsak korlátozott volt. Elvenni tőlük a birtokukat senki nem vehette el, de haláluk esetén az egyházra szállt.¹⁹

A Vindornyaszlősön birtokos egykori királyi famulus leszármazottai az egyházi nemesek lakta Nován megpróbálták kitörni társadalmilag meghatározott helyzetükből: az egyházi nemesség köréből.²⁰ Hogy ehhez okleveles bizonyítékot hogyan szereztek: egyesesen örökölték vagy másként tettek szert rá, ezt aligha tudjuk megmondani. Mindenesetre nem állhatunk messze az igazságtól, ha úgy véljük: egyházi nemesek voltak, akik bemutatták átírásra István király oklevelét. Hogy azonban miként lettek a szabadsággal jutalmazott famulus leszármazottai egyházi nemessé és novaiakká, nem tudjuk.²¹ Nem lehetetlen azonban, hogy a szabadságot szerzett famulus örökösei idővel hasonultak környezetükhöz, hogy azután az idők változtával megpróbáljanak abból kiszabadulni. Ehhez pedig már írást használtak, amit megpróbáltak nemes szándékaiknak megfelelően interpolálni.

Függelék

Az alábbiakban olvasható az eredeti átíró és benne az átírt oklevél (A), valamint külön szövegben a rekonstrukció (B), milyen is lehetett az eredeti III. István király adta oklevél szövege. A szövegkiadásban használt rövidítések: **Á** = átírás, **E** = eredeti, **J** = jelzet, **K** = kiadás, **R** = regeszta.

A

1364. december 21.

A székesfehérvári kereszties konvent a novai nemesek: Lóránt fia Bekus és Mihály fia Demeter kérésére átírja Szent István király 1029-i oklevelét, amelyben a király Deke nevű famulusát nemességgel és Szőlős birtokkal ruházta fel és udvari szolgálatra kötelezi.

E *Hártya, restaurált, a megpecsételésre utaló bevágásokkal.*

J *Dl 20 (Magyar Kamara Archivuma, NRA 1711 no 1).*

K *Bojničić Iván: Az oklevél-hamisítás a középkorban, Zágráb, 1880. 49–50.*

Conventus cruciferorum ordinis sancti Iohannis I(e)r(oso)limitani domus hospitalis ecclesie beati regis Stephani de Alba omnibus Christi fidelibus tam

presentibus quam futuris presentem paginam inspecturis salutem in Domino sempiternam.

Ad universorum noticiam harum serie volumus pervenire, quod Bekus filius Lorandi et Demetrius filius Mychaelis nobiles de Noue ad nostram personam venientes presenciam exhibuerunt nobis quoddam privilegium felicis recordacionis sancti Stephani regis Hungarie²² cum sigillo pendentis consignatum petentes nos humiliter et devote, ut tenorem eiusdem litteris nostris privilegialibus de verbo ad verbum inseri et transscribi sigilloque nostro privilegiali et pendentis consignari dignemur ad cautelam.

Cuius tenor talis est:

Stephanus piissimus rex Hungarie filius pie recordacionis regis Geysse.

Notum sit universis Christi fidelibus tam presentibus quam futuris presens scriptum intuentibus salutem in omnium salvatore.

Ad universorum noticiam harum serie intendimus pervenire, quod Dekem famulum nobilitate dotavi et in aula nostre maiestatis assiduitate famulatus constitui, cui eciam regali providencia et dono possessionem condonavi; particulam terre vduarnicorum meorum in superiorem partem ville Sceuleus²³ vocate, quam ab vduarnicis meis excepi, eidem Deke contuli perpetue possidendam filiis suis et filiis filiorum eius irrevocabiliter habendam in hiis metis assignatam videlicet prima meta eiusdem particule terre ab orientali parte est fluvius, qui dicitur Halagus,²⁴ a parte meridionali limi foramen et qui vulgo dicitur Vidamaia,²⁵ a parte occidentali magna via et que vulgo dicitur Chebegepue, a serotino usque ad Zacalusmarcel definivi.

Ut igitur hec mee collacionis et donacionis robur perpetue firmitatis extineat, in presenciam meorum nobilium et baronum scilicet Stephani Moysene²⁶ sedis episcopi,²⁷ Macharii Quinque Ecclesiensis episcopi,²⁸ Ompudini bani,²⁹ Laurencii curialis comitis,³⁰ Ruben comitis,³¹ Fulcumar curialis comitis domine regine,³² Albei comitis dapiferorum³³ per Becen notarium³⁴ scribi et per capelle magistrum Vidonem³⁵ sigillari precepi.

Si quis autem huic mee ordinacioni et donacioni contradicere voluerit vel ab eodem et suorum heredibus manu violenta attemptare curaverit, anatema sit.

Volumus eciam, ut idem Dekem ac eius heredem nullus baro aut comes iudicare presumpmat, nisi iudicio proprio regali subiaceatur vel cui arege concessum fuerit iudicare.

Anno ab incarnatione Domini millesimo XXIX.

Nos itaque iustis et condignis petitionibus eorundem Bekus et Demetrii amicabiliter occurrentes tenorem eiusdem privilegii litteris nostris privilegialibus de verbo ad verbum inseri et transscribi et sigillo nostro privilegiali et pendenti ad cautelam eisdem fecimus consignari.

Datum in festo beati Thome apostoli anno Domini millesimo CCC^{mo} LX^{mo} quarto.

B

III. István király Deke nevű famulusát nemességgel és Szőlős birtokkal ruházta fel és udvari szolgálatra kötelezi.

Á Székesfehérvári keresztes konvent 1364. december 21.

J Dl 20 (Magyar Kamara Archívuma, NRA 1711 no 1).

K Árpádkori új okmánytár. XI. (Monumenta Hungariae historica 20). Szerk. Wenzel Gusztáv. Budapest, 1873. 37. o.; Bojničić Iván: Az oklevél-hamisítás a középkorban, Zágráb, 1880. 49–50.; Dongó Gy(árfás) Géza: Szőlős helység adománylevele 1029-ből. Adalékok Zemplén-vármegye történetéhez. Sátoralja-Újhely 10 (1904) 65–67. (szöveg és fordítás).

R Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I. 1001–1270. Szerk. Szentpétery Imre. Budapest, 1923. no 123.

Notum sit universis Christi fidelibus tam presentibus quam futuris presens scriptum intuentibus, quod <ego> Stephanus piissimus rex Hungarie filius

pie recordacionis regis Geysse Dekem famulum libertate³⁶ dotavi et in aula nostre maiestatis assiduitate famulatus constitui, cui eciam regali providencia et dono possessionem condonavi. Particulam terre vduarnicorum meorum in superiore{m} parte{m} ville Sceuleus vocate, quam ab vduarnicis meis excepi, eidem Deke contuli perpetue possidendam filiis suis et filiis filiorum eius irrevocabiliter habendam in hiis metis assignatam videlicet prima meta eiusdem particule terre ab orientali parte est fluvius, qui dicitur Halagus, a parte meridionali limi foramen et qui vulgo dicitur Vidamaia, a parte occidentali magna via et que vulgo dicitur Chebegepue, a serotino usque ad Zacalusmarcel definivi.

Ut igitur hec mee collacionis et donacionis robur perpetue firmitatis extineat, in presencia meorum nobilium et baronum scilicet Stephani Morisene sedis episcopi, Macharii Quinque Ecclesiensis episcopi, Ompudini bani, Laurencii curialis comitis, Ruben comitis, Fulcumar curialis comitis domine regine, Albei comitis dapiferorum per Becen notarium scribi et per capelle magistrum Vidonem sigillari precepi.

Si quis autem huic mee ordinacioni et donacioni contradicere voluerit vel ab eodem et suorum heredibus manu violenta attemptare curaverit, anatema sit.

Volumus eciam, ut idem Dekem ac eius heredem nullus baro aut comes iudicare presumpmat, nisi iudicio proprio regali subiaceatur vel cui a rege concessum fuerit iudicare.

Anno ab incarnatione Domini millesimo CLXIX.

Érszegi Géza

JEGYZETEK

¹ Szövegét ld. a Függelékben!

² Magyar Országos Levéltár (MOL), Dl 20. (Korábban: Magyar Kamara Archívuma, Neoregstrata Acta 1711 no 1).

³ A székesfehérvári káptalan sem dicsekedhet sokkal több oklevéllel ebben az időben. 1360-ból mindössze hat oklevele maradt fent, 1364-ből hét, 1365-ből mindössze öt oklevél tanúskodik a hitelshelyi működés megléte mellett. A számbavett okleveleknél természetesen tudatában kell lennünk annak, hogy nem a kibocsátott, hanem a fentmaradt oklevelekről van szó, s legfeljebb csak feltételezhetjük, hogy a fentmaradtak valamiféle reprezentatív mintavételnek tekinthetők.

⁴ 1358: MOL, Dl 99580 és 1359: Dl 66425.

⁵ 1361: MOL, Dl 41477.

⁶ 1363: MOL, Dl 41532 és 1366: MOL, Dl 99450.

⁷ (Szerk. Borovszki Samu.) Zemplén vármegye. Magyarország vármegyéi és városai. Bp., é. n. 113.; Dongó Gy(árfás) Géza:

Szőllős helység adománylevele 1029-ből. Adalékok Zemplén-vármegye történetéhez. Sátoralja-Újhely 10 (1904) 65–67. (A Zemplén megyei Szöllőskére gondoltak.)

⁸ Bojničić, Iván: Az oklevél-hamisítás a középkorban. Zágráb, 1880. 4, 49–50.; Karácsonyi János: Hamis oklevelek jegyzéke 1400-ig. Szeged, 1988. 6.

⁹ Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. Bp., 1985² I. 506. 544. sz. jegyzet. Az első nemesítésnek tartja.

¹⁰ Kubinyi András bő másfél évtizede számba vette a XII. század közepi magyar királyi kancellária jellemzőit. Adataim alapvetően erre a tanulmányára támaszkodnak. (A királyi kancellária és udvari kápolna Magyarországon a XII. század közepén. In: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Bp., 1999. 7–67.).

¹¹ Szöveg közben is előbukkan a többes szám: pl. az *in aula nostre maiestatis* kifejezésben.

¹² Származását illetően elképzelhető, hogy azok közé az udvarnokok közé tartozott, akiknek a földjét kapta meg adományul a famulus.

¹³ (Szerk. *Szentpétery Imre.*) Árpád-házi királyok okleveleinek kritikái jegyzéke. I. 1001–1270. Bp., 1923. no 113.

¹⁴ *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Bp., 1897. III. 22–23.

¹⁵ *Csizmadia Andor*: A szekszárdi prédiálisok és utódaik a feudális korban. In: Tanulmányok Tolna megye történetéből 3 (1972) 5–48.

¹⁶ *Eckhart Ferenc*: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Bp., 1946. 356–360.

¹⁷ *Decreta regni Hungariae 1301–1457. Francisci Döry collectionem manuscriptam additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis etc.* Publicationes archivi nationalis Hungarici II Fontes 19. Bp., 1976. 129–130.

¹⁸ *Engel Pál*: Nagy Lajos ismeretlen adományreformja. *Történelmi Szemle* 39 (1997) 137–157.

¹⁹ *Holub József*: Az egyházi nemesek jogállása a középkorban. *Regnum* 6 (1944–1946). 182–204.

²⁰ A veszprémi püspökség nemes jobbágyaira vonatkozóan gazdag anyag található a káptalani és püspöki levéltárban. Nova amúgy fontos központ volt (vö. *Kumorovitz Lajos Bernát*: Veszprémi regeszták (1301–1387). Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 2. Bp., 1953. 224–225., 448., 559. számok).

²¹ Az egyházi nemesség eredete problematikus. Egyrésztük egyházi (fegyveres) szolgáltató népből lett, másrésztük azonban az egyház szolgálatába állt, akár nemes emberekből is állhatott. (vö. *Székely Ottokár*: Az egyházi nemesség. In: A gróf Klébelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet évkönyve 5. Bp., 1935. 28–52.)

²² I. (Szent) István király (1000–1038).

²³ Vindornyaszőlős (Zala m.) a Vindornya-patak közelében.

²⁴ Hajagos a Marcal jobb oldali mellékfolyója.

²⁵ Vindornya-patak, a Gyöngyös folyó mellékvíze.

²⁶ Helyesen: Morisene. III. István király okleveleiben még gyakran nevezik marosvárinak a püspökség székhelyét; a neve az oklevelekben ekkor kezd átváltani csanád(vár)ira. (vö. Szerk. *Györfy György*: Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza. I. Bp., 1966. 850–853.)

²⁷ István csanádi (marosi) püspök (1156–1169).

²⁸ Macharius pécsi püspök (1138–1181).

²⁹ Ampodinus bán (1169–1171).

³⁰ Lőrinc udvarispán (1165–1172).

³¹ Ruben ispán (1162–1171).

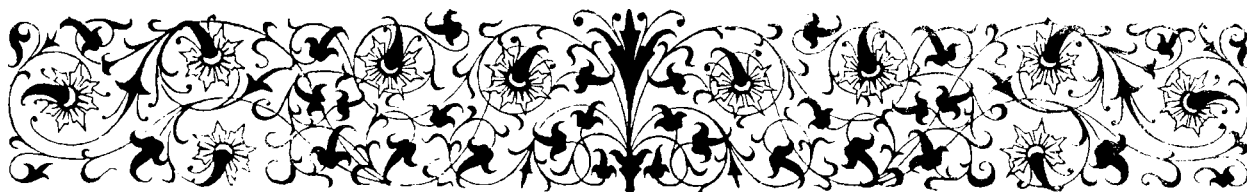
³² Folkmár királynéi udvarispán itt fordul elő.

³³ Albeus étekfogó ispán itt fordul elő.

³⁴ Becen jegyző (1162–1174).

³⁵ Vidó kápolnamester (1171–1172).

³⁶ *Az eredetiben nobilitate van.*

EGY KAMARAI TISZTVISELŐ A XVI. SZÁZADBAN NAGYVÁTHY FERENC

A középkori Magyar Királyság Mohács utáni átalakulásának több, máig tisztázatlan gazdaság- és társadalomtörténeti részlete közé tartozik a kora újkori magyar közigazgatás működési mechanizmusának, személyi állapotainak pontos feltérképezése. Annak a folyamatnak a megismerése, melynek során kialakult a modern értelemben vett, az uralkodói akaratot a nemesség felé közvetítő, végrehajtó, hivatásos hivatalnok értelmiség. A korabeli gazdasági és katonai viszonyok ismeretében aligha lehet kétséges, hogy e rétegen belül – minden létező központi irányítás és ellenőrzés mellett – mennyire jelentős informális befolyással rendelkeztek a pénzügyi (kamarai) tisztviselők, a pozsonyi és a szepesi kamarák elnökei, tanácsnokai, pénztárosai, számvivői, de akár még a tőlük függő harmincadosok is. A tisztviselői kar összetételéről, kapcsolatrendszeréről, társadalmi helyzetéről már Acsády Ignác egy évszázaddal ezelőtt megjelent tanulmánya több fontos általános megállapítást tett.¹ Ezeket Ember Győző monográfiája, a kamarai levéltárakról szóló ismertetők szerzői személyi, és a működésre vonatkozó adatok sorával egészítették ki.² Részletes, akárcsak Fallenbüchl Zoltánnak a XVII. századi kamarai tisztviselőkről készített írásaihoz hasonló, munkák azonban a XVI. századi állapotokról nem készültek.³ Holott az újonnan kialakult politikai, hatalmi helyzet jellegzetességeiről, a Habsburg királyság magyarországi berendezkedéséről ilyen vizsgálatok nélkül aligha alkothatunk pontos képet.

Az 1527-ben létrehozott, és utána többször újjászervezett Magyar Kamara vezető tisztségviselőiről – nem csupán a magas egyházi posztokat betöltött elnökökről – felületes tájékozódással is megállapítható, hogy többségük jól iskolázott, a kor általános kérdéseiben tájékozott ember volt, néhányuk – elég csak Reicherstorffer György, Wernher György, Zermegh János

nevét említeni – humanista műveltségével, szakírói munkásságával különösen kiemelkedett társai közül. A sor azonban kétségkívül tovább bővíthető, ha az első tanácsosok közé tartozott Nádasdy Tamás, a bárók közé emelkedett Illésházy István, a konstantinápolyi követségbe küldött, egyetemet végzett Hosszútóthy György tanácsos, vagy a bécsi egyetemen tanult, több évtizedes kamarai szolgálatot teljesített, Valentin Ernleutner számadásmester, későbbi tanácsos nevét is felidézzük. S akkor még nem is számítjuk a sorba a Magyar Kamarához kinevezett német tanácsosokat, így az élete során az Udvari Kamara tanácsosává lett Hans von Sinzendorffot és társait.

Az ismert nevek mellett – a kamarai elnök, Radeczi István püspököt és Istvánffy Miklós alnádort leszámítva – mindeddig nem kerültek a figyelem előterébe azok a kamarai alkalmazottak, akik egykor Oláh Miklós érsek, helytartó, kancellár udvarában töltöttek be különböző tisztségeket, és uruk halálát követően váltottak át fontos központi hivatalokba, a királyi kancelláriára vagy éppen a kamarához.⁴ Jelenlegi ismereteink szerint közöttük tarthatjuk számon bogárdi Nagyváthy Ferencet, az érsek udvarmesterét, Ebeczky Mátyást, az érsek titkárát, Usaly Pétert az érseki birtokok kormányzóját. Kétségkívül aligha lenne okunk arra, hogy Nagyváthyt ezen a csoporton belül különösebb figyelemre méltassuk, ha nem kerül a kezünkbe 1593-ban kelt végrendelete, melynek páratlanul gazdag tartalma önmagában is egy szerteágazó kapcsolatokra épült életpálya bizonyítéka és nem derül fény királyi tanácsosi rangjára, felső-magyarországi főudvarbírói megbízatására.

A XVI. században ismertté vált Nagyváthyak között időrendben haladva Nagyváthy Antal királyi ítélőmestert,⁵ Nagyváthy Bálint nyitrai püspöki várnagyot, bogárdi Nagyváthy Ferencet és gellénfalvai

Nagyváthy Ferencet, a rendek által 1597-ben megválasztott királyi élelmezési felügyelőt vehetjük számba. Némi családtörténeti vizsgálódás fényt derített arra, hogy közeli rokonságukat, noha valamennyien Pozsony és Nyitra megyékben fordultak elő, több-kevesebb bizonyossággal kizárhassuk. Nem csupán annak okán, hogy előnevük az ország más-más vidékére utal (Bogárd Baranya vidékén, Gellénfalva Nyitra vidékén bukkan fel), de a végrendeleteikből megismert rokoni kapcsolatok és a XVII–XVIII. századból a Melczer család levéltárában megmaradt vázlatos lezármazási táblák alapján is.⁶

Bogárdi Nagyváthy Ferenc nevével első ízben Nádasdy Tamás nádornak az esztergomi káptalanhoz intézett, 1555. július 13-án kelt, beiktató parancsában találkozunk, amikor Oláh Miklós komornikjaként, Szentgyörgyi Gábor nádori titkárral – előbb kancelláriai tisztviselővel, később Nádasdy Ferenc titkárával – (akivel barátsága évtizedekre fennmaradt, akit ott találunk Nagyváthy végrendeletének tanúi között is) együtt, a nádor fiágon kihalt kisújlaki Tóth Farkas mossóci birtokrészébe, kisújlaki birtokába és udvarházába, illetve Kistrincsin puszta birtokába történő bevezetését rendelte el.⁷ Az adat kétségtelenül megerősíti Oláh 1562-ben kelt végrendeletének kitételét, amikor is Nagyváthyt és Rauch (Pauch) Farkast, mint gyermekkoruk óta a környezetében lévő familiárisait említi („quos... a pueritia alui et enutrivit”).⁸ 1561-ben néhai Nagyváthy János fiaként bukkant fel, amikor a nemesszegei Makó Ferencnek adott 100 forint kölcsön fejében fedezetként ennek nemesszegei kúriáját vallják fel a számára.⁹ 1564-ben hű szolgálataiért az érsek-helytartó több Nyitra megyei részbirtokot és egy nagyszombati házat adományozott neki és Praszmeryth alias Vitéz Ferenc galgóci várnagynak.¹⁰ Ezenközben az érseki udvarban karrierje töretlenül folytatódott, 1564-ben főkomornik (cubicularius supremus), 1568-ban, ura halálakor, viszont már udvarmester (magister curiae). Természetesen e minőségében – a végrendelet tanújaként és végrehajtójaként – jelen volt Oláh hátrahagyott javainak számbavételekor és részesült ura végrendeleti adományaiból, így kapott egy aranyozott ezüst kupát, 1000 forint készpénzt, egy fekete mént, egy nyestbőr subát, bársonnyal bélelt köpönyeggel. Nem kizárt azonban, hogy a „hivatalos” hagyatékon kívül más javakhoz is hozzájutott, miután 25 esztendővel később kelt saját végrendeletében tömegesen bukkantak fel különböző ezüst tárgyak, amelyek egy-egy esetben (Fejérkövy István és Monoszlói András) kimondottan Oláh Mik-

lós tulajdonából származtak. Nála volt annak a szekrénykének a kulcsa is, amely Oláh hálószobájában 53 márká ezüstöt rejtett magában.¹¹ 1571-ben egyébként Oláh Ilona, az érsek unokahúga, nagybátyja egyik nagyszombati házat is odaajándékozta Nagyváthy-nak.¹²

Több mint valószínű tehát, hogy mind szellemi indíttatását, mind anyagi helyzetének megalapozását az érseki udvarban eltöltött éveknek köszönhetette. Előbbi illetően ugyan nincsenek adataink arról, hogy végzett e valamilyen iskolát, ám a kiemelkedően magas szellemiségű érseki udvarban betöltött főkomorniki és udvarmesteri tisztsége alig hagyhat kétséget efelől. Ezt erősíti meg az is, hogy láthatóan élvezte a Radecki István nevéhez kötődött pozsonyi humanista kör több tagjának (Radecki és Monoszlói András későbbi püspökön kívül Istvánffy Miklós vagy éppen az alig ismert Nyitra megyei köznemes Zaluczky János – Nicasius Ellebodus a kiváló humanista tanítványa –, 1581-ben Radecki István, mint helytartó, titkára) a barátságát. És ezt nyomatékosítja végrendeletének az a rendelkezése, amelyben túltéve valamennyi kortársi mecénatúrán 10 000 forintot hagyott a szegény diákok támogatására szóló alapítvány létrehozására, olyan birtokok vásárlására, melyek jövedelméből iskolai és gimnáziumi tanulmányaik támogathatók, hogy annak utána Isten és a Haza javát szolgálhassák, arra hasznosak legyenek. Úgy tűnik, róla is joggal mondhatjuk azt, amit Mikó Árpád írt Zaluczkyról, (aki egyébként a hajdani Oláh familiáris Vizkelethy Jakab, egy időben a királyi kancellária titkára¹³ és a már említett Szentgyörgyi Gábor mellett Nagyváthy végrendeletének tanúja és végrehajtója, ilyenképpen az alapítvány „kurátora”): „Humanista főpapok körül mozgó, művelt világi maradt mindvégig...”¹⁴

Közhivatali pályájának kezdeteit mindenesetre csak nyomokban ismerjük. 1568. április 28-án Miksa királynak az esztergomi főkáptalanhoz intézett parancsában Winczy Lukáccsal együtt a nagy magyar kancellária jegyzőjeként említették, mint Esterházy Ferenc és István fejeválság címén a kincstárra hármlott néhány jószágának új adományosát.¹⁵ 1571 májusában tisztsége feltüntetése nélkül kamarai biztós-ként a veszprémi püspökség javait írta össze.¹⁶ 1572 januárjában merült fel először a Magyar Kamaránál történő alkalmazásának lehetősége, ami március 1-jétől valósággá vált, ettől a naptól a Kamara pénztárnoka, egészen 1574-ig.¹⁷ A pénztárnoki tisztség kétségtelenül a hivatal egyik bizalmi állása volt, hiszen valamennyi pénzjövendelmet ő tartotta számon, hozzá

folyt be a készpénz s ő teljesítette a költségvetésben meghatározott kifizetéseket. Működéséért, a mellé rendelt ellenőrrel együtt, pénzügyi felelősséggel tartozott. Az általa teljesített kifizetésekről köteles volt rendszeresen tájékoztatni a kamarai tanácsot, illetve kimutatásait felterjeszteni az uralkodóhoz, pontosabban az Udvari Kamarához.¹⁸

1574 decemberében azután Nagyváthy hirtelen Kassán bukkant fel, immár a Szepesi Kamara tanácsosaként. Áthelyezésének, előléptetésének okai ismeretlenek, talán kiterjedt ismeretsége, pénzügyi tapasztalatai játszhattak szerepet ebben. Kétségtelen, hogy a Szepesi Kamara működésének első éveiben, főként Thorda Zsigmond távozását követően, számos személyi problémával küzdött, s tisztviselőit nehezen sikerült stabilizálni.¹⁹ Ezt elősegítendő 1569-ben már Kassára rendelték számvevőmesternek az egykor ugyancsak Oláh familiárist Jezerniczky Györgyöt, aki ura halálát követően rövid ideig a Magyar Kamaránál szolgált.²⁰ 1574 folyamán Hoffmann György pozsonyi kamarai másodírnököt is Felső-Magyarországra küldték titkárnak²¹, s talán ily módon érkezett oda Nagyváthy Ferenc is. Mennyit tartózkodott azonban ténylegesen a Szepesi Kamaránál azt csak további részletes kutatásokkal lehetne tisztázni. Mindenesetre a kamarai tanácsosi munkakört láthatóan meghaladó pénzügyi tevékenységet is folytatott, amikor 1576-ban 2000 magyar forintot adott kölcsön saját hivatala szükségleteire. A pénzületekre a Szepesi Kamara tevékenysége egyébként kitűnő lehetőséget kínált, hiszen rendeltetésszerű feladata a rendes és rendkívüli királyi jövedelmek pontos feltárásán és beszédésén, a kamarai kézre került uradalmak gazdálkodásának irányításán és ellenőrzésén, a királyi jogok felkutatásán és érvényesítésén túlmenően kiterjedt a végvárok, a katonaság ellátásának pénzbéli és természetbeni ellátásának biztosítására is. Ehhez pedig a Kamara rendelkezésére álló jövedelmek legfeljebb részbeni fedezetet nyújtottak, így állandó kölcsönökre szorult.

A hadügyi vonatkozású feladatok önmagukban szükségessé tették, hogy a Szepesi Kamara a 15 éves háború kezdetéig tartó időszakban, az északkelet- és kelet-magyarországi végvárrendszer működésének fénykorában mindenekelett a bécsi Udvari Kamarával álljon szoros kapcsolatban, onnan kapja utasításait s oda tegye jelentéseit. Nagyváthy, aki vélhetően először 1578 végéig, vagy 1579 elejéig maradt tanácsosi posztján,²² ezt követően 1582 nyarán tért vissza ismét a Szepesi Kamarához, hogy az eltávozott Pa-

coth János prefektus helyett segítse a hivatal munkáját.²³ Amikor a nyolcvanas évtized közepén azután a hadigazdálkodás minden korábbinál nagyobb terhet rótt a Szepesi Kamara irányítása alatt álló kamarai birtokokra, az immár királyi tanácsosi rangra emelt Nagyváthy Ferencet 1586 januárjában az újonnan létrehozott felső-magyarországi udvarbírói tisztségbe emelte az uralkodói akarat. Hivatali utasítása, amely ekkor előreláthatóan két évben jelölte meg működése időtartamát, az uradalmi jövedelmek kezelését és a végvárok ellátását illetően alig valamivel a Szepesi Kamaráénál kisebb hatáskört biztosított a számára. Jogot adott az udvarbírók felvételére és elbocsátására, számadásaik ellenőrzésére, az urbáriumok átvizsgálására, a borkimérés és -kereskedelem, az erdőgazdálkodás, a tizedbérletek felügyeletére, a jobbágyság helyzetének szemmel tartására, a végvári katonaság élelmezésének intézésére. Az instrukció éves fizetését és úti átalányát 1000 tallérban határozta meg.²⁴

Főudvarbírói működésének vizsgálata meghaladja e közlemény kereteit. Azt a következtetést azonban a végrendelettel összefüggésben leszűrhetjük, hogy Nagyváthy számára ezek az évek, 1592 április végén bekövetkezett felmentéséig, nem jártak kedvezőtlen eredménnyel. Láthatóan nemcsak tisztviselője, de egyik jelentős hitelezője is volt uralkodójának, akinek több ezer forintot kölcsönzött a végvárok szükségleteire. Hagyatkozásai az Udvari Kamara vezetőire és más tisztviselőire, a Magyar Kamara egyes tisztviselőire, láthatóan kitűnő kapcsolatokat sejtetnek. 1595-ben bekövetkezett halála után²⁵ mindenesetre végrendeletének végrehajtásával kapcsolatban Mátyás főherceg vizsgálatot rendelt el annak a tisztázására, hogy a Nagyváthynak alárendelt udvarbírák okoztak e az ő tudtával kárt a kincstárnak. Ha így történt, akkor a kárt a szolgálatai fejében számára ígért 4000 forintból kell megtéríteni – írta a főherceg helytartó.²⁶

A végrendelet, amely kitűnő szemléltetője a jelentéktelen kisnemes familiárisból értelmiségi attitűddel rendelkező, kölcsönügyletekkel foglalkozó pénzügyi tisztviselővé, királyi tanácsossá felemelkedett Nagyváthy pályájának, képet ad szerény ingatlan vagyónáról (Kassa és Pozsony külvárosi kertes házáiról, tarcali szőléjéről, a török kézen lévő Budán fekvő házáról és szőléjéről) az ingatlanokhoz mérten jóval jelentékenyebb udvartartásáról (10 servitor, szakács, varga, kocsis, előfogatos), 30 000 forintot meghaladó készpénzéről és meghatározhatatlan értékű kincseiről. (150 márka színezüst, 6 márka színarany, 13 ara-

nyozott ezüst kupa, 4 ugyanilyen kanta, továbbá gyeratyatartók, poharak, ivócsészék, evőeszközök.) A kincsek eredetéről a végrendeletben három kivétellel nem esik említés, amikor is Oláh Miklós érsek egykori tulajdonaként jelöltek meg egy fekete bársonytokban lévő aranyozott ezüsből készített német kardot, egy ezüst olvasót és egy ezüst csengettyűt. Az olvasóról Monoszlói András pozsonyi prépost, később veszprémi püspök 1601-ben kelt végakaratóban úgy emlékezett meg, mint ami egykor Lajos királyé volt.²⁷ A készpénz Nagyváthy előadása szerint az uralkodónak a végvárak szükségleteire kölcsönzött, és visszafizetendő 13 000 forintból, a kamarai szolgálatban szerzett érdemeiért kapott 4000 fl. jutalomból és a szüleitől örökölt 8000 forintból tevődött össze. Kétséggel csupán ez utóbbinak az eredetét illelhetjük, hiszen kevésbé valószínű, hogy a hajdani fiatal érseki komornyik ekkora summával rendelkezett volna már ifjú korában.

A végrendeletben kedvezményezettek körében az általános szokásoknak megfelelően az uralkodó és Ernő főherceg álltak az első helyen, őket a pozsonyi aggok háza, majd néhány egykori tisztviselőtársának az árvái, szolgálóinak népes csoportja, testamentáriusai, régi főpapi és világi patrónusai (Fejérvölgy, Monoszlói, Istvánffy), az Udvari Kamara elnöke és őt fő-tisztviselője, két magyar királyi titkár (Verancsics és Himmelreich), néhány kisebb rangú kamarai tisztviselő (a Magyar Kamara és a Szepesi Kamara számvevői, utóbbi registrátora) s néhány ismerőse követte. A sort a patrónusának nevezett gróf Nádasdy Ferenc királyi fővadászmester zárta. Feltűnést kétségkívül a servitoroknak (köztük Nagymihályi Ferencnek, aki 1605-ben Mátyás főherceg titkára, majd egy évtized múltán a Magyar Kamara tanácsosa, akire összes könyvét hagyta²⁸) szétszított jelentős ajándékok s az a tény kelthetnek, hogy a két magyarországi kamara vezetői és tanácsosai közül csak Fejérvölgy elnök szerepelt, míg az Udvari Kamara teljes számban képviselve volt.

Végigtekintve Nagyváthy vázlatosan ismert életén, joggal érezhetjük változatlanul indokoltnak a fél évszázaddal ezelőtt Ember Győző által megfogalmazott kutatási feladatot: „Az újkori magyar hivatalnokosztály a magyar kamara szolgálatában alakult ki. Ennek a folyamatnak a megvizsgálása a magyar közgazdaság-történet legszebb feladatai közé tartozik.”²⁹

In nomine Sanctae et Individuae Trinitatis, Patris et Filii et Spiritus Sancti, Amen.

Ego Franciscus Naghwathi de Bogard Sacratissimae Caesareae et Regiae Maiestatis consiliarius licet corpore debilis mente tamen per Dei gratiam sanus maturaque animi deliberatione de bonis meis a Deo Optimo Maximo concessis tale ultimum et indubitatum condo testamentum: imprimis autem animam meam commendo Domino Deo Creatori et Salvatori meo, corpus autem terrae, de qua sumptum est et usque tempus resurrectionis et extremi iudicii Dei ad quos venturus est. Salvator noster Jesus Christus iudicare vivos et mortuos ad cuius adventum omnes homines resurrecturi sunt cum corporibus eorum; vt interim illic pacifice subspe futurae resurrectionis et vitae aeternae quiescat, donec credentes in filium Dei simulcum anima et corpore glorificabunt post resurrectionem carnis. Illudque in eo loco sepeliri uolo et peto, ubi illis videtur, qui curam sepulturae meae habebunt. Ad sepulturam autem et vestituram lugubrem servitorum meorum lego Hungarorum florenorum trecentos, de quibus si quid a sepultura remanserit, id egenis et pauperibus distribuatur. Sacratissima Caesarea et Regia Maiestas, dominus meus clementissimus, debet mihi nomine mutui vsque ad septimum diem mensis Octobris anni nonagesimi primi Hungarorum florenorum novem mille, quos in officio supremi proviseratus [sic!] ad inevitabiles necessitates confiniorum partium regni Hungariae superiorum ex meo proprio erogavi uti in rationibus meis diu iam exhibitis ac revisis clare constat. Eademque Sacratissima Caesarea et Regia Maiestas pro fidelibus meis servitiis in officiis perceptoratus Camerae Hungaricae et consiliariatus Camerae Scepusiensis prestitis nomine gratiae quattuor millia tallerorum benigne obtulit prouti litterae Suae Maiestatis Caesareae et Regiae assecuratoriae, die prima mensis Maii anni octuagesemi quinti, Pragae emanatae testantur. Utraque igitur summa, quam mihi Sua Maiestas Caesarea debet, constituit Hungarorum florenorum tredecim mille, ex quibus tredecim millibus florenorum relaxo et condono Suae Caesareae et Regiae Maiestati, domino meo clementissimo, florenorum bis mille, Serenissimo autem Principi, Archiduci Austriae Ernesto, domino meo clementissimo ex eadem summa tredecim millium florenorum lego florenorum mille, reliquos vero decem mille florenorum lego ad usum pauperum scholasticorum studiosorum. Ita, ut illis decem millibus florenorum hungarorum, domini huius mei testamenti executores aliqua bona possessionaria emant, ut ex fructu et proventibus illorum bonorum perpetuo pauperes studiosi, tot, quot fieri potest in scholis et gimnasiis alantur, qui primum Deo et Patriae, proximoque in servire et utiles esse possint.

Item xenodochio Psoniensi lego florenos trecentos. Reverendo patri fratri Matthiae Borhy provinciae Hungariae ministro lego florenos trecentos. Orphanis quondam Francisci Warallaiensis, secretarii Camerae Hungariae lego florenorum centum, orphanis quondam Matthiae Ebeczki consilarii Camerae Hungariae lego florenorum centum. Joanni Baychi et orphanis sororis suae lego florenorum quadringentos, Stephano Herczegh Cassoviensi hospiti meo lego florenorum centum et quinquaginta, Simoni Monachith antiquo servitori meo lego florenorum mille quingentos et cantharum unum paruum argenteum in margine deauratum, nec non vineam unam in promonthorio Tarczaliensi sitam; et hortum meum cum domuncula in suburbio Cassoviensi habitum. Andreae Rutter servitori meo lego florenorum mille quingentos et unam cuppam argenteam deauratam necnon equos meos cum curribus domumque meam in suburbio civitatis Psoniensis in Ispitalwca habitam, Joanni Belleyensi servitori meo lego florenorum mille, cuppam unam argenteam deauratam et domum Budensem ex opposito Ecclesiae S. Georgii versus occidentem sitam ac vineam in promonthorio Zentgelerth hegye non longe a sepultura ludeorum habitam cum Dei gratia Buda recuperabitur et ad manus christianorum pervenerit. Francisco Naghmyhaly servitori meo lego florenorum quingentos, cuppam unam argenteam deauratam et omnes libros meos. Francisco Bixy servitori meo lego florenorum quinquaginta. Matthiae litterato Kys servitori meo lego florenorum quinquaginta. Martino Horwath servitori meo lego florenorum quinquaginta. Joanni Oroz servitori meo lego florenorum quinquaginta. Melchiori Kopaz sartori, servitori meo lego florenorum viginti quinque. Stephano Kynisy coco, servitori meo lego florenorum viginti quinque et omnia instrumenta culinaria. Danieli Kainmayer servitori meo lego florenorum viginti quinque. Lucae Salgay servitori meo lego florenorum viginti quinque. Georgio Illiavinesi aurigae meo lego floreni quinque. Benedicto Kakasfalwsiensi forraitero meo lego florenorum viginti quinque. Dominis executoribus meis D(omino) Gabrieli Zenthgeorgi, D(omino) Joanni Zallowzky et D(omino) Jacobo Wizeleti lego florenorum mille quingentos et duas cuppas argenteas deaureatas ac duodecim coclearia cum duodecim furcellis argenteis. Et rogo Dinationes Suas propter Deum, ut hoc onus executionis suscipiant ac fideliter et diligenter sub salute animarum suarum exequant. Lectisternia omnia, tapeta et mea vestimenta necnon locicam vnam integram, galeam unam manicarum ex lorica, par unum chyrothecatam ex lorica, par unum Kwrczin, unum

cum veluto flanii (sic!) coloris et duas frameas argentatas lego servitoribus meis Andreae Rutter, Joanni Bellusiensi et Francisco Naghmihaly. Reverendissimo Domino Stephano Feyerkeöy Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis per Hungariam Locumtenenti et Camerae Hungariae praefecto lego duo candelabra argentea et frameam unam Germanicam argentatam et deaureatam nigro purpure tectam, quae fuit olim Reverendissimi quondam Domini Nicolai Olahi Archiepiscopatus (sic!) Strigoniensis. Reverendo Domino Andreae Monozloy praeposito Psoniensi lego candelabrum unum ad duas candelas aptum necnon legibulum unum ex argento subtiliter factum et campanulam argenteam, quae fuit olim Reverendissimi quondam Domini Nicolai Olahi Archiepiscopatus (sic!) Strigoniensis. Magnifico Domino Nicolao Istwanffi propalatio Regni Hungariae lego crateram unam argenteam deauratam. Magnifico Domino Georgio Hoffman praefecto Camerae Aulicae lego patinam unam vitus deauratam. Magnifico Domino Wolfgango Jeorger presidi Camerae Aulicae, lego cuppam unam argenteam deaureatam. Domino Anshelmo von Vels consiliario Camerae Aulicae lego cantharum unum argenteum deaureatum. Domino Ludovico Baroni ab Hoyes consiliario Camerae Aulicae lego cantharum unum argenteum deauratum. Domino Joanni a Cincendorff consiliario Camerae Aulicae lego Cuppam unam dupplam argenteam deauratam. Domino Davidi Hagh consiliario Camerae Aulicae lego cantharum unum argenteum deauratum. Domino Laurentio Nieremberger secretario Camerae Aulicae lego tria pocula argentea cum manubriis unius formae vitus deaurata. Domino Tiburcio Himelreich Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis secretario lego cuppam argenteam unam deauratam. Domino Fausto Verancio Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis secretario lego cuppam unam argenteam deauratam. Michaeli Ztanysniaki perceptori Camerae Hungaricae lego cuppam unam argenteam deauratam. Lucae Kys Timaviensi lego cuppam unam argenteam deauratam. Georgio Kaprunczaj perceptori Camerae Scepusiensis lego cuppam unam argenteam deauratam. Davidi Mors registratori Camerae Scepusiensis lego quatuor pocula argentea, in unum conuenientia in marginibus deaurata. Blasio Theomöswari in Eperyes commoranti lego poculum argenteum cum coapertorio in marginibus deauratum. Lazaro Hoffman lego cuppam unam argenteam deauratam. Georgio Kauczenpach annonario Cassoviensi lego cuppam unam argenteam deauratam. Residua autem bona mea, pecunias videlicet res aureas argenteas annulos et pensilia

cum lapidibus non multum preciosis ac clenodia domus lego ad sustentationes viduarum, pauperum et elocaciones pauperum virginum ac aliarum debiliūm pauperum personarum, quae omnia conscienciose Domini Executores exponant. Huius autem mei testamenti constituo tutorem, patronum meum confidentissimum Spectabilem ac Magnificum Dominum Franciscum de Nadasd Agazonum Regalium Magistrum ac Sacrae Caesareae et Regiaeque Maiestatis Consiliarium et demisse, Suam Magnificentiam oro, ut pro sua pietate christiana, hoc presens meum testamentum defendere ac tutare dignetur. Legoque Suae Magnificae Dominationi (ex) externitate meorum facultatum duos orbis siue circulos argenteos magnos ex una parte deauratos et sedecim paria fibularum latarum ex una parte deauratum. Siquis autem hoc meum testamentum per me rite et legitime factum infringere aut violare attentaverit vel consilium violandi illud dederit. Dominus Deus, qui iustus est iudex vivorum et mortuorum et nulla latent, secreta puniat eum in corpore et anima, in hoc et in futuro seculo, ne quis in damnum pauperum et servitorum ac amicorum meorum nec in perniciem animae suae attentet, pro Deo rogo et oro. Habeo autem in parata pecunia in diversis monetis et in variis debitis florenos Hungaricos octo mille a parentibus

relictos non servitiis acquisitos. Imo potius ab eo toto tempore, quo Suis Maiestatibus servio ultra sallarium plus quam decem millia florenorum erogavi. Item in rebus argenteis habeo circa marcas centum et quinquaginta et in rebus aureis videlicet catheris, annulis et pensilibus circa marcas sex. Vestes, tapeta et culcitrae et alia domus clenodia ac utensilia in registro conscripta sunt. Actum Posonii, coram testibus infrascriptis Reverendis, Circumspectis ac Nobilibus Dominis Matthia Submontano, Luca Tarszolicz ecclesiae Posoniensis canonicis. Andrea Matterna iudice, Stephano Herczegciue civitatis Cassoviensis, Joanne Zalowzki dicatore Comitatus Trenchiniensis ac Mattheo de Beneteo publico notario Capituli Posoniensis. Die decima octava mensis Februarii Anno 1593.

Franciscus Naguati de Bogard manu propria Nomina quoque testimonia sunt subscripta et sigilla eorum impressa.

Archiv mesta Bratislavy (Pozsony város levéltára). Testamenty (Libri testamentorum) 5. Köt. 295v–296v. fol. (másolat).

Geccsényi Lajos

JEGYZETEK

* Köszönettel tartozom mindazoknak, akik e kis közleményhez adatokat bocsátottak a rendelkezésemre, vagy sietősen végzett kutatásaim során segítettek a munkám: Pálffy Gézának, Fazekas Istvánnak, Kenyeres Istvánnak, Németh Istvánnak, Tóth Krisztiánának és Csombor Erzsébetnek (Esztergom).

¹ *Acsády Ignác*: A pozsonyi és szepesi kamarák. 1565–1604. Bp., 1894. 51.

² *Ember Győző*: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. A Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság és hivataltörténet 1. Bp., 1946. (továbbiakban: *Ember Győző* i. m.) 131–135.; *Szűcs Jenő*: A Szepesi Kamarai Levéltár 1567–1813. Bp., 1990.; *Nagy István–F. Kiss Erzsébet*: A Magyar Kamara és egyéb kincstári szervek. Szerk. *F. Kiss Erzsébet*. Bp., Magyar Országos Levéltár, 1995.

³ *Fallenbüchl Zoltán*: A Magyar Kamara tisztviselői a XVII. században. *Levéltári Közlemények* 1968. 233–268. és *Uő*: A Szepesi Kamara tisztviselői a XVII–XVIII. században. *Levéltári Közlemények* 1967. 193–236.

⁴ Lásd *Holl Béla*: Ferenczffy Lőrinc. Egy magyar könyvkiadó a XVII. században c. kitűnő munkáját. Bp., 1980. 11.

⁵ *Nagyváthy Antalt* 1543-ban Báthory András az uralkodóhoz írt levelében dévényi várnagyként említi. 1549-ben már ítélmester: *R. Kiss István*: A magyar helytartótanács I. Ferdinánd korában és 1549–155. évi leveleskönyve. Bp., 1908. (továbbiakban: *R.*

Kiss István im.) 174., 219.; *Nagyváthy Bálintról Iványi Béla*: Mossóczy Zakariás és a magyar Corpus Iuris keletkezése. Bp., 1926.: *gellénfalvai Nagyváthy Ferencet* mint élelmezési felügyelőt említik az 1597. évi dekrétum 25. cikkelye 7. pontjában. Magyar Törvénytar-Corpus Iuris Hungarici. Bp., 1899. 821., végrendelete az Esztergomi Székesfőképtalan Hiteleshelyi Levéltárában, felváltási jegyzőkönyvek. 10. k. 512. p.

⁶ Magyar Országos Levéltár, P 1837 Melczer család levéltára 5. csomó 49. tétel.

⁷ Esztergomi Székesfőképtalan Hiteleshelyi Levéltára, Capsa 1. Fasc. 1. No. 4.

⁸ Oláh Miklós végrendelete. Közli: *Merényi Lajos* In: *Történelmi Tár*. Bp., 1896. 136–159. (1562. szeptember 14., Bécs).

⁹ Esztergomi Székesfőképtalan Hiteleshelyi Levéltára. Felváltási jegyzőkönyvek. 2. k. 409. fol. Oláh Miklós 1564 áprilisában Nagyváthy kérésére elrendelte a kúria birtokába zálog címen történő bevezetést. Uo. Capsa 10. Fasc. 10. No. 11.

¹⁰ Uo. Capsa 40. Fasc. 8. No. 3.

¹¹ Lásd a 8. számú jegyzetet.

¹² Slovensky Nationalny Archiv, Bratislava. A Pozsonyi Káptalan Hiteleshelyi Levéltára. Felváltási jegyzőkönyvek. 13. k. 860–861. fol.

¹³ *R. Kiss István* im. CCXII. p.

¹⁴ *Holl Béla* idézett műve mellett *Galavics Géza*: Személyiség és reneszánsz portré. Ismeretlen magyarországi humanista portré: *Mossoczy Zakariás* arcképe c. tanulmányát, illetve *Mikó Árpád*:

Janua Mortis. Nicasius Ellebodus (1535–1577) síremléke. Adalék a Radéczi kör műpártolásához c. tanulmányát említhetjük. Mindkettő a Collectanea Tiburtiana. Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére. Szeged, 1990 c. kötetben. Az idézet a 423. oldalon.

¹⁵ Esztergomi Székesfőkáptalan Hiteleshelyi Levéltára. Capsa 12. Fasc. 3. No. 8.

¹⁶ Magyar Országos Levéltár, E 150 Acta ecclesiastica Fasc. 19. No. 44.

¹⁷ Magyar Országos Levéltár, E 21 Benigna mandata 553. köt. 11. és 45. fol.; továbbá Österreichisches Staatsarchiv, Wien (továbbiakban: ÖStA), Hofkammerarchiv, (továbbiakban: HKA) Hoffmann Ungarn, RN 52. 1587 Dez. 162–187. fol.

¹⁸ Ember Győző: i. m. 136–138.

¹⁹ V.ö.: Szűcs Jenő hivatkozott művével. 21–22. old.

²⁰ Jezerniczky szerepelt abban a jegyzékben, melyben Oláh Miklós familiárisait sorolták fel uruk halálakor. Magyar Országos Levéltár, E 156 Urbaria et conscriptiones 75/82. – megjelent a Történelmi Tárban Új folyam. Bp., 1901. 461–462. Adatok Oláh Miklós esztergomi érsek életéhez II. – A Szepesi Kamaránál elfoglalt állására ld. Szűcs Jenő kötetét. (i.m. 27–28.)

²¹ Hoffmannra lásd uo. 23., azzal, hogy Hoffmann György nem azonos az Udvari Kamaránál szolgálatot teljesített Georg Hoffmannal. Előbbi pozsonyi beosztására: ÖStA HKA RN 52. 1587 Dez. 162–187. fol.

²² A Szepesi Kamaránál elsősorban az E 249 Benigna Man-

data sorozat iratai tartalmaznak elszórt adatokat Nagyváthy hivatali működésére. 1579-es felmentésére E 249 Benigna Mandata 1579/259.

²³ Uo. 1582/161. Ernő főherceg leirata a Szepesi Kamarához. 1582. július 14. Továbbá ÖStA HKA RN 44. 1582 Febr. Fol. 40–47., 1582 Marz. Fol. 302–309., 443–446., RN 45. 1582 Mai Fol. 118–119.

²⁴ Uo. 1586/1., 2. (mellékletében az instrukcióval), 5. Ernő főherceg leiratai a Szepesi Kamarához. 1586/46. Ernő fhg. leirata Nagyváthy Ferenc beiktatásáról 1586. március 20. A főudvarbírói tisztség létrehozását mindeddig egyetlen hivaltörténeti munka sem tárgyalta. Napjainkban Kenyeres István budapesti levéltáros-történész foglalkozik a főudvarbírói instrukció elemzésével.

²⁵ Halálának pontos időpontját nem ismerjük, 1595. március 17-én már a Balassa Menyhért malackai kastélyában maradt ingóságait leltározták. A végrendelet végrehajtói egy 2 márka 7 lat súlyú aranyozott ezüstláncot adtak Balassának, azért, hogy megőrizte a tárgyakat.

²⁶ Uo. 1595/53. és 108. Ernő fhg. leiratai a Szepesi Kamarához.

²⁷ Magyar Országos Levéltár E 150 Acta ecclesiastica Fasc. 19. No. 47.

²⁸ ÖStA Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarische Akten Fasc. 147. Konv. B. Fol. 43–44. és Ember Győző i. m. 132.

²⁹ Ember Győző i. m. 135.

SZERKESZTŐSÉGI TÁJÉKOZTATÓ

Értesítjük T. Előfizetőinket, hogy az 1999. évi 1–4. füzet idegen nyelvű összefoglalóját a 2000. év 1. füzetében közöljük.

„SEM INGYEN, SEM ELLENSZOLGÁLTATÁSÉRT”

Az investitúra és kánoni választás fogalmának történetéhez

Történetírásunk kevés kivételtől eltekintve, általában nem szokta kétségbe vonni azt a híradást, amely szerint 1106 októberében Kálmán király a guastallai zsinaton a pápa tudomására hozta, hogy az Isten törvényének alárendeltjeként, a pápa intelme előtt meghajolva, lemond „a püspökök investitúrájáról, amelyet eddig őseink birtokoltak (investituram episcoporum hactenus a maioribus nostris habitam)”, „ami pedig ha netán az illetén választásokban nem kánonszerűen, azzal ellenkezően történt, attól a jövőben Isten akarata szerint óvakodni fogunk (et si quid in electionibus huiusmodi minus canonice retroactum est, de caetero Deo volente cavebimus)”¹

A következőkben a lemondás szövegezésében előforduló két kifejezés, a püspökök investitúrája és választásuk kánonszerűsége fogalmi átalakulásának megvilágításához kívánunk hozzájárulni a XI. század második felére nézve.

Sägmüller nemzetközi tekintélyű, sok évtizedes tankönyve szerint az investitúra „eredetileg magának a hivatalnak szimbólumok alkalmazásával fogatosított átruházását jelentette. Így volt még a dekretális jogban is...”²

A szó eredeti jelentése a XIII–XIV. század folyamán sem merült feledésbe. Az Ordo Romanus XIII. szerint az új pápát nyomban megválasztása után a bíboros diakónusok priorja skarlátszínű kappába burkolta mondván: „Rád ruházom a római pápaságot, hogy élén állj a Városnak és a világnak (Investio te de papatu Romano, ut praesis urbi et orbi)”³

A kifejezés egyházi, korántsem feltétlenül hűbérjogi használatának fejlődésével teljes összhangot mutat világi hűbérjogi alkalmazása. Mértékadó szerző, H. Mitteis állapította meg erről: „Nincs szükség arra a kerülőútra, hogy feltegyük: előbb a hivatali jószág, a *pertinentia comitatus* lett hűbérre és a hivatal az-

után sodródott bele ebbe a fejlődésbe. Itt, mint mindenütt, úgy történt, hogy a tartozék osztozott a lényeges dolog sorsán, s nem fordítva. Már az alkalmazott jelképek (korona, pálca, zászlós lándzsa) arra mutatnak, hogy a hivatalt magát tekintették a hűbérbe adás tárgyának. A hivatalok is feltétlenül járadékforrások voltak és ... átruházásuk szimbolikája hasonlóan formálódhatott, mint a földdaraboknál. Csak a XIX. század túlnyomóan magánjogias gondolkodása ismerhette félre, hogy a szó legteljesebb értelmében a hűbérbe adás tárgya nem föld volt, hanem közhatalom (...dass nicht Land, sondern öffentliche Gewalt das Lehnsobjekt im vollsten Sinne des Wortes war). Ha pedig a hivatalokat így a hűbérjog formái közt adományozták, olyan formák közt, amelyek a magánjogban is alkalmazást találtak, ez nem jelentette a hivatalok privatizálását, állami jellegük elvesztését. A vazallusra a közhatalom egy darabját bízták, s a hűbérjog biztosítékot adott neki arra, hogy háborítatlanul gyakorolhatja, amíg éppen a hűség kereteihez tartja magát.”⁴

Az *investire* ige és a belőle származó főnév, az *investitura* tehát mind az egyház életében, mind a hűbéri világi jogban eredetileg és elsődlegesen valamilyen hivatal, tisztség átruházását jelentette, s csak másodlagosan a hivatal tartozékának, a földbirtoknak az adományozását. Amikor tehát Szent László az általa alapított zágrábi püspökség főpásztorává az alkalmasnak talált Duhot rendelte ki („delegavit”), vagy amikor II. Béla „kegyelméből Fancica a bácsi érsekségre helyeztetett át (translatum est)”, a zágrábi egyházmegyébe pedig „Macilinus rendeltetett püspöknek (episcopus ordinatus est)”, mindkét király investitúrát, hivatalra kinevező cselekményt gyakorolt.

A püspökségekre az uralkodók által való ilyen kinevezéseket magától értetődőnek tekintette a XI.

század is. Szent István kortársa, Theotmar merseburgi püspök a püspöki székek adományozását („omnes episcopatus ... sua distribuere manu”) így minősítette: „Erről csakis királyaink és császáraink intézkednek: ők a nagy Úristennek ebben a zarándok életben a helytartói és méltán állnak az Ó többi főpásztora felett.”⁵

Kálmán magatartását uralma elején érdekesen jellemzi prágai Cosmas. 1099-ben a cseh herceg a Kálmánnal való találkozáson kérte fel Szerafin esztergomi érseket, hogy szentelje áldozópappá Hermann diakónust, akit mint választott prágai püspököt IV. Henrik császár már előbb felruházott a pásztorbottal és a gyűrűvel. Szerafin azután Esztergomban áldozópappá szentelte Hermannnt, s vele együtt a már házasember Cosmast, a történetírót. Ez bizony mind a püspökkinevezés, mind a cölibátus dolgában éles szembehelyezkedés volt Rómával.⁶

A német uralkodók közül III. Henrik (1039–1056) gyakorolta a legnagyobb befolyást az egyházi méltóságok, köztük a pápai szék betöltésére. „Alatta az egyházi és kolostori reform gondolata ismét uralkodóan került előtérbe. Magát a királyt minden cselekedeténél nagyfokú idealizmus és szigorúan egyházi-as gondolkodás töltötte el. A püspökségek adományozásánál tudatosan mondott le minden ellenszolgáltatásról, amely csak látszatát is kelthette a szimóniának. Azonban az volt élete tévedése, hogy azt hitte: világi uralkodó megújíthatja az egyházat és emellett szilárdan kézben is tarthatja. ... 1046-ban... három egymással vetélkedő pápát buktathatott meg és Suitbert, a bambergi német püspököt emelhetette helyükbe. A rómaiak választójogát úgy kapcsolták ki, hogy Henrik biztosította magának a Patricius Romanorum méltóságát és ezzel a választásnál a döntő szerepet.”⁷

Az egyházi méltóságok betöltésénél a világiak, köztük a királyok meghatározó szerepét, vagy egyáltalán befolyását, rendszerint a kinevezendő által nettán teljesítendő ellenszolgáltatás, a szimónia veszélyére hivatkozva, tehát mintegy az aktus tisztaságát védve kifogásolták. Ám igazában ennél sokkal többről volt szó, ti. elvi kérdésről, a világiak szerepéről az egyházban.

Világosan kifejezi ezt II. Miklós pápa 1059. évi római zsinatának 6. kánonja: „Világiaktól semmiféle módon ne szerezzen egyházat senki klerikus, vagy áldozópap, sem ingyen, sem ellenszolgáltatásért.”⁸

Részletesebben fejtette ki a tilalmat VII. Gergely 1078. évi zsinata: „...senki klerikus ne fogadja el püspökség, apátság vagy egyház investitúráját császár, vagy király, vagy bárki világi személy, férfi vagy nő kezéből”.⁹ Gergely idézett kánonjának előzményeként is, és a terminológia szempontjából is érdekes Die-i Hugó pápai legátus 1078. januári franciaországi zsinatának végzése: se püspök, se apát, se pap, se a klérus más tagja ne fogadja el király, gróf, vagy egyéb világi ember kezéből püspökség, apátság vagy egyház vagy egyházi dolgok adományozását („donum”).¹⁰

Az egyházi méltóságok betöltésének VII. Gergely által követelt új módja tehát a laikusok közé sorolt királyok addigi hivataladományozásának, investitúrájának teljes mellőzése, és helyette az illetékes egyházi fórum általi kizárólagos hivatalra emelés lett. Ezzel természetesen az egyházi hivatalra való kánoni választás addigi fogalma is megváltozott. A régi lényegét Paul Schmid tömören így fogalmazta meg: „A közösség electio-ja annak az egyetértésnek az aktusa, amellyel elfogadták a legtöbb esetben kívülről bemutatott jelöltet.”¹¹ Szabadságát az egyházak részére a X–XI. században is számos császári és uralkodói kiváltság biztosította.

A gregoriánus szemléletnek megfelelő kánoni választást Tellenbach ekként mutatta be: „Az új nézetek szerint az nem volt már választás, ha egy máshonnet kiszemelt püspök a választói testület egyetértésére talált, hanem ténylegesen ennek magának (a testületnek) kellett a kiszemelést is megvalósítania. Az eredmények először nem voltak nagyon jelentősek; száz évnél is tovább tartott, amíg a kánoni választás új fogalmát mindenhol megértették és elfogadták.”¹²

A laikusok általi investitúra, valamint a kánoni választás VII. Gergely kora előtti és utáni fogalmi közötti alapvető különbségek ismeretében nem tartjuk megalapozottnak – legalábbis e szempontból – Kálmán guastallai jogfeladása hírének kétségbe vonását.

Gerics József–Ladányi Erzsébet

JEGYZETEK

¹ *Diplomata Hungariae antiquissima. Edendo operi praefuit Georgius Györffy.* Bp., 1992. vol. I. nr. 128., 351.

² *Sägmüller, Joh. Bapt.:* Lehrbuch des katholischen Kirchenrechts. Freiburg im Breisgau. 1914³ I. 314. 7. jegyzet.

³ Idézi *Ullmann, Walter:* Die Machtstellung des Papsttums im Mittelalter. Idee und Geschichte. (Aus dem Englischen übertragen von *Möser-Mersky, Gerlinde.*) Graz–Wien–Köln. 1960. 463. 31. jegyzet. – Az Ordines Romani-ról lásd *Erdő Péter:* Az egyház-jog forrásai. Történeti bevezetés. Bp., 1998. 143.

⁴ *Mitteis, Heinrich:* Der Staat des hohen Mittelalters. Weimar, 1962⁷. (a továbbiakban: *Mitteis i. m.*) 65–66.

⁵ A zágrábi püspöki székhely Szent László általi alapításáról és oda püspök kinevezéséről, a bácsi érsekségre II. Béla kegyelméből való áthelyezéséről és a zágrábi püspök hasonlóképpen való kinevezéséről lásd *Felicián érsek 1134. évi oklevelét, Cod. dipl. regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae.* (Collegit et digessit *Tad. Smičklas.*) Zagrabiae, 1904. II. 42–43.; Az idézett krónikarészlet: *Thietmari Merseburgensis Episcopi Chronicon. Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum.* (Post editionem *Joh. M. Lapenbergii recognovit Fridericus Kurze.*) Hannoverae, 1889. 16.

⁶ *Pauler Gyula:* A magyar nemzet története az Árpád-házi kirá-

lyok alatt. Bp., 1899² I. 189. (Pauler tévesen Hermann püspökké szenteléséről ír papszentelés helyett.); *Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag.* (Herausgegeben von *Bretholz, B.*) Berlin, 1923. 167–171.

⁷ *Mitteis i. m.* 146–147.

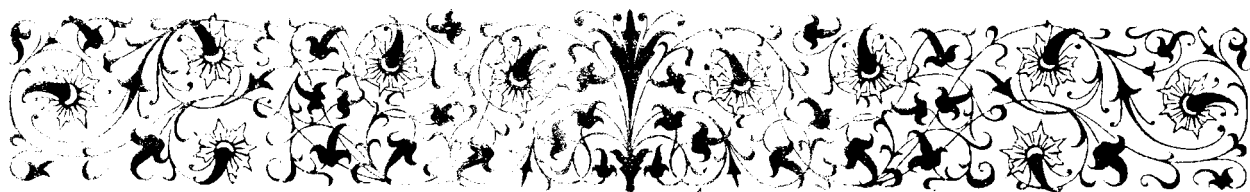
⁸ „Ut per laicos nullo modo quilibet clericus aut presbyter obtineat ecclesiam, nec gratis, nec pretio.” *MG Constitutiones I.* 547. nr. 384.

⁹ „Ut nullus clericorum investituram episcopatus, vel abbatie vel ecclesie de manu imperatoris vel regis, vel alicuius laice persone, viri vel femine suscipiat.” *Das Register Gregors VII.* (Herausgegeben von *Caspar, Erich*) Berlin, 1923. 403.

¹⁰ Idézi *Tellenbach, Gerd:* Die westliche Kirche vom 10. bis zum frühen 12. Jahrhundert. Göttingen, 1988. 150–151.

¹¹ *Schmid, Paul:* Der Begriff der kanonischen Wahl in den Anfängen des Investiturstreits. Stuttgart, 1926. 23. Ebben az értelembe kell magyarázni *István Nagyobb Legendájának* azt a hírt, hogy *István „electione canonica”* állította *Asztrikot* az esztergomi érsekség élére. (*Szentpétery, SRH. II.* 383.)

¹² *Tellenbach, Gerd:* *Libertas. Kirche und Weltordnung im Zeitalter des Investiturstreits.* Stuttgart, 1936. 135.

SCHEDIUS ÉS AZ ISKOLAÜGY

Schedius Lajos talán az utolsó magyar polihisztor volt, aki életében (1768–1847) foglalkozott esztétikával, teológiával, földrajztudománnyal, csillagászattal, történelemmel, irodalommal, selyemhernyó-tenyésztéssel és gyapotültetvénnel. Szerkesztett folyóiratot, vezetett színházat, tudós és ismeretterjesztő volt egyszerre. A közéletben szabadkőműves jakobinusként és az udvar hűséges embereként is emlegették. Hazafi és világpolgár, aki keveset írt magyarul, de rengeteget tett a magyar művelődésért. E téren szükségesnek tartotta a munkát az alapoknál kezdeni, ezért foglalkozott az oktatásüggyel, az elméleti pedagógiával, ezért lett iskolaalapító és felügyelő.

Schedius Lajos szülei német ajkú, győri, protestáns polgárok voltak, akik taníttatni tudták 1768. december 20-án született fiúkat. Schedius a pozsonyi líceumba, majd a soproni gimnáziumba járt, ahol klasszikus műveltséget, esztétikai ízlést és öntevékenységet tanult. Egyetemi éveit – 1788-tól – Németországban, Göttingában töltötte. Itt a neohumanizmus virágzott ekkor, amelynek célja az antik szellemi élet megragadása és újraértékelése volt, nem a hasznosság, hanem az elvont értékek szerint. Tanulmányozta a görög és római irodalomtörténetet, régiségtant, művészettörténetet, teológiát és történelmet. Sokoldalú képzésben vett részt, ami a tanári hivatásra is tudatosan felkészített. Iskolaszervezői érdeklődése ide is visszavezethető.

Három esztendő telt el tanulással Göttingában, hazatérve azonnal megpályázta a pesti egyetem esztétika tanszékét, amit Mária Terézia állított fel még 1774-ben. A verseny rendkívül éles volt: 19 pályázó közül az egyetem magisztrátusa Schediust javasolta első helyen, a Helytartótanács többsége viszont a budai gimnázium exjezsuita professzorát Tóth Farkast részesítette előnyben, a nádor azonban Schedius mel-

lett volt. Az államtanács, a katolikus szellem alapján Tóth Farkas mellé állt. Ferenc császár váratlanul mégis a protestáns Schedius kinevezése mellett döntött 1792. március 31-én. Schedius Lajost 1792. május 21-én délelőtt iktatták be professzori állásába és délután már megkezdte előadásait.¹

Ezzel megindult egy nagy ívű és nagyhatású értelmiségi pálya, amelyből most csak az iskolaüggyel foglalkozó tevékenységet emeljük ki. Schedius figyelme a Martinovics-féle perek, a retorzió hullámai után – amelyek őt is majdnem elérték – a magyar evangélikus egyház, ezen belül az egyházközségi iskolák felé fordult. Egyházközségi jegyzőként szorgalmazta a pesti evangélikus iskola létesítését. 1796-ban, egy tanítóval, egy evangélikus osztály megkezdte működését Pesten.² Az iskola – más evangélikus tanintézetekkel együtt – szép fejlődést mutatott a következő évtizedekben. A magyar evangélikusok 1804 februárjában tartott egyetemes gyűlése határozatot hozott saját tanrendszereinek felülvizsgálatára és egységesítésére. Az egyházkerületek iskolaügye eltérő és koordinálatlan volt. Ezt kívánták megváltoztatni közös tanulmányi rendszer és tanterv elkészítésével, amire megbízást adtak Lovich Ádám evangélikus szuperintendensnek és Schedius Lajos egyetemi tanárnak. Munkájuk eredményét már 1805-ben az egyetemes gyűlés elé terjesztették. A kialakított tanulmányi Systema Schedius Lajos szerkesztésében 1806-ban jelent meg.³ „A tanterv Schedius egyéniségében összeolvadó különböző irányok hatását mutatja, főleg a neohumanizmusét, a felvilágosodás gyakorlatiasságát és Pestalozzi elveit.”⁴ Schedius nevelési elvei az ember természetes képességeinek kifejlesztését célozták, szabadságra és önállóságra kívánta a tanulókat nevelni. A tantervi követelmények ezt az eszmeiséget képviselték.

A Systema⁵ két fő részre oszlik: az első az iskolai oktatással, a második az iskolaügy vezetésével foglalkozik. Az első részben szó esik a falusi iskolákról, a polgári iskolákról, a latin iskolákról vagy gimnáziumokról, a filozófiai tanintézetekről vagy líceumokról, a teológiai és jogi tanulmányokról és a leányiskolákról. A felosztás a társadalmi helyzethez, az életpályán való elhelyezkedés céljához, a megfelelő műveltség biztosításához igazodik.

A falusi iskolák elvileg 3×2 évre oszlanak, kb. 12 éves korukig járnak ide a tanulók. A tanítás nyelve az anyanyelv. A tanulók – a tanterv szerint – derék keresztyén emberek, szorgalmas parasztok vagy kézművesek lesznek. A polgári iskolák, a városi polgárság iskolái, elvileg nyolc évig nevelnek, eszes embereket, serény polgárokat képeznek, és előkészítenek a latin iskolákra is. A tanítás nyelvét az adott városban többségben levő nyelv adja, nevezetesen vagy magyar, vagy német. A latin iskolák, vagy gimnáziumok, általában 12 éves kortól, a különböző hivatalokra, a latin nyelv ismeretére és a magasabb tudományok későbbi elsajátítására nevelnek, általában 5 esztendő alatt. Ezután következnek a filozófiai tanintézetek vagy líceumok, amelyek a gimnázium után a fontosabb állami hivatalokra, magasabb tudományokra és tanításra készítik fel tanulóikat, gyakorlatilag 2 év alatt.

A Systema az egyes iskolafajtáknál szól a tanítás céljáról, módjáról, a tankönyvekről, a tanítókról és tanárokról. A gimnázium esetében kiemeli a szükséges segédeszközök szertári gyűjteményét is. Ezek: „A természet tárgyainak valamint termékeinek gyűjteménye, Iskolai atlasz vagy földrajzi mappák gyűjteménye, Fizikai, csillagászati felszerelések, Gimnáziumi könyvtár.”⁶

A második fő rész az iskolaügy vezetőivel és azok kötelességeivel foglalkozik. Szól a falusi iskolák, a polgári iskolák és a latin iskolák vezetőiről. Részletezi az igazgatók kötelességét. Ennek során kiemeli a tanítók rendszeres módszertani képzését, az iskolai rend, fegyelem biztosítását, a szülőkkel való kapcsolattartást, a tanulók felvételéről, rendszeres iskolalátogatásáról, vizsgákról, bizonyítványról való gondoskodást. Igen részletesen beszél az evangélikus egyháznak az iskoláztatás terén mutatkozó hivatásáról, az iskolaállítástól, az oktatáson át a felügyeletig terjedő kötelességéről és jogairól.

A Systema az evangélikus egyetemes gyűlés szorgalmazása ellenére sem vált általánossá. Ennek oka a szűkös anyagi viszonyokban, de főleg az autonómia féltésében keresendő. Ez utóbbit Schedius is figye-

lembe kívánta venni, hangsúlyozta, hogy a „normának” nem szabad a legapróbb részletekig kiterjednie, mert ez megköti a tehetségesek kezét, az alkalmatlankokat pedig úgysem segíti. Egy általános, közös Systema biztosítását azonban Schedius fontosnak tartotta és pályája során ezt segítette elő. Ez a pálya meghatározó jelentőségű volt az evangélikus iskolákra nézve, hiszen Schedius fél évszázadon át szellemi vezére volt ezeknek. Meghatározó szerepet játszott az 1806-os evangélikus tanterv 1837-es és 1842-es korrekciójánál. Tevékenysége a magyar pedagógia fontos és maradandó értéke, emlékéért a Deák téri (Széna téri⁷) iskola vagy a Fasori Evangélikus Gimnázium őrzi. Érdemes megemlíteni az 1842-es korrekciós munkálatok során megfogalmazott nézetét, mely szerint „A földrajz és a történelem azon két ikertestvér a tudományok közt, melyekre a leendő polgároknak feltétlenül szüksége van; mert történelem nélkül az ember örökösen gyermek marad, ki csak azt tudja, mi körülötte történik.”⁸ Gyakorlati pedagógiai érdeklődését mutatja, hogy az 1837-es reformnál egy külön utasítástervezetben még a tanulóknak adandó büntetés fokozatait is megszabta: „1. A tanulót figyelmezteti tanítója szelíden az elkövetett hibára. 2. Komoly hangon szólítja meg. 3. Megrója, megint és figyelmezteti a következményekre négy szemközt. 4. Megszégyenítőleg rendre utasítja az osztály előtt. 5. Fenyegetőleg rója meg ugyanott. 6. Beírja az erkölcskönyvbe. 7. Felállítja a padban helyén. 8. Kiállítja az asztal elé. 9. Félre ülteti a többitől huzamos időre. 10. Értesíti a szülőket. 11. Meginteti a rektor által. 12. Meginteti a konferencián. 13. Tesztí fenyítéket alkalmaz, ha ebbe a konferencia beleegyeznek. 14. Kizárja az osztályból a konferencia beleegyezésével.”⁹

Sokan hangoztatták, hogy Schedius Lajos szétforgácsolta erejét, túl sok mindennel foglalkozott, így nem maradt ideje egy-egy szakterület problémáiban jobban elmélyedni. Ezzel szemben úgy véljük megállapítható, hogy amivel foglalkozott azt korának színvonalán művelte, és arról, hogy akkor még olyan sok területen volt égetően szükség a jobbító tehetségre és figyelemre arról nem ő tehetett. Mindenesetre amit az iskolaügy terén alkotott az vitathatatlanul maradandó értéket képvisel.

Schedius Lajos haláláról, temetéséről megemlékezve Tavassy Lajos, a korszak neves pedagógus reformere a következőket írta 1847 végén: „Nem volt még tanúja Pesten temetésnek, a melyen mind annyi nevelő és tanintézet, egyesület, testület és hatóság,

oly mértékben képviselve lett volna, mint ez alkalomkor. Jele volt ez az elhunyt közszeretetének és köztiszteletének.”¹⁰ Tehát szerették, tisztelték, elismer-

ték Schedius Lajost, aki a magyar iskolaügy alakításában elvülhetetlen érdemeket szerzett.

Kardos József

JEGYZETEK

¹ *Doromby Karola*: Schedius Lajos mint német magyar kultúrközvetítő. Bp., 1933. (továbbiakban: Doromby i. m.) 18–26.

² *Péterffy Sándor*: Schedius Lajos János. In: *A Pedagógiai Társaság Évkönyve*, 1897. évf. (továbbiakban: Péterffy i. m.) 69.

³ Az ágostai hitvallású evangélikusok iskolaügyének rendszere Magyarországon. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum. Bp. 1992. (továbbiakban: Az ágostai hitvallású.) 1–70.

⁴ Doromby i. m. 72.

⁵ Lásd erről részletesen: *Terray Barnabás*: Adatok a népoktatás egységes elveinek kialakításáról. A Schedius-féle Systema keletkezése és népoktatási vonatkozásai. (Szerk. *Köte Sándor*) In: *Neveléstörténeti tanulmányok*. Bp., 1970. 67–97.

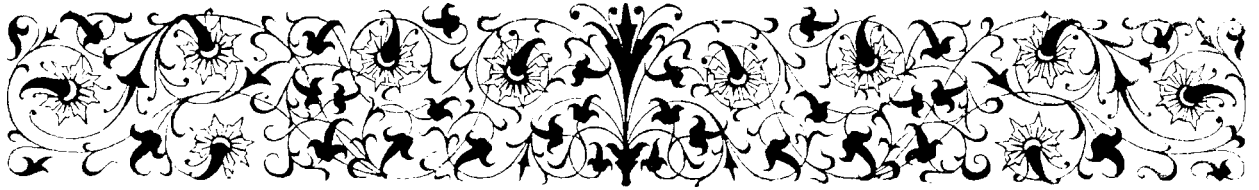
⁶ Az ágostai hitvallású. i. m. 33.

⁷ Az iskola szellemét illetően érdemes idézni Péterffy Sándor 1879-ben megjelent tanulmányából: „A szénatéri, most deáktéri iskola volt a német Pestnek azon pontja, melyből maguk a derék hazájukat szerető németek az alkotmányos magyar nemzetnek szép tért hódítottak. A gyermekek német nyelven tudnak csupán, a midőn az iskolába léptek, de a midőn az iskolát elhagyták, mind tudtak magyarul...” Péterffy i. m. 77.

⁸ Péterffy i. m. 80.

⁹ Uő i. m. 82.

¹⁰ *Tavassy Lajos*: Schedius halála. *Nevelési Emléklapok*. Pest, 1848. 150.

EGY NEMES CSALÁD LEVÉLTÁRA AZ ŐRSÉGBŐL

Vas megye déli részéről kevés nemesi család levéltára ismert. A közelmúltban került a Vas Megyei Levéltár gyűjteményébe a nagyrákosi Fölnagy család levéltára, benne több középkori oklevél is. A családi levéltár értékére Benczik Gyula levéltáros hívta fel a figyelmet, és annak alapján néhány település- és társadalomtörténeti kérdést sikerült tisztázni.¹ Jelen közleményünkben főleg a családi levéltár történetéhez kívánunk adalékokkal hozzájárulni.

A Zala folyó mentén élő örök kiváltságait V. István király foglalta oklevélbe.² A tizennyolc faluból álló őrségi tartomány azonban 1393-ban jobbagysorba jutott,³ és ezt a sorsot csak az őrnagynak nevezett Sáska Miklós és rokonai tudták elkerülni, ugyanis ők királyi privilégiummal rendelkeztek: I. Lajos király 1364. január 28-án Kont Miklós nádor kérésére Saska dictus Pétert és Saska Pál fiait: Istvánt, Andrást és Miklóst (Saska Péter unokaöccseit) Zempetur és Rakus nevű birtokukkal a Zala folyó forrásánál, a Zala-fewewr-nek nevezett condició (a conditione, servitio, honere, censu et collecta speculatorum regalium) alól mentesítette és megnemesítette.⁴

Leszármazóik a nagyrákosi Nemes szer birtokosai voltak. A család több ágra bomlott, melyek közül legtekintélyesebb a Sáska; ők monopolizálták a németújvári vár vicecastellanusai tisztségét. (Az Őrség Németújvár tartozéka lett.) A másik ág a Nemes nevet viselte – nyilván a környezetében élő jobbagylakosságtól való megkülönböztetésül. A harmadik ág neve: Fölnagy, a falunagy (-villicus) szóra vezethető vissza.

A mohácsi vész után a rákosiak az egytelkesek kategóriájába jutottak, nemességüket az uradalomba való bekebelezés veszélye fenyegette. 1574-ben aztán nova donatiót nyertek birtokaikra, ami a későbbiekben az itt említett 15 nemestől való leszármazás igazolásának alapja lett. A rokonság felszaporodása egy-

részt jelentős elvándorlást idézett elő, másrészt az endogámia következtében megjelentek a kettős (Nagy, aliter Fölnagy, másként Nemes stb.) típusú nevek. A közösség tudata és intézményei is fennmaradtak egészen 1939-ig, végleges megszűnésükig.

Az 1364. évi nemesítő okirat másolatban ismert volt, sőt a kutatás kiindulópontjaként szolgált. 1992-ben a levelesládából előkerültek az eredeti privilégiumok.⁵ Emellett más oklevelek is találhatóak az anyagban, amelyből megtudjuk, hogy Lajos király már 1362-ben védelemben részesítette a Sáska család tagjait az őriszentpéteri örökkel szemben.⁶ Ugyancsak a király védte meg 1374-ben „Scentpeter”-i néven említett leszármazottaikat – ezúttal a zalafői speculátorok túlkapásaitól.⁷

A többi oklevél a Kerka menti Domafölde birtokkal kapcsolatos viták során keletkezett, az ehhez fűződő rokoni kapcsolatok tisztázása azonban további kutatásokat igényel.

El lehet gondolkodni azon, vajon hogyan bukkantak föl egyazon összefüggésbe tartozó oklevelek térben és időben ennyire távol egymástól. A 19. század második felében indult meg hazánkban a történelmi emlékek nagyarányú gyűjtése, ezen belül a levéltárak feltárása. Ezek a munkák azonban csak részeredményeket hoztak, és a kutatók erőit a legkorábbi oklevelek publikálása kötötte le. A Nemzeti Múzeumi Levéltár kialakulása pedig, noha szám szerint rendkívüli mértékben gyarapította a közkinccsé vált írott források mennyiségét, problémákat is fölvetett. Ennek a gyarapító tevékenységnek nemcsak a levéltárak tulajdonosai – elsősorban régi családok – hanem a hazai tudományosság kisebb-nagyobb rangú képviselői is aktív részesei voltak.

Gózon Imre szentgyörgyvölgyi néptanító, aki régészeti és műemléki feltárásokkal is foglalkozott,

gyűjtőútjai során az írott forrásokra is kiterjesztette figyelmét. 1873. évi beszámolójában leírja egy nagyobb irategyüttes megtalálásának körülményeit.⁸ Csak sejtethető, hogy ezek az iratok nem rendeltetés-szerűen kerültek akkori őrzőjük birtokába, annál is inkább, mert Gózon utal rá, hogy az illető már korábban áruba bocsátott néhány oklevelet, amelyek a gráci ferencesekhez kerültek. Javaslatát, miszerint a még meglevőket meg kellene szerezni a Magyar Nemzeti Múzeum levéltára számára, az Archaeologiai Értesítő szerkesztősége egy lakonikus „Megtörtént” lábjegyzetben nyugtázza.⁹ A múzeumi levéltár kialakulásában jelentős szerepet játszottak efféle szerzemények. „Említésre méltó vásárlások voltak: ... Gózon Imre 136 db oklevélből álló ajándéka (1875. október 15.).”¹⁰ Ez a szám jóval nagyobb az 1873-ban említetténel, legalábbis feltűnő az eltérés. Nem tudunk arról, csak valószínűsíthetjük, hogy Gózon az Őrségben is gyűjtött iratokat.

Talán így kerülhetett birtokába Mária királynő 1390. június 25-én kelt oklevele, amelyben az uralkodó, átírván a vasvári káptalan 1385 és '87 között kelt oklevelét, jóváhagyja az abban foglalt adásvételt: Zeuche-i (Szőcei) Domonkos fiai: Miklós és János két ekényi földet a Karyka (Kerka) patak és szent Vencel egyháza mellett hat nehéz dénárért eladnak Zenthbeneduk-i (Szentbenedeki) Pál fia Péter fia Jakabnak.¹¹

Ennek az oklevélnek hátlapján láthatók a következő feljegyzések: „1ső Szám”, valamint: „Tiszteletes nagy jó akaró Rakosi Marton Predikator uramnak ő kglmének nagy böcsülettel adassék. sz. Pé Rakos”. A címzés arra enged következtetni, hogy az oklevél valamikor kikerült a levelesládából, de oda vissza is jut-

tatták. Rakosi Sáska Márton 1707-től 1713 utánig látta el a(z őr)szentpéteri prédikátor funkcióját.¹²

Hasonló sorsra jutott Vingárti Geréb Péter országbíró 1497-ben kelt oklevele is, amelynek hátlapján az előzőhöz hasonló, de latin nyelvű címzést olvashatunk,¹³ valamint a „2d szám b.)” jelzetet. Ennek az oklevélnek XVIII. századi, meglehetősen gyarló, egyszerű másolata jelenleg is a Fölnagy család iratai közt található.

Ugyancsak Gózon közölte magyar fordításban Kaplai János országbíró 1393. december 4-én kelt oklevelét és az abban átírt két másik oklevelet,¹⁴ valamint Zsigmond király 1429. december 5-én kelt oklevelét is.¹⁵

Valószínű tehát, hogy a Fölnagy családi levéltárból korábban is kalandozott el néhány oklevél, egyes darabok Rogasócra kerültek, majd onnan Gózon közvetítésével a Nemzeti Múzeumba, másokat ő maga szerzett meg a családtól.

A Gózon által gyűjtött anyagban azonban nemcsak Vas megyei vonatkozású oklevelek találhatók.¹⁶

Úgy tűnik, hogy a család féltékenyen őrizte levelesládáját, a 19. század második felében megjelent gyűjtőknek ebbe kevés betekintést engedett, elvinni pedig csak olyan oklevelet lehetett, amiről másolattal rendelkezett, vagy csak a másolatot.

Az eddig elmondottak illusztrálják, hogy az organikus kialakult családi levéltárak egységére mennyi veszély leselkedett, és leselkedik ma is, de egyúttal azt is, hogy napjainkban még mindig felbukkanhatnak ismert és ismeretlen középkori források.

Kóta Péter

JEGYZETEK

¹ Benczik Gyula tanulmánya megjelenés előtt áll, ezúton mondom köszönetet, hogy a készülő szövegbe betekintheztem.

² Hazai Okmánytár VIII. 127–130.

³ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) DL. 58700.; *Stahl Ferenc: Az Őrség jogállása. Vasi Szemle XXVIII. (1974)/2. 224.*

⁴ MOL DL. 041618. az esztergomi káptalan 1365. április 25-ei átírásában.

⁵ MOL DF. 290688. és 290689. A DF. jelzettel ellátott oklevelek a Vas Megyei Levéltárban találhatóak, az egyszerűség kedvéért az Országos Levéltárban található fényképmásolatok jelzeteire hivatkozom.

⁶ MOL DF. 290686. és 290687.

⁷ MOL DF. 290690.

⁸ „Fischhoff Lajos rogasóczi lakosnál, mintegy 100 darab régi okiratot találtam, s azok közül egy 5” hosszú és 2 1/2” széles, alsó részén behajtott s piros selyemmel áthúzott XI-ik századbéli hártýára írt latin okmány vonta magára figyelmemet; az iratok nagyobb része 14–16. századból való. Két darabot 1336-ik évből adott nekem, melyet a cultus miniszteriumhoz felküldöttem.” Vas-megye határszélén tett régészeti kirándulás. *Archaeologiai Értesítő VII/17. (1873) 303.* Bizonyára ez az a két oklevél, amely ma a MOL DL. 40719. és 40720. jelzetet viseli. Provenienciája: „Gózon Imre ajándéka 1873. IX. 5.”

⁹ A fentebb említett XI. századi okmány viszont nem szerepel a Gózon által átadottak között!

¹⁰ *Sulica Szilárd: A Múzeumi Levéltár kialakulása. Levéltári Közlemények X/3–4. (1932) 192.*

¹¹ MOL DL. 42451.; Ezt nyomtatásban is közölte in: Adatok Zalamegye történetéhez. (Szerkeszti és kiadja *Bátorfi Lajos*. V. k., III. Nagykanizsa, 1878. 182–184.

¹² *Pataky László*: Az Őrségi ref. egyházmegye története. Szombathely, 1992. 360.

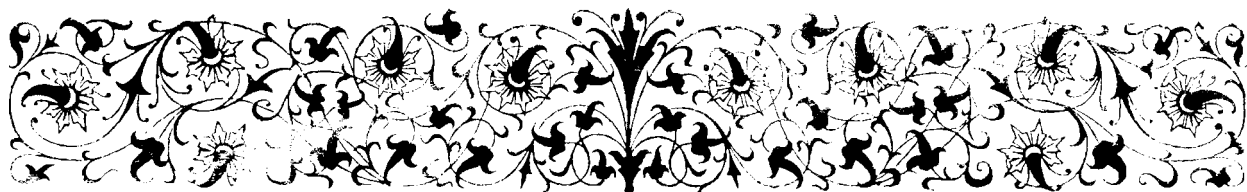
¹³ Admodum Reverendo viro domino Martino de Rakosi pat-

riae suae propriae reformatori Pastori fidelissimo ac constantissimo jam citissime dantur. MOL DL. 46418.

¹⁴ MOL DL. 42559., *Vasmegyei Lapok* 1876. június 15.

¹⁵ MOL DL. 43819., *Vasmegyei Lapok* 1876. június 18.

¹⁶ Például MOL DL. 46618.

A MÁLTAI LOVAGREND 1938. ÉVI BUDAPESTI VILÁKGONGRESSZUSA

A Jeruzsálemi Szent János Lovagrend, újabb kori nevén Máltai Lovagrend, méltán tekinthető a legjelentősebb egyházi lovagrendnek. E Rend Magyarországon is szerepet kapott. A középkorban létrehozott magyarországi rendtartomány a XVII. században szűnt meg. Ezt követően több próbálkozás történt a Rend újbóli magyarországi meghonosítására. Ezek a törekvések azonban hosszú ideig nem jártak sikerrel. Csupán az első világháború után, 1928-ban alakult meg a Máltai Lovagrend magyarországi tagozata (Associatio), a Magyar Lovagszövetség. A Máltai Lovagrend 1925-től tartott fenn diplomáciai képviselket Magyarországon. Ezt követően vettek fel több magyar személyiséget a Máltai Lovagrendbe. Hazánkban a Rend elsősorban karitatív tevékenységet folytatott. Rövid idő alatt a magyarországi lovagok igen jó kapcsolatokat építettek ki a Rend központi vezetésével. 1931-ben a Rend új Nagymestere, Chigi Albani Lajos herceg Magyarországra is ellátogatott.

Az alábbiakban, a Magyar Lovagszövetség történetének, két világháború közötti legjelentősebb eseményével, az 1938-ban Budapesten tartott Máltai Lovagrendi vilákgongresszussal kívánok foglalkozni.

1938-ban több jelentős ünnepség volt Magyarországon: az Eucharisztikus Kongresszus, a Szent István-emlékév, Horthy Miklós kormányzó 70. születésnapja, a Szent Jobb országjárása stb. Ezek egy részének emléke a köztudatban napjainkig él, míg a Máltai Lovagrend vilákgongresszusa már feledésbe merült.

1937-ben, Barcza Károly tiszteletbeli lovag javasolta, hogy a Magyar Máltai Lovagok Szövetsége alapításának 10. évfordulóján tartsanak Budapesten nemzetközi kongresszust. Erről 1937 elején kezdődtek tárgyalások. A Magyar Lovagszövetség Tanácsa 1937. március 15-én tartott ülésén örömmel vette tudomá-

sui, hogy Chigi Albani Lajos Nagymester, a Magyar Lovagszövetség elnökéhez, Habsburg József királyi herceghez intézett levelében hozzájárult a kongresszus (Congrés Invité) megrendezéséhez. A nagy jelentőségű esemény előkészítésére, Dr. Habsburg József Ferenc királyi herceg vezetésével alakult bizottság, melynek ügyvezető elnökévé Széll József tiszteletbeli lovagot választották meg. A Nagymesterrel folytatott tárgyalások során az 1938. június 11–15. közötti időpontban állapodtak meg.¹

A tervezett kongresszus alkalmas fórumnak látszott vezető külföldi személyiségek magyarbarát érzelmeinek felkeltésére, felerősítésére. Ezt a legmagasabb helyen is felismerték. A magyar kormány és Budapest Székesfőváros jelentős anyagi és erkölcsi támogatásban részesítette a rendezvényt szervező Magyar Lovagszövetséget.

1937–1938 fordulóján a magyar előkészítő bizottság élénk tevékenységet folytatott. Egyidejűleg külföldön is megindultak az előkészületek. Rómában da Porto Barbqu Sándor gróf, a lombard-velencei rendtartomány nagyperjele, Connostabile della Staffa gróf, a Rend konzervátora, herceg Caffarelli Károly rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter, gróf Thun-Hohenstein Károly főudvarmester foglalkoztak az előkészítéssel. Az utóbbi állandó kapcsolatban állt Barcza Károly követségi tanácsossal.

1938 tavaszán egymást követően érkeztek a meghívásokra az igenlő válaszok. Az angol, a belga, a francia, a német, a hollandiai, az írországi, a lengyel, az olasz, a spanyol és a svájci lovagszövetség jelezték, képviseltetik magukat a vilákgongresszuson. Mivel a meghívottak közül többen jelezték, hogy családtagjaikkal érkeznek, 1938. február 5-én az Elnökség és a Tanács együttes ülésén döntés született, hogy a vendégek női családtagjai részére összeállítandó prog-

ram előkészítésére és lebonyolítására, Anna királyi hercegnő és Széll Józsefné elnökletével hölgybizottságot állítanak fel.²

Mivel a Máltai Lovagrend magyarországi tevékenysége kevésbé volt ismert a nemzetközi közvélemény előtt, az Előkészítő Bizottság emlékkönyv kiadását határozta el. Ebben vázolták a Rend magyarországi történetét, s részletesebb taglalást kapott a Magyar Lovagszövetség megalakulása és tevékenységének első tíz éve.³ A kötetet franciául is megjelentették.⁴ Ugyancsak a nemzetközi közvélemény informálására publikált a Rend folyóiratában („Rivista Mensile Illustrato Sovrano Militare Ordine di Malta”) Barcza Károly, nagykeresztes vitéz, tiszteletbeli tartománynagy, követségi tanácsos és báró Thierry Heribert rendi lovag.⁵ Budapest közönsége a magyar főváros szépségeit és a színpompás magyar népviseletet bemutató emlékkönyvet adott ki.⁶

A kongresszuson részt vevő rendtagok és családtagjaik számára emlékérmek is készültek. Ebből 3 arany, 25 ezüst és 500 bronz példányt vertek. A 3 arany veretet Horthy Miklós kormányzónak, Chigi Albani Lajos Nagymesternek és József királyi hercegnek, a Magyar Lovagszövetség elnökének ajánlották fel emlékül.⁷ A nagy ritkaságnak számító érem egy bronzverete megtalálható a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában.⁸

Az ünnepségek előestéjén, 1938. június 9-én gróf Csáky István tiszteletbeli lovag, Barcza Károly, Jaross Vilmos jogi lovag, Dr. Zsarnóczay János jogi lovag és báró Thierry Gaszton lovag a Nemzeti Kaszinó Duna-termében látták vendégül a sajtó képviselőit, s tájékoztatták őket a készülő eseményekről.⁹

A korabeli sajtó (pártállásra való tekintet nélkül) hosszabb-rövidebb beszámolókat közölt a kongresszusról. A legértékesebb, minden részletre kiterjedő közlések talán *Az Estben*¹⁰ és a *Pester Lloyd*-ban¹¹ jelentek meg. Az élénk sajtóvisszhang érzékeltetésére felsorolok néhány korabeli lapot, amelyekben írárok jelentek meg az eseményekről. Nagyobb részük rövidebb, nagyjából egységes tartalmú (esetenként szöveghű) híradás. (Pl. *Hétfői Napló*¹², *Magyarország*¹³, *A Mai Nap*¹⁴, *Népszava*¹⁵, *A Reggel*¹⁶, *A Társaság*¹⁷, *Tolnai Világlapja*¹⁸, *Új Nemzedék*¹⁹, *Újság*²⁰.)

1938. június 10-én délután 5 órakor, a József királyi herceg budavári palotájában tartott közgyűlésen, Dr. Zsarnóczay János mester lovag számolt be az Előkészítő Bizottság sikeres működéséről. Ezen a délutánon érkezett meg a külföldi lovagok többsége is, mivel szerettek volna jelen lenni a Nagymester

másnapi fogadásán.²¹ A nagy ünnepségre, tíz országból mintegy kétszázötven fő érkezett.²² Az exkluzív vendégek sorában, neves európai arisztokratacsaládok sarjai szerepeltek, pl. Belgiumból Albert de Ligne herceg, Franciaországból Gist Gerard de Rohan-Czagot, Hollandiából Enrico van Coorst, Írországból Marquis Macswines of Mashanaglas, Lengyelországból Chartoryski-Baczjow herceg, Nagy-Britanniából E. F. Riddel-Blount, Olaszországból Castello di Careaci, Svájcban Fischer de Reisenach báró.²³

1938. június 10-én, reggel indult Rómából Chigi Nagymester. Kíséretében utaztak a Rend Nagytanácsának tagjai (gróf Herculani Antal, gróf Connotabile della Staffa Antal, gróf Thun-Hohenstein Ferdinánd). A Termini Pályaudvaron a küldöttséget az olasz királyi udvarhoz akkreditált magyar követ, báró Villani Frigyes és a vatikáni magyar követség teljes személyzete búcsúztatta. A vendégek a magyar királyi kormány által rendelkezésre bocsátott szalonkocsiban lettek elhelyezve.²⁴ Az országhatártól ugyanabban a termes kocsiban utaztak, amelyet nem sokkal korábban Pacelli bíboros, pápai legátus használt.²⁵

Útközben a székesfehérvári pályaudvaron nagy ünnepléssel fogadták a fejedelmi vendéget. Az ősi koronázó város nevében gróf Széchényi Viktor főispán – francia nyelven – köszöntötte a Nagymestert. A beszédben hivatkozott a Rend székesfehérvári konventjének egykori – közel négy évszázadon át tartó – tevékenységére. Itt szállt a vonatra Barcza Károly követségi tanácsos, aki Budapestig kísérte a Nagymestert.²⁶

A római gyors június 11-én, reggel háromnegyed tízre érkezett meg a budapesti Déli Pályaudvarra. A máltai lovagrendi és magyar zászlókkal díszített pályaudvar előtt katonai díszszázad és két szakasz lovasrendőr sorakozott fel. A vendégek üdvözlésére nagy számban jelentek meg előkelőségek. Így József királyi herceg, tábornagy díszegyenruhában. A magyar királyi kormányt Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter képviselte. A miniszterelnök képviselőjében Bárczy István államtitkár, a külügyminiszter képviselőjében, annak állandó helyettesei gróf Csáky István és báró Apor Gábor jelentek meg. Jelen voltak a Máltai Lovagrend külföldi és magyar tagjai, valamint számos arisztokratacsalád képviselői (pl. Andrássy, Apponyi, Esterházy, Hunyady, Széchényi).

A vonat befutásakor a peronon elhelyezett rendőrszolgálat eljátszotta a Máltai Lovagrend himnuszát. József királyi herceg és Keresztes-Fischer Ferenc üd-

vözölte a vendégeket. Ezután a pályaudvar előtti térségre vonultak, ahol katonazenekar játszott a Lovagrendi és a Magyar Himnusz. Chigi herceg ellépdelt a díszszázad előtt, majd József királyi herceggel beszállt vendéglátója négyesfogatába (ez a külföldi rendtagok között nagy feltűnést keltett). A díszmagyarba, illetve színpompás lovagrendi díszegyenruhákba öltözött személyiségek ezután autókba ültek, s lovasrendőrök díszkíséretével József királyi herceg budavári palotájába mentek. A festői menetnek nagy nézőközönsége volt. Az eseményeknél rendkívüli biztonsági intézkedéseket foganatosítottak.

A palotában Augusta főhercegnő és udvarhölgyei fogadták a vendégeket. Az Előkészítő Bizottság tagjai, Széll József vezetésével tisztelegtek.²⁷ Széll Józsefnek a Nagymester személyesen nyújtotta át a rendtartományagyokat megillető rendi jelvényeket.²⁸ Ezt követően a Nagymester fogadta a Magyar Máltai Lovagok szövetségének tagjait. Este a Magyar Lovagszövetség vacsorát adott a Park Klubban. Ezen megjelentek, Chigi, József királyi herceg s a magyar kormány tagjai.²⁹

A kongresszus 1938. június 12-én, vasárnap reggel 9 órakor kezdődött meg József királyi herceg budavári palotájában. A konferenciát, mint korelnök, a Svájci Lovagok Szövetségének vezetője, báró Fischer Reichenbach Henrik nyitotta meg. A rendezvény elnökévé – közfelkiáltással – József királyi herceget választották meg. Ő beszédében hangot adott reményének, miszerint Magyarországon ismét nagypriorátus jöhet létre. Ezt követően megköszönte megválasztását, üdvözölte a résztvevő előkelőségeket, majd röviden szólt a Rend magyarországi történetének (általánosan tartott) momentumairól. Végül megnyitotta a kongresszust.

Chigi méltatta a magyarság szerepét a nyugati civilizáció védelmében. Kitért a nemzeti politikai erők 20. századi jelentőségére. Kifejtette, hogy a magyar lovagok munkájukban a Rend egészének támogatására számíthatnak.

Gróf Teleki Pál vallás- és közoktatási miniszter, a magyar kormány képviselőjében mondott beszédében ismertette a Rend magyarországi történetének legjelentősebb eseményeit. Beszélt a magyarság jelenkori helyzetéről. Kitért a közelmúltban lezajlott Eucharisztikus Kongresszusra is.

Dr. Szendy Károly polgármester, a Budapest Székesfőváros nevében üdvözölte a megjelenteket.

Ezt követően elhatározták, hogy táviratban köszöntik Horthy Miklós kormányzót és XI. Pius pápát.

Felolvasták a pápa levelét, melyben áldását adta Magyarországra, a Rend Budapestén időző tagjaira. Végül bizottságokat választottak.³⁰

A kongresszus legemlékezetesebb mozzanata, a résztvevők pompás menete volt a palotából, a Vár utcáin át a Mátyás-templomba. A külföldi lovagok általában vörös színű rendi díszegyenruhában, a magyar tagok többsége káprázatos díszmagyarban jelent meg. A menet élén két, fehér máltai kereszttel ékes magyar csatlós haladt. Nyomukban három nyúlánk máltai lovag ment. A középső lovag (Latinovics János jogi lovag) ezüstrúdon vitte a Rend zászlóját. Az élén, közvetlenül a zászló mögött haladt Chigi Nagymester, mellette, tábornagy díszben, kezében marsallbottal, József és József Ferenc királyi hercegek. Őket a lovagok fényes tömege követte. Külön csoportban vonultak a Rend hölgytagjai. A menetben haladtak, főpapi díszben, a konvent káplánok, így Nemes Antal címzetes püspök.

Közben a Mátyás-templomban már elhelyezkedtek az ünnepi istentiszteleten részt vevő előkelőségek. Így a Magyarországra akkreditált követek, a diplomáciai képviselők munkatársai. Valamennyien az alkalomhoz illő díszruhákban, rendjelekkel, kitüntetésekkel felkészítve.

Érdekes csoportot alkottak a Máltai Lovagrend „dame d’honneur”-jai. E hölgyek (a rendi szabályoknak megfelelően) talpig feketébe voltak öltözve, fejkön fátylat viseltek. A szentmisén jelen voltak a Csillagkereszt Rend és az Erzsébet Rend Magyarországon élő tagjai is.

Az udvari oratóriumon foglalt helyet Augusta főhercegnő (kékszínű magyar díszruhában, fején ékes mívű magyar főkötőben, melyről fekete fátyol omlott le).

Rövidesen megjelent a „clerus paratum”, a segédkező papság, amelyet mint keresztvivő, Mihalovics kanonok vezetett, nyomában haladt infulában Czapik Gyula érsek és Marosán prelátus kanonok. Angelo Rotta érsek, pápai nuncius, uditoreja kíséretében érkezett. Közben megjöttek a rendi lovagok is, s elfoglalták helyüket a templomban. A Rend főméltóságai az oratóriumban lévő stallumokban ültek. A kóruson harsónak jelezték Serédi Jusztinián bíboros, Magyarország primása érkezését. Chigi herceg körül négy lovag állt díszőrséget, a Rend zászlójával. Az oltárral szemben, imazsámoly mögött helyezkedett el József királyi herceg és fia, mögöttük Lucich Károly nyugalmazott altengernagy, főudvarmester, magisztrális lovag és Dréhr Endre őrnagy szárnysegéd, a Rend donátora.

A nagymisét a primás pontifikálta. A Főtemplom ének- és zenekara, Sugár Viktor vezényletével Eisvogel miséjét adta elő. A befejezéskor a pápai- és a magyar Himnusz is elhangzott. A Nagymester és József királyi herceg, magyar négylovas díszhintón távozott.³¹ A kongresszus résztvevői a Hősök terére mentek ezt követően, ahol katonai díszszázad, két lovasrendőr-szaksz, katonazenekar várakozott. A máltai lovagok, zászlóik alatt, a Hősi emlékmű elé vonultak, majd sorfaluk előtt ellépett a Nagymester és József királyi herceg, Sónyi Hugó gyalogsági tábornok, a Honvédség főparancsnoka. Budapest Székesfővárost, Király tanácsos képviselte. A zenekar a Máltai Lovagrend Himnusát, majd a Magyar Himnuszt játszotta. Nagybacsoni Nagy Vilmos altábornagy, Budapest vezénylő tábornoka – a budapesti I. hadtest parancsnoka – jelentést tett, majd az előkelőségek elléptek a díszszázad előtt. Ezt követte a magyar hősi emlékmű megkoszorúzása. A reprezentatív eseménynek sok nézője volt.³²

Délben a Sándor (miniszterelnökségi) palotában a magyar miniszterelnök, Imrédy Béla és neje, illetve Kánya Kálmán külügyminiszter látták vendégül a Nagymestert és dignitariussait. Este herceg Caffarelli Károly rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter, a Máltai Lovagrend magyarországi diplomáciai képviselője, a Belügyi Vigadó termeiben estélyt adott. A fogadóesten, a Rend tagjain túl, nagy számban jelennek meg a magyar közélet neves személyiségei is.³³

Június 13-án, hétfőn Chigi, József királyi herceg, gróf Thun-Hohenstein Ferdinánd főudvarmester Kenderesre utazott, Horthy Miklós kormányzóhoz. A rendtagok az „Erzsébet királyné” hajón Esztergomba kirándultak.³⁴ A hajóállomáson Dr. Glatz Gyula esztergomi polgármester fogadta a kongresszus résztvevőit. Először a bazilikába mentek. Itt Dr. Lepold Antsl pápai prelátus, a bíboros hercegprimás nevében köszöntötte a vendégeket. Megtekintették a kincstárat, a primási könyvtárat, a Keresztény Múzeumot. Felkeresték az Árpád-házi királyok palotájának (ez idő tájt feltárt) maradványait is. A hajóúton ülészttek a különböző bizottságok.³⁵

Június 14-én, kedden reggel 9 órakor, a budavári Mátyás-templomban, Shvoy Lajos székesfehérvári megyéspüspök, tiszteletbeli konventkáplán csendes misét tartott, melyen a Rend lovagjai és hölgytagjai – közös – szentáldozáshoz járultak. Ezt követően József királyi herceg palotájába vonultak. A kongresszus záróülése 11 órakor volt. A Rend tagjai reményüket fejezték ki, hogy mihamarabb újjászületik a magyar nagyperjelség.³⁶

Kedden délután Kánya Kálmán belügyminiszter, a Park Klubban uzsonnát adott Chigi herceg tiszteletére. Ezen megjelent József királyi herceg, Rotta bíboros, herceg Caffarelli követ, gróf Széchényi Bertalan, a Felsőház elnök, Kornis Gyula a Képviselőház elnöke, báró Perényi Zsigmond és gróf Teleki Tibor koronaörök, Sónyi Hugó gyalogsági tábornok, a Honvédség főparancsnoka, Keresztes-Fischer Lajos altábornagy, vezérkari főnök, Jány Gusztáv altábornagy, a Kormányzó Katonai Irodájának főnöke. Ugyancsak jelen voltak a külföldi máltai lovagrendi delegációk vezetői, kíséretükkel, valamint a Külügyminisztérium több vezető tisztviselője.³⁷

A délutáni program már nem volt hivatalos. 5 órakor Horthy Miklós, Magyarország kormányzója, a Rend nagykeresztese, tiszteletbeli tartománynagy a budai Várkertben látta vendégül a kongresszus képviselőit. Ez az ünnepség is káprázatos külsőségek között folyt le. A Várkertben pazar virágdíszítés volt. Horthy feleségével, Miklós fiával, Paulette lányával és vejével ifj. gróf Károlyi Gyulával, Savoyai Jenő herceg szobra előtt állva fogadta a vendégeket. Kíséretében volt Uray István kabinetirodai főnök, vitéz Koós Miklós első szárnysegéd, vitéz Gerlóczy Gábor és Németh Tibor szárnysegédek.

Chigi Nagymester fél hatkor érkezett meg. Kíséretében volt gróf Thun-Hohenstein Ferdinánd főudvarmester és a díszszolgálatra bocsátott gróf Berchtold Zsigmond. Velük érkezett József királyi herceg és családja. Megjelent Imrédy Béla miniszterelnök és neje, Serédi Jusztinián hercegprimás, gróf Széchényi Bertalan felsőházi és Kornis Gyula képviselőházi elnök. Angelo Rotta pápai nuncius vezetésével jelentek meg a Budapestre akkreditált követek, feleségeikkel. A magyar kormány összes tagja, s valamennyi magyar lovag jelen volt a fogadáson. Ott voltak a koronaörök, báró Perényi Zsigmond és gróf Teleki Tibor, Darányi Kálmán, volt magyar miniszterelnök, herceg Batthyány-Strattmann László, herceg Montenuovo Ferdinánd, gróf Esterházy Mór, Bárczi István, gróf Zichy Ferdinánd, báró Pieret-Bihain Eugen.³⁸

A külföldiek közül megemlíthetőek: herceg Albert de Ligne, herceg Guy de Polignae, Heroslani hercegnő, de la Chiesa őrgróf, Ranieri Bourdon del Mont herceg Don Fanricio Colonna, Carolina Czetyworska hercegnő, herceg Xavier de Mérodne, Virginia Baldeschi grófnő, gróf Emerich Hardegg, báró Leon de Vaux.

Érdekesség, hogy az ünnepségen megjelent az ezekben a napokban Budapesten tartózkodó Wil-

helm Keitel német tüzérségi tábornok, a német Wehrmacht főparancsnokság főnöke. Kíséretében volt Jodl ezredes, Hühnermann főhadnagy és Wolf százados.³⁹ Ez a tény azért érdemel említést, mert a Hitleri Harmadik Birodalomban a Máltai Lovagrend tevékenységét igyekeztek felszámolni, a budapesti kongresszuson sem jelentek meg a német lovagok. Az ismert német katonai vezető jelenléte viszont bizonyos kiegyenlítő szerepet tölthetett be.

A kormányzónak és feleségének, a meghívott vendégeket Caffarelli herceg – máltai lovagrendi követ Budapesten – és Barcza Károly mutatta be. A kormányzói pár üdvözlése után a vendégek szétoszlottak a Várkertben. A sétányokon szerte, gazdagon megrakott, hosszú asztalok álltak. A kormányzó asztalánál ült József királyi herceg, Chigi Nagymester, Serédi prímás és Ligne herceg. Alkonyatkor a kormányzói pár visszavonult, és ezt követően a fényes vendégség is oszladozni kezdett. A távozó vendégeket a Szent György téren nagy tömeg nézte.⁴⁰

Este 9 órakor az Operaházban káprázatos díszelőadás volt. Ezen megjelent Horthy kormányzó és felesége, Chigi Nagymester, József királyi herceg és felesége, gróf Teleki Pál. Rátz Jenő honvédelmi miniszter társaságában volt Keitel német tábornok. Az előadáson az Opera társulatának repertoárjából reprezentatív magyar darabok részletei hangzottak el.⁴¹

A máltai lovagok a legnagyobb elismeréssel nyilatkoztak a budapesti fogadtatásról. Kijelentették, hogy ilyen bensőséges ünneplésben még sehol sem volt részük.⁴²

Chigi Nagymester, eredeti tervétől eltérve, még Úrnapján is Budapesten tartózkodott. A még a magyar fővárosban lévő máltai lovagokkal részt vett az Úrnap körmeneten. Közvetlenül elutazása előtt, a Nagymester és a lovagok a Nemzetközi Karitásziállítást tekintették meg, ahol a Máltai Lovagrend tevékenységét is bemutatták.

A Nagymester elutazása előtt 1000 pengőt utalt át a kormányzóné nyomorenyhító akciójára. Június 16-

án este indult el Chigi és kísérete Rómába, a Déli Pályaudvarról.⁴³

A Nagymestert (érkezéséhez hasonlóan) államfőnek kijáró pompával búcsúztatták. A díszalakulatot a 7. számú kerékpáros zászlóalj egyik százada adta, a katonazenekar is megjelent. A peronon az Államrendőrség egyik zenekara játszott. A búcsúztatáson megjelentek József és József Ferenc királyi hercegek. A magyar kormányt Bárczy István államtitkár képviselte. Chigi kíséretükben lépett el a díszszázad előtt. Számos előkelőség is megjelent, így Nagybacsoni Nagy Vilmos altábornagy, Nemes Antal címzetes püspök, Széll József volt belügyminiszter.

A zenekar a máltai lovagrendi, majd a magyar Himnuszot játszotta. Közben beszálltak az előkelőségek. A vonat a Rákóczi-induló hangjai mellett hagyta el a pályaudvart.⁴⁴

Chigi a magyar határról a Kormányzónak, Imrédy Béla miniszterelnöknek, József királyi hercegnek táviratot küldött, melyben maga és lovagtársai nevében meleg köszönetet mondott a kongresszus nagystílusú lebonyolításáért.⁴⁵

A kongresszus kapcsán több magyar személyiség kapott magas máltai lovagrendi kitüntetésekkel. Így Bárczy István miniszterelnökségi államtitkár⁴⁶ és Uray István a Kormányzó Kabinetirodájának főnöke⁴⁷ magisztrális nagykeresztet kaptak.

A kongresszus megrendezését, magyar részről is kitüntetésekkel ismerték el. Ekkor kapta meg a Magyar Érdemrend I. osztályát herceg Caffarelli Károly, a Máltai Lovagrend Budapesten akkreditált rendkívüli követe és meghatalmazott minisztere.⁴⁸ Barcza Károly követségi tanácsost a Magyar Érdemrend középkeresztjével⁴⁹, báró Thierry Gaszton magisztrális lovagot pedig a Rend lovagkeresztjével tüntették ki.⁵⁰ E két magyar személyiség kitüntetései előterjesztésében szerepel, hogy az elismerést „az ország érdekében teljesített hasznos szolgálatukért” kapják.⁵¹

Pandula Attila

JEGYZETEK

¹ *Reiszig Ede*: A Jeruzsálemi Szent János Lovagrend Magyarországon. In.: A Magyarországi Máltai Lovagok Szövetségének Emlékkönyve (I.) – szám nélkül – Bp., 1938. 54–58.

² *Reiszig Ede*: A Magyarországi Máltai Lovagok Szövetsége az 1938–1940-es években. In.: A Magyarországi Máltai Lovagok Szövetségének Emlékkönyve (II.) Bp., 1940. 13–14. (továbbiakban: Reiszig i. m.)

³ A Magyarországi Máltai Lovagok Szövetségének Emlékkönyve. Bp., 1938.

⁴ *Mémorial de l'Association des chevaliers de Malte en Hongrie*. Bp., 1938.

⁵ *Pl. br. Thierry, Heribert*: L'ordre de Saint Jean de Jérusalem en Hongrie. *La Revue de l'Ordre Souverain Militaire de Malte*, Roma, 1938. (Klny. is.) 19. ill.

- ⁶ Reiszig i. m. 15.
⁷ uo.
⁸ Magyar Nemzeti Múzeum, Éremtár – Lt, sz.: 67/938, a bronz változat. Madarassy Valter szobrászművész alkotása. Átm.: 50 mm.
Előlap: Chigi nagymester balra néző portréja. Az érem körirata: LVB. E. PRINC. CHIGI. ALBANI M. MAG. ORD. S. JOHAN. HIER. – A fej alatt MADARASSY felirattal, körbefutó szöveg alsó részén kis máltai kereszttel.
Hátlap: Az egész motívum hátterében nagyobb máltai kereszt. Középen félkörben, Budát jelképező stilizált bástya, két nyitott kapuval, fent három lőréssel. A motívumon balról a máltai lovagrendi, jobbról pedig a magyar nemzeti zászló nyert elhelyezést. A zászlócsúcs kereszt alakú, a zászlók függőyszerűen lógnak le. A bástya mindkét oldalán két-két lovas figura van, kezükben zászlós kopja. A baloldali első figura eltérő (köpenyszerű) viseletben van mint a többiek. A félkörív alatt, a Dunát jelképező hullámok láthatók.
 Az érem körirata: EQUITES. ORD. S. JOHANNIS HIER. IN. CASTRO BVDENSI CONVENIVNT MENSE. JVNIO. 4. D. MCMXXXVIII.
 Tekintettel a kis példányszámra, a daraboknak a világ minden táján történt szétszóródására, az érem nagy ritkaságnak tekintendő.
⁹ Reiszig i. m. 15.
¹⁰ *Az Est* 1938. június 11. (XXIX. évf.) (130. szám) 6., június 12. (131. szám) 16., június 14. (132. szám) 3., június 15. (133. szám) 7., június 16. (134. szám) 3. ill.
¹¹ *Pester Lloyd* (Morgenblatt) 1938. június 10. (85. évf.) (129. szám) 6., június 11. (130. szám) 6., június 12. (131. szám) 5., (Abendblatt) június 13. (131. szám) 5., (Morgenblatt) június 14. (132. szám) 6., (Abendblatt) június 14. (132. szám) 5., (Morgenblatt) június 15. (133. szám) 7–8., június 16. (134. szám) 6., 9., (Abendblatt) június 17. (134. szám) 6., (Morgenblatt) június 18. (135. szám) 8., (Abendblatt) június 18. (135. szám) 5., (Morgenblatt) június 19. (136. szám) 11.
¹² *Hétfői Napló* 1938. június 13. (XXIX. évf.) (24. szám) 8.
¹³ *Magyarország* 1938. június 12. (XLV. évf.) (131. szám) 13., június 14. (132. szám) 13., június 15. (133. szám) 6., 13., június 16. (134. szám) 13.
¹⁴ *A Mai Nap* 1938. június 11. (XV. évf.) (130. szám) 5.
¹⁵ *Népszava* 1938. június 10. (66. évf.) (130. szám) 6., június 14. (133. szám) 8.
¹⁶ *A Reggel* 1938. június 13. (XVII. évf.) (25. szám) 7.
¹⁷ *A Társaság* 1938. június 26. (XXV. évf.) (26. szám) 4–5.
¹⁸ *Tolnai Világlapja* 1938. június 26. (XXV. évf.) (24–25. számok) 13.
¹⁹ *Új Nemzedék* 1938. június 12. (XX. évf.) (131. szám) 3., június 14. (132. szám) 10.
²⁰ *Újság* 1938. június 10. (XIV. évf.) (129. szám) 7., június 11. (130. szám) 7., június 12. (131. szám) 6., június 14. (132. szám) 6., június 15. (133. szám) 2.
²¹ Reiszig i. m. 15.
²² *Az Est* 1938. június 11. (XXIX. évf.) (130. szám) 6.
²³ *Pester Lloyd* (Morgenblatt) 1938. június 10. (129. szám) 6.
²⁴ *Pester Lloyd* (Morgenblatt) 1938. június 11. (130. szám) 6.
²⁵ *Új Nemzedék* 1938. június 12. (131. szám) 3.
²⁶ Reiszig i. m. 15.
²⁷ A Máltai Lovagrend nagymestere Budapesten. *Új Nemzedék* 1938. június 12. (131. szám) 3.; Chigi herceget, a Máltai Lo-

vagrend nagymesterét ünnepélyesen fogadták ma délelőtt a Délivasúton. *Az Est* 1938. június 12. (131. szám) 16.; Der Großmeister des Malteser – Ritterordens in Budapest. – Festlicher Empfang des Fürsten Chigi Albani *Pester Lloyd* (Morgenblatt) 1938. június 12. (131. szám) 5.; Reiszig i. m. 16.

²⁸ Dukai és Szentgyörgyvölgyi Széll József magyar királyi titkos tanácsos, nyugalmazott m. kir. belügyminiszter tiszteletbeli és fogadalmas nagykeresztes bailli lett. 1938. június 1-jén, a külügyminiszter előterjesztésére Horthy Miklós kormányzó jóváhagyta a rendjel elfogadását. V. ö.: *Budapesti Közlöny* 1938. június 11. (129. szám) 1.

²⁹ Reiszig i. m. 16.

³⁰ Reiszig i. m. 16–18.; A máltai lovagok budapesti kongresszusának káprázatos ünnepei. *Az Est* 1938. június 14. (132. szám) 3.; Der Malteser – Konvent in Budapest. *Pester Lloyd* (Abendblatt) 1938. június 13. (131. szám) 5.

³¹ *A Reggel* 1938. június 13. (25. szám) 7.; *Pester Lloyd* (Abendblatt) 1938. június 13. (131. szám) 5.; *Az Est* 1938. június 14. (132. szám) 3.

³² U. o.

³³ *Az Est* 1938. június 14. (132. szám) 3.; *Pester Lloyd* (Abendblatt) 1938. június 13. (131. szám) 5.; Reiszig i. m. 19.

³⁴ *Esztergom és vidéke* 1938. június 12. (59. évf. 45. szám) 3.; *Pester Lloyd* (Morgenblatt) 1938. június 14. 132. szám 6.; Reiszig i. m.

³⁵ *Újság* 1938. június 14. (132. szám) 6.

³⁶ *Az Est* 1938. június 15. (133. szám) 7.; *Pester Lloyd* (Morgenblatt) 1938. június 15. (133. szám) 8.; Reiszig i. m. 19–20.

³⁷ Denjour des Ministers des Außern Kánya zu Ehren des Fürsten Chigi. *Pester Lloyd* (Morgenblatt) 1938. június 15. (133. szám) 7.; Kánya külügyminiszter villásreggelije Chigi herceg tiszteletére. *Magyarország* 1938. június 15. (133. szám) 6.

³⁸ *Pester Lloyd* (Morgenblatt) 1938. június 15. (133. szám) 7.; *Újság* 1938. június 15. (133. szám) 2.

³⁹ *Pester Lloyd* (Morgenblatt) 1938. június 15. (133. szám) 7.; *Újság* 1938. június 15. (133. szám) 2.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ *Pester Lloyd* (Morgenblatt) 1938. június 15. (133. szám) 8.; Reiszig i. m. 20.

⁴² *Az Est* 1938. június 15. (133. szám) 7.

⁴³ Reiszig i. m. 21.

⁴⁴ *Pester Lloyd* (Abendblatt) 1938. június 16. (134. szám) 6.

⁴⁵ A Horthy kormányzóknak és Imrédy Béla miniszterelnöknek küldött táviratok szövegét közli: Dankeskundgebung des Fürsten Chigi Albani an der Reichsverweser und den Ministerpräsidenten. *Pester Lloyd* (Morgenblatt) 1938. június 18. (135. szám) 8.; A József királyi hercegnek küldött táviratot közli: Der Dank des Malteser – Großmeisters Fürsten Chigi Albani. *Pester Lloyd* (Morgenblatt) 1938. június 19. (136. szám) 11.;

⁴⁶ Bárcziházi Bárczy István m. kir. titkos tanácsos, miniszterelnökségi államtitkár magisztrális nagykeresztes lett. V.ö.: *Budapesti Közlöny* 1938. október 22. (236. szám) 1.

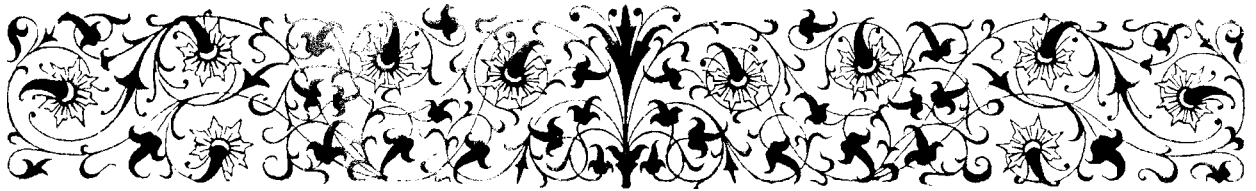
⁴⁷ Dr. Urai István m. kir. titkos tanácsos, a Kormány Kabinetirodájának főnöke, magisztrális nagykeresztes lett V.ö.: *Budapesti Közlöny* 1938. október 22. (236. szám) 1.

⁴⁸ Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL) K 27 Magyar Minisztertanács iratai – 1938. május 28-ai minisztertanács 3. ügy. A külügyminiszter előterjesztését jóváhagyták Don Carlo dei duchi Caffarelli, a Máltai Lovagrend Budapestre akkreditált rendkívüli követe I. osztályú Magyar Érdemrendet kapott.

⁴⁹ MOL K 27 Magyar Minisztertanács iratai. – 1938. június 10-ei minisztertanács 58. ügy. A miniszterelnök előterjesztését jóváhagyták. Nagyalásnyi Barcza Károly, a Máltai Lovagrend budapesti követségének tanácsosa a Magyar érdemrend középkeresztjét kapta meg. V.ö.: *Budapesti Közlöny* 1938. július 3. (145. szám) 1.

⁵⁰ Uo., v. ö.: *Budapesti Közlöny* 1938. július 3. (145. szám) 1.

⁵¹ MOL K 27 Magyar Minisztertanács iratai. – 1938. június 10-ei minisztertanács 58. ügy.

PÜSPÖKI JOGHATÓSÁG SOMOGYBAN A XI. SZÁZADBAN

A szabolcsi zsinat 1092-ben régi kánonjogi előírás szerint az apátok és a püspökök viszonyát is szabályozta. Többek közt úgy rendelkezett, hogy az apátok azt a püspököt kötelesek alázatosan vendégül látni, akinek a területén (*cuius territorio*) laknak. A püspök papi (rendi) és kormányzati hatalmát a saját egyházmegyéjében érvényesítette. Tevékenysége igen fontos eleméről szólt az említett zsinati határozat, amikor előírta, hogy a püspökök évente ne egyszer, hanem gyakran látogassák meg a monastorokat, és vizsgálják meg a szerzetesek életmódját és viselkedését.¹ A kortársak természetesen tudták, melyik püspök egyházmegyéjébe tartoznak. Az utókor számára azonban elégséges forrásanyag híján korántsem evidencia a XI. századi püspökségek területe. Ezt leginkább Somogy példája mutatja.

Somogy XI. századi egyházi hovatartozását illetően két markáns nézet alakult ki. Az egyik szerint Somogy kezdettől fogva a veszprémi egyházmegye részeként a veszprémi püspök joghatósága alá tartozott.² Ezzel szemben a másik felfogás úgy tartja, hogy Somogy a XI. században közel 90 esztendeig nem tartozott a veszprémi egyházmegyébe: területén 1002-től a pannonhalmi apát birtokolta a püspöki jogokat (*iura episcopalia*), s azokat csak a nyolcvanas évek végén, a zágrábi püspökség alapításakor vesztette el.³ Nem kétséges, hogy a veszprémi egyházmegye déli határa akkor nyerte el évszázadokra érvényes formáját, amikor a zágrábi püspökség alapításakor a Dráván túli területet a zágrábi püspök alá rendelték. Kérdéses viszont a pannonhalmi apát püspöki joghatósága. Az egyik nézet nem számol vele, míg a másik szerint a XI. században a pannonhalmi apát püspöki jogokkal bírt Somogyban. A két ellentétes felfogást a veszprémi püspökség területére vonatkozó oklevelek és a pannonhalmi apát somogyi tizedjogát érintő források eltérő értelmezése alakította ki.

A veszprémi püspökség abban a kivételes helyzetben van, hogy kiterjedéséről átfogóan két Árpád-kori oklevél tájékoztat. Az egyházmegye területe Szent István király oklevelének keltezetlen, illetve 1009. évi dátum alatt fennmaradt másolatai szerint Visegrád, Fejér, Veszprém és Kolon megyékre terjedt ki.⁴ Bertalan püspök 1240-ben a hat főesperes megnevezésével lényegében arról tudósít, hogy egyházmegyéje hat kisebb egységből áll: somogyi, zalai, fehérvári, veszprémi, szentendrei és segedi főesperességre tagolódik.⁵ Somogy egyházi hovatartozását közvetve ennél jóval korábbi adat is bizonyítja. II. Paszkál pápa 1102-ben a veszprémi püspökségben (*in episcopatu Uespremensi*) olyan falvak (Köröshegy, Tard, Tepe) templomait írta össze, amelyek a pannonhalmi apátság birtokai közül minden kétséget kizáróan a somogyi régió települései voltak.⁶

A pannonhalmi apátság interpolált alapítólevele szerint Szent István Somogy megye tizedét (*comitatus decimationem*) az apátságnak juttatta. A király egyúttal Kortó birtokkal és lakóival kárpótolta a Szent Mihály egyházat, vagyis a veszprémi püspökséget, mert a tizedszedés jogának eladományozásával nem kívánt kárt okozni a megyéspüspöknek.⁷ II. Paszkál pápa 1102-ben az alapítólevél ismeretében erősítette meg az apátságot a Szent Mihály egyháztól megszerzett tizedek birtokában.⁸ Ezzel összhangban, de a veszprémi püspökről és a Szent Mihály egyházzal hallgatva (a részletekben olykor eltérően, de a lényegyet tekintve egyezően) rögzítette a XIV. századi krónikaszerkesztmény, illetve Szent István három legendája azt a kortársak számára közzismert és megtapasztalt tény, hogy Szent István intézkedése folytán a (somogyi) tizedeket a pannonhalmi apátság élvezi.⁹ Az 1083 körül keletkezett *legenda maior* és nyomában a Hartvik-legenda még hozzátette, hogy Szent István a pannon-

halmi monostort a tizedszedés tekintetében hasonlóvá tette a püspökségekhez: *decimationibus simile fecit episcopatus*.¹⁰ Az apátság és a püspökségek összetetésének volt reális alapja. Egyfelől rendes körülmények között csak a püspöknek volt tizedszedési joga. Másfelől a pannonhalmi apátság a püspökségekhez hasonlóan nemcsak saját birtokain, hanem a somogyi régió egészén rendelkezett tizedszedési jogával. Az utóbbi körülmény adta a pannonhalmi tizedkiváltság lényegét, hiszen saját birtokainak tizedét számos egyházi intézmény megszerezhetette. Ez a sajátosság készítette a legendaírókat arra, hogy az apátságot püspökséghez hasonlítsa. De ennél tovább nem ment, nem mehetett, mert tudta, hogy az apát alapvető püspöki jogokkal nem rendelkezik.

A legendaíró óvatossága ellenére különösebb magyarázat és részletezés nélkül fogalmazódott meg, hogy Somogy megye egyházi joghatósága egy ideig a tizedekkel együtt Pannonhalmát illette meg, hogy a pannonhalmi apát gyakorolt területén püspöki jogokat. Erre döntően azért került sor, mert a veszprémi püspökség kiterjedéséről tájékoztató Szent István-kori oklevél Somogy megyét nem említette. Így lehetővé vált, hogy a gazdátlannak vélt megye felett az egyházi joghatóságot az ott tizedjoggal rendelkező pannonhalmi apátsággal kapcsolják össze. Ettől az sem tartott vissza, hogy a pannonhalmi alapítólevél szerint a szerzeteseknek szentelési ügyekben püspökhöz kellett fordulniok.¹¹ Az egyházi rendeket tehát püspöktől, nem pedig – úgymond – püspöki jogokat gyakorló apátjuktól kapták meg. Bár már a 19. században megfogalmazódott, hogy a pannonhalmi apát nem volt püspök, de püspökségi jogokkal rendelkezett, az utóbbiak kifejtése és bizonyítása (a tizedjogot kivéve) mind a mai napig elmaradt.¹²

A püspöki jogosítványok a püspök rendi (*potestas ordinis*) és joghatósági (*potestas iurisdictionis*) hatalmából származtak. Rendi hatalmából következően a püspök a papi hatalom teljességének birtokosaként feladta az egyházi rendeket, püspököket, templomokat, oltárokat és olajokat szentelt, kiszolgáltatta a bérmálás szentségét, apátokat és apátnőket benedíktált, megáldotta a tüzesvas-próbához készített új vasat. Joghatósági vagy kormányzati hatalmánál fogva viszont az egyházmegye legfőbb bírója volt, felügyeleti és törvényhozási jogot gyakorolt, kezelte az egyházi vagyont, egyházi javadalmakat és kiváltságokat adományozott, zsinatra egybehívta az egyházmegye papságát, elnökölt a zsinaton, ellenőrzés céljából rendszeresen meglátogatta a plébániákat és a kolostoro-

kat, szükség esetén egyházi büntetést alkalmazott: ki-közösítette egyházmegyéje lakóit, részben vagy egészen interdiktum alá helyezte egyházmegyéjét.¹³

A kétféle eredetű jogosítványok közül a püspök rendi hatalmából származó jogokkal apát (hacsak nem volt egyben püspök is) nem rendelkezhetett. Kormányzati hatalom birtokosa viszont rendkívüli esetben lehetett. Ilyen különlegesen ritka alkalom a reims-i érsekség Karoling-kori történetében adódott. Jámbor Lajos császár elleni fellépése miatt Ebbo (Ebo) reims-i érsek 835-ben arra kényszerült, hogy lemondjon méltóságáról. A váratlan esemény hatására a reims-i egyházmegyében a püspöki hatalmat sajátos módon osztották meg. A szakrális és liturgikus tevékenységet a reims-i érseki tartomány egyik püspöke végezte, míg az egyházmegyét a reims-i Saint-Rémi bencés monostor apátja kormányozta. Az átmeneti időszak Ebbo érsek visszahelyezését, majd újbóli távozását (840–841) követően egészen addig tartott, míg 845-ben Hinkmar személyében érsek nem került a reims-i egyházmegye élére.¹⁴

Az ezredfordulón hasonló és meglehetősen tartós hatalommegosztást (mert csak erről lehetett szó) a veszprémi (vagy más) püspök és a pannonhalmi apát között semmi sem indokolt, különösen nem az egyházmegye egy részében. Ha az egyházmegye nagyobbik felében a püspök el tudta látni teendőit, miért kellett volna Somogyban a feladatok egy részét másra bízni? Az egyházszerzés időszakában kiváltképpen nem volt célszerű a püspöki hatalom gyengítése. Ilyen döntésre Szent Istvánt külföldi eredetű papi környezete sem készíthette, mivel a kortárs egyházi törekvések az egyházmegyekben éppen a püspöki hatalom megerősítését szolgálták.¹⁵ A nem püspöki székhelyen működő pannonhalmi apát megterhelése egyházkormányzati feladattal, ráadásul a monostortól távoli somogyi régióban, nemcsak az apát helybenlakási kötelezettségét sértette, hanem az alig néhány éve alakult szerzetesi közösség életét is hátrányosan érintette volna. Hogy váratlan fordulat esetén sem számoltak a pannonhalmi apáttal, azt jól mutatja Hartvik püspök legendájának egyik epizódja. Eszerint Szent István, amikor Sebestyén esztergomi érsek megvakult, s ezzel alkalmatlanná vált a főpapi teendők ellátására, Asztrik kalocsei püspököt állította a helyére. Miután három év múlva Sebestyén érsek visszanyerte szeme világát, visszakerült hivatalába, Asztrik pedig érsekként viszszatért Kalocsára.¹⁶ Semmi jele annak, hogy Szent István a pannonhalmi apátságot Somogyban vagy bárhol kormányzati hata-

lommal kívánta volna felruházni. Szent Márton monostorát jutalmazni, nem pedig megterhelni akarta. A püspöktől megváltott somogyi tizedjog átadása az apátságnak valóban jutalom, értékes ajándék volt.

Ha a fenti megfontolások ellenére a pannonhalmi apát a tizedszedésen túl a XI. században mégis gyakorolt volna püspöki jogokat Somogyban, hol vannak ténykedésének nyomai? A szűkös forrásanyag a XI. században a pannonhalmi apát egyetlen somogyi szereplését örököltette meg, míg a veszprémi püspök közreműködését három alkalommal is rögzítette. Péter apát 1091-ben Péter tihanyi apáttal együtt jelen volt a somogyvári bencés monostor alapításánál. A nemzetközi eseményről két oklevél maradt ránk. Az egyik az alapításról szól, a másik a szerzetesi étellel foglalkozott. Az utóbbi szerint a jelenlévők meghatározták a monostor közösségébe lépő személyek szerzetesi fogadalmának a szövegét, és megszabták, hogy a Saint-Gilles-i anyamonostor, illetve a somogyvári apátság milyen feltételek esetén fogadja be a másik közösség szerzeteseit. A monostor belső életével kapcsolatos döntés tanúi és megerősítői (*testes et confirmatores*) között, Odiló Saint-Gilles-i, Péter somogyvári apát, Teuzo bíboros, pápai legátus és mások társaságában kapott helyet Péter pannonhalmi apát.¹⁷ Az alapításról szóló oklevélben viszont nem említették: annak tanúi (*testes*) között egyedüli magyarországi főpapként Almarus veszprémi püspök szerepelt.¹⁸ S nem véletlenül. Almarus volt az a megyéspüspök, akinek püspöki jogait az alapítólevél szerint még a Saint-Gilles-i monostornak alárendelt somogyvári apát sem hagyhatta figyelmen kívül (*salvo episcopali iure*).¹⁹ Szent László király monostoralapítása a területileg illetékes veszprémi püspököt érintette, a pannonhalmi apátot viszont éppen annyira nem, mint a tihanyit. A két apát mindössze részt vett bencés rendtársaik nagy eseményén. Egyházkormányzati szempontból egyiküknek sem volt köze a monostor létrejöttéhez, elmentében a veszprémi püspökkel, akinek territóriumán történt az alapítás. Somogy megye 1091-ben kétségkívül a veszprémi püspök joghatósága alatt állt, annak egyházmegyéjébe tartozott.

A somogyvári apátság létesítése mellett a XI. században még két egyházi intézmény megalapítása kapcsolódott Somogy megyéhez: a zágrábi püspökségé és a zselicszentjakabi bencés monostoré. A zágrábi alapítás pontos idejét nem ismerjük. Somogy megye egyházi hovatartozása szempontjából nem kardinális kérdés annak eldöntése, hogy Szent László király a nyolcvanas évek végén (1087 és 1090 között), vagy a

90-es évek elején, netán 1094-ben szervezte meg a zágrábi püspökséget.²⁰ Az alapítás körülményeinek a vizsgálata a fontos, és pedig két okból. Egyfelől az új egyházmegye megkapta Somogy megye Dráván túli területét, illetve Zala megye délnyugati részét. Másfelől az a nézet, amely Somogyban püspöki jogokat tulajdonít a pannonhalmi apátnak, a zágrábi püspökség alapításával köti össze az egyházi joghatóság megváltozását. Eszerint az új egyházmegye megszervezésekor a pannonhalmi apát elvesztette püspöki jogait, miután a zágrábi és a veszprémi püspök megosztotta a somogyi régiót. Ennek ismeretében meglepő, hogy a kétszeresen (a zágrábi és a veszprémi püspökkel szemben egyaránt) vesztes pannonhalmi apát nem volt jelen a fontos aktusnál, és sohasem indított pert püspöki jogai elvesztése miatt, noha somogyi tizedjoga miatt gyakran nyúlt ehhez az eszközhöz. Az eseményről beszámoló 1134. évi oklevél mindössze három egyházi személy nevét említette azok között, akiknek tanácsából (*consilio*) Szent László király megalapította a zágrábi püspökséget. Első helyen az esztergomi érseket, másodikon a bácsi (kalocsai) érseket, a harmadikon pedig Kozma veszprémi püspököt.²¹ A magyar egyházszervezet Szent István óta legjelentősebb módosítása nélkülük nem volt megvalósítható. Mindhárman érintettek voltak. Az esztergomi prímás, mint a magyar egyház feje, a bácsi érsek, mint annak az érseki tartománynak a főpapja, amelybe az új egyházmegyét sorolták, s végül a veszprémi püspök, mint aki a joghatósága alá eső egyházmegye egy részét engedte át az új püspökségnek, a zágrábi egyházmegyének.²²

Míg az eddig számba vett források már a 19. században ismertek voltak Magyarországon, addig a zselicszentjakabi alapítólevél teljes szövege csak azután lehetett a kutatás tárgya, hogy Kumorovitz L. Bernát 1957-ben felfedezte és mintaszerű tanulmányában 1964-ben közzétette Ottó somogyi ispán oklevelét.²³ Eszerint Ottó 1061-ben Somogy megyében, közelebbről a Zselicségben Szent Jakab tiszteletére monostort alapított, s birtokait a király (I. Béla) és az ország összes nagyjainak (*omnium maiorum regni*) a helyeslésével és tanúsága mellett (*probatione et testimonio*) neki adományozta. A zselicszentjakabi bencés apátság alapítólevele név szerint mindössze egyetlenegy személyt nevezett meg a közreműködők közül. A monostornak juttatott birtokok felsorolásában a somogyi Dorog falu kapcsán megemlítette, hogy az alapító az apátságnak adományozta a falu egészét, kivéve annak földjéből egy csekély részt,

amit két háznép szolgálva, egy szőlővel és szőlőműveléssel György püspöknek, az adományok tanújának és írójának (*Georgio episcopo testi et scriptori donationum*) adott.²⁴ Tehát nem apát, hanem püspök volt az alapítás aktusának tanúja és egyben az alapítólevél megszerkesztője és írója. A pannonthalmi apát hiánya különösen érthetetlen, hiszen ebben az esetben alapításról, vagyis kifejezetten egyházkormányzati ügyről s nem felszentelésről, azaz csak püspök által végezhető szakrális feladatról volt szó. A monostort csak néhány évvel később, az alapítást követő nagy építkezések után, közelebről Salamon király uralkodása (1063–1074) elején szentelték fel. A XIV. századi krónikaszerkesztmény szerint Ottó, az addigra nádorrá előlépett monostoralapító kérésére Salamon király és Géza herceg is részt vett a nagy eseményen.²⁵

György püspök nem ok nélkül, nem Ottó somogyi ispán ismerőseként vagy esetleg rokonaként volt ott az alapításon. Jelenléte és tanúskodása, a jogi cselekmény írásba foglalásának vállalása azt fejezte ki, hogy nem tudta nélkül, s főleg nem akarata ellenére, hanem – éppen ellenkezőleg – engedélyével és hozzájárulásával történt a monostor alapítása. Másként nem is valósulhatott volna meg Ottó ispán terve. A chalcedoni zsinat 451-ben megtiltotta, hogy az illetékes megyéspüspök tudomása nélkül (*praeter conscientiam*) monostort építsenek vagy létesítsenek, és egyúttal a korábbi gyakorlattal összhangban kimondta, hogy a szerzetesek a megyéspüspök joghatósága és felügyelete alatt állnak.²⁶ Ezen az alaphelyezeten lényegileg az sem változtatott, hogy később (főként a XI. századtól) a monostorok egy hányada a püspöki hatalomtól kisebb-nagyobb mértékben mentesítő kiváltságot kapott.²⁷ Burchard wormszi püspök (1000–1025) híres kánonjogi gyűjteménye (*Decretorum libri viginti*) szerint bárki építhetett saját birtokán templomot, ha a megyéspüspök engedélyét (*consensum et voluntatem*) megszerezte hozzá. A főpapi hozzájárulás a régi hagyománynak megfelelően látványosan is kifejeződött. Az építkezést csak azután lehetett megkezdeni, miután a püspök a helyszínre érkezett, és kereszttel kitűzte, kijelölte a leendő templom helyét. Az alapítóknak azzal is számolniuk kellett, hogy az általuk létesített egyházi intézményt és vagyonát nem oszthatják fel az örökösök között. A körülményeket jól érzékelteti, hogy a püspök tudomása nélkül (*absque notitia*) monostort még bővíteni sem lehetett.²⁸ A szerzetesek és a megyéspüspök viszonyában Burchard gyűjteménye teljes joggal a vizitációt tartotta meghatározónak. A püspök döntően a

monostorok meglátogatása alkalmával érvényesítette felügyeleti jogát a szerzetesek felett. Burchard nagyra értékelte ezt a lehetőséget. Gyűjteménye előírta, hogy a püspökök évente ne egyszer, hanem többször látogassák meg a monostorokat és vizsgálják meg a szerzetesek életmódját és viselkedését.²⁹ A szöveg összezsengése, részben szó szerinti egyezése az 1092. évi szabolcsi zsinat idézett határozatával arra mutat, hogy a magyarországi egyház követte a nevezetes egyházi gyűjteményben tükröződő nyugati gyakorlatot, s a monostorok számának gyarapodása a XI. század végén szükségessé tette a tételes megfogalmazást.³⁰

György tehát csak mint illetékes megyéspüspök lehetett jelen a zselicszentjakabi monostor alapításán. Engedélyére Ottó ispánnak az alapításon túl azért is szüksége volt, mert püspöki joghatóság alatt álló korábbi egyházi intézmény, a Kapos folyó melletti hegyen Szent Jakab apostol tiszteletére emelt régi, lepusztult templom szolgált a monostor alapjául.³¹ Ha György püspök nem akármilyen, hanem illetékes megyéspüspök volt, azt az egyházmegyét kormányozta, amelynek területén a zselicszentjakabi monostor feküdt. Szomszédos vagy másik egyházmegye püspöke nem lehetett.³² De melyik egyházmegye élén állt? Az oklevél írójaként György főpap a kortársak számára egyértelmű tény, hogy melyik egyházmegyének a püspöke volt, nem jegyezte fel, ahogyan közel egykorúan az 1055. évi tihanyi, az 1067 körül készült százdi és az 1075. évi garamszentbenedeki alapítólevél, vagy a század végén Dávid herceg keltezetlen adománylevele sem tette.³³ Mivel egyszeri előfordulásról van szó, kizárásos alapon kísérelhető meg György püspök egyházmegyéjének a meghatározása. Földrajzi helyzeténél fogva Somogy csak a veszprémi vagy a pécsi egyházmegye része, György pedig ezek valamelyikének püspöke lehetett.³⁴ A pécsi püspökség élén azonban nem állhatott, mert a jól ismert kortárs pécsi főpapot Mórnak hívták. A pannonthalmi szerzetest, majd apátot 1036-ban szentelték püspökké a pécsi egyházmegye számára. Salamon király és Géza herceg 1064 tavaszán Pécsen nála töltötte a Húsvétot. Ezt követően Mór püspök megírta Szent Zoerard-András és Benedek legendáját, majd az 1070-es évek elején távozott az élők sorából.³⁵ György püspök, a zselicszentjakabi alapítólevél megfogalmazója és írója így csak veszprémi főpap lehetett, a monostornak helyet adó Somogy területe pedig a veszprémi egyházmegyébe tartozott.³⁶ György püspök tevékenysége az e tekintetben páratlan forrásadottságú veszprémi egyházmegyében nem állt

példa nélkül. A veszprémi püspök 60 évvel később hasonlóképpen járt el. II. István király parancsából 1121-ben a felszentelést végző Nána püspök fogalmazta meg és látta el királyi pecséttel (*scripta et regali sigillo confirmata est*) a veszprémi egyházmegyében fekvő almádi monostor 1117. évi alapítását megerősítő oklevelet.³⁷

Végeredményben a XI. században a pannonhalmi apát Somogy felett nem rendelkezett egyházi fennhatósággal, területén püspöki jogokat nem gyakorolt. Egyedül tizedszedési joga volt. Somogy területe valójában kezdettől fogva a veszprémi püspök joghatósága alá tartozott, a veszprémi egyházmegye része volt. Ha ez így volt, márpedig így kellett lennie, akkor a püspökség kiterjedéséről szóló Szent István-kori oklevél impliciten Somogy területére is vonatkozott, azt is az egyházmegyébe sorolta. Mint említettük, név szerint a somogyi régió nem, de két szomszédosa: Kolon és Veszprém megye szerepelt az oklevélben. Következésképpen ez a két megye ölelhetette fel egyben Somogy területét is. Erre elvileg három lehetőség volt. Vagy Kolon, vagy Veszprém, vagy egymás közt megosztva a kettő együtt foglalta magában a somogyi régiót.³⁸ A háromféle lehetőség közül az utóbbi érvényesülésének volt a legkisebb esélye. Nem valószínű, hogy Koppány lázadását és leverését követően uralmi körzetét, a somogyi régiót felosztották volna, és egyik részét a nyugatról szomszédos Kolon, a másikat pedig az északkeletről határos Veszprém megyéhez csatolták volna. Ebben az esetben ugyanis Somogy későbbi önállósulásának, a két rész egyesítésének esélye is csökkent volna. Ennél valószínűbb, hogy a somogyi régió egyben maradt, és Kolonhoz vagy Veszprémhez csatolták. Eddig csak Kolonról

feltételezték, hogy Somogyot is felölelte.³⁹ Mellette szól, hogy nyugat felől Kolon a Balatontól végig határosa volt Somogynak. Veszprém megye viszont északkeleten a Balatontól kezdve a Sió vonalán a tolnai határig volt Somogy szomszédja, ráadásul a veszprémi vár és környéke az Árpád-dinasztia egyik központja volt.⁴⁰ A rövid közös határ messze felülmúlta fontosságban a hosszabbat. Rajta keresztül vezetett az út az ország középső része és az ott található központok felé, míg a Kolonnal közös hosszú határszakasz a perifériával kötött össze. Veszprém Kolonnál nagyobb jelentősége: központi fekvése a Dunántúlon, valamint fejedelmi és királynéi kapcsolatai valószínűbbé teszik, hogy a somogyi régió átmenetileg hozzá tartozott. Eszerint a lázadás leverése után Koppány uralmi körzetét 997-ben, nevét és integritását megtartva Veszprémhez csatolták. Szent István oklevele 1009-ben azért hallgatott erről a régióról, mert Somogy önálló kormányzata már megszűnt, Somogy vármegye pedig még nem létezett. A korábbi önállóság helyreállítása, a vármegye megszervezése 1009 és 1061 között, vagyis Ottó, az első ismert somogyi ispán felbukkanása előtt, de ezen intervallumon belül még Szent István uralkodása idején következett be.⁴¹ Szent István veszprémi oklevele igen rövid ideig tartó átmeneti állapotot örökített meg. Döntően ez a körülmény okozta, hogy a szakirodalomban vitatottá vált Somogy XI. századi egyházi hovatartozása. Valójában Somogy a XI. században is a veszprémi püspök és nem a pannonhalmi apát joghatósága alá tartozott.

Solymosi László

JEGYZETEK

¹ *Abbatess secundum decreta patrum in procuracione episcoporum suorum, cuius territorio sunt, humiliter permaneant. Et non semel in anno, sed sepe monasteria eorum episcopi visitent et regulariter vitam et conversacionem fratrum discuciant.* Závodszy Levente: A Szent István, Szent László és Kálmán király korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. (Függelék: A törvények szövege.) Bp., 1904. 72–73, 161 (21. c.). Vö. Csóka Lajos: Clunyi szellemű volt-e a magyar egyház a XI. században? *Regnum* 5 (1942–1943), 175–176, Waldmüller, Lothar: Die Synoden in Dalmatien, Kroatien und Ungarn. Von der Völkerwanderung bis zum Ende der Arpaden. Paderborn, 1987. 121–122.

² Balics Lajos: A római katolikus egyház története Magyarországon. I–II/2. Bp., 1885–1890. I. (továbbiakban: Balics: A római katolikus egyház.) 85.; Karácsonyi János: Szent István király oklevelei és

a Szilveszter-bulla. Diplomatai tanulmány. Bp., 1891. 73.; Pauler Gyula: A magyar nemzet története az árpád-házi királyok alatt. (továbbiakban: Pauler: A magyar nemzet története.) I. Bp., 1893. 52–53, 507–508 (85. jegyzet.) = ²I. Bp., 1899. 40–41, 394–395, Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. (A veszprémi püspökség római oklevéltára.) I–III. Edita a Collegio Historicorum Hungarorum Romano. IV. Edidit Josephus Lukácsics. Budapestini 1896–1907. (továbbiakban: Mon. Vespr.) I, XII, LXXVII.; Fraknói Vilmos–Lukácsics József: A veszprémi püspökség római oklevéltára I–IV. kötetéhez bevezetés. Bp., 1896–1907. 9.; A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. (Szerk. Erdélyi László, (később) Sörös Pongrácz.) I–XII/B. Bp., 1902–1916. (továbbiakban: PRT) I. 146–148.; Karácsonyi János: Szent István király élete. Bp., 1904. 32–33.; Holub József: Zala megye története a középkorban. I. Pécs, 1929. (továbbiakban: Holub: Zala me-

gye.) 331.; *Mihályi Ernő*: Szent István monostorai. In: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. (Szerk. *Serédi Jusztinián.*) I. Bp., 1938. 369.; *Gutheil Jenő*: Az Árpád-kori Veszprém. (Sajtó alá rendezte *Kredics László.*) (Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 1) Veszprém, 1977. 47–49.; *Dercsényi Balázs–Hegy Gábor–Marosi Ernő – Török József*: Katolikus templomok Magyarországon. Bp., 1991. LVIII.; vö. *Török József*: Az 1000 éves Veszprémi Püspökség története és gyűjteményei. Veszprém, [1996.] 3.; *Sohyosi László*: Az Árpád-kori veszprémi püspökök tevékenysége oklevelek tükrében. In: Veszprém kora középkori emlékei. Felolvasósülések az Árpád-korból 2. (Szerk. *V. Fodor Zsuzsa.*) (Veszprémi Múzeumi Konferenciák 5) Veszprém, 1994. 49, 51.; *Uő*: Veszprémi püspökség. In: Korai magyar történeti lexikon. (9–14. század). (Főszerk. *Kristó Gyula*, szerk. *Engel Pál és Makk Ferenc.*) Bp., 1994. (továbbiakban: KMTL) 728.; (Szerk. *Takács Imre, Szóvák Kornél, Monostori Martina.*) *Mons Sacer*. 996–1996. Pannonhalma ezer éve. I. Pannonhalma, 1996. 583.; *Zsoldos Attila*: Az Árpádok és alattvalóik. Magyarország története 1301-ig. Debrecen, 1997. 91–92 (a kötet végén térképpel); *Uő*: Somogy vármegye kialakulásáról. In: A honfoglaló magyarság állama, kultúrája és az ősi vastermelés. II. (Szerk. *Stamler Imre.*) Dunaiújváros, 1998. 44–46.; *Kristó Gyula*: The Bishoprics of Saint Stephen, King of Hungary. In: In honorem Paul Cernovodeanu. Bucuresti, 1999. 66 (Kosza László térképvázlata); Az államalapítás korának írott forrásai. Az előszót írta, a szövegeket válogatta, a kötetet szerk. *Kristó Gyula*. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15.) Szeged, 1999. 41 (99. jegyzet), 283 (987. jegyzet). Az indoklás rendszerint hiányzik, s többnyire átvételről van szó. Lásd még a 36. jegyzetet.

³ *Nagy Imre*: A veszprémi püspökség. In: Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve. (Geographia ecclesiastica Hungariae ineunte saeculo XIV° e tabulis rationes collectorum pontificiorum a. 1281–1375 referentibus eruta digesta illustrata.) A Vatikáni Okirattár Bizottság rendelkezésére szerk. *Ortvay Tivadar*. I–II. Bp., 1891–1892. (továbbiakban: Magyarország egyházi földleírása.) I. 284.; vö. *Mon. Vespri*. II. LXXI.; *Fraknoi-Lukcsics i. m.* 127.; *Hóman Bálint–Szekfü Gyula*: Magyar történet. I. Írta *Hóman Bálint*. Bp., [1928.] 203 = 21. Bp., 1935. 198.; *Balanyi György*: Szent István mint a magyar keresztény egyház megalapítója és szervezője. In: Emlékkönyv (2. jegyzet.), 343.; *Györffy György*: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. *Századok* 92 (1958), 573 (66. jegyzet); *Tanulmányok a magyar állami eredetéről*. Bp., 1959. 85.; *Uő*: Székesfehérvár feltűnése a történelmi forrásokban. In: Székesfehérvár Évszázadai 1 (1967), 23.; *Uő*: Koppány lázadása. In: Somogy Megye Múltjából 1 (1970), 7, 10.; *Uő*: Szlavónia kialakulásának oklevélkritikai vizsgálata. *Levéltári Közlemények* 41 (1970), 224, 226.; *Uő*: Die Nordwestgrenze des byzantinischen Reiches im XI. Jahrhundert und die Ausbildung des „ducatus Sclavoniae“. In: *Mélanges offerts à Szabolcs de Vajay*. Rassemblés et présentés par le comte d'Adhémar de Panat et le chevalier Xavier de Ghellinck Vaernewyck. Praga, 1971. 298 (térképpel); *Uő*: István király és műve. Bp., 1977. 162, 181, 183–185 (térképpel); *Uő*: A „lovagszent” uralkodása (1077–1095). *Történelmi Szemle* 20 (1977), 549.; vö. (Főszerk. *Székely György*, szerk. *Bartha Antal.*) Magyarország története. I–II. (Bp., 1984. I. 773–775. [térképpel]), I. 917–918.; *Uő*: König Stephan der Heilige. [Budapest], 1988. 128 (a kötet végén térképpel); vö. *Diplomata Hungariae antiquissima*. (továbbiakban: DHA) I. Ab anno 1000 usque ad annum 1131. Edendo operi praefuit *Georgius Györffy*. *Adiuvantur Johannes Bapt. Borsá, Franciscus L. Hervay, Bernardus L. Kumorovitz et Julius Moravcsik*. Budapestini 1992. 37.; *Hermann Eged*: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. (Dis-

sertationes Hungaricae ex historia ecclesiae 1) ²München, 1973. 28.; *Magyar Kálmán*: Somogyvár ispánsági- és megyeközpontjáról. In: *Somogy Megye Múltjából* 10 (1979), 27.; *Kristó Gyula*: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Bp., 1988. 226, 254.; *Uő*: A tizenegyedik század története. Bp., 1999. 63–64.; *Kosza László*: A kereszténység kezdetei és az egyházszervezés Magyarországon. In: Az államalapító. (Szerk. *Kristó Gyula.*) Bp., 1988. 178.; *Magyar Kálmán*: Somogyvár Magyarország virágzó Árpád-kori központja. In: Szent László és Somogyvár. *Tanulmányok a 900 éves somogyvári bencés apátság emlékezetére*. (Szerk. *Magyar Kálmán.*) Kaposvár, 1992. 28.; *Magyar Katolikus Lexikon*. (Főszerk. *Diós István*, szerk. *Viczián János.*) II. Bp., [1994]. 516. lap utáni térkép; *Magyar Kódex*. (Főszerk. *Szentpéteri József*, szerk. *Stemler Gyula.*) 1. Az Árpádok világa. A magyar művelődéstörténet a kezdetektől 1301-ig. Bp., 1999. 37 (térkép). A fenti hivatkozások nem azonos fajsúlyúak, többségük nem tartalmaz indoklást, egyszerű átvétel csupán. Abban is különböznek egymástól, hogy a pannonhalmi apátság somogyi jogainak megszerzését máskorra teszik. Vagy a kezdetektől fogva tartó, vagy 1002-ben kapott jogosítványokról szólnak. A jogok elvesztéséről pedig többnyire hallgatnak.

⁴ DHA I. 52.

⁵ *Vetera monumenta historica Hungariae sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta, collecta ac serie chronologica disposita ab Augustino Theiner*. I. Romae 1859. 242.; *Vö. Mon. Vespri*. I. 139–140. A segesi főesperesség korai történetében jelentős esemény lehetett az 1216. évi egyezés, amelynek értelmében az esztergomi érsek a segedi egyházat visszaadta a veszprémi püspöknek. *Kumorovitz L. Bemát*: Buda (és Pest) „fővárossá” alakulásának kezdetei. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából* 18 (1971), 32–33.; *Jankovich Miklós*: Buda-környék plébániáinak középkori kialakulása és a királyi kápolnák intézménye. *Budapest Régiségei* 19 (1959), 73.; *Szűcs Jenő*: Sárospatak kezdetei és a patoki erdőuraldom. *Történelmi Szemle* 35 (1993), 11.; *Vö. Kristó*: A vármegyék (3. jegyzet), 228–230. Az egyházmegye felépítéséről (az egykori szentendre helyett immár budai főesperességről szólva) a XIV. századi pápai tizedjegyzék és a középkor végi állapotokat tükröző 1550. évi összeírás tájékoztató. *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia*. (Vatikáni magyar okirattár.) *Series prima*. *Tomus primus*. Budapestini 1885. 373–400.; *Mon. Vespri*. II. 64–84.; vö. *Nagy*: A veszprémi püspökség (3. jegyzet.), 285–308.; *Mon. Vespri*. II. LXXI–XCIV.; *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából*. (*Monumenta ecclesiastica tempora innovatae in Hungaria religionis illustrantia*.) V. 1548–1551. (Szerk. *Karácsonyi J., Kollányi F. és Lukcsics J.*) Bp., 1912. 454–462.

⁶ DHA I. 333.; PRT I. 574. Egy 1752-ben publikált kivonat szerint az esztergomi érsek 1103-ban egyezséget hozott létre Péter pannonhalmi apát és Máté veszprémi püspök között. A vita tárgyát, a megállapodás tartalmát azonban nem ismerjük meg a közlésből. DHA I. 335.

⁷ DHA I. 25, 39–40.; *Vö. Gerics József*: Szent István király avatásának körülményeiről. *Művészettörténeti Értesítő* 33 (1984), 97–101.; *Uő*: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Bp., 1995. 28–36.; *Érszegi Géza*: Szent István pannonhalmi alapítólevele. (Oklevéltani-filológiai kommentár.) In: *Mons Sacer* (2. jegyzet.), I. 47–89, kül. 50–53, 72. A Somogyvár közelében fekvő Kortó település, az egykori királyi udvarhely (*curtis*), amely nem keverendő össze a pannonhalmi alapítólevél toldalékában szereplő hasonló nevű faluval, még a középkor végén is a veszprémi püspök birtoka volt. A település hiánya a veszprémi egyház birtokainak 1082. évi keltezésű, de 1300 táján készült összeírásából annak következménye lehet, hogy kezdetől fogva püspöki tulajdonnak tekintették. Kortó templomának jövedel-

méből meghatározott összeget János veszprémi püspök 1180 táján engedett át a székeskáptalannak. *Kredics László-Solymosi László: A veszprémi püspökség 1524. évi urbárium. Urbarium episcopatus Vesprimiensis anno MDXXIV. (Új Történelmi Tár, Fontes minores ad historiam Hungariae spectantes 4) Bp., 1993. 66.; DHA I. 236–240.; Mon. Vespri. I. 4.*

⁸ DHA I. 334.

⁹ *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. I–II. (továbbiakba: SRH) Budapestini 1937–1938. I. 312–314 (c. 64), II. 383–384 (c. 8), 395 (c. 3), 409–410 (c. 6); Vö. Gerics József: Legkorábbi gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái. (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből, Új sorozat 22.) Bp., 1961. 7–19, 81.; Uő: A Tátony nemzetségről. Adalékok egy krónikahely magyarázatához. *Történelmi Szemle* 9 (1966), 20–22 (121. jegyzet.); Csóka J. Lajos: A pannonthalmi alapítólevél interpolálása. *Levélári Közlemények* 32 (1961), 90–91.; Uő: A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XIV. században. (Irodalomtörténeti könyvtár 12) Bp., 1967. 640–646.*

¹⁰ SRH II. 383–384 (c. 8), 409–410 (c. 6). Az eltérés mindössze annyi, hogy a Hartvik-legendá kézirataiban az *episcopatus* helyett *episcopius*, illetve *episcopus* változat olvasható. Vö. *Bogyay, Thomas v.: Stephanus rex. Versuch einer Biographie. Wien–München, 1975. 31., Uő: Stephanus rex. Bp., 1988. 59.; Mons Sacer (2. jegyzet.), I. 120.*

¹¹ DHA I. 40.; Vö. uo. 333.

¹² „Tagadhatatlan, hogy a pannonthalmi apát nem püspök, de püspökségi jogairól szól ... már Hartvik.” Balics: A római katolikus egyház (2. jegyzet.), I. 26.

¹³ *Kumorovitz L. Bernát: A zselicszentjakabi alapítólevél 1061-ből. („Pest” legkorábbi említése.) (továbbiakban: Kumorovitz: A zselicszentjakabi alapítólevél.) In: Tanulmányok Budapest Múltjából 16 (1964), 73.; Solymosi: Az Árpád-kori veszprémi püspökök (2. jegyzet.), 56–58. A tüzesvaspróba-hoz készített új vas püspöki megáldásáról és szövegéről a Várad Regestrum liturgikus része tájékoztat. A püspöki jogállásra átfogóan lásd a vonatkozó szócikkeket. Dictionnaire de droit canonique. Publié sous la direction de R. Naz. I–VII. Paris, 1935–1965. V. 570–589, 1125–1135, VI. 691–696, Lexikon des Mittelalters. I–IX. München und Zürich, (a VII. kötetből) München, 1977–1998. (továbbiakban: LM) II. 228–238. A kortárs püspöki tevékenységre lásd Parisse, Michel: L'évêque impérial dans son diocèse. L'exemple lorrain aux Xe et XIe siècles. In: Institutionen, Kultur und Gesellschaft im Mittelalter. Festschrift für Josef Fleckenstein zu seinem 65. Geburtstag. Hg. v. Lutz Fenske, Werner Rösener und Thomas Zotz. Sigmaringen, 1984. 179–193.*

¹⁴ *Stratmann, Martina: Hinkmar von Reims als Verwalter von Bistum und Kirchenprovinz. (Quellen und Forschungen zum Recht im Mittelalter Bd. 6) Sigmaringen, 1991. 5, 57.*

¹⁵ *Will, Johanna B.: Die Rechtsverhältnisse zwischen Bischof und Klerus im Dekret des Bischofs Burchard von Worms. Eine kanonistische Untersuchung. (Forschungen zur Kirchenrechtswissenschaft Bd. 12) Würzburg, 1992. (továbbiakban: Will: Die Rechtsverhältnisse) 44–54, 131–142, 177–193. Az ezredfordulón éppen nem a főpapi és az apáti funkciók összekapcsolása, hanem – ellenkezőleg – szétválasztása következett be. A magyarországi térítési kísérletéről jól ismert Szent Wolfgang regensburgi püspök (972–994) a gorzei reform keretében 973-ban megszüntette a püspökség és a regensburgi Szent Emmeram-apátság (*Domkloster*) vezetésében régóta fennálló perszonáluniót, és birtokkal látta el az önállósított apátságot. Suffraganeus püspöke példáját követve 987-ben hasonlóképpen járt el Frigyes salzburgi érsek, amikor érsekségétől elválasztotta a salzburgi Szent*

Péter apátságot. *Geschichte Salzburgs. Stadt und Land. (Gesamtherausgeber Heinz Dopsch, Hans Spatzenegger.) Bd. I/1–3. Hg. v. Heinz Dopsch. Salzburg, 1981–1984. I/1. 210–211, I/2. 1009.; LM VII. 566, 568, 1333, IX. 306–307. Vö. Mezey László: Deákság és Európa. Irodalmi műveltségünk alapvetésének vázlata. Bp., 1979. 93.; Kubinyi András: Püspöki rezidenciák a középkori magyar királyságban. In: Uő: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. (METEM Könyvek 22.) Bp., 1999. A reims-i, a regensburgi és a salzburgi példában Pannonthalmával szemben el nem hanyagolható különbség, hogy mindhárom apátság az adott egyházmegyében, sőt annak székhelyén működött.*

¹⁶ SRH II. 416–417 (c. 11); Vö. Pauler: A magyar nemzet története (2. jegyzet.), ²¹ 42.

¹⁷ DHA I. 269.

¹⁸ DHA I. 268. Almarus veszprémi püspök 1092-ben is viselte tisztségét. Uo. 261 (1. jegyzet.).

¹⁹ DHA I. 267.; Vö. Csóka: Clunyi szellemű volt-e a magyar egyház (1. jegyzet.), 173–174.; *Neumann Tibor: A somogyvári bencés monostor alapítása. In: PPKE Műhelytanulmányok. Bp., 1999. 36 (21. jegyzet.).*

²⁰ *Ortvay Tivadar: A zágrábi püspökség. In: Magyarország egyházi földleírása (3. jegyzet.), II. 673–678.; Pauler: A magyar nemzet története (2. jegyzet.), I. 221–222, 581 (341. jegyzet.) = ²¹ 171, 451–452.; *Hóman Bálint: A zágrábi püspökség alapítási éve. Turul* 28 (1910), 100–113.; Uő: Történetírás és forráskritika. Bp., 1938. 696–722.; *Hadrovics, Ladislaus: Ungarn und die Kroaten. Ungarische Jahrbücher* 21 (1941), 148.; *Grothusen, Klaus-Detlev: Entstehung und Geschichte Zagrebs bis zum Ausgang des 14. Jahrhunderts. (Giessener Abhandlungen zur Agrar- und Wirtschaftsforschung des europäischen Ostens Bd. 37). Wiesbaden, 1967. 91–93.; Györfly György: Szlavónia (3. jegyzet.), 224, 226.; Uő: Die Nordwestgrenze (3. jegyzet.), 298.; Uő: La christianisation des Hongrois et les peuples de la Hongrie. In: *L'église et le peuple chrétien dans les pays de l'Europe du Centre-Est et du Nord (XIVe-XVe siècles). (Collection de l'École Française de Rome 128). Rome, 1990. 63.; DHA I. 261–263.; *Sanjek, Franjo: Zagrebačka (nad)biskupija. In: Sveti Trag. Devetsto godina umjetnosti Zagrebačke nadbiskupije. 1094–1994. Zagreb, 1994. 30–31.; *Rokay Péter: Zágrábi püspökség. In: KMTL 739.; Font Márta: Megjegyzések a horvát–magyar perszonálunió középkori történetéhez. In: Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára. (Főszerk. Hanák Péter, szerk.: Nagy Mariann) Pécs, 1997. 21. Almarus veszprémi püspök hivatalviselésének biztosan ismert időtartama (1091–1092) természetesen kizárandó a zágrábi alapítás lehetséges éve sorából. Lásd a 18. jegyzetet.*****

²¹ DHA I. 261.; Vö. *Chartae Antiquissimae Hungariae ab anno 1001 usque ad annum 1196. Composuit Georgius Györfly. Bp., 1994. 45, Nr. 14. A veszprémi püspök szereplése (Bespremensi episcopo Cosma) alapján Pauler arra következtetett, hogy a veszprémi püspök joghatósága eleve a Dráván is túlterjedt. Pauler: A magyar nemzet története (2. jegyzet.), I. 508 (85. jegyzet.) = ²¹ 395.*

²² A magyar egyházszervezetről és benne a zágrábi egyházmege helyéről elsőként a III. Béla-kori jövedelemösszeírás tájékoztat. *Békefi Remig: III. Béla és a magyar nemzet művelődése. In: III. Béla magyar király emlékezete. Szerk. Forster Gyula. Bp., 1900. 139–140. Az említett 1134. évi oklevélből tévesen szoktak arra következtetni, hogy a zágrábi püspökség eredetileg az esztergomi érseki tartományba tartozott.*

²³ *Kumorovitz: A zselicszentjakabi alapítólevél (13. jegyzet.), 43–83, az oklevél szövege: 53–55, 66–67. Újabb kiadása: DHA I. 169–173.*

²⁴ DHA I. 172. *Ac terram villae, quae dicitur Drugh, totam Sancto Jacobo tradidi ... excepti de eadem ipsa terra aliquantum, quod dedi Georgio episcopo testi et scriptori donationum istarum cum duabus servorum mansionibus et cum una vinea et cum vinatore donatum est.* Vö. Kumorovitz: A zselicszentjakabi alapítólevél (13. jegyzet.), 77–78.

²⁵ SRH I. 364 (c. 99). Vö. Kumorovitz: A zselicszentjakabi alapítólevél (13. jegyzet.), 47–51.

²⁶ Conciliorum oecumenicorum decreta. Edidit Istituto per le Scienze Religiose. Curantibus *Josepho Alberigo, Josepho A. Dossetti, Perikle-P. Joannou, Claudio Leonardi, Paulo Prodi.* Consultante *Huberto Jedin.* ³Bologna, 1973. 89 (4. kánon), 91 (8. kánon), 94 (16. kánon), 97–98 (23–24. kánon). Hasonló szellemben foglalkozott a kérdéssel a II. niceai (787) és az I. lateráni (1123) zsinat.; Uo. 151–152 (17. kánon), 193 (16. kánon); Vö. *Szaivert, Willy*: Die Entstehung und Entwicklung der Klosterexemption bis zum Ausgang des 11. Jahrhunderts. Mitteilungen des Instituts für österreicheische Geschichtsforschung 59 (1951) (továbbiakban Szaivert: Die Entstehung.), 267–273.; Kumorovitz: A zselicszentjakabi alapítólevél (13. jegyzet.), 73–75.

²⁷ Szaivert: Die Entstehung (26. jegyzet.), 273–298.; Kumorovitz: A zselicszentjakabi alapítólevél (13. jegyzet.), 73–76.

²⁸ Will: Die Rechtsverhältnisse (15. jegyzet.), 153, 156–158, 171. A vonatkozó kánonok: III, 6, 7, 42, VIII, 74.; *Patrologiae cursus completus. Series Latina.* (továbbiakban: PL); *Accurante J.-P. Migne.* CXL. Parisiis 1880. 675, 680, 807.

²⁹ Will: Die Rechtsverhältnisse (15. jegyzet.), 165–166, 168. A vonatkozó kánonok: VIII, 66, 67. Vö. a következő jegyzettel.

³⁰ A szabolcsi zsinat 21. határozata és Burchard kánonjogi gyűjteményének két kánonja (VIII, 66, 67) között mutatható ki szó szerinti egyezés. *Ut episcopus monasteria monachorum et sanctimonialium frequenter introeat, ... eorum vitam et conversationem diligenter discutiat.* PL. CXL. 805 (c. 66). *Non semel, sed saepius in anno, episcopi visitent monasteria monachorum.* Uo. 806 (c. 67). A szabolcsi határozat szövegét lásd az 1. jegyzetben.

³¹ DHA I. 172.; Vö. Kumorovitz: A zselicszentjakabi alapítólevél (13. jegyzet.), 79.; *Nagy Emese: Zselicszentjakab.* In: *Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon. 1000–1541.* (Szerk. *Mikó Árpád, Takács Imre.*) Bp., 1994. 71–72. A templomon belüli sírból előkerült Szent István-pénn az építmény régiségének bizonyítéka. *Nagy Emese:* Előzetes jelentés a kaposzentjakabi apátság ásatásairól. In: *Somogyi Múzeumok Közleményei* 1 (1973), 338.

³² A másik egyházmegye életébe való beavatkozás lehetetlenségét jól érzékelteti Győr nembeli Saul kalocsai érsek eljárása. Az érsek ugyan 1199-ben búcsúkiáltásig adott rokonai kérésére azok prágai egyházmegyében fekvő temploma számára, de oklevelében azt is kimondta, hogy intézkedése csak a prágai püspök hozzájárulása esetén érvényes. Jó két hónappal később Dániel püspök a neki bemutatott érseki oklevélre rávezette hozzájárulását és a búcsúkiáltásig egy ünnepel bővítő kiegészítését. *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae.* (Ed. *Gustav Friedrich.*) I–II. Pragae, 1904–1912. II. 3.

³³ DHA I. 152, 185, 218, 265. A Dávid herceg oklevelében szereplő Kozma püspökről a zágrábi püspökség alapításáról tájékoztató 1134. évi feljegyzésből tudjuk, hogy veszprémi püspök volt. DHA I. 261.

³⁴ Előfordult, hogy Somogyot a pécsi püspökséghez tartozónak vélték. *Horváth Mihály:* A kereszténység első százada Magyarorszá-

gon. Bp., 1878. 195 (2. jegyzet.). Nézetét teljes joggal elutasították. Nagy: A veszprémi püspökség (3. jegyzet.), 284.

³⁵ SRH I. 125, 362 (c. 97), II. 352–353, 357–361, 452–453.; DHA I. 149, 152, 156, 161–162.; Csóka: A latin nyelvű történeti irodalom (9. jegyzet.), 101–102.

³⁶ György püspököt anélkül, hogy Somogy egyházi hovatartozásának kérdésére kitért volna, már a zselicszentjakabi alapítólevél felfedezője és kiadója veszprémi megyéspüspöknek tartotta, a somogyi régiót pedig a veszprémi egyházmegye részének tekintette. Kumorovitz: A zselicszentjakabi alapítólevél (13. jegyzet.), 70, 76, 77–78.; Vö. *Solymosi László:* Az esztergomi érseki oklevéladás kezdetei. *Strigonium Antiquum* 2 (1993), 84.; *Uő:* Chartes archiepiscopales et episcopales en Hongrie avant 1250. In: *Die Diplomatie der Bischofsurkunde vor 1250. La Diplomatie épiscopale avant 1250. Referate zum VIII. Internationalen Kongreß für Diplomatik.* Hg. v. *Christoph Haidacher und Werner Köfler.* Innsbruck, 1995. 161. A veszprémi főpapokról a század elején összeállított listába természetesen nem kerülhetett bele, a lajstrom néhány éve készült, javított változatából viszont kimaradt György püspök neve. Ugyanakkor Knauz Nándor előírása nyomán mindkét listában főpapként szerepel az 1171-ben végrendeletet tett Benedek veszprémi ispán. *Mon. Vespr.* IV. XXXV–XXXVI.; *KMTL* 728–729.

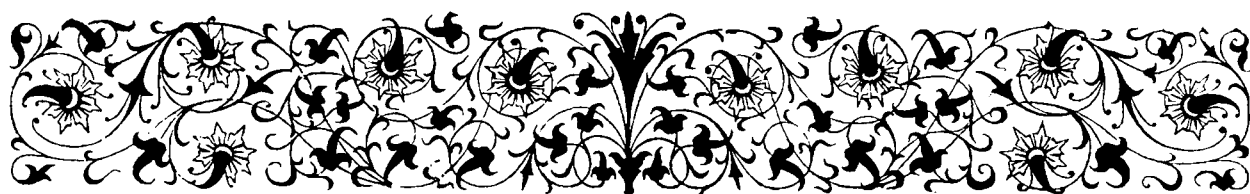
³⁷ DHA I. 414.; Vö. *Solymosi:* Az Árpád-kori veszprémi püspökök (2. jegyzet.), 49, 51.

³⁸ Természetesen más elképzelés is lehetséges. Mivel egykorú, abszolút hiteles forrás nem említi Somogyot, az *argumentum ex silentio* elvének még forrásgazdag, nemhogy forrásszegény korszakban is kockázatos alkalmazása nyomán tagadható Somogy bármilyen léte az ezredfordulón. Ebből logikusan következik, hogy a koloni vagy a veszprémi régió eleve magában foglalta a leendő Somogy vármegye területét, amelyet azok valamelyikéből csak később hasítottak ki és neveztek el. Ez a túlságosan messzire vezető hipotézis számos problémát vet fel. Többek között válaszolni kellene arra, hogy Koppányt koloni vagy veszprémi *dux* helyett miért mondták somogyi vezérnek, és ezzel összefüggésben Pannonhalma koloni vagy veszprémi dézsma helyett miért somogyi tizedben részesült.

³⁹ Karácsonyi: Szent-István király oklevelei (2. jegyzet.), 73.; *Uő:* Szent István király élete (2. jegyzet.), 33.; *Holub:* Zala megye (2. jegyzet.), 341.; *Balanyi:* Szent István (2. jegyzet.), 343.; *Gutheil:* Az Árpád-kori Veszprém (2. jegyzet.), 47.; *Zsoldos:* Somogy vármegye (2. jegyzet.), 42–50. Karácsonyi utóbb annyit módosított nézetén, hogy Kolon alatt a későbbi Segesd és Zala vármegyéket értette. *Karácsonyi János:* A magyar nemzet áttérése a nyugati kereszténységre. 997–1095. Oradea–Nagyvárad, 1926. 33.; Vö. *Kristó:* A vármegyék (3. jegyzet.), 247. Lásd még a 38. jegyzetet.

⁴⁰ A veszprémi vár korai jelentőségére lásd *Györffy:* A magyar nemzetségtől a vármegyéig (3. jegyzet.), 36, 589.; *Tanulmányok* (3. jegyzet.), 25, 101. Veszprém és a királyné kapcsolatát mindennél jobban mutatja, hogy még 1275-ben is volt királynéi birtok a váralján. *Gutheil:* Az Árpád-kori Veszprém (2. jegyzet.), 67, 307.

⁴¹ Somogy vármegye Szent István-kori eredetére lásd *Györffy:* István király (3. jegyzet.), 209.; *Kristó:* A vármegyék (3. jegyzet.), 254–260, 514–515. Somogy vármegye XI. század közepi kialakulását feltételezi *Zsoldos:* Somogy vármegye (2. jegyzet.), 48–49. Egyúttal ez a hipotézis implicite a Pannonhalmának szóló tizedadományozást is elvitatná Szent Istvántól, ami minden forrással ellenkezik.

ANONYMUS LATIN NYELVŰ KÜLFÖLDI FORRÁSAI

Historiográfiai áttekintés

Jelen rövid írás célja kettős: egyfelől katalógust kíván nyújtani azokról a külföldi latin nyelvű kútfőkről, amelyek közvetlenül (tehát szó szerinti formában) avagy közvetetten (tehát gondolatilag, motívumaikat tekintve) hatottak, hathattak P. mester *Gesta Hungarorum*ára,¹ másfelől megkísérli bemutatni az elmúlt évtizedek Anonymus-kutatásának a mű külhoni latin forrásai kapcsán tett új megállapításait, felfedezéseit. Az Anonymus-kérdés történetének több, mint két évtizede megjelent historiográfiája nem fordított különösebb figyelmet e vonatkozásokra – leginkább a *Gesta* datálását és a szerző személyének kiderítését célzó vizsgálódásokról adott számot² –, az általunk írt és eddig két közleményben megjelent új, az előzményekre is kitekintő, de leginkább az elmúlt húsz évet figyelemmel kísérő kutatástörténeti összefoglaló³ pedig még nem kerített sort az anonymusi mű forráskérdéseinek bemutatására. Igaz, hogy a következőkben általunk is idézett legújabb gestakiadás német nyelvű jegyzetanyaga⁴ jó eligazítást nyújt a bizonyított vagy sejtett források vonatkozásában, de viszonylag részletező magyar nyelvű összefoglalás utoljára fél évszázada született a *Gesta Hungarorum* kutatástörténetének e szeletéről.⁵ A fentiekből következően talán nem felesleges a kérdés újabb áttekintő ismertetése.

A Gabriel Silagi és Veszprémy László által készített új *editio* jegyzetanyaga Anonymus külföldi latin nyelvű forrásai közé a következő munkákat sorolja: Dares Phrygius Trója-történetét, Bolognai Hugó stílustanító könyvét, az *Exordia Scythica* című Iustinus-kivonatot, a Nagy Sándor-regényt, az *Excidium Troiae* című anonim munkát, a hispániai Cid-történetet, Isidorus *Etimológiáit*, Gratianus egyházi gyűjteményét és Regino *Chronicon*ját. Említi még lehetséges mintaként a spanyol *Fueros de Sobrarbe*-tör-

vénygyűjteményt, Einhard Nagy Károly-életrajzát, Nagy Károly ún. aacheni legendáját, az ún. Ansbertus *Historia de expeditione Friderici imperatoris* című munkáját, s végül Jordanes gót történetét.⁶ A szövegkiadás megjelenése óta eltelt években felhasznált kútfőként még a *Historia abbreviata consulum Andegavorum*, valamint középkori Cicero-kommentárok kerültek szóba, s néhány új megfigyelést tettek Anonymus bibliaismeretével kapcsolatban is.⁷

Dares Phrygius művének⁸ ismeretéről maga a névtelen jegyző ír munkájának prológosában.⁹ A IV–VI. században keletkezett latin nyelvű Trója-történetek között a legismertebbek közé tartozik az egyébként ismeretlen kiletű, a trójai háború fiktív szereplőjének megtett, a megtámadottak oldalán álló Dares műve, s az oktatásban is leginkább ezt használták Dictys de Creta munkájával egyetemben, jóllehet „száraz kivonatszerű szövegéből hiányoztak a mondanak éppen legérdekesebb elemei”. A frígiai, illetve krétai illetőségűnek nyilvánított szerzők munkái alapján még számos latin és népnyelvi Trója-história született a középkor folyamán.¹⁰ Anonymus szövegszerűen csupán művének előszavában, a 4., 53. és 55. caputokban Álmos, Zolta és Taksony leírásánál, továbbá a 41., 47., 50., illetve 56. fejezetekben szereplő „principes et ductores” szókapcsolatban használta fel a fent említett munkát (illetve egy 14. caputbeli függő kérdés mintáját is Daresben jelölhetjük meg). A gestaszerző azonban szorosán követi a Trója-történetet a személyek fizikai jellemzőinek, testrészeinek felülről lefelé haladó rendben való leírásában. Eme ábrázolási módszernek Dares kompilációja szolgált mintául a XII. század végi Franciaországban, és talán ott tanulhatta ezt meg Anonymus is.¹¹ A gestairó munkájában – mint említettük – maga vall Dares ismeretéről, így a szövegszerű egyezéseket is már a

XVIII. században feltárták (Cornides Dániel). Az utóbbi évtizedekben egy, a Dares-féle munkához szorosán kapcsolódó kérdés foglalkoztatja a hazai kutatást: ti. az Anonymus által írt Trója-történet és lezármazóinak problémája. A Gesta előszavából ugyanis kiderül, hogy a szerző maga is írt egy Trója-históriát,¹² de ennek az elveszett szerkesztménynek a műfajáról viták folynak: az egyik állásfoglalás (Hadrovics László) szerint ez egyfajta lovagregény lehetett (amelynek a XIII. század elején magyarra fordított változatából erednek a délszláv Trója-regény variánsai),¹³ míg egy újabb nézet (Vízkelety András) szerint a mondakör udvari-lovagi feldolgozása Nyugat-Európában is csak az 1160-as években kezdődött el, és így lehetetlennek nyilvánítja, hogy néhány évtizeddel később már a magyar uralkodó udvarában is hasonló műfajú munka születhetett. Vízkelety a névtelen jegyző trójai históriáját legfeljebb a felsőbb grammatikai stúdiumoknál szokásos gyakorlat eredményének tekinti, amelyet P. mester a megfelelő stíluskövetelmények ismeretében (*proprio stilo*) szerkeszthetett meg.¹⁴

Veszprémy László szerint „első olvasásra kiderül, hogy a Névtelen fő stílári forrása a Nagy Sándor történet volt, noha ő maga csak Dares művét említette”.¹⁵ A makedón uralkodó tetteit még egy késő antik kútfő, a IV. században keletkezett görög ún. Pseudo-Kallisthenés foglalta össze, amelyből Leo nápolyi archipresbiter készített a X. század folyamán latin fordítást. „Mint népszerű olvasmányt a középkorban számtalanszor lemásolták, és részben Nagy Sándor tetteivel foglalkozó más történetírókból, részint az enciklopédiákból vett részletekkel interpolálták. Az interpolált latin szövegeknek három változata (J¹, J², J³) alakult ki, amelyek a ‚Historia de preliis’ címet viselik”. Anonymus ezek közül a J² változatot használta.¹⁶ A Trója-regényhez hasonlóan a Sándor-mondakör is számos népszerű feldolgozásban napvilágot látott.¹⁷ Szövegszerűen valóban jóval több azonosság figyelhető meg a ‚Historia de preliis’ és az anonymusi Gesta szövege között, mint a trójai história esetében. A 8., illetve 39. fejezetben Álmos, majd Árpád buzdító szónoklata és az előbbi helyen egy ‚quidam philosophus’ által mondott bölcselkedés, a 18. caputban a Bors név etimológiája, a 20. fejezetben Ménmarót beszéde, majd a következőkben vitézeinek elfogása, a 22. caputban az öröm kifejezésére használt latin frázis, a 25. fejezetben az eddig egy magyar nyelvű jokulátorének tükörfordításának hitt ‚Ut dicunt nostri ioculatores: Omnes loca sibi acquirebant

et nomen bonum accipiebant’-szakasz,¹⁸ a 33. caput ‚rectores et principes’ kitétele, a 34. fejezet szarvasüldözési jelenete, a 41., 44. és 48. caputokban található csataleírások, a honfoglalás és a kalandozások motivációját taglaló mondatok, az 52. fejezetben Zolta és Ménmarót leányának esküvője, majd végül az 55. caputban Taksony ábrázolása tartalmaz hosszabb-rövidebb szó szerinti átvételeket, más esetben pedig csak gondolati-kifejezésbeli párhuzamokat a Nagy Sándor-regényből.¹⁹ A névtelen jegyző munkájának filológiai szempontú vizsgálatát végző kutatók közül a forrásra a figyelmet felhívó Marczali Henrik, majd a J² változat használatát megállapító Győry János nevét kell mindenképpen megemlítenünk a *Historia de preliis* kapcsán, a közelmúltban pedig a neves klasszikus filológus, Borzsák István munkái, illetve az általuk is idézett Gabriel Silagi–Veszprémy László-féle kommentárok elemezték a Gesta és a Nagy Sándor-történet kapcsolatát. Ezek fő tanulságait úgy foglalhatjuk össze, hogy Anonymus szövegének számos helyén, általában a Gesta súlyponti eseményeivel, szereplőivel kapcsolatban találhatunk színező elemként a *Historia de preliis*-ből átvett kifejezéseket, ami mindenképpen a kútfő primer használatát, és nem emlékeztetőből való idézését támaszthatja alá.²⁰

Csupán az 1970-es évek kezdete óta tudunk Anonymus harmadik „szépirodalmi” jellegű forrásáról. P. mester műve prológusában maga is hivatkozik arra, hogy Trója-történetének írásakor más szerzők műveit is felhasználta,²¹ ezt a megjegyzést korábban általában a Nagy Sándor-regényre és történeti jellegű munkákra vonatkoztatták. A közelmúltban elhunyt kiváló bizantinológus, Kapitány István a Gesta 49. fejezetében előforduló ‚arpalice’ kifejezést magyarázó közleményében hívta fel a figyelmet az *Excidium Troiae* (Trója pusztulása) című munkára, amely egy Aeneis-kivonatot is tartalmaz. E francia területen keletkezett kora középkori kompiláció késő antik mintákat vett figyelembe, és nemcsak Trója végzetét, hanem Aeneas vándorlását, Róma alapítását és korai történetét is feldolgozta. Kézirati hagyománya is szerfelett érdekes, hiszen két fentmaradt kódexben is együtt szerepel Anonymus más, korábban is ismert forrásaival: Dares Trója-történetével, illetve az *Exordia Scythica* című Iustinus-kivonattal (ez utóbbi munkát mindkét – firenzei, illetve bambergi – kódex tartalmazza).²² Az elmúlt évtizedben a 49. fejezet említett locusa mellett még más anonymusi szövegrészek forrását is az *Excidium Troiae*-ben jelölte meg Veszprémy László. Így a gestaszövegben Árpád vezér Sala-

nus és Ménmarót számára történő lóajándékozásának kifejezései megfeleltethetőek a Trója pusztulása 62. fejezetében leírt hasonló, Aeneas javára tett aktus frázisaival, az anonymusi mű 51. caputjának Biharvár ostromát taglaló sorai pedig szószerinti egyezést mutatnak az *Excidium* vonatkozó szakaszával, de a Gestában ezt követő események (a győztes vezér fia házastársául választja a legyőzöttek vezetőjének leányát) epikai mintájául is éppen a Trója pusztulásában leírt Aeneas–Lavinia házasság kínálkozik.²³

Ha Anonymus történeti jellegű külföldi forrásait vizsgáljuk, mindenképpen az *Exordia Scythica* (Szkítiai kezdetek) címmel illetett kompendiumot kell először említeni, már csak azért is, mivel e mű és a Gesta Hungarorum közötti kapcsolat problémáiról a közelmúltban is több kutatói állásfoglalás látott napvilágot. Az *Exordia* tulajdonképpen a Hérodotoszi Szkítia-képet közvetítő, I. században élt Pompeius Trogus *Historiae Philippicae* című munkájának kivonatát összeállító M. Iunius Iustinus világhírnépe szkíta fejezeteinek egy újabb, a VII–VIII. században készült excerptuma.²⁴ Ez a mű – miként Anonymus említi: ‚hystoriographi, qui gaesta Romanorum scripserunt’, illetve ‚ut quidam dicunt hystoriographi’²⁵ – leginkább az anonymusi 1. fejezetének Szkítia fekvését, majd a szkíták életmódját taglaló szakaszaira hatott közvetlenül, keveredve Reginótól átvett és önálló fogalmazatú passzusokkal, de a 8. caputban szereplő Álmos-beszéd is kiaknázta a Nagy Sándor-történet mellett a Szkítiai kezdetek motívumait.²⁶

Az a tény, hogy Anonymus kútfőként használta az *Exordia Scythica*-t, Franz Rühl jóvoltából már 1883 óta közzismert a tudományos közvélemény előtt, sőt a feltárt kézirati hagyomány alapján (*Codex Bambergensis*, *Codex Florentinus Laurentianus*, a *Codex Bambergensis* vatikáni, illetve vatikáni-urbinói változata) a bambergi kódex vatikáni-urbinói változatához közel álló variánsban jelölték meg a gestaíró által használt *Exordia*-példányt.²⁷ Korábban feltételezték, hogy P. mester csak az általa biztosan felhasznált egyik korai magyar krónika közvetítésével ismerte a Iustinus-kivonatot,²⁸ de Váczy Péter ezt hangoztató állásfoglalását jogos kritikában részesítette Györffy György, s megállapításai a névtelen jegyző közvetlen *Exordia*-ismeretéről máig mérvadónak számítanak.²⁹

A fenti eredményekre építve egyetlen gestakifejezést vizsgált meg a közelmúltban Déri Balázs. Az 1. fejezetben a szkíták paradicsomi ősalapotáról olvashatunk, ahol e nép javai között szerepel ‚pigmenta multa’.³⁰ A kifejezés – miként az egész caput java ré-

sze – átvétel a Iustinus-kivonatból, tehát a korábbi ‚pigmenta’-konjektúrákat el lehetett utasítani, a frázis pontos jelentése azonban szerfölött bizonytalan volt. Déri mikrofilológiai módszerekkel egy „fűszer (mint illatszer)” jelentést valószínűsített, s közben a Szkítiai kezdetek kézirati hagyományáról is fontos új gondolatokat közölt. Az *Exordia* bambergi kódexe, illetve ennek vatikáni és vatikáni-urbinói változatai (mint láttuk, ez utóbbihoz hasonló példányt ismerhetett Anonymus) erősen elütnek a firenzei kézirattól (amely közelebb áll Iustinus eredeti szövegéhez). Régebben azt feltételezték, hogy az eltérések talán Iustinus művének kétszeri excerptálásából eredhetnek, Déri azonban meggyőzően igazolta egy egységes őskivonat létezését, amelytől először a firenzei kódexéhez közelálló szöveget hordozó kéziratok különböztek el, majd egy „ős-*Exordia Scythica Bambergensis*” vált szét különböző, egymással igen közeli kapcsolatban álló szövegvariánsokat tartalmazó kódexekre.³¹

Még 1977-ben Harmatta János ama régi nézetet elevenítette fel, miszerint az Anonymusnál olvasható kétféle őshaza-ábrázolás (az 1. caputban a klasszikus szerzők Szkítia-képe olvasható, míg a 7. fejezetben egy, a volgai Bolgárországgal [Baskíriával] azonosítható területet jelöl a ‚Scythia’-fogalom) a Julianus-féle utazás, *Magna Hungaria* megtalálása hatására jelenhetett csak meg, és így a Gesta megírásának végpontja is csak 1237 után képzelhető el.³² Harmatta feltevését nem fogadta el az azóta született szakirodalom, viszont a gestaírónak az *Exordia* szövegén tett módosításait (Dentümoger mint Szkítia neve, a Fekete-tenger ‚niger Pontus’ elnevezése, a Tanais folyó melléke cobolyokban való gazdagságának említése, a klasszikus Szkítia északi határát jelölő ‚montes Rhiphaei’ elhagyása), és egyáltalán a baskíriai őshazakép megjelenítésének okát még nem sikerült megnyugtatóan megmagyarázni (csak jelezzük, hogy a probléma szorosan összefügg a honfoglalás útirányának északi hagyományával).³³ Az *Exordia Scythica* és Anonymus kapcsolatát taglaló kortárs kutatók közül végezetül Borzsák István nevét kell megemlíteni, aki a gesta-szöveg egy-két, eddig még magyarázat nélkül hagyott értelmetlenségét írta a Iustinus művét hanyagul kivonatoló excerptumszerző számlájára. (Pl. a szövegben indokolatlanul tartalmaz középfokot az egyébként is hibás ‚Schitici enim sunt antiquiores populi et est potestas Schitie in oriente’-szövegrész,³⁴ a „régebbi” jelző a Iustinusnál még szereplő, de kivonatából már elhagyott egyiptomiakkal veti össze a szkítákat.) Borzsák hívta fel a figyelmet arra is, hogy a régebbi kuta-

tásban a magyar jokulátorénekekből eredeztetett ismétlődő elbeszélésmód (*Repentitionstil*) nem idegen a Szkítiai kezdetektől sem, így annak mintaadó szerepe sem vethető el.³⁵

Anonymus másik jelentős történeti forrása Regino, illetve folytatójának *Chroniconja* volt. E kútfőt P. mester maga is említi munkájának 7. fejezetében, mintaszerű műfaji meghatározással „évkönyvszerű króniká”-nak nevezte azt.³⁶ Regino prümi, majd trieri apát történeti művét 908-ban fejezte be, de az általa Krisztus születésétől 906-ig elmondott eseményeket egy trieri szerzetes (akit talán Adalbertnek neveztek), később 967-ig folytatta. A magyarokra, honfoglalásukra és a kalandozásokra nézve roppant jelentős híryanagot hordoz, jellehet egyes ide vonható közlései korábbi munkák (az *Exordia Scythica*, valamint a VIII. századi Paulus Diaconus langobardokról szóló története) híradásaira támaszkodnak.³⁷ A *Gesta Hungarorum* következő szövegrészeiben szerepelnek Reginótól átvett passzusok: az 1. fejezetbeli Szkítia-leírás több részletében (ilyen az eredetileg Paulus Diaconustól származó elbeszélés a szkíta föld forró égvőtől való távolságának és az ottani lakosok szaporodásának kapcsolatáról stb.), a 7. caput 884. évi honfoglalás-dátumában és a már említett műfajmegjelölésben, az 50. fejezet híres, „murai karantánok”-at említő passzusában, majd az 53. fejezet második felétől a kalandozások elbeszélésében először forrása 901. évi híradására, majd az 54. caputban Regino folytatójának 907–910. és 912. évi közléseire, az 55. fejezetben szintén a *continuator* 915., 917. és 932. évi híryanagára, végül pedig az 56. caputban a 954. évre vonatkozó szövegrészekre támaszkodott Anonymus.³⁸

Reginónak és folytatójának művét már a XVIII. század második felében azonosították mint az anonymusi mű forrását (Johann Salomon Semler), ezzel kapcsolatos fontos forráskritikai problémákat azonban csak a közelmúltban oldott meg a kutatás. A fő nehézséget az okozta, hogy a XIV. századi magyar krónikaszerkesztés egyes, általában nehezen datálható szövegrészei is Regino ismeretéről tanúskodnak, így hosszú ideig a kutatók nagyobbik része (Dománovszky Sándor, Hóman Bálint, Horváth János, Mályusz Elemér stb.) Anonymus Regino-ismeretét csak közvetítő forráson, a P. mester által biztosan ismert ősgestán (vagy annak valamelyik folytatásán) keresztül volt hajlandó elismerni. Az ellentétes nézetet vallók (Marczali Henrik, Szilágyi Loránd, Győry János, Győrffy György, Kristó Gyula stb.) pedig Anonymus

forráshivatkozása (7. fejezet), illetve Reginóhoz a krónika szövegénél közelebb álló, továbbá annak csak általa – és a krónikaszerkesztmény által nem – kiaknázott részletei alapján közvetlen kapcsolat mellett tették le voksukat. Manapság ez utóbbi számít az elfogadott álláspontnak.³⁹ A Gesta utolsó kiadásának egyik szerkesztője, Gabriel Silagi tollából a közelmúltban részletes elemzés született a Regino alapján ábrázolt anonymusi kalandozás-epizódokról. Silagi megállapításai szerint Regino volt P. mester egyedüli külföldi forrása a nyugatra vezetett zsákmányszerző hadjáratok ábrázolásában, s Anonymus forrása szövegén tett változtatásai a hadjáratban részt vevő magyarok kedvezőbb színben való feltüntetésének szándékát hordozták, valamint a „nemzeti büszkeség” kifejezésére szolgálókat.⁴⁰

Jakubovich Emil mutatta ki még hét évtizede, hogy Anonymus munkájának prologusában igen nagy mértékben támaszkodott Hugo Bononiensis 1119–1124 között írt *Rationes dictandi prosaice* (A prózai fogalmazás alapelvei) című stílustanító könyvére, amely levelek és prózai írásművek szerkesztésre adott útmutatást.⁴¹ Jakubovich eredményeit figyelembe véve Horváth János éppen Bolognai Hugó ismerete alapján próbálta meg a *Gesta Hungarorumot* a XII. században divatosá vált verssel kevert próza (*prosimetrum*) műforma hazai képviselőjének megtenni.⁴²

Horváthnak köszönhetjük az utóbbi évtizedek Anonymussal kapcsolatos forrásazonosításainak talán legérdekesebb darabját is, amely nem csupán P. mester gestájával volt kapcsolatba hozható, hanem döntő jelentőségűnek bizonyult az anonymusi mű és Kézai Simon történeti munkája (1282–1285) közötti szövegátvételek tényének bizonyításában, illetve Kézai műve és a XIV. századi krónikaszerkesztés közötti kapcsolatok mibenlétének meghatározásában is. A Gesta 53. fejezetében olvashatjuk, hogy Zolta fejedelem idejében az ország főemberei rektorokat választottak, „qui moderamine iuris consuetudinis dissidentium lites contencionesque sopirent”.⁴³ Ez utóbbi négy szó Horváth bizonyítása szerint Sevillai Izidor (Isidorus Hispalensis) Etimológiák könyve (*Libri etymologiarum XX*) című enciklopédiája egy szakaszának (V, 14) szó szerinti átvétele,⁴⁴ sőt később kiderült, hogy ez a római jogi forrásokon alapuló isidorusi hely Gratianus 1140 körül elkészült *Decretum*ában is szerepel (c. 5, D. 2), és így a kölcsönzés onnan is történhetett.⁴⁵ A magyar történetírás későbbi termékeiben a P. mester által felhasznált izidori-gratianusi

locus egyre csonkultabb formában jelenik meg, ami egy Anonymus–Kézai XIV. századi krónikakompozíció irányú szövegleszármazást bizonyít. Anonymus jogi irodalomba tartozó további forrásai legújabbban a *Gesta* sokat vitatott ‚felix embola‘⁴⁶ (boldog sereg) kifejezése kapcsán kerültek a kutatás homlokterébe. Veszprémy László szerint e római jogi frázis annak bizonyítéka, hogy P. mester ismerte a iustinianusi törvénykönyvet (vagy legalább annak XII. századi kommentátorait), míg Kapitánffy István szerint ez a jogi szakszó inkább egy, az ‚embola‘ kifejezést szintén alkalmazó magyar krónikaszerkesztő tudását dicséri, s annak munkájából került át az anonymusi műbe.⁴⁷

Visszatérve még az izidori-gratianusi helyre, Veszprémy László nem csupán Anonymusnál, hanem több XIII. századi hispániai forrásban is felfedezte az adott szöveghely szinte teljesen azonos alakban való megjelenését.⁴⁸ Veszprémy itt nem gondolt közvetlen kapcsolatra, azonban felfedezése újból reflektorfénybe állította az egykoron még Győry János által felvetett ötletet, miszerint az anonymusi művel kortárs aragón történeti munkák (*Gesta comitum Barcinoensium*, *Gesta Roderici*, *Chronicon Adefonsi imperatoris*) talán szövegszerűen is hathattak P. mester gestájára.⁴⁹ Győry szövegösszevetéseit a későbbiekben leginkább elutasítóan idézték fel, és ugyanerre a sorsra jutottak az általa felvetett, olykor kétségkívül erőltetett franciaországi párhuzamok (Pierre de Blois)⁵⁰ és a Fest Sándor által kimutatott, az angol történeti irodalomból (William of Malmesbury, Geoffrey of Monmouth) merített példák⁵¹ is. E részletek általában Anonymus történetírói „ars poetica”-jával, a jöklátorokat és a köznép által számontartott történeti hagyományokat elítélő előszóbeli sorokkal⁵² voltak párhuzamba állíthatók. A magyarországi kutatás mérvadó része a mai napig csak gondolati, azonos (valószínűleg franciaországi) eredetű műveltségéből, az ottani stíluseszmék ismeretéből eredő rokonságot – s nem közvetlen átvételt – enged meg a fenti kútfők vonatkozásában, olykor-olykor a dinasztikus házasságok kapcsán történő személyes kapcsolatfelvétel lehetőségét is emlegetve az egyes régiók írástudói között.⁵³

A Győry János által forrásként gyanúba fogott franciaországi irodalmi termékek közül egyet azonban napjaink kutatása is elfogad, mint a *Gesta* híres zárórészletének, a keresztények örök életét hirdető 57. fejezetbeli verses betétnek⁵⁴ a mintaképét. A XII. század második felében keletkezett az Anjou grófjainak (az angol uralkodócsalád, a Plantegenetek elődei-

nek) genealógiáját tartalmazó *Gesta consulum Andegavensium* (ennek egyik változata *Historia abbreviata consulum Andegavorum* címen szerepel), amelynek zárórésze hasonlóságot mutat az anonymusi mű befejező szakaszával, s mindkét részletet az „élet, élni, élni” (*vita, vivere, vivus*) szavak adnominatioja (ugyanannak a szónak vagy származékának ismétlése) teszi jellegzetessé.⁵⁵ A prológusban szereplő históriaírói hitvallás bizonyos kifejezéseit (*certa scripturarum explanatio*) viszont legújabbban a Bibliára értelmezik, míg másokat (*aperta hystoriarum interpretatio, vere et simpliciter*) az Anonymus korában Nyugat-Európában virágzó történeti elbeszélésmód ismeretének bizonyítékeként kezelik, s eredetüket Cicero *De inventionione* című retorikai munkájának XII. századi kommentárjaiban keresik.⁵⁶

Az aragóniai kútfők felhasználását elutasító magyar kutatói állásfoglalások részleges felülvizsgálatára legújabbban a *Gesta Hungarorum* forrásait az elmúlt másfél évtizedben legeredményesebben kutató hazai szakember, Veszprémy László tett kísérletet. Arra már korábban is többen (Fritz Kern, Deér József) felfigyeltek, hogy az ún. sobrarbei kiváltságok és az anonymusi munka vérszerződés-pontjai⁵⁷ nagyfokú hasonlóságot mutatnak, de „a közvetlen átvételnek még a lehetősége sem merülhet fel”. A párhuzamok – amelyeket Veszprémy a népszuverenitás közös európai gondolata irodalmi termékekben való lecsapódásként értékelt – a következők: „szabad akaratukból, örök időig választják uralkodójukat, akinek és utódainak bizonyos törvényeket be kell tartaniuk. A később megszerzendő javakat meg kell osztani az előkelőkkel, az előkelők véleményét, tanácsát ki kell kérniük, ... a szabad emberek közösségének léte megelőzte a fejedelemségét, a királyságét, ... közös a királyi hatalom törvények általi korlátozásának gondolata”. Veszprémy a fehérló-mondának is sikeresen kimutatta egy kasztíliai párhuzamát, ott egy népnyelvi költemény lóért és sólyomért vásároltatja meg az ország függetlenségét, de a szöveg szerinti átvétel itt végképp nem kerülhet szóba.⁵⁸ Nem ez a helyzet a már Győry János által is az anonymusi munka forrásául megtejt, 1140 körül keletkezett *Gesta Roderici*-vel. Veszprémy a krónikaszerkesztés 102. fejezetének szerzője mellett P. mesterről is elképzelhetőnek tartja, hogy ismerte ezen aragón forrást. A Cid-történet és a *Gesta Hungarorum* közötti hasonlóságok a következők: „Rodericus egy saracénok által elpusztított várat úgy állít helyre, mint Anonymusnál Attila székvárosát, Óbudát (*Gesta R.* 46. fej. – An. 1. fej.);

az ellenfél harcosainak a nőkhöz való hasonlítása (Gesta R. 38., 39. fej. – An. 39. fej.); esküpontok emlegetése Rodericus és a király között, az ellenfélre tett gúnyos megjegyzések ‚pro derisione’ (Gesta R. 38., 39. fej. – An. 15. fej.), továbbá a *Gesta Roderici* is a Nagy Sándor-történetet használja forrásként, akár csak a Névtelen, noha utóbbi sokkal többször és hűebben követi”. Jóllehet Veszprémy nem tett egyértelmű állásfoglalást, számunkra úgy tűnik, hogy a Cid-történet ismeretét mind Anonymusnál, mind az általa III. Béla korára tett, főként a krónika Salamon-László történetét átdolgozó másik „Anonymus”-nál bizonyosnak tekinti.⁵⁹

A magyar történeti és hagiográfiai irodalom szinte kizárólagos bencés rendi eredete mellett síkraszáló Csóka J. Lajos Anonymus forrásaként beszélt a X. századi Widukind *Res gestae Saxonicae* (Szász történet) című munkájáról, amely a magyar nép eredetét, az Attila és Álmos közötti rokonságot taglaló részekben⁶⁰ hathatott a *Gesta Hungarorum*-ra. Ugyanő a VI. századi Jordanes gót történetének (*De Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis*) hatását kereste a lóért való víz- és földvételek elbeszélésében.⁶¹ Csóka Jordanest tette meg az anonymusi művet bevezető költői levél⁶² mintaadójának is.⁶³ A Silagi-Veszprémy-féle *editio* Jordanes hatását elképzelhetőnek tartotta a Gesta több részletére is, de egy későbbi írásában Veszprémy László már kizárta ennek lehetőségét.⁶⁴ Györffy György 1948-ban pedig amellett kardoskodott, hogy a magyar nép eredetének, a hun-magyar kapcsolatnak gestabeli megjelenítését – jóllehet ott csak Attila nevét említik – P. mester Viterboi Gottfried 1189 körül írt *Pantheon* című munkájából meríthette, s hasonlóképpen a XII. század végén Nyugat-Európában elterjedt vélemények tükröződnek Budavár Attila városává tételében.⁶⁵ Györffy itt hívta fel a figyelmet a Barbarossa Frigyes német-római császár környezetében élő papok (Viterboi Gottfried, Ansbertus, Lübecki Arnold) irodalmi munkásságára is, s elképzelhetőnek tartotta, hogy P. mester a birodalom urának 1189. évi magyarországi tartózkodásakor találkozhatott a Szentföldre tartó uralkodó környezetében tartózkodó klerikusokkal, akik számára az akkor „korszerű” európai eredetteóriákat közvetítették.⁶⁶

Nem Györffy György volt az első, aki az 1189. évi keresztes hadjárat eseményeit (magyarországi tartózkodás, balkáni levonulás) kereste az anonymusi mű egyes információinak háttérében. Carlile Aylmer Macartney már 1940-ben Lübecki Arnold *Chronica*

*Slavorum*ának, valamint az ún. Ansbertus *Historia de expeditione Friderici imperatoris* című munkájának, vagy egy ezekhez hasonló, emlékezetből idézett kútfőnek a hatását látta a Gesta számos részletében. Ilyennek minősítette a 8., 10. és 14. fejezetekben leírt ajándékozásokat, különösen a tevék ajándékozását, a 25. fejezetben a vlachok és szlávok ábrázolását és a besenyők ‚Picenati’ megnevezését, a 38. fejezetben a Duna folyó útjának meghatározását, a 41. fejezetben Szalánkemén említését, a 44., 45. és 47. fejezetekben említett ‚porta Wacil/Wazil’ fogalmat (amelyet az ‚antiquae clausurae Sancti Basili’ fogalma lecsapódásaként értékelt), Attila városának 46. fejezetbeli előfordulását, a lovagi tornák leírását a 46. és 50. fejezetekben, valamint a vadászatok és a fejedelemmé megjelenítését az 50. fejezetben.⁶⁷ Inokai Tóth Zoltán 1946-ban csatlakozott Macartney felfogásához, ő a besenyők fent említett elnevezésének mintáját, valamint a gestabeli vlach Gyalu vezér és népét leíró passzus egyes elemeinek (hitványok, a besenyők és kunok zaklatják őket) előképét kereste egy ismeretlen nyugati, francia eredetű kútfőben. Tóth szerint P. mester forrása leginkább egy, még az I. keresztes hadjáratra (1096–1099) vonatkozó irodalmi munka lehetett, amelyet Anonymus Barbarossa hadjáratának résztvevőinél láthatott, olvashatott, majd végül emlékezetből idézhetett.⁶⁸

A fenti kútfőknek a *Gesta Hungarorum*-ra gyakorolt hatásával legrészletesebben, a pályáját a berni egyetem tanáráként befejező kitűnő magyar medievista, Deér József foglalkozott. Ő szintén az Ansbertus neve alatt fennmaradt kútfő, valamint a már a Balkánon járó Barbarossa Frigyes III. Béla királyhoz visszaküldött követeknek (ilyen volt Eberhard klerikus) szóbeli információit látta visszatükröződni az anonymusi műben. Mindezek a hatások Deér szerint a Budavár (*Ecilburgu, civitas Athile regis*) történetéről szóló szakaszokban, valamint a 41. és 45. caputokban említett zászlóvivő és előhad, az utóbbi fejezetben olvasható balkáni útvonal-leírás, a 41–42. caputokban szereplő bolgárok (és vezérük), a görögök gyávaságának és harcra való képtelenségének emlegetése (cap. 39.), végül pedig a Szovárd és Kadocsa által vezetett balkáni kalandozás (44–45. fej.) kapcsán figyelhetők meg. Macartneyhoz hasonlóan a vlachok és szlávok hitványságáról szóló passzusok mintáját is Ansbertus útleírásában kereste.⁶⁹ Deér addig még szóba nem került kútfőket is az anonymusi Gesta előképeként értékelt. Így a XII. század második felében (1189 előtt) keletkezett acheni Nagy Károly-via egyes sza-

kaszainak (Aachen hőforrásokkal való kapcsolata és megtalálásának egy vadászattal való összekapcsolása, a „Romani principes” és a királyi székhely emlegetése, az elfogás, gyilkolás terminológiája stb.) befolyását látta a magyar történeti mű prológusában és 1., 21., 37., 46., 50. és 52. fejezeteiben (így elsősorban az Attila városa-elbeszélésében). Elképzelhetőnek tartotta azt is, hogy a P. mester által oly gyakran használt „Quid plura? Quid ultra?” retorikai fordulat mintáját is az aacheni életrajzban kereshetjük.⁷⁰ Deér József egy harmadik történetírói terméket, a IX. század első felében alkotó Einhard Nagy Károly-életrajzát (*Vita Caroli Magni*) is a magyarországi gesta forrásának tartotta. Az életírás Anonymusra tett befolyását a követségek, ajándékok, hadjáratok, túsadások, hűségeskük és az adók leírásában, a vadászat és lovaglás magyarok (Einhardnál értelemszerűen a frankok) általi szeretetének emlegetésében, valamint a határok megerősítésének ábrázolásában vélte tetten érhetőnek (1., 7., 9., 10., 11., 12., 14., 16., 27., 33., 34., 51. fejezetek). Arra is felhívta a figyelmet, hogy Einhard műve és az aacheni életrajz (valamint más, Anonymus forrásaként már korábban szóba került források) számos kódexben együtt szerepelnek.⁷¹ Deér az általa megvizsgált kútfőket és azok átvételének módját a *Gesta Hungarorum*-ra tett, addig még nem vizsgált német kultúrbefolyás megnyilvánulásaként értékelte.

Deér mind a három fentebb említett forrás ismeretét feltételezte Anonymusnál, de hangsúlyozta azok frazeológiájának és motívumainak keveredését is a Gestában. A hazai szakirodalom meglehetősen mostohán kezelte az ő (valamint Macartney és Inokai Tóth) megfigyeléseit: néhányan regisztrálták forrásfeltárását,⁷² voltak, akik a már általa szóba hozott

kútfőkhöz hasonló források emlegetésekor szemmel láthatóan nem ismerték eredményeit,⁷³ és elszórtan egyetértés is megnyilvánult egyes szövegpárhuzamival kapcsolatban.⁷⁴ Veszprémy László mindmáig elutasítja annak valószínűségét, hogy P. mester olvashatta a Deérnél bemutatott írásműveket.⁷⁵ Véleményünk szerint egy, a Balkán leírását és talán a keresztetek magyarországi átvonulását is tartalmazó nyugati munka Anonymus által való ismertsége igen valószínű, a teória kategorikus elvetésére csak a berni professzoréhoz hasonló mélységű vizsgálat után lenne lehetőség.

Seregszemlénk végére érve még egy kérdésre szeretnénk röviden kitérni, ami éppen a külföldi források kapcsán foglalkoztatja már régóta a kutatást: melyek azok a kútfők, amelyeket emlékezetből idézett fel műve írásakor a gestaszerző, s melyek azok, amelyeknek kódexekbe foglalt szövege a megfogalmazás idején is P. mester keze ügyében volt. Ilyen irányú átfogó vizsgálatot még nem végeztek a könyvtárnyi vonatkozó szakirodalomban, de fontos általában eltérő állásfoglalások már születtek (Győry János, Csóka J. Lajos). Nem tagadva azt a tényt, hogy a középkori oktatás a maival összehasonlítva elképzelhetetlen mértékben épített az emlékezetre (florilégiumok, grammatikák, *ars dictandi* stb.), a magyar történetírás által biztosan első kézből ismert forrásokon (Regino, Szkítiai kezdetek stb.) kívül nem tartjuk elképzelhetetlennek a Trója-regény, a Nagy Sándor-történet, illetve egy nyugati kereszties útleírás Magyarországra kerülését az Európa minden fontos központjával kapcsolatokat ápoló III. Béla király (1172–1196) idejében.⁷⁶

Thoroczkay Gábor

JEGYZETEK

¹ Szövegét I. Die Gesta Hungarorum des anonymen Notars. (Die älteste Darstellung der ungarischen Geschichte). Unter Mitarbeit v. Veszprémy László hrsg. v. Silagi, Gabriel. Sigmaringen 1991. (Ungarns Geschichtsschreiber 4.) (továbbiakban Silagi, Gabriel – Veszprémy László i. m.) 28–134.

² Csapodi Csaba: Anonymus – kérdés története. Bp., 1978. (Gyorsuló idő). Anonymus forrásaira vonatkozó egyes kutatási eredmények elhallgatása miatt kritikát gyakorol felette Veszprémy László: Közös motívumok a 12–13. századi magyarországi és hispániai historiográfiákban. *Aetas* 1994/1. (továbbiakban: Veszprémy 1994. i. m.) 43. 2. jegyzet.

³ Thoroczkay Gábor: Az Anonymus-kérdés kutatástörténeti áttekintése (1977–1993.) *Fons* 1 (1994.) 93–149, 2 (1995) 117–173. (továbbiakban: Thoroczkay i. m.)

⁴ Silagi, Gabriel – Veszprémy László i. m. 134–180.

⁵ Szilágyi Loránd: P. magister forrásai és módszere. *Magyar nyelv* 43 (1947) 119–125.

⁶ L. a 4. jegyzet.

⁷ Veszprémy László: Megjegyzések Anonymus krónikájának fordításairól. *Századok* 132 (1998) (továbbiakban: Veszprémy 1998. i. m.) 940.; Jankovits László: P. mester, a hazugok, a fecsegők és az álmodozók. *Irodalomtörténeti közlemények* 102 (1998) (továbbiakban: Jankovits i. m.) 5–8.

⁸ Phrygius, Dares: Excidium Troiae. Meister. Ed. Lipsise, F. 1873.

⁹ Silagi, Gabriel – Veszprémy László i. m.: 28.

¹⁰ Hadrovics László: Az ősmagyar Trója-regény nyomai a délszláv irodalomban. Bp., 1955. (A magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 89.) 3–5. Idézet: 3 (továbbiakban: Hadrovics i. m.);

1955.); *Korompay Klára*: Trója-mondakör. In: Korai magyar történeti lexikon. (9–14. század). Főszerk. *Kristó Gyula*. Szerk. *Engel Pál–Makk Ferenc*. Bp., 1994. 691.

¹¹ A szövegegyezésekre l. *Győry János*: P. mester franciaországi olvasmányai. *Magyarságtudomány* 1 (1942) (Továbbiakban: Győry 1942.) 11., 13–14.; *Uő.*: Gesta regum – gesta nobilium. Tanulmány Anonymus krónikájáról. Bp., 1948. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai 29.) (Továbbiakban: Győry 1948.) 40–43.; Szilágyi 1947. 119. 1. jegyzet; Silagi–Veszprémy 1991. 136. 7. jegyzet, 143. 43. jegyzet., 155. 121. jegyzet, 164. 198. jegyzet, 177. 317. jegyzet, 178. 326. jegyzet.

¹² „... in hystoria Troiana, quam ego cum summo amore complexus ex libris Darethis Frigii ceterorumque auctorum ... in unum volumen proprio stilo compilaveram.” Silagi–Veszprémy 1991. 28. (prologus).

¹³ Hadrovics 1955. 89–94.; *Kapitánffy István*: Anonymus és az Excidium Troiae. *Irodalomtörténeti Közlemények* 75 (1971) (Továbbiakban: Kapitánffy 1971.) 728.

¹⁴ *Vízkelety András*: Megjegyzések a latinitás és az anyanyelv szerepéhez a középkori historiográfiában. *Vigilia* 55 (1990) 682–683.; *Uő.*: Megjegyzések Kurcz Ágnes: Lovagi kultúra Magyarországon a 13–14. században című könyvéhez. *Irodalomtörténeti Közlemények* 94 (1990) 542. Nézetét vitatja *Kristó Gyula* (A történeti irodalom Magyarországon a kezdetektől 1241-ig. Bp., 1994. [Irodalomtörténeti füzetek 135.] [Továbbiakban: Kristó 1994.] 661–663.), aki a Trója-mondakör ismeretét nemcsak Anonymusnál, hanem az általa feltett 1210 körüli jelentős krónika-átszerkesztés kivelezőjénél is megállapítja. A korábbi, Hadrovics felfogását elutasító állásfoglalás: *Csóka J. Lajos*: A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XIV. században. Bp., 1967. (Irodalomtörténeti Könyvtár 20.) (Továbbiakban: Csóka 1967.) 512–513.

¹⁵ *Veszprémy László*: Névtelenek, krónikák. (Árpád-kori történeti irodalmunk újabb stílusproblémái) *Budapesti Könyvszemle* 7 (1995) (Továbbiakban: Veszprémy 1995.) 176.

¹⁶ Győry 1942. 20–23.; Győry 1948. 57–59.; Veszprémy 1995. 176. Kritikai kiadása: *Historia Alexandri Magni*. (Historia de preliis). Hrsg. v. *Alfred Hilka*. Meisenheim am Clan, 1976–1977. (Beitrag zur Klassischen Philologie) 79., 89.

¹⁷ *Hadrovics László*: A délszláv Nagy Sándor-regény és középkori irodalmunk. *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei* 16 (1960) 235–239.

¹⁸ Silagi–Veszprémy 1991. 74. Egykori magyar históriás jokulátorének töredékének tartotta pl. *Honti János*: Anonymus és a hagyomány. In: *Uő.*: Válogatott tanulmányok. Bp., 1962. 209. (eredetileg 1942-ben jelent meg); *Horváth János*: Árpád-kori latin nyelvű irodalmunk stílusproblémái. Bp., 1954. 214–215., 230–132. (Továbbiakban: Horváth 1954.); *Harmatta János*: Latin írásbeliség és nyelvi szubsztrátum a középkori Magyarországon? *Antik Tanulmányok* 23 (1976) 80. *A Historia Alexandri Magni* vonatkozó helye: „Alexander nihil aliud optat facere nisi ire preliando et subiugando sibi nomen et victoriam.” Idézi: Silagi–Veszprémy 1991. 162. 175. jegyzet. L. még: *Veszprémy László*: A honfoglalás a középkori magyar historiográfiában. In: Honfoglaló őseink. Szerk. *Veszprémy László*. Bp., 1996. (Továbbiakban: Veszprémy 1996.) 200. A fenti idézet egy részét a gesta 44. fejezete is tartalmazza: „Nam gens Hungarorum tunc tempore nichil aliud optabat, nisi occupare sibi terras et subiugare nationes et bellico uti labore.” Silagi–Veszprémy 1991. 106.

¹⁹ A szövegegyezésekre, gondolati azonosságokra l. *Marczali Henrik*: Béla király jegyzője. (Kútfői tanulmány). *Egyetemes Philo-*

logiai Közlöny I (1877) 360–364.; Győry 1942. 20–21.; Győry 1948. 57–58., 81–82.; *Borzák István*: Kicsiny a bors, de erős. *Magyar Nyelv* 49 (1953) 106–107.; *Uő.*: A Nagy Sándor-hagyomány Magyarországon. (Akadémiai székfoglaló. 1983. január 24.) Bp., 1984. (Értekezések – emlékezések) 15–16.; Silagi–Veszprémy 1991. 149. 82. jegyzet., 150. 83. jegyzet., 159. 143. jegyzet. 160. 153. jegyzet, 161. 164–165. jegyzet, 162. 175. jegyzet., 164. 198. jegyzet, 165. 203. jegyzet, 166. 212. jegyzet, 168. 230–231. jegyzet, 171. 257–258. jegyzet, 171–172. 264. jegyzet, 174. 291. jegyzet, 176. 314. jegyzet, 176. 326. jegyzet.

²⁰ Győry János szerint (1942. 22–23.) P. mester mind Darest, mind a Nagy Sándor-regényt emlékezetből idézte.

²¹ A gesta előszavát figyelembe véve már korábban is feltételezték, hogy Anonymus ismerhetett egy, a trójaiak eredetét ismerető munkát, hiszen Dares Phrygius csak a trójai vár ostromát beszéli el, de nem lakóinak származását. Győry 1948. 40–41.

²² Kapitánffy 1971. 726–729.; *Uő.*: Hungarobyzantina. (Bizánc és a görögység középkori magyarországi forrásokban). Kéziratos kandidátusi értekezés. Bp., 1992. (Továbbiakban: Kapitánffy 1992.) 85–86.; *Uő.*: Der ungarische Anonymus und Byzanz. In: Acta Universitatis de Attila József nominatae. Opuscula Byzantina (Byzance et ses voisins. Mélanges à la mémoire de Gyula Moravcsik à l’occasion du centième anniversaire de sa naissance) 9 (1994) (Továbbiakban: Kapitánffy 1994.) 71–72. A Trója pusztulása kritikai kiadása: Excidium Troiae. Hrsg. v. *Alan Keith Bate*. Frankfurt a. M.–Bern–New York, 1986. (Lateinische Sprache und Literatur des Mittelalters).

²³ Silagi–Veszprémy, 1991. 174. 297. jegyzet, 176. 313. jegyzet; Veszprémy 1996. 200–201.

²⁴ *Borzák István*: Iustinus mai olvasóinak. In: Világkrónika a kezdetektől Augustusig. (Fülöp királynak és utódainak története.) Marcus Iunius Iustinus kivonata Pompeius Trogus művéből. Ford. *Horváth János*. S. a. r. *Bollók János*. (Bp.) 1992. (Továbbiakban: Borzák 1992.); *Uő.*: A hellénisztikus történetírás műhelyéből. (VI. Hérodotosztól Anonymusig). *Antik Tanulmányok* 37 (1993) 83–84. A mű kritikai kiadása: *Chronicorum minorum saec. IV. V. VI. VII. Vol. II. Additamentum III. Exordia Scythica*. Ed. *Th. Mommsen*. Berolini 1894. (Monumenta Germaniae Historica. Auctores Antiquissimi XI.) 311–322.

²⁵ Silagi–Veszprémy 1991. 32, 34.

²⁶ A szövegpárhuzamok legteljesebb összeállítását l. *Deér József*: Szkítia leírása a Gesta Ungarorumban. *Magyar Könyvszemle* 37 (1930) 247–248.; *Váczy Péter*: Anonymus és a Justinus-kivonat. *Turul* 58–60 (1944–1946) (Továbbiakban: Váczy 1944–1946.) 4–5., 6–7., 8., 9., 10–11.; *Györffy György*: Krónikáink és a magyar őstörténet. (Régi kérdések – új válaszok). Bp., (1948) 1993. (Továbbiakban: Györffy 1948.) 50–51.; Silagi–Veszprémy 1991. 138. 18. jegyzet, 141. 31. jegyzet, 149. 82. jegyzet.

²⁷ Györffy 1948. 49–52.

²⁸ Váczy 1944–1946.

²⁹ Györffy 1948. 51–52. 7. jegyzet. A legújabb, Györffy nézetével egyetértő kutató állásfoglalás *Kristó* 1994. 63–64.

³⁰ Silagi–Veszprémy 1991. 34.

³¹ Déri Balázs: „...Et pigmenta multa habebant.” (Megjegyzések P. mester forrásainak néhány kérdéséhez). *Magyar Könyvszemle* 105 (1989) 223–236.

³² *Harmatta János*: Anonymus a magyarok kijöveteléről. *Antik Tanulmányok* 24 (1977) 206–207., 214–217., 219–220.

³³ Létezik olyan álláspont, amely a Gesta keletkezésének 1200 körülre helyezését elfogadva a kétféle őshaza okozta problémát, illet-

ve az északi honfoglalás-útvonal forrásokban való megjelenését az orosz évkönyvek magyarországi ismertségével magyarázza. *Veszprémy László*: A magyar honfoglalás útirányának hagyománya elbeszélő forrásainkban. *Hadtörténelmi Közlemények* 103 (1990) 1. sz. 10–14.

³⁴ Silagi–Veszprémy 1991. 32.

³⁵ Borzsák 1992. 421.; Borzsák 1993. 84–86.

³⁶ „...sicut in annalibus continetur cronicis”. Silagi–Veszprémy 1991. 42. A mű kritikai kiadása: Reginonis abbatis Prumiensis Chronicon cum continuatione Treverensi. Ed. F. Kurze. Hannoverae 1890. (Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum 50.).

³⁷ A honfoglalás korának írott forrásai. Szerk. *Kristó Gyula*. Szeged, 1995. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7.) 194–200.

³⁸ A szövegegyezésre I. a 26. jegyzetben felsorolt munkákon kívül *Mályusz Elemér*: Az V. István-kori gesta. Bp., 1971. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 58.) (Továbbiakban: Mályusz 1971.) 90., 93.; Silagi–Veszprémy 1991. 138–139. 18. jegyzet, 147. 66. jegyzet, 175. 302. jegyzet, 177. 320–321. jegyzet, 177–178. 322. jegyzet, 178. 325, 330. jegyzet.

³⁹ *Kristó Gyula*: Az Exordia Scythica, Regino és a magyar krónikák. *Filológiai Közöny* 16 (1970) 106–109. (a korábbi nézetek ismertetése: 108. 29. jegyzet); *Kristó* 1994. 64. Vö. *Mályusz* 1971. 90–96., 100., 102.; *Johannes de Thurocz*: Chronica Hungarorum. II. Commentarii. I. Ab initiis usque ad annum 1301. Composuit *Elemér Mályusz* adiuvante *Julio Kristó*. Bp., 1988. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Series Nova VIII.) 218–219.

⁴⁰ *Silagi, Gabriel*: Die Ungarnstürme in der ungarischen Geschichtsschreibung: Anonymus und Simon von Kéza. In: Popoli delle steppe: Unni, Avari, Ungari. I. Spoleto 1988. (Settimane di studio del Centro Italiano di Studi sull'alto medioevo XXXV.) 252–259.

⁴¹ *Jakubovich Emil*: P. mester. (Adalékok az Anonymus-kérdéshez). In: Emlékkönyv dr. gr. Klebelsberg Kuno negyedszázados kultúrpolitikai működésének emlékére születésének ötvenedik évfordulóján. Bp., 1925. 195–197.; Silagi–Veszprémy 1991. 136. 7. jegyzet, 137. 12., 14. jegyzet. *Hugo Bononiensis* művének kiadása: *L. Rockinger*: Briefsteller und Formelbücher des elften bis vierzehnten Jahrhunderts. München 1863. (Quellen und Erörterungen zur bayerischen und deutschen Geschichte IX.) 47–49.

⁴² Horváth 1954. 197–201., 202–203., 208–209.

⁴³ Silagi–Veszprémy 1991. 122.

⁴⁴ *Horváth János*: A magyarországi hun-történet és szerzője. *Irodalomtörténeti közlemények* 67 (1963) 454.

⁴⁵ *Gericz József*: A korai rendiség Európában és Magyarországon. Bp., 1987. 236–237. A problémára I. még Silagi–Veszprémy 1991. 177. 318. jegyzet; *Veszprémy László* 1994. 39.

⁴⁶ Silagi–Veszprémy 1991. 126. A kifejezés a krónikában is előfordul. *Scriptores rerum Hungaricarum*. Ed. *Emericus Szentpétery*. I. Bp., 1937. 369.

⁴⁷ *Veszprémy László*: Középkori forrástanulmányok. „Felix igitur Hungarorum embola.” (Anonymus gestája egy helyének értelmezéséhez). *Hadtörténelmi Közlemények* 104 (1991) 3. sz. 66–68.; Silagi–Veszprémy 1991. 178. 324. jegyzet, *Kapitánffy* 1992. 86–89. A krónika jogi utalásaira, a feltételezett XIII. század eleji átszerkesztő ez irányú ismereteire I. *Kristó* 1994. 55–58.

⁴⁸ *Veszprémy* 1994. 40–41.

⁴⁹ Győry 1948. 90–96.

⁵⁰ Győry 1942.; Győry 1948. 36–65.

⁵¹ *Fest Sándor*: Anonymus angol forrásai. *Egyetemes Philológiai Közöny* 59 (1935) 162–180.

⁵² Silagi–Veszprémy 1991. 28–30.

⁵³ Horváth 1954. 201.; *Veszprémy* 1994. 43.; Vö. *Győrffy György*: Anonymus Gesta Hungarorumának kora és hitelessége. In: *Uő.*: Anonymus. Rejtély avagy történeti forrás? (Válogatott tanulmányok). Bp., 1988. (Hermész könyvek) 34–35. (A tanulmány eredetileg 1970-ben jelent meg.)

⁵⁴ Silagi–Veszprémy 1991. 132.

⁵⁵ Győry 1948. 54–56.; *Veszprémy* 1998. 948.

⁵⁶ *Jankovits* 1998. 1–8.

⁵⁷ Silagi–Veszprémy 1991. 40–42.

⁵⁸ Uo. 144. 54. jegyzet; *Veszprémy* 1994. 36–39., 41–43.; idézet: 38–39.

⁵⁹ Silagi–Veszprémy 1991. 166. 213. jegyzet; *Veszprémy László*: Középkori forrástanulmányok. A kerlési (cserhalmi) ütközet forrásproblémája. *Hadtörténelmi Közlemények* 104 (1991) 3. sz. 70–72., 76–77.; idézet: 71. A Cid-történet kiadása: *Historia Roderici* vel *Gesta Roderici Campidocti*. In: *Chronica Hispana saeculi XII*. Ed. *Emma Falque Rey*. Turnholti 1990. (Corpus Christianorum Continuatio Medievalis 71.)

⁶⁰ Silagi–Veszprémy 1991. 32., 52., 36., 40.

⁶¹ Uo. 92–94.

⁶² Uo. 28.

⁶³ Csóka 1967. 374–376., 383–386., 392., 506., 511–512.

⁶⁴ Silagi–Veszprémy 1991. 156. 124. jegyzet. (Csóka nézeteinek kritikájával); *Veszprémy* 1994. 42.

⁶⁵ Silagi–Veszprémy 1991. 32.

⁶⁶ Győrffy 1948. 131–134.

⁶⁷ *Macartney, C. A.*: Studies on the early Hungarian historical sources. III. Bp., 1941. 140–150., 212.; *Uő.*: The Medieval Hungarian Historians. (A Critical and Analytical Guide.) Cambridge 1953. 63., 82–83. (ez utóbbi művében már kizárólag *Lübecki Arnold*ról beszél a *Gesta Hungarorum* forrásaként). *Arnold művének kiadása*: *Chronica Slavorum*. In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores XXI*. 101–250. *Ansbertus* kiadása: *Historia de expeditione Friderici imperatoris et quidam alii rerum gestarum fontes eiusdem expeditionis. Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friderichs I.* Hrsg. v. *A. Chroust*. Berlin 1928. (Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum. Nova Series 5.)

⁶⁸ *Inokai Tóth Zoltán*: Tuhutum és Gelou. (Hagyomány és történeti hitelesség Anonymus művében). *Századok* 79–80 (1945–1946) 58., 60–62.

⁶⁹ *Deér, Josef*: Aachen und die Herrschersitze der Arpaden. In: *Uő.*: Byzanz und das abendländische Herrschertum. (Ausgewählte Aufsätze). Hrsg. v. *Peter Classen*. Sigmaringen 1977. (Vorträge und Forschungen XXI.) (Továbbiakban: *Deér* 1977.) 403–405., 406–407., 421–423. (A tanulmány eredetileg a *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* 79 [1971] évfolyamában jelent meg.)

A legjellemzőbb szövegpárhuzamot (uo. 423.) itt közöljük:

Historia de expeditione Friderici...

Dum hec aguntur, Kalopetrus, *Blacorum* et maxime partis *Bulgarorum* ... domnus ... seque ei circu initium veris quadraginta milia *Blacorum* et *Cumanorum* tenentium arcus et sagittas adversus Constantinopolim transmissurum constanter asseverabat.

Gesta Hungarorum

... et habitatores terre illius viliores homines essent tocius mundi, quia essent *Blasii* et Sclavi, quia alia arma non haberent, nisi arcum et sagittas... (c. 25.)

... venit obviam eis Glad... dux illius patrie cum magno exerci-

tu equitum et peditum adiutorio *Cumanorum et Bulgarorum atque Blacorum*. (c. 44.)

⁷⁰ Uo. 408–411. Az aacheni életrajz kiadása: *De sanctitate meritorum et gloria miraculorum beati Karoli Magni ad honorem et laudem nominis sui*. Ed. *Gerhard Rauschen*. H. n., 1890. (Die Legende Karls des Großen im 11. und 12. Jahrhundert – Publicationen der Gesellschaft für rheinische Geschichtskunde 7.)

⁷¹ Deér 1977. 414–417., 418. Einhard munkájának kiadása: *Halphen, L.: Vie de Charlemagne*. Paris 1923.

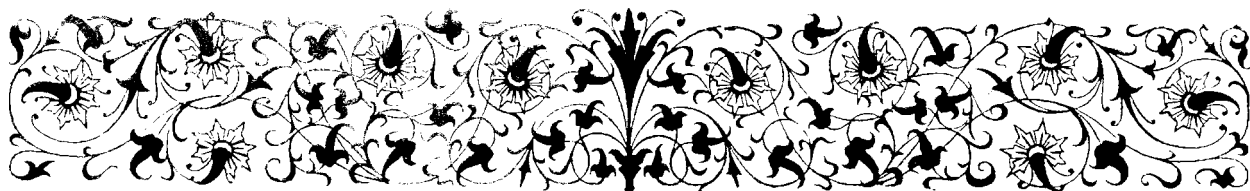
⁷² *Kristó Gyula*: Rómaiak és vlachok Nyesztornál és Anonymusnál. *Századok* 112 (1978) 664. 68. jegyzet.

⁷³ Kapitánffy 1992. 80–81., 95.; Kapitánffy 1994. 71.

⁷⁴ *Györffy György*: Besenyők és magyarok. In: *Uő.: A magyarság keleti elemei*. Bp., 1990. 121. (Az általa elfogadott szövegparhuzamot ld. a 69. jegyzetben.)

⁷⁵ Silagi–Veszprémy 1991. 141. 28. jegyzet, 151. 92. jegyzet, 168–169. 232. jegyzet; *Veszprémy László*: Megjegyzések az Anonymus-Gestában előforduló néhány nem magyarországi helynévről. (A „Senones”-kérdés). *Magyar Nyelv* 94 (1998) 165–166.

⁷⁶ A XII. század végi Magyarországra I. III. Béla emlékezete. Vál., ford., bev., jegyz. *Kristó Gyula–Makk Ferenc*. Bp., 1981. (Bibliotheca Historica). Anonymus III. Béla-koriságára, s a szerzőjelöltekre összefoglalóan I. Thoroczkay 1994–1995.

A NEMESSÉG HATÁRÁN

Röviddel a temesvári országgyűlés után, 1397. november 11-én Bebek Detre nádor ítéletet mondott abban a perben, mely egyfelől az egykori országbíró, „Szepesi” (Stefkfalvi) Jakab¹ fia, János dobokai főesperes, királyi kápolnaispán és unokafivére, Csank fia Jordán felperesek, másfelől pedig Helbrandus fia Márton alperes között folyt az utóbbi Szepes megyei, Zalusánnak, vagy más néven Rétinek nevezett négy ekealjnyi birtokáért.² A per még 1390-ben kezdődött, amikor Helbrandus fia Márton ellentmondásával megakadályozta a felperesek beiktatását a birtokba, előzményei azonban a jelek szerint néhány évvel korábbra nyúlnak vissza. Az ügy egy – mondhatni – banális határvitából figyelemre méltó perré fejlődött az évek folyamán, s a végítélethez vezető út közben bemutatott vagy keletkezett oklevelek néhány adalékkal szolgálnak a szepesi tízlándsás nemesek történetének nem csak a XIV. század végi, de a XIII. századi fejezetéhez is.

Az említett határperben, amely Bebek Imre országbíró előtt folyt, ugyanazok a felek álltak egymással szemben, mint az 1397-ben lezárultban; a különbség annyi volt, hogy ez alkalommal Helbrandus fia Márton volt a felperes és a Stefkfalviak az alperesek. Az eljárás során, amint az az országbíró 1388. február 11-én kiállított okleveléből³ kiderül, Márton bemutatta IV. Béla egy 1255. évi és III. András egy 1300. évi oklevelét, s nyilván úgy gondolta, hogy azok vitathatatlanul igazolják jogait. Történetesen mindkét oklevél szövege ránk maradt, s valóban nehéz lenne kivetnivalót találni bennük. IV. Béla oklevele előadja, hogy a szepesi földek meghatárolására kiküldött Aba mester egy bizonyos négy ekealjnyi földet meghagyott Dedach fiainak, Chakannak és Wetknek a kezén. Rendelkezését a király is megerősítette azal, hogy a föld után ugyanazzal a szolgálattal tartoz-

zanak, mint amit a többi szepesi jobbágyfiú (*alii filii iobagionum de Scepus*) is teljesít a szabadságukról szóló közös kiváltságlevél szerint.⁴ Az oklevélben meg nem nevezett föld minden kétséget kizáróan Rétivel azonos,⁵ Dedach pedig az 1397. évi perben szereplő Márton öse volt. III. András szintén bemutatott oklevele a szepesi jobbágyfiúk ispánjához intézett *mandatum*, amely arról értesíti a címzettet, hogy Ipoly szepesi olvasókanonok atyafiait (*fratres*), Fulkust, Lampertet és Lászlót – mindhárman Marcell fiai –, valamint rokonaikat (*cognatos*), Danus fiait, Pétert és Miklóst, illetve István fiait, Mihályt és Imrét az uralkodó birtokaikkal együtt kiemelte a szepesi jobbágyfiúk közül (*de numero ... filiorum iobagionum de Scepus*) és áthelyezte őket a szepesi harcos nemesek társaságába (*in coetum et societatem exercituantium nobilium de Scepus*). Utasítja egyúttal az ispánt, hogy a jobbágyfiúság okán ne háborgassa a továbbiakban a kiváltságoltakat, mert azok a többi szepesi harcos nemes szabadságát fogják élvezni a királyi zászló alatt hadakozván (*sub vexillo regio militantes*).⁶ Az ebben az oklevélben említett Danus az 1255-ben szereplő Wetk fia volt,⁷ s így mind ő, mind fiai Helbrandus fia Márton ősei közé tartoztak.

Az 1388-ban bemutatott két oklevéllel szemben sajátos módon nem az alperes, Szepesi János, hanem a király *procurator*a, „Nyitrai” (Kürti) Miklós mester támasztott ellenvetéseket. Kétségbe vonta egyfelől, hogy Márton és ősei teljesítették a IV. Béla oklevelében emlegetett kötelezettségeket, azaz a szepesi jobbágyfiúk szolgálatait, másfelől pedig kinyilvánította: mivel III. András nem volt az ország igaz királya (*verus rex Hungarie*), ilyenformán kiváltságlevelet sem adhatott, amiért is Márton négy ekényi birtoka az uralkodót illeti.

Az uralkodó *procurator*ának közbelépését elvben a királyi jogok védelme indokolja, a konkrét esetben

azonban buzgólkodásának magyarázata alighanem az egykori országbíró fiának udvari kapcsolataiban keresendő. Az viszont már további vizsgálatra érdemes lenne, hogy a III. András uralkodásának törvényességét kétségbe vonó álláspont háttérében mi állt. A szemmel láthatóan elvi igényű kijelentésnek szánt megállapítás évtizedekkel korábban is felbukkan már,⁸ így valószínűnek látszik, hogy nem csupán egy *ad hoc* jellegű jogászi mesterkedés nyomára bukkantunk. Az mindenestre feltűnő, hogy Werbőczy István Hármaskönyvében úgy ír, hogy III. András oklevelei közül csak azok érvényesek, amelyeket utóbb I. Károly gyűrűspecstjével megerősített.⁹ Hogy a többi miért vesztette el erejét, arra nézve Werbőczy nem nyilatkozik, ám tanítása így is jól érzékelhetően egybevág a királyi *procurator* 1388. évi nyilatkozatával.

Az ily módon váratlanul komoly bajba került Helbrandus fia Márton megpróbálta menteni a menthetőt, s az országbíró előtt kötelezettséget vállalt arra, hogy bizonyítani fogja: birtoka után mind ő, mind elődei teljesítették a jobbágyfiúi szolgálatokat. S valóban, 1388. augusztus 18-án Hank, a szepesi lándzsásnemesek bírója Réti Márton kérésére jelentette a királynak, hogy Márton a tizlándzsások köteles szolgálatait mindig hűségesen ellátta.¹⁰ Jelentősen csökkenteni ugyanakkor e nyilatkozat értékét, hogy ugyanezen Hank néhány hónappal előbb – március 18-án – azt jelentette Zsigmondnak, hogy Márton ugyan mindig teljesítette kötelezettségeit, ám elődei szolgálatairól a lándzsásnemeseknek nincs tudomása.¹¹ Ez a jelentés, ellentétben az előbbivel, sokkal inkább Márton jogainak kikezdésére volt alkalmas, semmint védelmére, ami aligha lesz véletlen. A *relatio* ugyanis minden bizonnyal Márton ellenfeleinek, a Stefkfalviaknak a szorgalmazására készült, amit az igazol, hogy utóbb ők mutatták be Bebek Detre nádor előtt.

Ezt követően a Stefkfalviak – nyilvánvalóan Miklós királyi *procurator* említett állásfoglalásának hatásos támogatásával – elérték, hogy Zsigmond király véget vessen az országbíró előtt folyó pernek. Az uralkodó maga is kinyilvánította: III. András uralma törvénytelen volt, ezért nem kiváltságolhatta Márton őseit oly módon, hogy a szepesi jobbágyfiúk közül az igazi nemesek közé helyezte át őket.¹² A magukat immár nyeregben érző Stefkfalviak haladéktalanul felkérték tehát Réti Márton birtokát, amelyet Zsigmond 1389-ben mint a királyi felségnek járó köteles szolgálatokat nem teljesítő emberek földjét nekik is adományozott.¹³ A Stefkfalviak beiktatásának azon-

ban Helbrandus fia Márton – amint arról már szó esett – ellene mondott, s kezdetét vette a felek között a második per.

Az új eljárás során az immár alperessé vált Márton arra hivatkozott, hogy a birtok őt és elődeit is a tizlándzsások állapota, azaz szolgálata címén (*titulo conditionis seu servitii decem lanceatorum*) illeti meg, s állítása igazolására bemutatta okleveleit. A Stefkfalviak szintén okleveleket terjesztettek elő, ezek viszont azt lettek volna hivatottak bizonyítani, hogy Márton elődei a III. Andrástól kapott kiváltságot követően az igaz nemesség címén (*nomine verorum nobilium regni*) birtokolták Rétit. A per következő szakaszában Márton késznek mutatkozott arra, hogy lándzsásnemes voltát tudományvételrel bizonyítsa. Az egri káptalan közreműködésével megejtett eljárás azonban nem igazolta Márton várakozásait: a meghallgatottak egy része szerint ugyanis elődei országos nemesek voltak, s csak ő maga csatlakozott a lándzsásnemességhez, mások pedig úgy nyilatkoztak, hogy sem Márton, sem ősei nem teljesítették a lándzsásokot terhelő szolgálatokat. Mivel Márton igaza mellett csupán egyetlen személy állt ki, az alperes igencsak nehéz helyzetbe került. Egyik rokona azonban mentőövet nyújtott feléje: Réti Konrád fia Jakab ugyanis arra hivatkozva, hogy ő Márton osztályos atyafia, s a per így őt is érinti, beavatkozással élt, s további, az alperes őseinek lándzsásnemes voltát igazoló okleveleket mutatott be.

A nádor bírótársaival együtt mérlegelve a tudományvétel eredményét és az elébe terjesztett oklevelek tanúbizonyságát, úgy találta, hogy a peres birtok kétségtelenül *servitium*mal terhelt, s esküt ítélt meg Helbrandus fia Mártonnak és Konrád fia Jakabnak. Az esküt Mártonék tíz szepesi lándzsásnemes eskütársával együtt rendben le is tették bizonyítván, hogy őseik IV. Béla 1255. évi oklevelének kiadásától kezdve mindig teljesítették a birtok után járó szolgálatokat, ezért aztán a nádor végítélete a Rétiék javára szólt, megerősítvén birtokjogukat.

Ami mármost a fentiekben összefoglalt per történetéből adódó tanulságokat illeti, ezek legfontosabbika a szepesi tizlándzsások jogállására, azaz forrásaink gyakori szóhasználatával élve: „nemesség”-ére vonatkozik. A Szepesség korai település- és társadalomtörténetének monográfusa, Fekete Nagy Antal hosszas fejtegetést szentelt a kérdésnek, s vizsgálata eredményeit akként összegezte, hogy „az országos és a lándzsásnemesség teljesen azonos jogállását kétségtelenül sikerült megállapítanunk. (...) azt a kevés kü-

lönbséget, mely a két típus között fennállt, a katonai kötelezettségnek más-más alapon történő teljesítése jelenti”.¹⁴ Véleményét – teljesen érthetően – elsősorban a „szepesi nemesek” (*nobiles de Scepus*) számára IV. Béla által 1243-ban kiadott kiváltságlevélre¹⁵ alapozta, melynek rendelkezései számos vonatkozásban tagadhatatlanul párhuzamba állíthatók az 1222. évi Aranybullában rögzített¹⁶ királyi szerviensi jogokkal. Az is vitathatatlan viszont, hogy a királyi szerviensek – utóbb országos nemesek – és a „szepesi nemesek” katonáskodási kötelezettsége között valóban eltérés fedezhető fel. Fekete Nagy ezt „kevés különbség”-nek mondta ugyan, valójában azonban ez a két társadalmi réteg jogállása és birtokjoga közötti különbség lényege. A „szepesi nemesek” ugyanis földjük után teljesítették szolgálataikat, amit részint az 1243. évi kiváltságlevél örökléssalakkal foglalkozó passzusa, részint pedig számos adat¹⁷ igazol. Ez a körülmény biztosította a „szepesi nemesek” birtokainak azon *conditionalis* jellegét, amelyet 1397-ben Réttel kapcsolatban a nádor is megállapított. A *conditionalis* jelleg oly elválaszthatatlanul kapcsolódott a „szepesi nemesek” földjéhez, hogy ha más jogállású személy tett szert – például vásárlás révén – ilyen birtokra, az az után járó kötelezettségek őt is terhelték.¹⁸ A királyi szerviensi, illetve országos nemesi birtok természetéből fakadó tulajdonsága az volt ezzel szemben, hogy birtoklása semmiféle szolgálat feltételéhez nem volt kötve,¹⁹ s ha valami módon mégis szolgálattal terhelt birtok jutott a nemes kezére, akkor az ilyen földet tanácsos volt mentesíttetnie az alól.²⁰ Mindezen különbségek teszik érthetővé, hogy III. András egyik Szepes megyei adománya alkalmával szükségesnek tartotta leszögezni: a birtokot nem a szepesi jobbágyfiúk, hanem az országos nemesek joga szerint (*non solum in libertate filiorum iobagionum de Scepus, sed eo etiam iure et libertate, quibus nobiles regni nostri terras suas seu possessiones dinoscuntur possedissee*) adta az adományosnak.²¹

Mindezek alapján világos, hogy a tizlándzsások „nemesség”-e a legkevésbé sem volt azonos az országos nemesség kiváltságaival: jogállásuk valójában a partikuláris nemesség egy változatát képviselte. E „nemesség” partikuláris jellege, miként a többi hasonló jogállásé is, részint abban mutatkozott meg, hogy – szemben a királyság egész területén elterjedt országos nemességgel – az országnak csupán egy földrajzilag jól meghatározható részén – esetünkben a Szepességben – volt jelen, részint pedig abban, hogy az azzal járó „szabadságok” az országos neme-

seket megillető kiváltságokat csak részlegesen tartalmazták. A „szepesi nemesek” illetéknéppen a nemesség határán éltek ugyan, de – s ez a legkevésbé sem tévesztendő szem elől – a határ túloldalán. A szepesi és az országos nemesség közötti különbségek, amint arról a Réttiek 1397-ben lezárult pere tanúskodik, a XIV. század végére mit sem veszítettek jelentőségükből.

Visszatérve mármost a konkrét esetre, joggal merülhet fel a kérdés, hogy vajon a Réttiek tizlándzsás nemesek voltak-e valóban a Stefkfalviakkal folytatott pereik idején vagy sem. Amint azt a második eljárás alkalmával megejtett tudományvétel eredménye mutatja, e tekintetben a kortársaknak is voltak kétségeik, mégpedig valószínűleg alapos okkal. Amikor ugyanis Helbrandus fia Márton még Bebek Imre országbíró előtt bemutatta III. András 1300. évi oklevelét, e lépésével aligha lehetett más célja, mint országos nemességének bizonyítása. Szándékával csak azt követően hagyott fel, hogy világossá vált számára: oklevele érvényességét kivédhetetlen támadás érte. Ezt követően már csak birtoka megtartására törekedett, ami kizárólag azon az áron volt lehetséges, hogy lemondva az országos nemesi státusa elismertetéséről, tizlándzsás nemes voltát igazolja. A per menetének ez a fordulata viszont a Stefkfalviak kezébe adott hatékony fegyvert, s most már az ő stratégiájuk irányult arra, hogy bizonyítsák: a Réttiek korábban – szerintük joggal – országos nemesek módjára birtokolták földjüket. III. András oklevelét tehát a XIV. század végén mindenki úgy értelmezte, hogy azzal a király országos nemességet adományozott Helbrandus fia Márton elődeinek. A kérdéses oklevél efféle interpretációja azonban egyáltalán nem magától értetődő.

A *mandatum* szerint a király bizonyos személyeket – köztük Márton őseit – a szepesi jobbágyfiúk (*filii iobagionum de Scepus*) közül kiemelve a szepesi harcos nemesek (*exercitantes nobiles de Scepus*) sorába emelte.²² Az adat értelmezésekor a nehézséget az oklevélben alkalmazott terminológia sajátos volta jelenti. A szepesi jobbágyfiúk megnevezésére ugyanis forrásaink meglehetősen gyakorisággal alkalmazzák a „(szepesi) nemes” kifejezést,²³ s a XIII. század második felében a szepesi jobbágyfiúk „közös kiváltságlevelé”-ként (*commune privilegium*) emlegetett okmány is aligha lehetett más, mint IV. Béla 1243. évi privilégiuma, mely a „szepesi nemesek” (*nobiles de Scepus*) szabadságait foglalta írásba.²⁴ Márpedig, ha a „szepesi jobbágyfiú” és a „szepesi (harcos) nemes” egyazon társadalmi csoportot jelölő kifejezések voltak,

akkor III. András oklevele magától értetődően csak akkor válik értelmezhetővé, ha feltesszük: a „szepesi harcos nemes” kifejezésnek ez esetben „országos nemes” jelentést kell tulajdonítanunk.²⁵ Bár e gondolatmenet eredménye mindenben megfelel az oklevél XIV. század végi értelmezésének, mégsem lehet helyes.

Feltűnő mindenekelőtt, hogy III. András kétségtelenül országos nemességet adományozó oklevelei kivétel nélkül az az idő tájt már terminus technicusszá rögzült *nobilis regni* kifejezést alkalmazták a kiváltságoltak új jogállásának megjelölésére.²⁶ Az ettől való eltérés feltétlenül magyarázatra szorulna, kiváltképp akkor, ha a helyette alkalmazott kifejezés rendszeren más jelentést hordoz, mint történik az esetünkben is. Ráadásul a kérdéses oklevélben szereplő „szepesi harcos nemes” fordulat legközelebbi párhuzamát Lóránd szepesi ispán azon 1274. évi oklevelében találjuk, amelyben az bizonyos Domokost és Tamást, valamint Domokos fiait, Kázmért és Lászlót a király utasítására a „szepesi nemesek és harcosok szabadságához” (*ad libertatem nobilium ac exercituan-tium de Scepus*) juttatja,²⁷ s tudható, hogy az említett személyek történetesen a kázmérfalvi lándzsásnemesek ősei voltak.²⁸ Aligha elhárítható ezek után a gyanú, hogy a „szepesi harcos nemes” kifejezés mégiscsak az „országos nemes”-től különböző értelemben áll III. András oklevelében: nevezetesen azt a jogállást jelöli, amelyet utóbb lándzsásnemességnek neveztek. A gyanút az teszi bizonyossá, hogy az 1300. évi kiváltságolásban részesülők közül Danus fia, Péter és Miklós – azaz az 1397-ben pert nyerő Helbrandus fia Márton ősei – utóbb valóban lándzsásnemeseknek mutatkoznak: 1301-ben egy rokonuk birtokügyletébe a szepesi nemesek ispánja és közössége előtt egyeztek bele, 1302-ben egy birtokrészt a szepesi nemesek kötelezettségeivel terheltlen engedtek át sógoruknak, ugyanebben az évben és 1305-ben is a szepesi nemesek bírāja előtt tettek bevallást birtokügyben, 1306-ban a szepesi nemesek ispánja és közössége előtt pereskedtek.²⁹ Ezek az adatok perdöntő jelentőségűek, mégpedig két okból. Egyfelől ugyanis nincs ok kételkedni abban, hogy a Danusfiak pontosan tisztában voltak azzal: milyen jogállást nyertek el 1300-ban III. Andrástól, másfelől pedig az sem feledhető, hogy míg az 1390-es években Helbrandus fia Márton veszélybe került birtokjoga védelmében bizonygatta tizlándzsás voltát, hasonló vég-szükség ősei esetében nem állt fenn a XIV. század elején. Mindkét körülmény egyértelműen arra vall,

hogy Márton elődei, a Danus-fiak azért intézték ügyeiket lándzsásnemesek módjára, mert valóban azok is voltak.

Ebben az esetben azonban egy újabb nehézséggel kell szembenéznünk. Fekete Nagy Antal nyomán ugyanis mindaddig azt volt szokás feltételezni, hogy a „szepesi jobbágyfiú” és a „szepesi nemes” kifejezések – illetve ezek különböző variánsai – azonos társadalmi csoportot jelölnek, azt tudniillik, amelynek a tagjait a XIV. századtól kezdődően tizlándzsás nemesekként emlegetik forrásaink.³⁰ III. András oklevele ezzel szemben egy olyan képet vázol fel, mely szerint a „szepesi jobbágyfiúk” és a „szepesi (harcoló) nemesek” kifejezések egymástól különböző csoportok tagjainak elnevezései, hiszen az előbbiből kiváltságolás révén lehetett átkerülni az utóbbiba. Ez viszont nyilvánvaló ellentmondásban áll a „jobbágyfiú” és a „nemes” terminusok párhuzamos használatának tagadhatatlan gyakorlatával. Megnyugtató megoldás e kérdésben csak a rendelkezésre álló adatok teljességének aprólékos feldolgozásától lesz várható.

A megoldás keresésekor mindazonáltal tanácsosnak tűnik figyelemmel lenni a turóci fejleményekre. Ott ugyanis a király, túlságosan magasnak találva a helyi jobbágyfiúk (*filii iobagionum de Turuch*) számát, csak negyvenet hagyott meg közülük, s megváltoztatva katonáskodási kötelezettségüket is.³¹ Ezt követően – s nyilván a reform következtében – jelent meg az „igazi és nemes turóci jobbágyfiú” (*verus et nobilis filius iobagionum de Turuch*)³² – sőt, elvértve a „turóci nemes” (*nobilis de Turuch*)³³ – terminus használata a kiváltságoltak megjelölésére.³⁴ Jó lenne tudni, hogy a negyven kiválasztott közé be nem került jobbágyfiúkat hogyan nevezték a reform után. A tihanyi apátság jobbágysági helyzetének hasonló elvek szerint történt 1267. évi rendezése³⁵ alapján talán feltehető, hogy ők is megtarthatták a „jobbágyfiú” nevet. Ha ezek a példák alkalmazhatóknak bizonyulnának a későbbiekben a szepesi jobbágyfiúkkal kapcsolatban, akkor a terminológiai téren megmutatkozó ellentmondásokat azon hipotézis oldhatná fel, mely szerint a szepesi jobbágyfiúk esetében is lehetett egy, a turócihoz hasonló reform, amelynek eredményeként a „szepesi nemes”-eknek nevezett kiváltságoltak elkülönültek a szepesi jobbágyfiúk csoportjától, miközben azonban a megnevezésükre épp úgy használatban maradt – korábbi helyzetük örökségeként – az egyszerű „jobbágyfiú” név, mint történt az Turóban.³⁶

Zsoldos Attila

JEGYZETEK

- ¹ Személyére és pályájára ld. *Bertényi Iván*: Szepesi Jakab országbíró. A magyar kuriai bíraskodás történetéhez a XIV. században. (Bölcsészdoktori értekezés) Bp., é. n. és *Bertényi Iván*: Az országbírói intézmény története a XIV. században. Bp., 1976. 137–174.
- ² Zsigmondkori oklevéltár I. (1387–1399). Összeállította *Mályusz Elemér*. Bp., 1951. (továbbiakban: ZsO I.) 5068. sz.
- ³ ZsO I. 429. sz.
- ⁴ Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I–II. Ad edendum praeparavit *Richard Marsina*. Bratislavae, 1971–1987. (továbbiakban: CDES) II. 347.
- ⁵ *Fekete Nagy Antal*: A Szepesség területi és társadalmi kialakulása. Bp., 1934. 172–173.
- ⁶ Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI. Stud. et op. *Georgii Fejér*. Budae 1829–1844. (továbbiakban: CD) VI/2. 245–246.
- ⁷ 1262: Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I–II. Ad edendum praeparavit *Vincent Sedlák* Bratislavae 1980–1987. (továbbiakban: RDES) I. 282., 1263(?) : uo.
- ⁸ 1368: Középkori oklevelek Vas megyei levéltárakban I. Regeszták a vasvári káptalan levéltárának okleveleiről (1130) 1212–1526. Készítette *Kóta Péter*. Vas Megyei Levéltár, Szombathely 1997. 146. sz., v. ö. még *Zsoldos Attila*: Tamás fia Sinka érdemei (Elhallgatás és manipuláció oklevelek narratioiban). In: Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére. Szerk. *Csukovits Enikő*. Bp., 1988. 336.
- ⁹ Tripartitum II. 14. (17. §.)
- ¹⁰ ZsO I. 709. sz.
- ¹¹ ZsO I. 471. sz.
- ¹² ZsO. I. 5068. sz.
- ¹³ ZsO. I. 1034. sz.
- ¹⁴ *Fekete Nagy A. i. m.* 252–279. (az idézet: 276–277.)
- ¹⁵ CDES II. 89.
- ¹⁶ CDES I. 199–201.
- ¹⁷ Pl. 1255: CDES II. 342., 355.; 1256: CDES II. 362.
- ¹⁸ 1248: CDES II. 202., v. ö. *Fekete Nagy A. i. m.* 68–69.
- ¹⁹ Vö. 1330: Veszprémi regeszták (1301–1387). Bp., 1953. 221. sz.
- ²⁰ *Zsoldos Attila*: A várjobbágyi birtoklás megítélésének változásai a tatárjárást követő másfél évszázadban. Aetas 1990:3. 23–24., v. ö. még *Gerics József–Ladányi Erzsébet*: Nemesi jog – királyi jog a középkori magyarországi birtoklásban. In: *Gerics József*: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Bp., 1995. 287–288.
- ²¹ 1293: CD VI/1. 250.
- ²² 1300: CD VI/2. 245–246.
- ²³ V. ö. *Váczy Péter*: A királyi serviensek és a patrimonialis királyság. Századok 61. (1927) 377.; *Fekete Nagy A. i. m.* 261.
- ²⁴ 1243: CDES II. 89.
- ²⁵ V. ö. *Váczy P. i. m.* 378. (2. sz. jzt.)
- ²⁶ 1294: (Szerk. *Szentpétery Imre, Borsa Iván*.) Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I–II. Bp., 1923–1987. (továbbiakban: RA) II/4. 128.; 1297: Árpád-kori új okmánytár I–XII. Közzé teszi *Wenzel Gusztáv*. Pest–Bp., 1860–1874. (továbbiakban: ÁÚO) X. 259.; 1298: ÁÚO XII. 620.; 1299: CD VI/2. 190.; 1300: (Kiadja *Palásthy Pál*.) A Palásthyak I–III. Bp., 1890–1891. I. 31.
- ²⁷ 1274: RA II/2–3. 124.
- ²⁸ *Fekete Nagy A. i. m.* 165–166.
- ²⁹ 1301: RDES I. 58. sz.; 1302: RDES I. 62–63. és 135. sz.; 1305: RDES I. 389. sz.; RDES I. 193. sz.
- ³⁰ *Fekete Nagy A. i. m.* 261.
- ³¹ 1255: CDES II. 332.
- ³² 1266: CD VI/2. 592., RA I/3. 455.
- ³³ 1263: CD V/1. 326.
- ³⁴ 1242: CDES II. 76. és 1266: CD IV/3. 336–337.; 1258: CDES II. 418. és 1266: (Közli *Horváth Sándor*.) A lipitói és turóczi registrum. Bp., 1902. (továbbiakban: LTR) 64.; 1258: CDES II. 427. és 1266: CD IV/3. 336.
- ³⁵ 1267: (Szerk. *Erdélyi László, Sörös Pongrác*.) A pannonhalmi Szent Benedek-rend története I–XII. Bp., 1902–1916. X/2. 528–529.
- ³⁶ 1269: LTR 75.

BERTÉNYI IVÁN
MŰVEINEK BIBLIOGRÁFIÁJA
 (1960–1999)

1960

Beszámoló Gerics József kandidátusi disszertációjának vitájáról. In: *Századok*, 94. (1960), 5–6: 917–920.

Könyvismertetés

Környei Elek: Eötvös József Ercsiben. Székesfehérvár, é. n. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 64. (1960), 5: 621.

1961

Könyvismertetés

Szomorú István: A ceglédi hírlapírás története. 1–2. Bev.: Nagy Dezső. Cegléd–Bp., 1957–1959. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 65. (1961), 1: 118–119.
Árpád-kori és Anjou-kori levelek (XI–XIV. század). Sajtó alá rend.: Makkai László–Mezey László. Bp., 1960. In: *Magyar Könyvszemle*, 77. (1961), 3: 354–355.

1962

Könyvismertetés

Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1959. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 66. (1962), 5: 680–681.

1963

A Toldi szerelme heraldikája. In: *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei*, 20. (1963), 295–325. (Klny. is).

1964

Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához I. (1000–1526). A szemelvényeket összeáll. és jegyzetekkel ellátta: - - - Bolla Ilona–Gerics József–Molnár József–Rottler Ferenc. Szerk.: Lederer Emma. Bp., 1964, Tankönyvkiadó, 394.

A nádori és az országbírói ítélőmester bírósági működése a XIV. században. In: *Levéltári Közlemények*, 35. (1964), 2: 187–205. (Klny. is)

1965

Zur Gerichtstätigkeit des Palatinus und des Landesrichters (Judex Curiae Regiae) in Ungarn im XIV. Jahrhundert. In: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Historica*, 7. (1965), 29–42. (Klny. is)

Könyvismertetés

Lajos Elekes: Szoszlovnoszty i centralizacija v feodalnih goszidarsztvah. Problemi v issledovanii vosztočno-evropejszkih odnosenij dannogo voprosza, sz oszobim vnyimaniem na iszlovija, szlozsivszija v Vengrii v XV. veke. [Rendiség és központosítás a feudális államokban. Problémák a kérdés kelet-európai vonatkozásainak kutatásában, különös tekintettel a XV. századi Magyarország viszonyaira]. Bp., 1962. In: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Historica*, 7. (1965), 207–209.

1966

Könyvismertetés

- E. I. Kamenceva–N. V. Usztyugov: Russzkaja szfragsztika i geraldika. Moszkva, 1963. In: *Levéltári Közlemények*, 37. (1966), 2: 344–345.
- Mészáros István: A középkori nevelés. Bp., 1964. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 70. (1966), 1–2: 246.

1967

- [Hétszáz] 700 éves törvény. In: *Élet és Tudomány*, 22. (1967), 39: 1827–1830.
- Történelem a címereken. In: *Élet és Tudomány*, 22. (1967), 34: 1616–1621.

Könyvismertetés

- Acta Historica 1966.; Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Historica 1966., 1967. In: *Nouvelles Études Hongroises*, 2. (1967), 224–225.
- Charles d'Eszlár: Histoire des Institutions Publiques Hongroises. I–III. Paris, 1959–1965. In: *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 13. (1967), 213–227. (Klly. is)
- József Gerics: Zur Chronologie der ältesten Gestaffassungen der ungarischen Geschichte [Gerics J.: Legkorábbi Gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái. Bp., 1961]. In: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Historica*, 9. (1967), 312–314. (Klly. is)
- A „legújabb” magyar intézménytörténet. [Charles d'Eszlár: Histoire des Institutions Publiques Hongroises. I–III. Paris, 1959–1965]. In: *Századok*, 101. (1967), 1–2: 288–295.

1968

- A királyi kápolnaispán XIV. századi működéséhez. In: *Acta Iuvenum. Emlékkönyv az Eötvös József Collegium 70. évfordulójára 1965. I.* Szerk.: Tóth Gábor. Bp., 1968, 207–213.

Könyvismertetés

- Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae (Tomus XIII.) 1967. In: *Nouvelles Études Hongroises*, 3. (1968), 286–287.

1969

- - - Szabics Imre: Címer. In: *Magyar Nyelv*, 65. (1969), 2: 451–454.
- Középkori bíraskodás. In: *Élet és Tudomány*, 24. (1969), 43: 2050–2054.
- Zur Geschichte der heraldischen Rangkronen. (Die elfperlige Schildkrone in Grafenwappen von Sándor Károlyi). Eintrittsarbeit für die Internationale Akademie der Heraldik. In: *Der Tappert. Mitteilungen des Wappen-Herold*. 1969, Deutsche Heraldische Gesellschaft, 1–20. (Klly. is)

Fordítás

- [Martinovics Ignác]: A Reformátorok Titkos Társaságának kátéja. (Részlet). In: Szabad György–Tóth Ede: *Szemelvények újkori magyar történeti forrásokból. (1790–1890)*. Kézirat. Bp., 1969, Tankönyvkiadó, 39–41.

Könyvismertetés

- Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae. Akadémiai Kiadó, Bp., 1968. (XIV.) Nos 1–2. In: *Nouvelles Études Hongroises*, 4–5. (1969–1970), 284–285.

1970

- Az országbírói intézmény története a XIV. században.* (Kandidátusi értekezés tézisei). Bp., 1970, 15.
- Szepesi Jakab országbíró. (Függelék: *A magyar királyi kúriai bíraskodás történetéhez a XIV. században*). Bölcsészdoktori értekezés. Bp., 1970. ELTE Szorosító, 162. (Később adott sorozatcím szerint: *A Történelem Segédtudományai Tanszék kiadványai* 1.)
- Die Quellen der Heraldik in Ungarn. In: *Archiv für Sippenforschung* (Limburg), 36. (1970), 37: 346–352.
- Die städtischen Bürger und das Gericht der königlichen Anwesenheit im 14. Jahrhundert. Zur Geschichte des Instituts des Landesrichters (Iudex Curiae Regiae). In: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Historica*, 12. (1970), 3–31. (Klly. is)
- Krajinsky sudca Jakub so Špiša. Ustanovizen krajinskeho sudcu za dvorských reformiem v 14. storočí. In: *Slovenska Archivistika* (Bratislava), 5. (1970), 2: 259–274. (Klly. is)

1971

Könyvismertetés

- Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae. Tomus XIV. Bp., 1968. N°s 3–4.; Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae. Tomus XV. Bp., 1969. N°s 1–2.; Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Historica. Tomus IX. 1968. In: *Nouvelles Études Hongroises*, 6. (1971), 281–283.
- V. T. Pasuto: Vnesnjaja politika Drevnej Ruszi. In: *Századok*, 105. (1971), 5: 1036–1039.

1972

- Liptói Miklós címereslevele. (Forrásközlés). In: *Művészettörténeti Értesítő*, 21. (1972), 4: 273.
- Az országbírói intézmény pecséthasználata a XIV. században. In: *Levéltári Közlemények*, 43. (1972), 1: 113–143. (Klly. is)
- Az országbírói intézmény története a XIV. században. In: *Századok*, 106. (1972), 4–5: 1276–1277. (Disszertációk vitái)
- Zur Verbreitung der Rangkronen im Heiligen Römischen Reich Deutscher Nation und in Ungarn. In: *Genealogica et Heraldica. 10. Internationaler Kongress für genealogische und heraldische Wissenschaften. Wien. 14–19. September 1970. Kongressberichte. Wien, [1972], 681–686. (Klly. is)*

Könyvismertetés

- Études historiques 1970. Publiées à l'occasion du XIIIe Congrès International des Sciences Historique. Vol. I–II. Bp., 1970., Akadémiai Kiadó. In: *Nouvelles Études Hongroises*, 7. (1972), 242–243.
- Ottfried Neubecker: Kleine Wappenfibel. Eine Einführung in die Heraldik für Leute von heute. Konstanz, 1969. In: *Levéltári Közlemények*, 43. (1972), 2: 426–427.
- V. T. Pasuto: Vnesnjaja politika Drevnej Ruszi. In: *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 18. (1972), 3–4: 375–378. (Klly. is)

1973

- Az országbírói intézmény története az 1380-as években. In: *Századok*, 107. (1973), 2: 391–405. (Klly. is).

- Pečate krajinskeho sudcu Jakuba zo Špiša. In: *Slovenska Archivistika* (Bratislava), 8. (1973), 19–35.
- Városcímereink. In: *Élet és Tudomány*, 28. (1973), 18: 850–854.

Könyvismertetés

- Europa und der nahe Osten. 4–15. Jahrhundert. Chrestomatie zur Universalgeschichte. Mittelalter. Red. v. Ilona Sz. Jónás. [Európa és a Közel-Kelet. IV–XV. század]. Bp., 1971. In: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Historica*, 14. (1973), 356–358. (Klly. is)
- Histoire. In: *Nouvelles Études Historique*, 8. (1973), 227–230.

1974

- - - -I. Szabics: Címer. (Blason). In: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Linguistica*, 5. (1974), 195–199. (Klly. is)
- Die Geschichte der Institution des Iudex Curiae in den achtzigen Jahren des 14. Jahrhunderts. In: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Historica*, 14. (1974), 35–55. (Klly. is)
- Városi polgárok az országbírói ítélőszéke előtt a XIV. században. In: *Jogtörténeti tanulmányok*, 3. (1974), 123–137. (Klly. is)

Könyvismertetés

- Bónis György: A jogtudó értelmiség a középkori Nyugat- és Közép-Európában. Bp., 1972. In: *Századok*, 108. (1974), 1: 272–273.

1975

- A címertan reneszánsza. In: *Élet és Irodalom*, 19. (1975), 5: 2.

Könyvismertetés

- Kristó Gyula: A XI. századi hercegség története Magyarországon. Bp., 1974. In: *Századok*, 109. (1975), 5–6: 1113–1114.

1976

Az országbírói intézmény története a XIV. században. Bp., 1976, Akadémiai Kiadó, 271.

Címerek a Lázár-térképeken. In: *A magyar térképészet kezdetei.* Szerk.: Stegena Lajos. Bp., 1976, Tankönyvkiadó, 94.

Les sources de l'héraldique hongroise. In: *XIII. International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences, 31. August–7. September 1976.* Imperial College, Kensington, Proceedings 37–38. [A konferencia anyagából kötet nem készült.]

1977

Einige Fragen der Heraldik der antifeudalen Bauernbewegungen. In: *Aus der Geschichte der ostmitteleuropäischen Bauernbewegungen im 16–17. Jahrhundert.* Hrsg. v. Gusztáv Heckenast. Bp., 1977, Akadémiai Kiadó, 77–82. (Klny. is)

Koronázási ékszereink. In: *Magyar Hírlap*, 10. (1977), 297: 8.

Lederer Emma (1897–1977). In: *Egyetemi Lapok*, 19. (1977), 12: 2.

Vita Prokopp Mária: Az itáliai trecento hatása a közép-kelet-európai falfestészetre, különös tekintettel Magyarországra című kandidátusi értekezéséről. - - - opponensi véleménye. In: *Művészettörténeti Értesítő*, 26. (1977), 1: 61–63.

1978

A magyar korona története. Bp., 1978, Kossuth Könyvkiadó, 172. (Népszerű történelem) [További kiadásai: 1980; jav., bőv. 1986]

Die Verwindung der Siegel in der ungarischen Landesrichterkanzlei im XIII. und XIV. Jahrhundert. In: *XII. Internationaler Kongress für genealogische und heraldische Wissenschaften. Kongressbericht. München, 1974.* Hrsg. v. Hans-Ulrich Frh. v. Ruepprecht–Jürgen Arndt–Constantin Dichtel–Heinz F. Friederichs. Stuttgart, 1978, 339–352.

K voproszu o mézsdunarodnom polozsenyii Vengrii poszle tatarszkovo násesztvijá. In: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Historica*, 19. (1978), 241–249. (Klny. is)

Mezsdunarodnoje polozsenyie Vengrii poszle tatarszkovo násesztvijá. In: *Vosztocsnája Evropa v drevnosztyi i srednyevokovje. Szbornyik sztyátyej.* Otv. red. L. V. Cserepnin. Moszkva, 1978, Akadémia nauk SzSzsZr Institut Isztorii SzSzsZr, Nauka, 315–320. (Klny. is)

Könyvismertetés

Armarium. Studia et historica scripturae, librorum et ephemeridum. Studien aus der Geschichte der Schrift, der Bücher und der Periodica. Hrsg. v. Píroska Dezsényi Szemző und László Mezey. Bp., 1976, Akadémiai Kiadó. In: *Nouvelles Études Hongroises*, 13. (1978), 198–199.

József Molnár: Die Geschichte von Nagyréde 1850–1945. [Molnár József: Nagyréde története. Nagyréde, 1976.]. In: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Historica*, 19. (1978), 313–315. (Klny. is)

1979

Főbb magyar méltóságviselők a középkorban. A nádor, az országbíró és a tárnokmester. In: *História*, 1. (1979), 1: 32.

Főbb magyar méltóságviselők a középkorban. A herceg és a bán. In: *História*, 1. (1979), 3: 33.

Könyvismertetés

Michel Pastoureau: *Traité d'héraldique.* Paris, 1979. In: *Levéltári Közlemények*, 50. (1979), 2: 334–335.

1980

Az antifeudális parasztmozgalmak heraldikájának néhány problémája. In: *Levéltári Közlemények*, 51–52. (1980–1981), 221–232.

A budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem új címere. In: *Ünnepi tanulmányok Sinkovics István 70. születésnapjára. 1980. augusztus 19.* Szerk.: - - - Bp., 1980, [ELTE Történelem Segédtudományai Tanszék], 24–32. (A Történelem Segédtudományai Tanszék kiadványai 3.)

A királyi jelenlét bírósága a XIV. században. In: *Jogtörténeti tanulmányok*, 4. (1980), 5–17.

A középkori pecsétek felhasználása a művelődéstörténet kutatásában. (A Nemzetközi Pecséttani Bizottság elnökének előadása). In: *Levéltári Szemle*, 30. (1980), 1–2: 90–97.

- Les armoiries de l'Université „Eötvös Loránd” de Budapest. In: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Historica*, 20. (1980), 267–273. (Klly. is)
- Les nouvelles armoiries de l'Université de Budapest. In: *Archivum Heraldicum* (Neuchâtel), 94. (1980), 10–12. (Klly. is)
- A Nemzetközi Pecséttani Bizottság budapesti ülése. In: *Levéltári Közlemények*, 50–51. (1980–1981), 371–373.
- Vármegyei tisztségviselők a középkorban. In: *História*, 2. (1980), 4: 26.

Szerkesztés

- Ünnepi tanulmányok Sinkovics István 70. születésnapjára. 1980. augusztus 19. Szerk.: - - -. Bp., 1980, [ELTE Történelem Segédtudományai Tanszék], 437.

1981

- Beszélő pajzsok. In: *Múzsák* (1981), 2: 5–7.
- „Mondabeli hős, vagy valóságos élő ember?” Milyen ember volt az igazi Toldi Miklós? In: *Olvastam valahol... Történészek a Rádió ismeretterjesztő műsoraiban*. Szerk.: Benda Kálmán. Bp., 1981, RTV-Minerva, 90–97.

1982

- Coats of arms on the Lazarus maps. In: *Lazarus secretarius. The First Hungarian Mapmaker and His Work*. Ed. by Lajos Stegena. Bp., 1982, Akadémiai Kiadó, 107.
- A kehidai oklevél. A megyeszervezet 750 éves emléke. In: *Élet és Tudomány*, 37. (1982), 46: 1445.
- Sources oubliées de la sigillographie moderne: les matrices de sceau des archives hongroises, leur conservation, quelques problèmes de recherche. In: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Historica*, 22. (1982), 261–266. (Klly. is)
- A vörös-ezüst sávozat szimbolikája néhány dunántúli városunk címerében a XX. században. In: *A Dunántúl településtörténete V. (1900–1944). II. A veszprémi településtörténeti konferencián elhangzott előadások, korreferátumok szövege (1981. november 10–11.)*. Veszprém, 1982, 516–523. (A Magyar Tudományos Akadémia Pécsi és Veszprémi Akadémiai Bizottságának Értesítője)

- Zur Frage der Heraldik der Antifeudalen Bewegungen. In: *Archivum Heraldicum* (Neuchâtel), 96. (1982), 1–2: 13–14.
- Zur Problematik der Heraldik der antifeudalen Bauernbewegungen. In: *Genealogica et Heraldica. Report of The 14th International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences in Copenhagen 25–29. August 1980*. Ed. by Sven Tito Achen. Copenhagen, 1982, Societas Heraldica Scandinavica, 378–390. (Klly. is)

1983

- Kis magyar címertan. Bp., 1983, Gondolat Kiadó, 128. (Gondolat zsebkönyvek)
- Államcímernk. In: *Élet és Tudomány*, 38. (1983), 34: 1066–1067.
- Amit minden magyar állampolgárnak ismernie kell... In: *Ismeretterjesztés. A TIT budapesti tájékoztatója*, '83, 5: 12.
- Konstituierung einer Sektion für historische Hilfswissenschaften der Ungarischen Historischen Gesellschaft. In: *Adler. Zeitschrift für Genealogie und Heraldik*, 27. (1983), 2: 45.
- L'apparition et la première diffusion des armoiries en Hongrie. In: *Les origines des armoiries. Actes du IIe Colloque International d'Héraldique. Bressanone/Brixen 5–9. X. 1981*. Éd. par Hervé Pinoteau–Michel Pastoureau–Michel Popoff. Paris, 1983, Le Léopard d'Or, 43–48. (Klly. is)
- A magyar címer kettős keresztjének továbbélése külföldön. In: *Vigilia*, 48. (1983), 5: 392–396.
- Quelques problèmes du droit héraldique hongrois au moyen-âge. In: *Comunicaciones al XV Congreso Internacional de las Ciencias Genealogica y Heraldica. Madrid 19–26 septiembre 1982. I.*, Madrid, 1983, Instituto Salazar y Castro (C. S. I. C), 255–268. (Klly. is)
- Quelques problèmes relatifs à l'héraldique des mouvements paysans antiféodaux. In: *Studi in onore di Leopoldo Sandri. I*. Roma, 1983, A cura dell' Ufficio Centrale per i Beni Archivistici e della Scuola Speciale per Archivisti e Bibliotecari dell'Università di Roma, 123–134. (Ministero per i Beni Culturali e Ambientali Pubblicazioni degli Archivi di Stato XCVIII/1.) (Klly. is)
- Régi címereink. In: *Élet és Tudomány*, 38. (1983), 33: 1034–1036.

A sisakdíszektől a város címerekig. [Riporter: Viol Katalin]. In: *Magyar Nemzet*, 46. (1983), 86: 8.

1984

Címerek és társadalom. In: *História*, 6. (1984), 1: 25–26.

Curia. IX. Ungarn. In: *Lexikon des Mittelalters. III.* Zürich–München, 1984, Artemis Verlag, 386. oszlop.

Az írás, mint a rongált pecsétű oklevél hitelességének bizonyítéka. (Az erdélyi káptalan 1393. évi oklevele). In: *A magyar hivatali írásbeliség fejlődése 1181–1981. Magyar Herald. Forrásközlő, családtörténeti és címertani évkönyv. I.* Szerk.: Kállay István. Bp., 1984, [ELTE Történelem Segédtudományai Tanszék], 140–154. (A Történelem Segédtudományai Tanszék kiadványai 4.)

János Hunyadis váben 1453. In: *Heraldik in Norden. Heraldika Tidsskrift*, 5. (1984), 2: 313–314. (Klny. is).

A vörös-ezüst sávozat funkciója néhány városunk címerében. In: *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról.* Szerk.: Székely György. Bp., 1984, Akadémiai Kiadó, 425–448. (Memoria Saeclorum Hungariae IV.)

1985

Bónis György (1914–1985). In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 89. (1985), 4–5: 600.

A címerhasználat fejlődése Magyarországon 1526-ig. In: *1982–85. évi állami megbízási kutatások. I. Társadalomtudományok.* Összeállította: Korányi Judit. Bp., 1985, Tudományszervezési és Informatikai Intézet, 212–214.

Das Schrift als Beweis der Authentizität von Urkunden mit beschädigtem Siegel im 14. Jahrhundert in Ungarn. In: *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 96. (1985), 47–58. (Klny. is)

Das Wappen von János Hunyadi aus dem Jahre 1453. In: *Archivum Heraldicum* (Neuchâtel), 99. (1985), 1–2: 9–12. (Klny. is)

La fonction des coupés de quelques et d'argent dans les armoiries de quelques villes hongroises (XIIIe–XXe siècles). In: *Études Historiques Hong-*

roises. I. Red. par Ervin Pamlényi–Ferenc Glatz. Bp., 1985, Akadémiai Kiadó, 43–65. (Klny. is)

L'utilisation des sceaux dans les activités culturelles et éducatives des archives en Hongrie. In: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Historica*, 24. (1985), 283–286.

A Nemzetközi Pecséttani Bizottság 1985. évi velencei ülése. In: *Levéltári Közlemények*, 56. (1985), 2: 275–278.

Könyvismertetés

Szentpétery Imre: A kronológia kézikönyve. A Chronologia és az Oklevéltani Naptár összevont, javított és bővített kiadása. A szerző hagyatékának felhasználásával s. a. r.: Gazda István. Bp., 1985. *Levéltári Közlemények*, 66. (1985), 2: 264–266.

1986

A középkori magyar címerhasználat története (Móhácsig). Doktori értekezés tézisei. Bp., 1986, 19.

Címer, zászló. In: *Orvosegyetem*, 31. (1986), 13–14:

Die Funktion des mehrmals geteilten Feldes in dem Wappen einiger ungarischen Städte (13 bis 20 Jahrhundert). In: *Studien zur Familien und Wappenkunde Jahrbuch der Heraldisch-Genealogischen Gesellschaft „Adler“* (Wien), 13. (1986–1987), 5–27. (Klny. is)

Heraldika. In: *A történelem segédtudományai.* Szerk.: Kállay István. Bp., 1986, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 141–168.

Koronánk históriája. In: *Háttér* 18, 1. (1986–1987) 2: 80–82.

Középkori címerjogunk néhány kérdése. In: *Levéltári Szemle*, 36. (1986), 2: 21–36.

A magyarországi Anjouk heraldikájának néhány kérdése. In: *Művészettörténeti Értesítő*, 35. (1986), 1–2: 56–67. (Klny. is)

A modern városi címeradományozás néhány kérdése. In: *Sárbogárd helytörténete.* Szerk.: Imre László. Sárbogárd, 1986, 31–33.

Szfragisztika. In: *A történelem segédtudományai.* Szerk.: Kállay István. Bp., 1986, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 169–193.

Wenzel Gusztáv. In: *Évfordulóink a műszaki és természettudományokban 1987.* Bp., 1986, Műszaki és

Természettudományi Egyesületek Szövetsége,
112–113.

Könyvismertetés

Másfél évszázad perei. [Kállay István: Úriszéki bírások a XVIII–XIX. században. Bp., 1985.] In: *Tudomány. A Scientific American magyar kiadása*, 1986, 5: 80–82.

1987

Magyarország az Anjouk korában. Bp., 1987, Gondolat, 213. (Magyar História).

Államcímerek története. In: *Búvár Évkönyv 3*. Összeáll.: Karádi Ilona. Bp., 1987, Móra Ferenc Könyvkiadó, 129–137.

Bevezető *Kerékgyártó Árpád: Magyarország emléknappjai ezeréves történetében* című könyvéhez. Bp., 1987, Reprint, Könyvértékesítő Vállalat, V–VIII.

Bibliographie sélective de la sigillographie hongroise (1980–1985). In: *Conseil International des Archives. Comité de sigillographie. Bulletin d'Information*, 9. (1987), 36–39.

A címerek katonai felhasználása Magyarországon a XIII–XIV. században. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 34. (1987), 3: 395–412.

Fourrures dans l'héraldique du Moyen Âge hongrois. In: *Hungarian Studies*, 3. (1987), 1–2: 31–40. (Klny. is)

Imaginárius heraldika a középkori Magyarországon. In: *Levéltári Szemle*, 37. (1987), 3: 15–21.

L'utilisation des sceaux dans la chancellerie „judicum curiae regiae” en Hongrie aux XIII–XIVe siècles. In: *Miscellanea Andrée Scufflaire. Archives et Bibliothèque de Belgique–Archiv en Bibliothekwezen in België*, 58. (1987), 1–2: 21–32. (Klny. is)

A magyarországi Anjouk heraldikájának néhány kérdése. In: *Művészettörténeti Értesítő*, 35. (1986), 1: 56–67. (Klny. is)

Könyvismertetés

Heraldry Is Back. [Éva Nyulászi Straub: Öt évszázad magyar címerei]. In: *Hungarian Book Review*, 29. (1987), 2: 6–7. = Le retour de l'héraldique. [Éva Nyulászi Straub: Öt évszázad magyar címerei]. In: *Le Livre Hongrois*, 29. (1987), 2: 7–9. = Die Rückkehr der Heraldik. [Éva Nyulászi Straub: Öt évszázad magyar címerei]. In: *Bücher aus Ungarn*, 29. (1987), 2: 6–7.

1988

Barrwy-i Simon 1417. évi címereslevele. In: *Levéltári Szemle*, 38. (1988), 2: 24–28.

Címerváltozatok a középkori Magyarországon. In: *Levéltári Közlemények*, 59. (1988), 1: 3–80.

- - -Kállay István: A Kossuth-címer. In: *Hitel*, 1. (1988), 4: 18.

Mai címeradományozásunk néhány kérdése. In: *Előadások Sárospalotya múltjából*. Szerk.: Farkas Gábor. Székesfehérvár, 1988, 44–47. (Fejér Megyei Levéltári Közlemények 3.)

A magyarországi Anjouk heraldikájához; Hozzászólások, kérdések, válaszok. In: *Visegrad 1335. Tudományos tanácskozás a visegrádi királytalálkozó 650. évfordulójára*. (Visegrad, 1985. szeptember 30–október 1.). Szerk.: Köblös József. Bp., 1988, 71–76., 107–108., 109–110.

- - -Kállay István: Nemzeti címereink. In: *Élet és Tudomány*, 43. (1988), 51: 1615–1618.

Az ezeréves magyar állam jelképe. Visszatérünk-e a Kossuth-címerhez? [Riporter: Faggyas Sándor]. In: *Népszava*, 116. (1988), 306: 7.

1989

Nagy Lajos király. Bp., 1989, Kossuth Könyvkiadó, 165. (Népszerű történelem).

Buda és Pest címere. [Interjú]. In: *Budapest – a főváros lapja*, 1. (1989), 1: 5.

Das alt-neue Wappen von Ungarn. In: *Schweizer Archiv für Heraldik*, 1989, 2: 169–172.

Erdély címere. In: *Erdélyi Tudósítások*. Próbaszám, (1989), május: 4.

Hazánk címere a koronás kiscímer! In: *Keszthelyi Hírlap*, 1. (1989), 12: 3.

Heraldik. V. Ostmitteleuropa und Ungarn. [2] Ungarn. In: *Lexikon des Mittelalters. IV*. Zürich–München, 1989, Artemis Verlag, 2146. oszlop

Heraldika és középkori egyháztörténet. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 1. (1989), 195–208. (Klny. is)

Jel-Képtelenségünk. [Riporter: Terki Tibor]. In: *Magyar Ifjúság*, 33. (1989), 13: 8.

A Kossuth- vagy a királyi címet válasszuk? [Riporter: Csík Ibolya]. In: *Reform*, 2. (1989), 8: 4–5.

L'utilisation militaire des armoiries en Hongrie au cours de 13e et 14e siècles. In: *Genealogica & Heraldica. Lisboa 1986. Actas do 17° Congresso Interna-*

- cional des Ciências Genealógica e Heráldica*. Lisboa, [1989], Instituto Português de Heráldica, 57–76.
- A magyar államcímer fogalmának kialakulása. In: *Ivánfi (Jancsik) Ede: A Magyar Birodalom vagy Magyarország s részeinek czimerei*. Pest, 1869, Bp., 1989, Reprint, Maecenas, 129–136.
- Utószó Ivánfi Ede: A Magyar Birodalom czimerei és színei című könyvének reprintjéhez. In: *Ivánfi (Jancsik) Ede: A Magyar Birodalom vagy Magyarország s részeinek czimerei*. Pest, 1869, Bp., 1989, Reprint, Maecenas, 103–105.
- [---Kállay István]: Milyen legyen a főváros címere? (A szakértők előzetes véleménye). In: *Reform*, 2. (1989), 35: 8–9.
- Szent István alakja a heraldikában. In: *Szent István emlékülés Székesfehérvárott. 1988. augusztus 18.* Szerk.: Farkas Gábor. Székesfehérvár, 1989, 31–39. (A Fejér Megyei Levéltár közleményei 7.)
- A Szent Korona – államiságunk szimbóluma. In: *Új Ember*, 45. (1989), 52, karácsonyi melléklet: 5.

1990

- A magyar címszavak; Magyar tartalommutató; Magyar betűrendi mutató. In: *Vocabulaire international de la sigillographie*. Cura redazionale: Stefanie Ricci Noé. Roma, 1990, Conseil International des Archives Comité de Sigillographie, 43–209., 272–278., 279–287. (Ministero per i beni Culturali e Ambientali. Pubblicazioni degli Archivi di Stato. Sussidi 3.)
- Hozzászólás Adriányi Gábor előadásához. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 2. (1990), 77–91. (Klny. is)
- Étymologie du mot hongrois significant et armoiries. In: *Le cimier. Mythologie, rituel, parenté des origines au XVIe siècle. Actes du 6e colloque international d'héraldique. La Petite Pierre, 7–13 octobre 1989*. Bruxelles, 1990, Académie Internationale d'Héraldique, 25–32. (Klny. is)
- István király alakja a heraldikában. In: *Századok*, 124. (1990), 1: 94–109. (Klny. is)
- Keszthely a tudományművelők számára is egyre ismertebbé válik. Nemzetközi tanácskozások a Helikon Kastélymúzeumban. [Interjú]. In: *Keszthelyi Hírlap*, 2. (1990), 16: 4.
- Symboles anciens et modernes dans l'usage héraldique des villes de Hongrie. In: *Acta contionis heraldicae municipalis hodiernae anno 1988-o in*

oppido Keszthely habitae. Redegerunt --- et László Czoma. Keszthely, 1990, Helikon Kastélymúzeum, 319–328.

Tudományos műhelyt, kutatóbázist kíván létrehozni a nemzetközi szaktekintély. [Riporter: Somogyi Lajos]. In: *Keszthelyi Hírlap*, 2. (1990), 1: 4.

Szerkesztés

Acta contionis heraldicae municipalis hodiernae anno 1988-o in oppido Keszthely habitae. Redegerunt --- et László Czoma. Keszthely, 1990, Helikon Kastélymúzeum, 403.

1991

- Fehér mezőben vörös kereszt I. Mátyás királyunk néhány címerében. In: *Egyházak a változó világban. A nemzetközi egyháztörténeti konferencia előadásai (Esztergom, 1991. május 29–31.)*. Szerk.: Bárdos István–Beke Margit. Esztergom, 1991, Komárom–Esztergom Megye Önkormányzata, Tatabánya–József Attila Megyei Könyvtár, Tatabánya–Egyházak a változó világban c. konferencia Szervezőbizottsága, Esztergom, 325–328.
- Magyar paptudós nemzetközi kitüntetése. In: *Új Ember*, 47. (1991), 47: 9.
- Magyarország nemzetközi helyzete a tatárjárás után. In: *Unger Mátyás emlékkönyv. Emlékkönyv Unger Mátyás negyedszázados egyetemi történésztanári működése emlékére, és születésének hetvenedik évfordulója alkalmából*. Szerk.: E. Kovács Péter–Kalmár János–V. Molnár László. Bp., 1991, 15–22. (Klny. is)
- Molnár József, a tudós nevelő. In: *Rédei Hírek*, 1991, december, különszám: 4.
- Szent István király és a heraldika. In: *Sanctus Stephanus et Europa. Szent István és Európa*. Szerk.: Hamza Gábor. Bp., 1991, Művelődési és Közoktatási Minisztérium, 84–94.
- A Szentkorona-tan ma. [Riporter: Megyeri Dávid]. In: *Új Magyarország*, 1. (1991), 97: 9.
- Ungarns nye gamble våben. In: *Heraldica varia. Heraldisk Tidsskrift*, 7. (1991), 64: 198–200.

1992

- Gyapay Gábor: *Magyarország rövid története*. Bp., 1992, Maecenas, 7–389. [További kiadásai:

1993, 2., jav. kiad., 1994, ua., 1995, 3., jav. kiad., 1997, ua.]

Histoire des armoiries de Hongrie. In: *Genealogica et Heraldica. 19. Internationaler Kongress für genealogische und heraldische Wissenschaften. Keszthely, 2-6. X. 1990.* Hrsg. v. - - - -Czoma László. Keszthely, 1992, Festetics Kastélymúzeum, 23-32. (Klny. is)

Kumorovitz Lajos Bernát (1900-1992). In: *Levéltári Közlemények*, 63. (1992), 1-2: 230-232.

Kumorovitz Lajos Bernát. (Egy nagy magyar pap-tudós halálára). In: *Vigilia*, 57. (1992), 7: 559-560.

Nemzeti címerünk múlt és jelen formálta változatai. In: *A metropolis árnyékában.* Szerk.: Gyarmati György-Németh Péter Mikola. Vác, 1992, 109-121. (Madách-kör Tár 1.) (Klny. is)

A Nemzetközi Pecsettani Bizottság bolognai ülése. (1991. szeptember 16-21.). In: *Levéltári Közlemények*, 63. (1992), 1-2: 227-228.

Szepesi Jakab országbíró, Nagy Lajos király zsidóinak bírója. In: *Hetven Év. Emlékkönyv dr. Schweitzer József születésnapjára.* Szerk.: Landeszman György-Deutsch Róbert. Bp., 1992, Budapesti Zsidó Hitközség, 33-38.

Az új horvát és szlovén államcímerek. In: *Levéltári Szemle*, 42. (1992), 3: 99.

Szerkesztés

Genealogica et Heraldica. 19. Internationaler Kongress für genealogische und heraldische Wissenschaften. Keszthely, 2-6. X. 1990. Hrsg. v. - - - -László Czoma. Keszthely, 1992, Festetics Kastélymúzeum, 166.

1993

- - - -Diószegi István-Horváth Jenő-Kalmár János-Szabó Péter: *Királyok könyve. Magyarország és Erdély királyai, királynői, fejedelmei és kormányzói.* Bp., 1993, Officina Nova-Magyar Könyvklub, 8-91. (További kiadásai: 1994, 1995, 1997)

Új magyar címertan. Bp., 1993, Maecenas, 124. (További kiadása: 1998)

Címerek és zászlók az Árpád-korban (különös tekintettel a korai magyar címer és zászlóhasználat egyes külföldi párhuzamaira). In: *Strigonium Antiquum 2. Kezds és újakezds c. konferencia.* Szerk.:

Beke Margit. Bp., 1993, Márton Áron Kiadó, 99-104. (Prímási Levéltár Kiadványai) (Klny. is)

La double croix de queules sur champ d'argent, symbole du pouvoir royal et du christianisme dans quelques armoiries du roi Matthias Ier. In: *Les armerias en Europe el comenar la edad moderna su proyeccion al nuevo munda. Actos del VII. Coloquio International de Heraldica Cáceres 30 sept.-4 oct. de 1991.* Ed. F. Menéndez Pidal da Navascues. Madrid, 1993, 56-77.

Le notariat en Hongrie au Moyen Âge. In: *Le Gnomon. Revue international d'histoire de notariat* (Paris), 86. (1993), Janvier/Fevrier: 16-21.

Régi és új heraldika. In: *Könyvvilág*, 38. (1993), 5: 37.

A történeti segédtudományok fejlődése Magyarországon 1951-1991 között. I. In: *Turul*, 66. (1993), 4: 3-14. (Klny. is)

Visegrád und die Türken. In: *In uns liegt ein schönes Land verbogen.* Hrsg. v. László Fábrián-Gyula Kurcz. Berlin, 1993, Ungarns Geschichte Collection Buch Plus in der Edition, 52-72.

Könyvismertetés

Historische Geographie. Ungarns zur Zeit der Arpaden. [Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I-III.* Bp., 1987.]; Ilona Sz. Jónás: *Die heilige Elisabeth aus dem Arpadenhaus.* [Árpád-házi Szent Erzsébet. Bp., 1986.]. In: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Historica (Gedenkschrift István Hahn)*, 26. (1993), 235-239.; 241-242.

Kumorovitz L. Bernát: *A magyar pecséthasználat története a középkorban.* Bp., 1993. In: *Turul*, 66. (1993), 4: 36-37.

1994

Alkancellár, autentikus pecsét, címer, ellenpecsét, gyűrűspecsét, kettőspecsét, királyi pecsét, magyar címer, nagykancellária, Nagymartoni Pál, nagypecsét, országbíró, pecsét, Szent Korona, Szepesi Jakab, titkos kancellária, titkospecsét. In: *Korai magyar történeti lexikon. (9-14. század).* Főszerk.: Kristó Gyula. Szerk.: Engel Pál-Makk Ferenc. Bp., 1994, Akadémiai Kiadó, 36-37., 70., 138-139., 186., 247., 347., 356., 424., 476., 476-477., 477., 511., 537-538., 634., 636., 677-678., 678.

Centenáriumra készül az Eötvös Collegium. - - igazgató a régi dicsőségről és az új feladatokról.

- [Riporter: Osztoivits Ágnes]. In: *Magyar Nemzet*, 57. (1994), 60: 19.
- Címerek. [Interjú]. In: *Heti Újság*, 2. (1994), 4: 5.
- Gerics professzor. In: *Scripta manent. Ünnepi tanulmányok a 60. életévét betöltött Gerics József tiszteletére*. Szerk.: Draskóczy István. Bp., 1994, 7.
- A kék és arany heraldikai mázak megnevezése középkori latin nyelvű címerleveleinkben. In: *Scripta manent. Ünnepi tanulmányok a 60. életévét betöltött Gerics József tiszteletére*. Szerk.: Draskóczy István. Bp., 1994, 105–110. (Klly. is)
- Kumorovitz Bernát, a heraldikus. In: *Magyar Egyháztörténeti Évkönyv. 1. Kumorovitz Lajos Bernát emlékére*. Szerk.: - - - -Dóka Klára. Bp., 1994, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Alapítvány, 17–26.
- Simon von Barrwys Wappenbrief aus dem Jahre 1417. In: *Sigismund von Luxemburg. Kaiser und König in Mitteleuropa (1387–1437). Beiträge zur Herrschaft Kaiser Sigismunds und der europäischen Geschichte um 1400. Vorträge der internationalen Tagung in Budapest vom 8–11. Juli 1987 anlässlich der 600. Wiederkehr seiner Thronbesteigung in Ungarn und seines 550. Todestages*. Hrsg. v. Joseph Macek–Ernő Marosi–Ferdinand Seibt. Wiesbaden, 1994, Fahlbusch Verlag, 220–226. (Studien zu den Luxemburger und ihrer Zeit 5.)
- A történeti segédtudományok fejlődése Magyarországon 1951–1991 között. II. In: *Turul*, 67. (1994), 1–2: 1–11.
- Van-e az államalapítás művének érvényes üzenete. [Interjú - - - -nal, Kecsmár Ilonával és Zsoldos Attilával]. In: *Köznevelés*, 50. (1994), 34: 14–16.
- Szerkesztés
- Magyar Egyháztörténeti Évkönyv. 1. Kumorovitz Lajos Bernát emlékére*. Szerk.: - - - -Dóka Klára. Bp., 1994, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Alapítvány, 205.
- 1995
- Átvészelné a nehéz időket. Dr. - - - igazgató az Eötvös Collegiumról. [Riporter: Molnár András]. In: *Új Magyarország*, 25. (1995), 216: 11.
- Előszó. In: *Csáky Imre: A Magyar Királyság vármegyéinek címerei a XVIII–XIX. században*. Bp., 1995, Corvina, 5.
- Az 1454. évi Nagykapusi Hofmeister címer színhasználati problémái. In: *Magyarok Kelet és Nyugat metszéspontján. Nemzetközi történeti konferencia előadásai Esztergom, 1994. április 13–15*. Szerk.: Beke Margit–Bárdos István. [Esztergom, 1995], Esztergom–Budapesti Érsekség–Komárom–Esztergom Megye Önkormányzata–Kultúr István Társadalomtudományi és Kiadói Alapítvány, 317–324. (Klly. is)
- Horgonyok, keresztek, tornyok, koronák. Címeres gondok a kerületi jelvények körül. [Riporter: N. Kósa Judit]. In: *Népszabadság*, 53. (1995), 47, Budapest-melléklet: IV.
- Kálmán király „zsidótörvénye” és az ún. „írásreakció kora”. In: *Az Országos Rabbiképző Intézet Évkönyve 1992–1995*. Szerk.: Schweitzer József. Bp., 1995, 160–170.
- A Képes Krónika mint címeres könyv és heraldikai forrás. In: *Századok*, 129. (1995), 5: 1053–1062. (Klly. is)
- Lectori Salutem. In: *Szabadon szolgál a szellem. Tanulmányok és dokumentumok a száz esztendeje alapított Eötvös József Collegium történetéből (1895–1995)*. Szerk.: Kósa László. Bp., 1995, 3.
- Les sceaux comme sources de la préhistoire des droites des Ordres (États) Hongrois dans le conservation de la Sainte Couronne. In: *Parliaments, Estates et Representation. Published for the International Commission for the History of Representative and Parliamentary Institutions by Variorum*. Aldershot, 1995, Variorum, 73–79.
- Az (Ó)budai Egyetem címerképeinek a továbbélése a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem címerében. In: *Tanulmányok az Óbudai Egyetem történetéről 1395–1995*. Bp., 1995, Eötvös Kiadó, 2–34.
- A pecsétek mint a magyar rendek Szent Korona örökségében birtokolt jogai előtörténetének forrásai. In: *Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére*. Szerk.: Koszta László. Szeged, 1995, Szegedi Középkorász Műhely, 69–75.
- Survival of the Charge of the University of Óbuda in the Coat of Arms the Eötvös Loránd University. In: *Studies of the History of the University of Óbuda 1395–1995*. Bp., 1995, Eötvös University Press, 37–44.
- Szabadon szolgál a szellem. Centenáriumi az Eötvös Kollégiumban. [Riporter: Binder István]. In: *Magyarország*, 32. (1995), 4 [1617]: 7.

1996

A magyar Szent Korona, Magyarország címere és zászlaja. Bp., 1996, Kossuth Könyvkiadó. Közreműködött: Cs. Kottra Györgyi. 1–211., 223–228.

Címerek és társadalom Magyarországon (1190–1990). In: *Valóság*, 39. (1996), 10: 13–22.

Contribution au culte de Saint Ladislas á l'époque des Angevins en Hongrie. In: *900 years from Saint Ladislas Death. Proceedings of the international historical conference (Oradea, June 16–18, 1995)*. Ed. by Alexandru Sasianu–Georg Gorun. Oradea, 1996, Christian Research Center, Oradea–Pelikan Publishing House, 90–96.

A dogmák elmérgesítik a kapcsolatokat. [Riporter: A. Bella Tünde]. In: *Bihari Napló* (Nagyvárad–Oradea), 6. (1995), 120: 11.

A középkori magyar királyi udvar tisztségviselői. In: *Állami és egyházi igazgatás Magyarországon a középkor és kora újkorban.* 1996, 19–28. (A történelem-tanári továbbképzés kiskönyvtára 7.)

A magyar királyi udvar tisztségviselői a középkorban. In: *História*, 16. (1996), 1–2: 7–10.

A magyar Szent Korona története. In: *Bécsi Napló*, 17. (1996), 3: 3–4.

Megjegyzések Csapodi Csaba gondolataihoz. In: *Magyar Tudomány*, 104. (1996), 3: 367–368.

A pecsétek mint a magyar rendek Szent Korona őrzésében birtokolt jogai előtörténetének a forrásai. In: *Magyar Egyháztörténeti Évkönyv. 2. Bogyay Tamás emlékére.* Szerk.: - - -Dóka Klára. Bp., 1996, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Alapítvány, 49–54. (Klny. is)

Száz éves az Eötvös Collegium. In: *1000 éves a magyar iskola.* Szerk.: Balogh László. Bp., 1996, Korona Kiadó, 158–159.

Szent László kultuszának Anjou-kori történetéhez. In: *Századok*, 130. (1996), 4: 985–990.

Szerkesztés

Magyar Egyháztörténeti Évkönyv. 2. Bogyay Tamás emlékére. Szerk.: - - -Dóka Klára. Bp., 1996, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Alapítvány, 283.

Könyvismertetés

Herbert Aue: Wappenschlüssel für Niederösterreich und Wien. Wien, 1995. In: *Turul*, 69. (1996), 3–4: 118–119.

1997

Szent István és öröksége. Magyarország története az államalapítástól a rendiség kialakulásáig (1000–1440). Bp., 1997, Kulturtrade, 213. (Tudomány–Egyetem)

Heraldika és szemiotika. In: *A magyar jelrendszerek évszázadai.* Szerk.: Voigt Vilmos–Balázs Géza. Bp., 1997, Magyar Szemiotikai Társaság, 43–53. (A Magyar Szemiotikai Társaság kiadványai 1.)

---Geric József: Lederer Emma születésének centenáriuma. In: *Magyar Tudomány*, 42. (1997), 11: 1394–1395.

Les armoiries de l'Université Eötvös Lorand de Budapest. In: *Universitas Budensis 1395–1995. Conférence internationale de l'histoire des universités á l'occasion du 600ème anniversaire de l'Université de Buda.* Edité par László Szögi et Júlia Varga. Bp., 1997, 183–188. (Klny. is)

Les chroniques armoiries: l'exemple de la chronique illustré hongroise (milieu de XIVe). In: *Cahiers du Léopard d'or. (Actes du colloque international „Les armoriaux médiévaux”. Institut de Recherche et d'Histoire des Textes CNRS. [Paris, 21–23 mars 1994]),* 8. (1997), 171–186. (Klny. is)

A magyar honfoglalás főbb vitás kérdései. In: *A honfoglalás 1100 éve és a Vajdaság. (Egy tudományos tanácskozás anyaga.)* [Újvidék], 1997, Forum Könyvkiadó, 59–63.

1998

A középkori művelődéstörténet. In: *Magyar művelődéstörténet.* Szerk.: Kósa László. Bp., 1998, Osiris Kiadó, 54–135. (Osiris tankönyvek)

Címertan. In: *A történelem segédtudományai.* Szerk.: - - -. Bp., 1998, Pannonica–Osiris, 233–251. (A történettudomány kézikönyve I.)

Kállay István (1931–1998). In: *Turul*, 71. (1998), 3–4: 113.

Magyarország címere. Egy fogalom kialakulása. In: *Rubicon*, 1998, 9–10: 66–68.

A Nikápoly alá vonult sereg hátszaga. Magyarország 1396 nyarától 1397 tavaszáig. In: *Hadtörténelmi Közlemények (Memoria rerum Sigismundi regis)*, 111. (1998), 3: 610–617.

Pecsétan. In: *A történelem segédtudományai*. Szerk.: - - -. Bp., 1998, Pannonica–Osiris, 251–279. (A történettudomány kézikönyve I.)

Szerkesztés

A történelem segédtudományai. Szerk.: - - -. Bp., 1998, Pannonica–Osiris, 375. (A történettudomány kézikönyve I.)

Könyvismertetés

Gerics József: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Bp., 1995. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 102. (1998), 1–2: 259–264.

1999

A 14. század Európája. In: *Vigilia*, 64. (1999), 2: 84–86.

Az ún. Kossuth-címer. In: *Századok*, 133. (1999), 2: 373–381. (Klny. is)

Szerkesztés

Keresztény századok. A 14. század. In: *Vigilia*, 64. (1999), 2: 82–118.

A kéziratot 1999. június 15-én zártuk.

Géra Eleonóra– Szende László–Thoroczkay Gábor

